

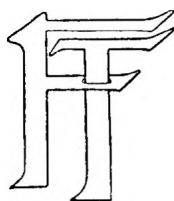
I. FERENC JÓZSEF

MAGYARORSZÁG KIRÁLYA

ÍRTA

Dr. MÁRKI SÁNDOR,

A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEMEN
AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM NY. R. TANÁRA,
A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
1907

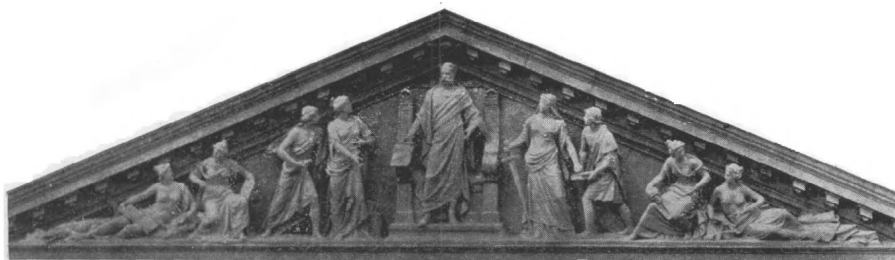
I. FERENCZ JÓZSEF
Magyarország királya.

Festette: Ferraris A.

Az Első Magyar Könyvtárban (Halaferencz) és kőnyomdája műhelyében, Budapest.

I. FERENC JÓZSEF
MAGYARORSZÁG KIRÁLYA

I. FERENC JÓZSEF.

A KOLOZSVÁRI FERENC JÓZSEF TUDOMÁNY-EGYETEM FŐHOMLOKZATÁN.

ELŐSZÓ.

Könyvet akartam adni azon ifjú nemzedék kezébe, mely most készül az atyai ház küszöbén át a nyilvános élet pályájára lépni s mely lelkesedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretettel, hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövődjéhez a nemzet múltjának bölcs számbavételével párosítson, ha a benne vetett reményeknek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni.

Mondhatatlanul reménytelen időkben, 1851-ben, Szalay László ezekkel a szavakkal adta az ifjúság kezébe halhatatlan művét, Magyarország történetét. Ifjú barátaim körébe én is mondhatatlanul nehéz időkben lépek könyvemmel, de ugyanazzal a bizalommal, hogy ismétlődni fog az ősök erénye, melynél fogva «a veszedelembé jutott hazát, ha lehetett: az ellenséges viszonyok haláldéktalan lenyűgözésével s ha kellett: huzamos szenvedések árán és kitűréssel mindannyiszor megint kiragadták a veszedelemből».

Sőt az én bizalmam még erősebb; mert olyan király életét rajzolom, a kiról a nemzet, mely valaha harcolt ellene és trónjától is megfosztotta, 1896-ban a törvénynek márványba vésett szavaival ösmerte el, hogy dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van; s oly királyról írok, aki ugyanazon törvényben ugyanazon márványtáblán nyilvánította törhetetlen bizalmát szeretett népének hűségében.

Könyvem megjelenésekor, évek óta tartó ború idején, mint valaha Szalay, én is súlyos aggodalommal, de mégsem remény nélkül nézek a nemzet jövőjének elébe, reményemet első sorban szintén az ifjabb nemzedék hazafiúi lelkesedésébe vetvén. Ne felejtse el ez az ifjúság, hogy II. Rákóczi Ferenc óhajtása szerint neki kell folytatnia az öregek hagyományait s a király előtt is megmutatnia, hogy «a magyar nemzet semmiesetre sem engedi magát félelemtől vezettetni, de az atyai szeretet uralmát önként elviseli». S ne feledje el, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazahozatalának elrendelésekor I. Ferenc József már hálát adott az isteni gondviselésnek, mert «azok az ellentétek és félreértések, melyek súlyosan nehezettek elődeinkre hosszú századokon át, ma egy végkép letűnt korszak történelmi emlékei».

Azok a történelmi emlékek, a miket könyvem följegyez, egy király hetvenhét esztendő utazásának mértföld-mutatói. Öreg királyunk maga mondja, hogy «keserűség nélkül gondolhatunk vissza mindnyájan a mögöttünk álló borús korszakra s király és nemzet egyesült kegyelete keresheti föl mindazok emlékezetét, a kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben». Magyar királyságának legragyogóbb napján, a magyar nemzet ezredéves ünnepén, önmaga figyelmeztetett bennünket egész történelmünknek arra a hasznos tanulságára, hogy ez az ország csak akkor volt elég erős és virágzó, midőn fiai, királyukhoz és hazájukhoz híven ragaszkodva, egymás közt testvéries egyetértésben éltek; de veszedelmek környezték mindannyiszor, valahányszor belső viszályok zsibbasztották erejét.

Ősz királyunk ötvenkilenc esztendő óta minden tétével a történelemé; de a demokratikus Magyarország első királyának története maig sincs megírva. Nem azért, mintha életéről nem volna elég adalék. Igaz, hogy a levéltárak kincseihez még nem nyulhatunk, naplókat, magánföljegyzéseket, kényesebb természetű állami okiratokat csak elvétve használhatunk; de legalább húszezer teljes hitelességű okirat áll kinyomatva «a nemzet legméltóságosabb-

történetkönyvében»: a törvénytárban, a hivatalos lapokban, az országgyűlési naplókbán stb. Milyen boldogok volnánk s mekkora könyvet írnánk, ha egy-egy Árpádkori királyunkról húsz hiteles adatot állapíthatnánk meg! I. Ferenc Józsefről ezerannyit is megállapíthatunk s megfelelő könyvünk még sincs róla. Nem azért nincs, mintha ez a kor nem törődne a maga dolgaival és — Tacitus szerint — *incuriosa suorum ætas* volna. Hanem azért, mert a közönség nem igen hiszi, hogy *élő* emberről, annak talán csak tegnapi tettéről, történelmet lehessen írni. De — csupán I. Ferenc József kortársait véve — nem írt-e életrajzot Mac Carthy, Ward, Greville, Barnett, Yonge, Willson a még élő Viktória angol királynéről, — Oncken, Kugler, Sybel, Treitschke I. Vilmosról, a német császárság alapítójáról? Pedig valódi történetírók voltak köztük, a kiknek eszköz ágában sem volt, hogy tudományos szempontjaikat lojális áradozások alá temessék. Udvari történetírót még Nagy Lajosnak, Mátyásnak, Báthory Istvánnak is külföldről kellett szegődtetnie; a Habsburgok idejében pedig Sambucustól Pray Györgyig a királyi hisztóriagráfusok nem királyuk életrajzát, hanem hazájuk egykorú történetét írták. Egyik-másik színét sem látta az udvarnak s a hízelkedő, udvari történetírásnak Magyarországon sohasem volt gyökere. De minden magyar történetírásban élt a hűség a királyhoz, a ragaszkodás az alkotmányhoz, a miket I. Ferenc József 1884-ben a magyar nemzet legjellemzőbb két, de egybeolvadó érzelmének nevezett.

Egyetlenegy magyar király sem ünnepelte nemzetével a magyar történelem annyi eseményét, mint I. Ferenc József, a ki bizonyára saját életrajzírójának is azt mondaná, a mit fia magyar történet-tanárának mondott: «Igazságot akarunk; kövesse ön meggyőződését».

Azt követem.

Nem adok könnyű olvasmányt fiatal barátaim s a művelt közönség kezébe. Több ezer eseményről van szó ebben a könyvben, melynek középpontja a király, de tárgya a tőle elválasztha-

tatlan nemzet; feladata pedig gyakorlati példában világosítani meg a nemzet és király egymáshoz való viszonyát, a szentkorona eszméjét. «Nem az nekünk a király, a mi sok más nemzetnek!» — hirdette Kölcsey, mikor I. Ferenc József nagyatyja megkoronázásának negyvenedik évfordulóját ünnepelték. «A mi őseink — úgy mond — «szentnek nevezik a koronát, mert a legszentebbnek gondolatát köték hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbefoglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek». Azért tartották szentnek, erős kapocscsal azért szorították magukhoz azt a személyt, kire koronájukkal együtt a gondolatot is átruházták.»

A magyar tanulóifjúság minden esztendőben megünnnepli Ferenc József koronázásának évfordulóját és ebben az esztendőben megünnnepli az egész nemzet a negyvenediket. A nemzet most is, mint Kölcsey idejében, a szentkorona eszméjében hódol a negyven év előtt megkoronázott homloknak; abban az eszmében ünnepli azt a nagy napot: «Nem a hízelkedés alázatával, de azon magasztos érzelemmel, mely nemzetet oly fejedelemhez köt, ki neki a legbecsesebb, legféltőbb kincs: az alkotmány oltalmáról tett kötelező fogadást».

Kölcsey akkor arra intett, tiszteljük az ősz hajakat az évek miatt, melyek felettök elröppentek; s az évek miatt, melyek felettünk is el fognak repülni. Az akkor kétesztendős unoka: Ferenc József fölött azóta hetvenöt esztendő röppent el. Ez a könyv vázlatosan beszéli el: miként. S az ifjúság talán megérti belőle, miért kell tisztelnie az ősz hajakat.

I.

FERENC JÓZSEF GYERMEKKORA.

Születése. Királytisztelt a magyaroknál. A király és unokája. V. Ferdinánd trónralépte. A kis főherceg első nevelői, tanítói és barátai. Első kirándulása Magyarországra. A magyar országgyűlés a trónörökös neveléséről. Kiss Pál, a magyar tanító. Az osztrák tanítók. Műkedvelői előadások. Vadászat a jászkunokkal a Fertő vidékén. (1830—1846.)

Ferenc Károly főherceg, Ferenc császár és magyar király második fia, huszonkét esztendősen, 1824. november 4.-én vette feleségül *Zsófia* bajor hercegnőt, Miksa bajor király szép leányát. Első gyermekök Schönbrunnban 1830. augusztus 18.-án, szerdán délelőtt egynegyed tízkor született. Mikor a fiatal apa a jó hírről apjához, az uralkodóhoz hajtatott, egész sereg örvendező fiú szaladt hintaja után. «Lassabban! — kiáltott kocsisára a jószívű főherceg. — Még tüdőgyúladást kap ez a sok szegény gyerek a futásban.» A keresztapaságot maga a király vállalta el. Unokája mellé, a kit másnap délben Firmian gróf bécsi hercegprímás *Ferenc József Károly* névre keresztelt, azonnal kilenc tagból álló külön kamarát rendelt. A gyermek ajája *Sturmfeder* Lujza báróné, csillagkeresztes hölgy, dadája Ascherné (Raymond Cecilia) lett; de a csecsemőt édes anyja maga táplálta.

Ferenc József születése után hat héttel, szeptember 28.-án, a magyar nemzet *Ferdinándot*, Ferenc király öregebb fiát, Pozsonyban nagy fénynyel koronázta meg. Mikor ez a nép neki ajánlja hona sorsát, *Vörösmarty*, a Szózat költője, a királyok Istenéhez fohászkodik, emelje föl magához a király szívét,

«Hogy a ki fényben milliók felett van,
Legyen dicsőbb erényben, hatalomban.»

Ferdinánd 38 esztendősen volt, mikor a következő évben (1831. febr. 12.) elvette a szárd király, *Vittorio Emanuele* leányát, *Mária*

Anna Karolinát. Házasságukat az Isten nem áldotta meg gyermekekkel s mivel Ferdinánd sokat betegeskedett, Ferenc császár és király nem tartotta lehetetlennek, hogy az uralkodás sora idestova

FERENC KÁROLY FŐHERCEG, I. FERENC JÓZSEF ATYJA

másik fiára, vagy unokájára fog kerülni. Ő maga már öreg volt és törődött; 1832. március elsején ülte uralkodása negyvenedik évfordulóját. Kölcseynek, a himnusz írójának Szatmár vármegye közgyűlésén tartott szép beszéde szerint «a legtartósabb emberkor

felét királyi széken eltöltve, hatvannégy hosszú esztendő terhével, körülötte sokáig dühösködött vészek után állt szerető népei közt.» A nagy szónok nem feledkezett el azokról a szenvedésekről, a mik e negyven év alatt a nemzetet érték; azokról a félreértésekről, a mik a nemzet és királya közt támadtak. De a magyarok, a kik szentnek nevezték koronájukat, erős kapcsolattal szorították magukhoz a személyt is, kire koronájukkal együtt az alkotmányos szabadság gondolatát átruházták; polgári alkotmányukat e korona és annak viselője nélkül nem képelték s hívei mindakettőnek az utolsó percig. Kölcsey az emlékezet ünnepén az egész nemzet nevében fogadta meg, hogy «olthatatlan szeretettel fogunk lángolni királyunkért és hazánkért; mindakettőt, a polgári alkotmány nevében, válni nem tudó kapcsolattal egyesítvén.»

A nemzet azt remélte, hogy a kis Ferenc József a kapcsolatnak megfelelő nevelésben fog részesülni. Azonban ennek az ideje még nem érkezett el. Mindössze annyi történt, hogy a négyéves Ferenc József és két öcscse: *Miksa és Károly Lajos* mellé *Thysebaert* Ludmilla csillagkeresztes hölgyet adták, mint nevelőnőt. Zsófia főhercegnő 1833. februárius 4.-én bevezette gyermekeihez Metternich államkancellár feleségét (a magyar Zichy-Feraris Melaniet), a ki a harmadfélesztendő trónörökösről feljegyezte naplójában, hogy «Ferenc főherceg igen kedves; sokat cseveg, kacag, ugrándozik s úgy látszik, víg és szellemes. A főhercegnő olyan boldog a gyermekei társaságában, hogy öröm ránézni.» Egy esztendő múlva (1834. jan. 14.) a kis Ferencet föl vitték a várpalota lovagtermének karzatára, hogy lássa, milyen az udvari bál. A zsúfolt terem láttára a gyermek hangosan örvendezett, tapsolva hitta apját, anyját; s a fényes közönség egyideig az ő elragadtatásán mulatott. Az öreg Ferenc császár és király maga is nagyon szívesen enyelgett és játszadozott unokáival. Különösen a már nagyobbacska «Francit» szerette; gyakran maga elé hozatta, katonai fogásokra stb. tanította s jeles vezérek tetteiről mesélgetett neki. Egyszer, nagy hőségben, együtt sétáltak a laxenburgi parkban. A gyermek, hogy az őrálló

katonát megajándékozta, pár hatost kért nagyapjától; de nagyon meg volt sértve, hogy a katona nem fogadta el a pénzt. «Nem is szabad elfogadnia, mikor szolgálatban áll», figyelmeztette a duz-

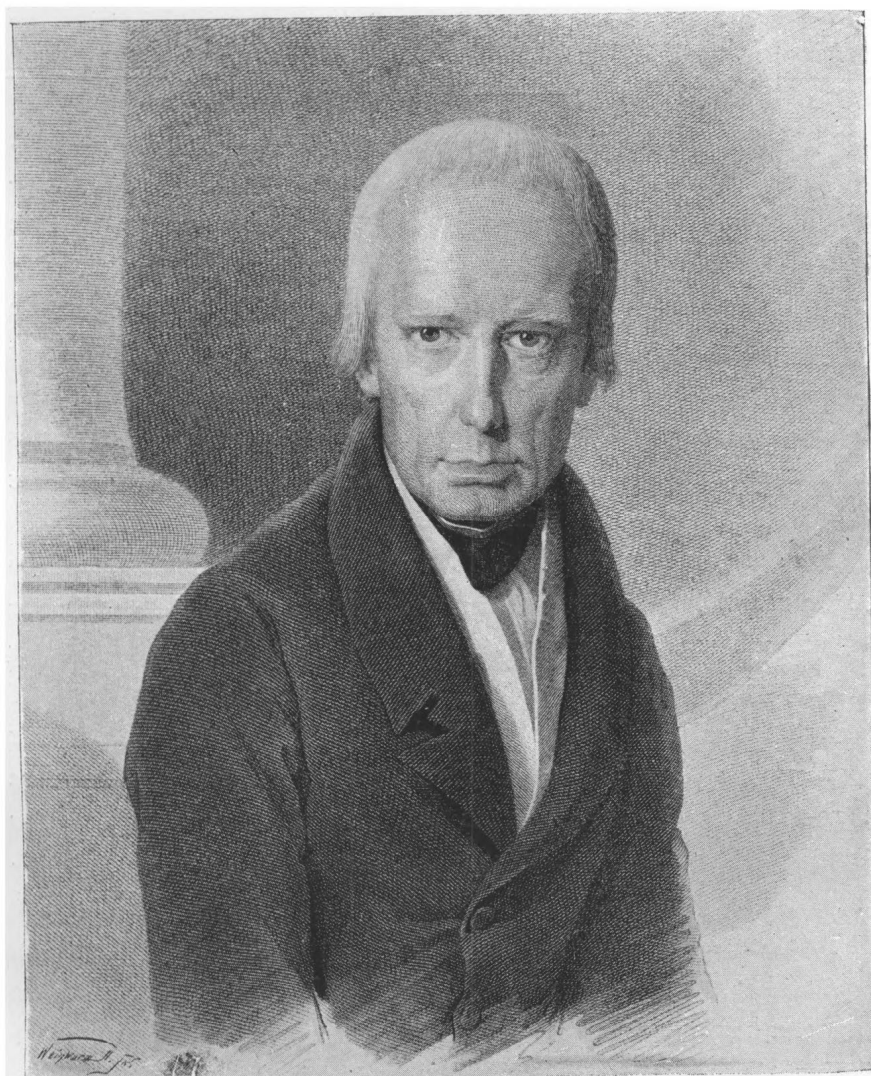

FERENC JÓZSEF KÉT ÉVES KORÁBAN ANYJÁVAL.

(Stieler József 1832. festményéről.)

zogót nagyapja; de azután fölemelte unokáját, hogy a katona tölténytáskájába tehesse hatosait. A király érdeklődni kezdett a derék közvitéz iránt; s mikor megtudta, hogy szegény édes anyjá-

nak egyetlen gyámola, gazdagon megajándékozva bocsátotta el a szolgálatból.

I. FERENC CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY, I. FERENC JÓZSEF NAGYATYJA.

Másszor meg a kis fiú kifutott nagyapja szobájából, az örökdő két magyar gárdistával fegyverfogásokat csináltatott, majd az egyiktől elkérte a kardját s azon lovagolt vissza a királyhoz. A gárdista

meg volt akadva, kard nélkül hogyan álljon őrt a király ajtajában. A fiúcska csak egy negyedóra múlva lovagolt vissza a karddal, melynek bojtját összegubancolta. «Már most azután — enyelgett a testőr — kérje meg a nagyapát, hogy másik kardbojtot vegyen.» «Majd veszek én, ha császár leszek!» biztatta a gyermek.

A nagyapa azonban 1835. febr. 25-én halálosan megbetegedett. Sturmfeder báróné március elsején délután elvitte a kis főhercegeket a vár kápolnájába, hogy imádkozzanak nagyatyjukért; este az uralkodó magához hívatta egész családját s unokái közül a kis Ferenc József főherceget. Megáldotta őt külön is és március 2-án reggel háromnegyed egy órakor csöndesen elhunyt. Az a kép, mely a haldoklónak végrendelkezését eszményítve ábrázolja, épen a kis főherceg születése napjára (aug. 18-ra) készült el. A hatalmas kancellár az első példányt a gyermeknek nyújtotta át, mi az egész udvar helybenhagyásával találkozott.

Ferenc József nagybátyja, *V. Ferdinánd* király, azzal az erős elhatározással lépett a trónra, hogy «atyja érzelmeit követve s mint ő, jámborul, Istenben bízva: népei boldogságát és jólétét az igazság után minden törekvése és fáradozása fő céljának tekinti.» Testvéri szeretetének azonnal jelét adta, midőn öccsét, Ferenc Károlyt, két nappal atyjuk temetése előtt, március 5-én vezérőrnagynak nevezte ki. 23-án a magyar országgyűlés küldöttségének szónoka, *Pyrker* László egri érsek, Ferenc Károly főherceg és felesége előtt is kifejezván részvétét a király halála alkalmából, Isten áldását kérte rájuk és fenséges *gyermekükre*. A főherceg meghatottan válaszolta, hogy midőn a megboldogult a királyi pálcája alatt élő népekre szeretetét hagyta örökségül, ezzel világosan kijelentette, hogy «dicső emlékezetét kedvesebb áldozattal nem tisztelhetjük, mint ha — hozzá hasonlóan — minden igyekezetünket a közjónak szenteljük s az ősi törvények és szokások épségben tartására fordítjuk.» A küldöttség tehát abban a megnyugvásban távozott, hogy a trónörökös «az ősi törvények és szokások» tiszteletben tartására taníttatja gyermekeit.

Akkor már három fia volt: Ferenc József, továbbá *Miksa*, a ki 1832. július 6-án és *Károly Lajos*, a ki 1833. július 30-án született. Utóbb még két gyermekkel áldotta meg az Isten: *Mária Anna Karolinával* 1835. okt. 27-én és *Lajos Viktorral* 1842. május 15-én. A leány azonban már öt éves korában (1840. febr. 15.) elhunyt.

FERENC CSÁSZÁR ÉS KAROLINA AUGUSZTA CSÁSZÁRNÉ NÉGY ÉVES UNOKÁJUKKAL
AZ ÖRTÁLLÓ KATONÁNÁL.

A magyarok azt szerették volna, hogy úgy, a hogy azt régibb (1550 : V., 1569 : XXXIII. és 1572 : II.) törvényeik is rendelik, leendő királyuk magyarul tanuljon. Az új király, V. Ferdinánd, 1836. április 24-én valóban megígérte az országgyűlésnek, hogy az ifjú főhercegeket magyar nyelvre is fogja taníttatni. *Zsófia* főhercegnő szintén gondolt reá, hogy férfiakra bízva legidősebb fiacskája nevelését s főnevelőnek gróf *Bombelles* Henrik torinói rendkívüli követet szemelte ki. Erről már 1835. dec. 19-én beszélt Metternich államkancellárral, ki nem győzte dicsérni, milyen okosan és anyailag gondolkozik ebben a kérdésben. Félesztendeig ugyan még meg-

maradt a fiúcska mellett Sturmfeder báróné, kit Metternichné 1836. június 8-án is kitűnő és értelmes hölgynek jellemzett; ekkor azonban V. Ferdinánd 1836. június 16-án valóban teljesítette sógor-asszonya kívánságát. Herceg *Colloredo-Mansfeld* első főudvarmesterhez intézett kabinetírátaban gróf *Bombelles* Henrik torinói rendkívüli követet valóságos belső titkos tanácsossá és «fenséges testvére: főherceg Ferenc Károly ő királyi fensége elsőszülött fiához, főherceg Ferenc Józsefhez, nevelési felügyelővé (ajová) kegyelmesen kinevezni méltóztatott». Így írta ezt június 25-én a «Hazai és Külföldi Tudósítások» című magyar lap.

Bombelles francia volt; Versaillesban 1789. június 26-án született. 1805-ben osztrák szolgálatba állt s mint az Esterházy-ezred tisztje kitűnt a caldieroi, asperni és lipcsei csatákban. 1814. óta állami küldetéseken járt Londonban, Lisboában, Szentpétervárott és Torinóban. Mint katona és államférfiú tehát sokat látott és tapasztalt. Melléje mint Ferenc József nevelőjét, gróf *Coronini-Cronberg* János Sándor kapitányt rendelték. Coronini Görzben 1794. nov. 16-án született. 1813-ban hadapród lett az utászoknál, a következő években al- és főhadnagy báró Schneider Károly ezredes olaszországi szabadcsapatában, majd — ennek feloszlása után — a Károly-gyalozezredben. 1824-ben — osztrák tiszti jellegének megtartásával — modenai szolgálatba állt, de 1831-ben ismét visszatért a 17. gyalozezredhez és mint kapitány, onnan került a kis főherceg szolgálatába.

Bombelles és *Coronini* csatákban edzett katonák voltak. Saját tapasztalataik alapján beszélhettek azokról a hősookról, kikről először a nagyapa mesélgetett unokájának. De valami nagyon nem tetszhetett sem az osztrákoknak, sem a magyaroknak, hogy leendő uralkodójukat francia és olasz származású katonák nevelik s egész katonásan szervezik a kis főherceg «kamaráját», vagyis hét cselédből álló háztartását. 1837. febr. 11-én például az udvar mulattatására élőképeket rendeztek, a melyekben a kis főhercegek, a *Bombelles*-, *Salis*-, *Metternich* stb. fiúk három jelenetben a katonai életet mu-

tatták be. Valamennyi gyermek egyenruhában tartott díszmenetet az udvar előtt, mely tapsokkal bátorította a kis műkedvelőket.

FERENC JÓZSEF ÉS ÖCSGSEI,

(Kriehuber 1835. évi rajza után.)

A kis főherceg első rendes tanítója 1837-ben dr. *Hoffer* János lett, a kit csakhamar megbíztak a természettudományi és csillagászati udvari gyűjtemények igazgatásával is. A nyári szünetben sem hagyta el tanítványát. Elkísérte Ischlbe, a hol az uralkodó-család boldog napokat töltött. 1837. aug. 16-án a király Ferenc Károlylyal,

ennek feleségével s a három nagyobb fiúval, valamint Károly és Lajos főhercegekkel Miksa estei herceg meghívására kirándult a Gmundeni-tó megtekintésére. Ebensee-ben Miksa herceg az örvendező nép élén fogadta őket. A sófőző-intézet megtekintése után zeneszó mellett átcsolnakáztak Traunkirchenbe és Ebenzweierbe, hol ebéd után az erkélyről végignézték egy parasztlakodalmat. Este Kolowrat miniszterrel együtt tértek haza Ischlbe, hol a kis főhercegeknek csakhamar «fontos» szerepök akadt. Augusztus 25-én nagybátyjuknak, a királynak az államügyekben annyiszor helyettesítő Lajos főhercegnek a nevenapján Ferenc József bányásznak, Miksa alpesi vadásznak, Károly Lajos pásztornak öltözve mondta el azokat a köszöntő verseket, a melyeket ez alkalomra *Schleifer* Lipót Mátyás gmundeni bányatanácsos németül írt. Ferenc József köszöntője ilyenformán hangzik:

Sziklábul ás	A szikla két
Aranyat a bányamunkás	Drágakövé,
És örülnek az emberek.	Nagybácsikám, neked adom.
A szívből jó	Szeress engem
Két drágakő:	És mondd nekem,
A hűség és a szeretet.	Hogy «szívesen elfogadom.»

Szeptember végén *Zsófia* főhercegnő a gyermekekkel átrándult Münchenbe, Ferenc Károly főherceg pedig lement a veronai hadgyakorlatokra, melyek azonban elmaradtak. Annál fényesebben sikerült okt. 9-én a főherceg 52. számú magyar gyalogezredének veronai zászlószentelése. *Moga* János ezredes magyar beszédet intézett a legénységhez, melyet arra buzdított, hogy szívébe vesse azokat a szavakat, a melyeket Zsófia főhercegnő maga hímzett zászlajuk szalagjára: «Hűség és diadal kísérjen!»

Schönbrunnba hazatérve, Ferenc József szorgalmasan tanult, s mindig örült, hogyha a találmányoknak ebben a századában valami újat láthatott. Például midőn 1837. nov. 23-án nagymamája, az özvegy királyné, kis öccseivel együtt őt is kivitte Florisdorfba, hogy megnézzék Alsó-Ausztriának aznap megnyílt első

V. FERDINÁND CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY.

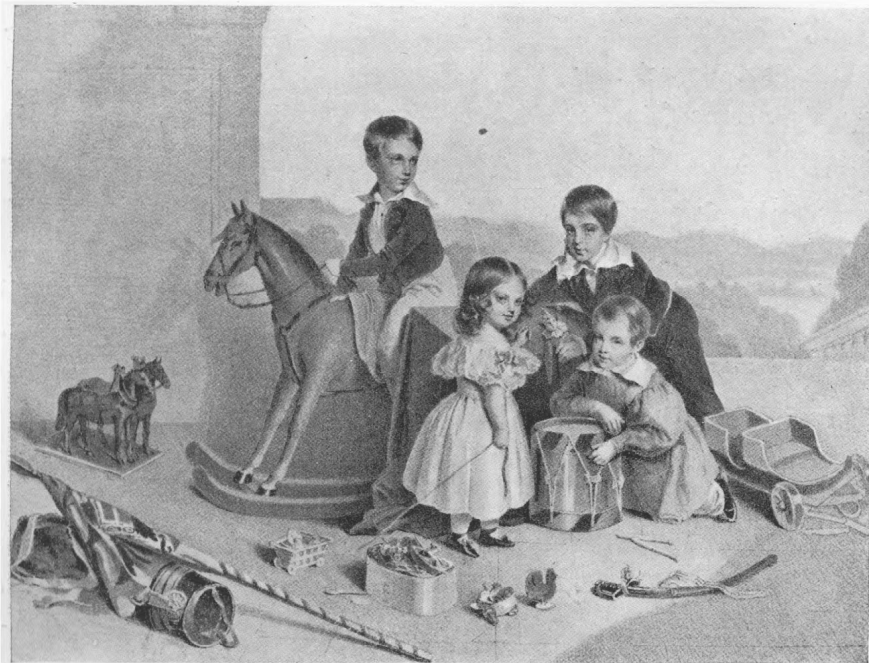
vasútját, a Ferdinánd-vasutat, mely különben még csak Wagramig közlekedett.

Az öröm bánattal váltakozott. A kis főherceg anyja december 18-án orbáncha esett. Tíz napig veszélyesen beteg volt;

de alig érezte magát jobban, nem akarta megfosztani gyermekeit a Szilveszter-est örömeitől. 1837. dec. 31-én tehát az udvar és a meghívott vendégek jelenlétében *Hunyady* Julia grófné segítségével egy kis tornajátékot és gyermek-carrousselt rendezett, a melynek részesei kemény papirosból kivágott lovakon vitézkedtek, azután pedig együtt vacsoráztak. *Metternich* hercegné szerint költői gondolatai támadtak az embereknek, a mint a serdülő fiúkat jövőendő uralkodójukkal vacsorázni látta. Azonban maga a főhercegnő csak 1838. februárius elsején hagyhatta el a szobát. Még aznap résztvett az udvari bálon, febr. 6-án pedig fiacskáival együtt *Metternich* hercegnő gyermekbálján. Teljes fölgyógyulása öröme febr. 14-én Ferenc császár özvegye ismét gyermek-carrousselt akart rendezni; de ezt most a király váratlan betegsége miatt kellett elhalasztani egy héttel. A kis főhercegnek ennél bizonyára emlékezetesebb napja volt, hogy anyja, továbbá a királyné, a főhercegek és *Metternich* herceg társaságában 1838. május 8-án életében először ülhetett vasútra.

1839. jan. 6-án anyja ismét gyermekmulatságot rendezett, nagy sorsjegyjátékkal, melyben a kis főhercegek és barátjaik élénk részt vettek. A nyáron Ferenc József tanítói a két másik fiú nevelését is átvették, minek következtében *Coronini* mellé még két kamarás jött: gróf *Ledochowsky* Timót (a kit 1843-ban báró *Gorizutti* Ferenc váltott fel) és gróf *Morzin* Károly. *Bombelles* Márk és Károly, valamint *Coronini* Kelemen és Ferenc, a nevelők fiai, együtt tanultak a főhercegekkel. Játsszótársaikat az udvarhoz közelálló előkelő családokból válogatták össze. A kis szászweimari hercegen, a *Metternich*, *Stadion*, *Falkenhayn*, *Taaffe* és *Wrbna* fiúkon kívül három magyar pajtásuk is volt: *Széchenyi* Dénes és a két *Erdődy* (Ferenc és Tamás). Fölváltva németül, magyarul, csehül és lengyelül társalogtak; a mi némiképp megnyugtathatta az országgyűlést, mely épen 1839. szept. 26-án kérte a királyt, hogy a kis főhercegeken kívül a főhercegnőket is gyakoroltassa a magyar nyelvben. 1843. július 8-án ezt a magyar nyelvről és nemzetiségről szóló javaslatban tör-

vény útján is kívánták biztosítani. A javaslat 1. §-a szerint: «Az 1550: V. és az 1569: XXXIII. törvénycikkelyben nyilvánított nemzeti közóhajtás folytában a *koronaörökösök* a magyar nyelvet sajátukká tenni tartoznak. E mellett Ő Felségének azon kegyelmes királyi ígéretét, hogy az uralkodóházbeli többi főhercegekre és főhercegnőkre is a magyar nyelvbeni oktatás kiterjesztessék, a Karok

FERENC JÓZSEF ÉS TESTVÉREI.

(Kriehuber 1838. évi rajza után.)

és Rendek törvénybe iktatják.» Augusztus 31-én azonban hozzájárultak a főrendek következő módosításához: «Az 1550: V. és az 1569: II. d) törvénycikkelyben gyökerezett nemzeti közóhajtás folytában tett ő cs. kir. apostoli felségének azon kegyelmes végzése, hogy a *koronaörökösöknek*, valamint a felséges uralkodóházból származandó többi főhercegeknek és hercegasszonyoknak a magyar nyelv *tökéletes* tudományába még *serdülő* *korukban* beavattatása, részéről nevelési rendszerül megállapított legyen, törvénybe iktattatik.» Az

ilyen cifra magyarsággal tett javaslat többi részében a két ház csak hatszori izengetés után tudott megegyezni; ebben azonban mindjárt megállapodott és dec. 11-én végre az egész javaslatot fölterjesztette a királyhoz. A király a főhercegeket illető pontra nézve elegendőnek tartotta 1840. márczius 14-én adott válaszát s így ez a pont nincs meg az 1844. november 12-én szentesített II. törvénycikkben.

Időközben azonban a nemzet épen a legerősebb ellenzéki lapból, *Kossuth* Pesti Hírlapjából, olyasmiről értesült, hogy a trónörökös és testvérei már is tudnak magyarul. 1843. szeptemberében ugyanis Ferenc Józsefet és két öccsét az ischli fürdőzés után főnevelőjük, Bombelles gróf, Magyarországba hozta, hogy megtekintsék Vas-, Zala- és Sopronvármegyék kies vidékeit. Szeptember 13-án *Batthyány* Fülöp herceg körmendi várában ebédeltek; estére átmentek *Festetic* László grófhoz Keszthelyre, melynek nevezetességeit azonnal megismerlítették. 14-én Sümegre érkeztek, hol a veszprémi püspök lakásában szálltak meg, de az ország tartományi főbiztosa, *Mérey* Sándor titkos tanácsos, továbbá *Szalay* Imre veszprémi kanonok és az ismert magyar író, *Döbrentey* Gábor főbiztos, valamint roppant néptömeg kíséretében azonnal fölmentek a sümegi vár omladéka közé. A romok közt *Mérey* bemutatta nekik *Kisfaludy* Sándort, a várromokat megénekelő népszerű költőt. A tudósító szerint «kedves volt látni, miként Ferenc József főherceg úgy vele, mint más többekkel magyarul, még pedig ékes anyai nyelvünk különös sajáttságainak tökéletes értelmével s tiszta és szabályszerű kiejtésével folytonosan beszélgetett». Öccsei szintén jól értettek magyarul. Magyar nyelvre nemeskéri *Kiss* Pál nagyvárad kanonok tanította őket, a ki ekkor épen Sümegen nyaralt édes anyjánál. A látogatás tehát részben neki is szólt, a mi Ferenc Józsefnek és testvéreinek gyöngédségét bizonyítja. Kis Pálné házában a kis főhercegek legjobban csodálkoztak a régi divatú sódarálón, meg a kukoricaliszten, hogy olyannal él a szegény ember. Azonban a kóstolóba sült málé-pogácsa nekik is ízlett. A gyermekek másnap Sárváron, Szombathelyen át mentek Kőszegre, 16-án Horpá-

cson keresztül Esterházára s 17-én Cenken és Sopronon át Fraknóra hajtottak át; ott megebédelvén, Kismartonban pedig megvacsorálván, 18-án Schönbrunnba tértek haza.

Ez volt Ferenc Józsefnek *első* útja Magyarországon; s a gyermek, a ki a regék koszorús költőjével magyarul társalgott, azonnal megnyerte a nemzet szeretetét, tanítója pedig annak tiszteletét. Kiss Pál abban az időben már ötven esztendő volt. Szentgróton, Zala-vármegyében 1792 januárius 21-én született. 1818-ban a csákvári Esterházyaknál s pappá szenteltetése (1819.) után a bécsi Herberstein grófoknál nevelősködött. Utóbb segédtiszt lett a bécsi egyetemi könyvtárban, majd a bécsi Theresianumban a magyar nyelv és irodalom tanára. Már 1833-ban lépéseket tett, hogy ő legyen a reménybeli trónörökös nevelője. 1835. októberében meg is hítták az udvarhoz, de egyelőre csak Károly főherceg (a hadvezér) fiainak, Albrechtnek és Károly Ferdinándnak magyar nyelvmestere gyanánt; 1837-ben azonban már, saját levele szerint, «kezében volt az egész nemzetnek jövő legdrágább kincse s a nemzet a koronaörökös mellett való munkájától várta egykori legszébb jövődjét». Minden pénteken ebédre volt hivatalos az udvarhoz és minden szombaton este meg kellett jelennie a királyné szobáiban, «hová az estét tölteni az uralkodóháznak egyéb fenséges tagjai is összegyűltek». Érdemeinek előismerésül V. Ferdinánd király 1840. április 25-én nagyváradi kanonoksággal jutalmazta. Tanulók számára már 1818-ban írt egy földrajzot; a Tudományos Gyűjteményben, akkor hazánk legtekintélyesebb folyóiratában, a népnevelés fontosságára figyelmeztette nemzetét; a tanítás módjáról pedig 1830-ban könyvet adott a városi és falusi tanítók kezébe. A sajtószabadság korlátozásáról ugyan 1832-ben könyvet írt, de mint bécsi könyvvizsgáló nem gátolta a szabadabb szellemű magyar könyvek és lapok megjelenését. Magát Ferenc Józsefet és két öcsét kétségtelenül saját «Ungarische Grammatik»-jából (1834.) és «Aufgaben zur Übung in der ungarischen Sprache» című könyvéből (1835.) tanította magyarul s «A magyar literatura remek

darabokban» című kézikönyve alapján ösmertette meg a magyar irodalom gyöngyeivel. A hogy *Toldy* Ferenc, a nagynevű irodalomtörténetíró mondta róla, «lelke egész örömeivel, szíve egész szeretetével kertészkedett e nemes csemeték körül. Nem úgy fogta fel állását, mint nyelvtanár és közönséges gyermekoktató: e hercegi triászban (háromságban) ő hazánk egykori gyámolait és szerencséje horgonyait látta kezeire bízva; a nyelvben pedig a szeretet bájjesszejét, melylyel a magas növendékeket megihletni, — a magyar ajak hangjaiban azt a végtelen odaadást éreztetni törekedett, mely bennök fekszik, mikor a magyar azokon szólhat fejedelmeihez». Hatása annál nagyobb volt, mert, *Hoffer* vezetése alatt, a magyar nyelven és a hittanon kívül a magyar történelmet is ő tanította.

Mikép tanította mindakettőt, példaképen szolgálhat «Ferenc főherceg»-nek Bécsben 1846. április 25-én készített egyik írásbeli dolgozata, melynek hű másolatát könyvünkhöz mellékeljük. A hogy annak első közlője, Mikszáth Kálmán megjegyzi, «maga a király is szívesen gondolhat most ősz fejjel, nagy történelmi névvel, a magyar nemzet mély szeretetével koszorúzottan első magyar beszélyére, melyben azt a kérdést téteti Mátyással: hol kél föl a nap? Hátha elgondolkozik e kérdés fölött, mely négyszáz év előtt lebegett egy király ajkán és ő maga is fölteszi önmagához és mindenkire: hol kél föl a nap? És egy belső hang feleli s még hozzá minden okos államférfiú is azt feleli: Fölségednek Budán».

De nem erre tanította dr. *Fick* József, az osztrák és az egyetemes történelem tanára, a ki nem magyar királynak akarta nevelni, mint nemeskéri Kiss Pál, hanem osztrák császárnak. Mind a két esetben jól kellett tudnia latinul; meg is tanúlt annyira, hogy még késő öregségében is latinul levelezett Oszkár svéd királylyal. A gimnázium többi tárgyára bécsi műegyetemi tanárok oktatták: a jeles *Leydolt* Ferenc föld- és természetrajzra, *Schrötter* Antal, egy két-kötetes vegytan írója vegytanra, *Reutter* technológiára és csillagásatra. Növendéköket néha a műegyetemre is elvitték, hogy a

A nép Mátyás néhai Magyar
királytúl a követ heró mesét ról
beszéli: Budába a királyhoz ra
egyszer Crinkota faluból, mely
köül Pestnél fekszik, a Plébános her
jön, a királytúl valamiit nyercsü.

A király ígerte, hogy fogja
engedni a Plébánosnak kérisét,
ha ez a követ heró három
nehézségeket megfizetné:
először, mit a király most
gondol? másodszor, hol
a nap fölkel? - harmadszor,
hogy a Plébános a kövek
bőrt lehissa.

A Plébános komolyan kora
bálag, nem képes a nehé
ségeket megfizetni. Az iskola,
mester ^{annak} szomoruságát látván,
mi baja? Kérdézi?

A papi a dolgot meggyararra,
mire a novász-iskolamester
ötet jó kedvel lenui, bíztatja,
ígérve hogy ~~o'halgja~~ érte esen helyette
nehézségeket meg fogja fejteni,
his csak papi ruháját
akarná neki kölcsönözni.

A plebános bele egyez.

Az iskolamester tehát a papi
ruhával fölöttörve Budán
a király előtt megjelen, és
ettől kérdeve: hol fölkel
a nap, asfelelői: a földszegednek
Budán, nekem pedig Crichotán.
- A királynak tetszett a felelet.
Mégint kérdeve: hirtál-e
le a kövek bőreit? Ezen nem
mond es, de mindjárt le
fogom huzni ^{his} ~~mondan~~ Földszeged
a kötevet le öli! A király
jóvá hagyja esen feleletet.

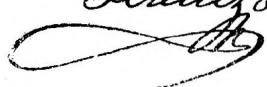
Végre haruadszori ^{es} hínder:

Es mit most gondolkodok? -

Itz is kolamustertül a követ,
kerő felet adatik: Fölsíged
ant gondolja, hogy a plébános,
sal beszél, holott csak az
iskolamester vagyok!

A kiraly meg volt öltöztetve
a felelettel, airt felsoroltja
az iskolamestert, hogy ^{magának} valami
figyelmet kérjen; ez, bor
szerepében, semmi most
nem kért, mind, hogy Csin.
hotán, nagyobb ícre legyen,
a kiraly helyben hagyta, is
airt ^{meg} ~~most~~ most is Csinhotán
~~a~~ ~~les~~ ~~ícre~~ nagyobb bor ícre
találtatik Aramban a plébános
is. a kiralynak figyelmet talált.

Bécsen Aprilis 25-én 1846

Terenz Föherczeg.

SPANYOL NEMES ÉS JOBBÁGY.

(A király ifjúkori rajza. A gróf Apponyi Sándor tulajdonában levő eredeti után.)

kísérleteket ott mutassák meg neki. Rajzolni is nagyon szeretett; mestere Geiger Péter János volt, a ki Wenzel Gusztáv jeles magyar történetíró tervei szerint már 1843-ban művészi rajzokat készített egy Magyar- és Erdélyország történetét elbeszélő díszes munkához. Ebből az esztendőből való tanítványának az a rajza is, a

mely egy spanyol lovagot s jobbágyat ábrázol s melyet 1904. dec. 10-én a műkedvelők egyik kiállításán Budapesten bemutattak.

Az 1843. év különben is nagyon nevezetes a Ferenc József életében. Nemcsak azért, mert ekkor, januárus 23-án mutatta be az udvari ifjúsági bálon első — frakkját; hanem és főképen azért, mert gimnáziumi tanulmányai mellett mostantól fogva már a *katonai ösmereteket* is kellett elsajátítania. Katonai nevelésének vezetését 1843. májusában az ötvenéves *Hauslab* Ferenc ezredes, a mérnöki akadémia tanára, Albrecht főherceg egykori tanítója vette át, a

HAUSLAB FERENC
OSZTRÁK ALTÁBORNAGY.

kinek az a legnagyobb tudományos érdeme, hogy a katonai földrajzi intézetben az eddigieknél sokkal jobb térképeket készíttetett. Úgy gondolkozott, hogy «egy trónörökös máskép kell nevelni, mint más közönséges embert. Jártasnak kell lennie minden tudományban, mert mindenkinek üdvé benne gyökerezik. De éppen azért minden szakra csak korlátolt időt lehet fordítani». Nemcsak értelmét, hanem jellemét is fejleszteni akarta s az eddiginél szigorúbban ügyelt, hogy Ausztriának és Magyarországnak majdnem minden nyelvén kívül Európa főbb nyelveit

is elsajátítsa. Várerősítéstanra *Wüstefeld* Lajos alezredes, alkalmazott taktikára *Singer* József ezredes, összehasonlító fegyvertanra báró *Smola* József kapitány, a szolgálati szabályzat bírálatos kezelésére *Streffleur* Bálint őrnagy, katonai rajzolásra *Löschner* és *Cybulz* főtűzmesterek tanították. Az ágyúk kezelésében *Kappler* tüzérhadnagy, a gyalogsági szolgálatban *Ertl von Seeau* kapitány, a műszaki ösmeretekben *Gissl* József kapitány és *Beck* Domokos főhadnagy s a lovaglásban *Sachs*, majd *Gáspár* András kapitányok voltak a mesterei. Sachs mint egyszerű uhlánust, *Gáspár* András mint huszárt gyakorolta őt; s az ő érdemök, hogy Ferenc József, ki eleintén nem szívesen ült lóra, hatvan esztendő múlva is Európa egyik legjobb lovasa

volt. Gáspár, a ki a szabadságharcban magyar tábornok lett, tanítványa hálájának köszönhette, hogy nem növelte az aradi vértanúk számát. Harminc esztendő múlva (1875. dec. 2.) egy kihallgatáson maga a király emlékeztette azokra az időkre, mikor, mint Miklós-huszárok, «együtt exercíroztak». Különben V. Ferdinánd király a főherceget már 1843. aug. 3-án kinevezte a 11. számú dragonyos-ezred tulajdonosává. Ötven esztendő múlva ennek emlékezete ünnepén kijelentette, hogy «örömmel és büszkén viselte első egyenruháját abban az ezredben, mely most, mint hajdan, katonai erényeivel tündöklék». Ezredét Realitznál először 1844. szept. 29-én vezette Albrecht főherceg elé. De még nagyobb hatást tett, a mikor 1845. április 15-én maguk a bécsiek látták egy csapatszemle alkalmával, milyen kitűnő lovas és milyen daliás alak a csapatok élén. Aznap ennek a bécsi szereplésének öröme édes anyja estélyén már mint műkedvelő lépett föl valami Cromwell

GÁSPÁR ANDRÁS HONVÉDTÁBORNOK.

idejében játszó drámában s testvéreivel együtt feltűnt hibátlan francia szavallatával és kifogástalan, fesztelen magatartásával. A Bombelles- és Falkenhayn-fiúk, valamint Metternich Richárd szintén dicséretet arattak. Egyébiránt pedig az életben, legalább a katonai életben, minden fegyvernemmel a legalsóbb fokon kellett megösmernedniök; például Ferenc József ugyanakkor, a mikor már egy dragonyos-ezred tulajdonosa volt, mint közlegény «szolgált» a második tüzérezredben. Harmincöt esztendő múlva mosolyogva szemlélte a lem-

bergi tüzerkaszárnnyában, milyen gondosan őrzik akkor viselt egyenruháját.

Gimnáziumi tanulmányainak befejeztével barátjaival 1846. júniusában vadászatra rándult ki a Fertő vidékére. Útközben, Hainburg és Fischamend közt, éppen ott tartott pihenőt, a hol *Balajthy* jászkun kapitány vezetése alatt egy Bécsbe ügyekező magyar társaság falatozott. Odament Balajthyhoz és vizet kért tőle. A kapitány, kinek sejtelve sem volt kilétéről, kedélyesen azt felelte, hogy vizet nem hoztak magukkal; mert annyit, a mennyi a magyarnak mosdani kell, mindenütt találnak, egyébként pedig nem él vele. A felelet annyira megtetszett a bécsieknek, hogy ők is odatelepedtek s azután vígan koccintgattak. Ferenc József, a nélkül, hogy megnevezte volna magát, magyarul beszélgetett a kunokkal és csakhamar összebarátkozván, meghívta őket, hogy jöjjenek vele vadászni a Fertőhöz. A kunok megjegyezték ugyan, hogy valami határigazítás miatt mennek a király elé; de mivel nem valami sietős a dolguk, szívesen fogadták az ajánlatot s visszafordultak, hogy pár napig a Fertő mellett magyar földön vadászgassanak. Akkor már tudták, hogy a legidősebb bécsi úr Ferenc Károly főherceg, a nyájas ifjú annak a fia, a «nímet» pedig Frigyes Lajos porosz herceg, a ki egy darab Magyarországot akart látni. Junius 11-én együtt indultak vissza Bécsbe, a hol V. Ferdinánd király természetesen azonnal fogadta a jászkunokat. Két hét múlva az ifjú főherceg magyar levélben tudatta Balajthyval, hogy a határigazítás dolgában legközelebb kedvező végzést várhatnak. Magyar tanítóját, a derék Kiss Pált, a magyar tudományos akadémia 1846. dec. 18-án azzal jutalmazta, hogy «megjelent munkái s a felséges uralkodóháznál hazánk és nemzetiségünk érdekében is folytatott szerencsés nevelési működése tekintetéből» tiszteleti tagjának választotta.

II.

FERENC JÓZSEF FELSŐBB TANULMÁNYAI.

Egyetemi fokon. A legnépszerűbb Habsburgok. Ferenc József első politikai megbízatása Magyarországon. Beszéde a pestvármegyei közgyűlésen. A beszéd hatása. Kiss Pál halála. Metternich politikai iskolája. Kossuth Ferenc Józsefről, mint a jövő emberéről. Az udvar a márciusi napokban. Ferenc József az 1848. évi törvények kihirdetésénél. Magyar nevelésének sürgetése. Az olaszországi csatatéren, Radetzky táborában. Innsbruckban. Tervek nagykorúsága idejére. Hazatérés Bécsbe. Menekülés Olmützbe. V. Ferdinánd lemondása

I. Ferenc József részére. (1846—1848.)

1846 szeptemberétől fogva a tizenhat esztendőös főhercegnek egyetemi színvonalon álló előadásokat kellett hallgatnia. Bölcsészetre *Rauscher* József Otmár (1797—1875) címzetes apát, a bécsi keleti akadémia igazgatója tanította. Tanítványa két év múlva azzal bizonyította be háláját, hogy őt bécsi hercegprímássá tette. Jog- és államtudományi tanulmányait az öreg báró *Pilgrim* János államtanácsos vezette. A polgári és a büntetőjogot *Peithner* Taddé udv. tanácsos adta elő; a statisztikát és a politikát Dr. *Fränzl* Mór kormánytanácsos, az egyházjogot Dr. *Columbus* István bécsi kanonok. Szülei szolgálatában állt 1838. óta Columbus Kristóf báró is, mint atyja titkára, és megérte azt a szerencsét, hogy születése kilencvenedik évfordulóján, 1905 januárius 28-án, urának fia mint 57. esztendeje uralkodó császár üdvözölhette.

A következő esztendőben meghalt a század legnagyobb két Habsburgja: *József nádor* januárius 18-án és *Károly* főherceg, az asperni győző. De népszerűségtől környezve, azonnal nyomukba lép két fiatal Habsburg: *István* és *Ferenc József*. A nádort Pestvármegye közgyűlésén jan. 25-én maga *Kossuth* Lajos búcsúztatta el s utódjául azonnal megjelölte fiát, István főherceget, a kit a király mindjárt ki is nevezett helytartónak. A főherceget Pestvármegye főispáni székébe Károly fiának, Albrecht főhercegnek kellett volna beiktatnia; ő azonban Frigyes főherceg halála (okt. 5.) kö-

vetkeztében lemondott erről a megbízatról, melyet a király az ifjú Ferenc József-re ruházott át. István főhercegért akkor már az egész Magyarország rajongott. Körútjában 504 magyar szónoklatot tartott, s éppen harmincadik születésnapján (1847. szept. 14.) fogadta meg Aradon, hogy addig él, a míg a hazának élhet. A beiktató főhercegnek ezt a hatást még fokoznia kellett. Magyar tanítója, Nemeskéri Kiss Pál szerint «legdicsőbb jövődjé az ifjú főhercegnek attól függ, miképen fog fellépni a magyar nemzet előtt». S föllépett — ugyanazon derék férfiú szerint — «olyan dicsőséggel, melyet toll le nem írhat». «Ez a díszes tiszt — mondta volt Ferenc József 1847. október 16-án a főispáni beiktató ünnepen — alkalmat nyújtott nekem e szeretett Magyarországra oly percben lépni, midőn ez — mint felséges urunk atyai szíve óhajtja — *egy boldog korszak küszöbén áll*; s mert tanúja lehetek annak a közszeretetnek, melyet főnséged (István főherceg) dicsőemlékű atyjától örökölt s önmaga fényes tulajdonaival még inkább szilárdított; de tanúja annak a közbizalomnak is, melyet főnséged magas erényeivel és *hazafiúi* buzgó törekvéseivel már is kivívott, mik által biztosítva látom nemcsak a vármegye, hanem *a szeretett honnak is boldog jövődjét* . . . Magam pedig ünnepelni fogom mindig e napot, melyen főnséged iránt való hű szeretetemnek és a magyar nemzethez való *élénk ragaszkodásomnak nyilvános jelét* adhatám». Milyen jelenet volt az, a mikor azután az egyik Habsburgnak — a beiktatónak — azért mond köszönetet a másik Habsburg — a beiktatott főispán, — mert «ajkairól örömmel hallotta ez alkalommal *zengeni édes hazánk nyelvét*». Derék nevelője, Kiss Pál szerint «a magyarok egészen magukon kívül voltak örömlükben; egészen elragadtattak. Mindnyájan azt vallották, hogy a magyar nemzetnek már háromszáz éve nem volt ilyen gyönyörű nagy napja. A lelkesedés Budán és Pesten határtalan tiszteletben és hódolatban nyilvánúl». A magyar tudományos akadémiában három hét múlva Toldy Ferenc szintén rajongva figyelmeztette tudós társait, hogy «Ferenc József vala az, ki az ókor egy nagy hőse példájára — de

nem a harc, hanem a szív fegyverével — jött, látott és győzött». Emlékeztette társait erre a jelenetre: «e virító, elfoglaló alakra, melybe pillantásaink legott beletapadtak; e hangra, melyre minden nesz elnémult az ezernyi sokaságban; e szavakra — nem: e szónoklatra, mely annyi belső méltósággal, a pillanat becsének oly komoly érzetével, e zengő nyelv legszebb ejtésével, e széptani, e valóban mesteri kibélyegzésével a gondolatnak volt elmondva, hogy

ISTVÁN FŐHERCEG.

elragadtatásunkban, sőt — többet mondok: — mély megindulásunkban gyermekekké válva, a szív remegett, a szemekre öröm harmatja szállt: s ezer meg ezer ajak kéjszivaja kimondá, mikép e nemzet végtelenül tud szeretni, s hogy sorsának intézői meglették hatalmuk kulcsát! E nap esemény a haza ezeréves életében; e nap sikertelen sohajtások, ezernyi ezer hazafiúi könyek legszebb jutalma; e nap egy új, egy szerencsésebb időszak záloga; új jegy-

váltás király és nemzet között». Maga az udvar is rendkívül meg volt elégedve az elért sikerrel; *Lajos* főherceg dicsekedve mutatta *Metternich*-nek azt a jelentést, melyet a főherceg tett megbízatása teljesítéséről s mely «egy tapasztalt államférfiúnak is becsületére vált volna». Örült az édes anyja is, de — *Metternich*né szerint — «nem vesztette el nyugalmát, mert tudta, mennyit ér a lelkesedés; és a tömjénezés nem vakítja el». A legnagyobb magyar pedig, gróf *Széchenyi* István, mindjárt okt. 16-án, fanyaron jegyezte meg naplójában, hogy «íme, két fiatal osztrák főherceg könyv nélkül betanúl néhány magyar szót és már-már elszédül a hű magyar nép!» Ilyen különbözőképen ítélték meg, de mindannyian történelmi eseménynek vallották *Ferenc József* első hivatalos föllépését. Lelkesedés környezte az ifjút, ki ellen tizennégy hónap múlva fegyverben állt az ország és tizenkilenc esztendeig nem ösmerte őt el urának, hogy azután mint *Szent István* koronája viselőjét sokáig legnépszerűbb királyai közé számítsa és első szereplésének ötvenedik évfordulóján Pestvármegye s vele az ország osztatlan lelkesedéssel ünnepelje.

Nemeskéri *Kiss Pál* csak két héttel élte túl tanítványa diadalát, mely (*Toldy* szerint) az ő honszerelmének is maradandó emléke. Már 1847. október 31-én elhunyt* s ettől fogva senki sem volt a fiatal főherceg körül, a ki magyar történelmi és irodalmi ösmereit ébren tartotta és magyar közjogra tanította volna. Pedig éppen a pesti nap érlelte meg az udvar körében azt a vágyat, hogy a politikai rátermettséget és érettséget tanúsító ifjút a *kormányzás művészetébe* is bevezessék. Ennek a művészetnek valóságos nagymestere volt *Metternich* államkancellár. Hiszen 1808., de különösen 1815 óta ő intézte Ausztria s nem egyszer Európa sorsát. Minden szabad szellem elfojtására, egyúttal azonban erős és olyan önkényes uralomra törekedett, a mely a népet a szabadságért, alkotmányért vagyonnal, jóléttel kárpótolja. Mint előbb *V. Ferdi-*

* Sírja a bécsi St. Marx-temetőben van 961. sz. a. Sírkövet testvére állított neki, mint «fenséges *Ferenc József*, *Ferdinánd Miksa* és *Károly Lajos* főhercegek tudós irodalmi nevelőjének, ki fényes erkölceivel senkinek sem állt mögötte!» Arcképét nem ösmerem.

Eybl rajza után.

FERENC JÓZSEF FŐHERCEG.

(1847-ben.)

nándot és Ferenc Károlyt, 1847. októbere óta Ferenc Józsefet is ilyen irányban vezette be a kormányzatba. A főhercegnek, a kit rendszerint Bombelles és Metternich Richárd is elkísért, minden vasárnap be kellett mennie az államkancelláriába, hogy meghallgassa Metternich tanításait és tanácsait. Az államkancellár elbeszélte neki saját élete történetét és elmagyarázta, miként telt el az ő nyilvános működésének az az 54 esztendeje, a mely «pusztító zivatar erejével tört Európára.» Intette, hogy folytonosan az állam mindennapi és valódi érdekeit tartsa szeme előtt. Trónra jutva, ne adjon meg semmit, a mit szenvedélyes politikusok követelnek tőle; mert engedékenységevel a francia forradalom szörnyűségeit idézheti föl. Ne tűrje a titkos társulatokat és a szabadkőműveseket, mert azok mindenkor készek a vallás és az állam felforgatására.

METTERNICH KELEMEN HERCEG.

Az udvar 1848. februáriusában már úgy találta, hogy ennek a jelei aggasztóan mutatkoznak. Jan. 27-én, édesanyja nevenapján, az uralkodó-család és az udvar jelenlétében Ferenc József annyi elevenséggel, humorral és kecsességgel játszotta Hurlebusch szerepét Kotzebue Apródcsinyek című bohózatában, hogy nézőit egészen elragadta. Már februárius 21-én, akármilyen jól játszott is, nem nagyon tetszett az udvari embereknek, hogy a kezdődő politikai zűrzavar idején épen a «Wirrwar» (Zűrzavar) című darabban lépett föl. Március elsején a párisi forradalomról érkezett hírekre szüleivel együtt ő maga is többször beszólt Metternichhez, a ki mostanában Lajos főherceggel elzárkózva tanácskozott a teendőkről. Abban állapotok meg, hogy a kormány rendszerén változtatni nem engednek. Kossuth Lajos azonban a pozsonyi országgyűlésen március 3-án kimondta, hogy «midőn az alap hibás, a dőlés fátuma kikerülhetetlen; és mi előttünk, kikre a gondviselés egy egész

nemzet sorsát bízta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök és öröknek kívánjuk a nép hazáját; s öröknek ama dinasztia fényét, a melyet uralkodónknak kívánunk.» «A mult kor emberei — folytatta — egy-két nap alatt sírba szállnak; de a *Habsburg-ház nagyreményű ivadéka, Ferenc József főhercegre, ki föllépésekor e nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trónus öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti s melyet ősi fényében megőrizni a bécsi politika szerencsétlen mechanizmusával bajosan lehet. A dinasztiaának tehát választania kell saját java s egy korhadtt kormányrendszer tartogatása közt.*» Ennek a beszédnek nem csekély része volt benne, hogy Bécsben a forradalom március 13-án kitört. Mikor az ausztriai rendek háza előtt felolvasták, különösen ez a része és az a valóságos jövendőmondása keltett lelkesedést, hogy, «az leszen a Habsburgház második alapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálandja s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le rendületlenül». A bécsiek ezt Ferenc Károly főhercegtől vagy fiától várták s ebben a pillanatban együtt éltették Kossuthot az uralkodóházzal.

Az uralkodó választott a régi s az új rendszer között és Metternichet még az nap elbocsátotta, a mi mélyen megrendítette tanítványát, az ifjú főherceget. «Ha látta volna ezt a kedves gyermeket, a mikor 13-án este nemeslelkűség és tulságos előzékenység Önt a mi elhagyásunkra bírta — írta *Zsófia* főhercegné március 23-án Metternichhez; — ha látta volna, miként jött hozzám lelkében kétségbeesve és érezve, tette milyen elhatározó a monarchiára nézve: ebben a pillanatban Ön elégtételt és édes fölindulást érezett volna. A mostani szorongatásban az én szegény Ferim az én vigasztalásom; aggodalmaim és kétségbeesésem közt áldom az eget, hogy olyannak teremtette, amilyen! Bátorsága, szilárdsága gondolkodásmódja, erős, rendíthetetlen ítélete bizonyára felülmúlja korát és remélünk engedi, hogy a jó Isten biztosítja jövendőjét, mivel megadta neki az annak remélésére szükséges képességeket.»

Március 14-én maga a királyné kérdezte meg Metternichtől: ura, V. Ferdinánd, lemondjon-e a trónusról? Erre a kérdésre azonban a menekülő államférfiú már nem felelhetett. Bécsben különben is azt beszélték, hogy Pesten a magyarok királynak kiáltották ki *István* nádort s hogy erre a hírre Zsófia főhercegné megsiratta volna Magyarország elszakadását. Pedig István nádor aznap mint király hű alattvalója érkezett Bécsbe; délben pedig V. Ferdinánd trónusa örököseivel: Ferenc Károly és Ferenc József főhercegekkel nyitott kocsiban járta be Bécs utcáit. A nép kitörő lelkesedéssel fogadta őket, a mi annyira meglepte és meghatotta az uralkodót, hogy pár óra múlva teljesítette a nép kívánságait. Kihirdette, hogy sajtószabadságot ad, elismeri a nemzetörtséget s összehívja az alkotmányozó országgyűlést. Másnap a király — részben Ferenc Károly és Zsófia főhercegné tanácsára — kedvezően fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét is, mely a felelős magyar minisztérium kinevezését s azt kérte, hogy ne gátolja a régi *nemesi* alkotmánynak *népies* szellemben való átalakítását. Este a király Ferenc Károly főherceg jelenlétében tudatta Kossuthtal, hogy a nemzet kívánságait teljesíteni fogja; s 17-én megbízta gróf *Battyhány* Lajost, hogy előterjesztést tegyen a minisztérium megalakítása iránt.

Egy hét múlva, március 23-án, Zsófia főhercegné szeretetét, tiszteletét, háláját fejezte ki a bujdosó *Metternich*nek; nemcsak azért, a mit a «szegény Ausztria köszönhet a jó, nagy, felejthet-

ZSÓFIA FŐHERCEGASSZONY.

len embernek», hanem azért a jóságáért is, «a melyet a mult télen fia (Ferenc József) iránt tanusított, mikor olyan jó irányt adott eszméinek és érzelmeinek.» Metternich Arnheimből márc. 31-én arra kérte, mondja meg fiának, hogy szívébe zárja őt és hogy sohasem téved rossz útra, ha jó és balsorsban egyaránt követi azokat a tanításokat, a miket neki adott. Az idő azonban most nem kedvezett tanításainak. Az osztrák és a magyar újítások (reformok) tárgyában az ifjú főherceg atyjánál sok tanácskozást tartottak. Így április 6-án is, a mikor késő este Ferenc Károly azzal vetett véget a vitának, hogy a királynak nem ajánlja szentesítésre azt a törvényjavaslatot, mely a magyar határőrvidékieket is képviselő-küldésre jogosítja. Ebben a pillanatban lépett a terembe *Ferenc József* trónörökös és valamit sugott atyjának. Egy szemtanú szerint «a virágzó ifjú szemlélete annyira megilleté az öreg gróf *Cziráky* Antal országbíró szívét, hogy annak távozásával sírva fakadt és Ferenc Károly főherceg lábához akart borúlni, hogy az ifjú főherceg kedvéért is, kiben a jövő kor reményei összpontosúlnak, további ellenzéssel ne juttassa törésre a dolgot.» A főherceg elgondolkozott; másnap újabb értekezletet tartott, mely a királynak a magyar törvények szentesítését ajánlotta. A törvények kihirdetésére április 10-én a király, királyné és Ferenc Károly kíséretében *Ferenc József* is megjelent Pozsonyban. Atyja bizonyára az ő érzelmeit is tolmácsolta, midőn az országgyűlés küldöttsége előtt kijelentette, hogy nála jobban senki sem kívánhatja a magyar név dicsőségét. Másnap daliás alakjával azonnal megnyerte a közönség tetszését, a mint a királynéval s atyjával együtt megjelent a prímási palota nagytermének karzatán, hogy végignézze az utolsó rendi országgyűlés berekesztését s meghallgassa a népies alapokon nyugvó alkotmány kihirdetését. Ötvenesztendő múlva, mint már Magyarország ősz királya, ő szentesítette az 1898: V. törvénycikket, a melyben «a nemzet kegyelettel és hálás érzelmekkel emlékezvén meg az ország történetében korszakot alkotó 1848. évi törvényhozási alkotásokról», a szentesítés napját, április

11-ét, nemzeti ünnepnek nyilvánította. A pozsonyiak mindenütt kikitörő lelkesedéssel üdvözölték a királyi család tagjait, kik még aznap visszaútaztak Bécsbe.

Egy magyarországi német lap, az «Ungar», már április 22-én sürgette, hogy a trónörökösnek Bombelles helyett más nevelőt adjanak; mert attól fél, hogy «most, mikor a fiatal főherceg lelke a legalkalmasabb az elvek és eszmék befogadására, olyan egy-

FERENC JÓZSEF A SANTA LUCIAI CSATÁBAN.

oldalú nevelést kap, a melyet mi magyarok fogunk később megszynyleni.» Az ifjú főherceg azonban a tanulószoba helyett most az olaszországi csatatérre kívánczozott. Gróf *Mensdorff-Pouilly* Sándor huszárőrnagy kíséretében már április 29-én Veronába érkezett, hogy küzdjön a lombardiai és velencei fölkelők ellen, kik Ausztriától elszakadni és Olaszországhoz csatlakozni akartak. Az ősz vezér, gróf *Radetzky* János, nem valami szívesen fogadta; mert egy trónörökösnek nem szabad kockáztatnia életét. «Tábornagy úr — felelt az ifjú, — talán oktalanság, hogy idejönni engedtek;

de ha már itt vagyok, becsületbeli dolog, hogy ne térjek vissza azonnal.» Radetzky könyezve szorította meg a kezét: «Hát Isten nevében maradjon itt. Isten oltalmazza meg fenségedet.» Május 6-án megengedte neki, hogy résztvegyen a *santa luciai* csatában, de biztos helyre akarta állítani. Ez az ifjút nagyon bántotta. «Jól tudom — szólt — hogy manapság egy főhercegnek nincs már valami nagy jelentősége; de azért mégis igazságtalanság volna, ha meg nem engednék neki, hogy életét kockáztassa az ellenség előtt.» Az öreg vezérnek megcsillant a szeme; maga mellé vette s együtt járt-kelt vele a csatában. Örült, hogy meg sem rezzent, a mikor közelükben egy ágyúgolyó lecsapott. «Úgy látszott, — szólt a csatáról tett jelentésében — nem ösmeri, vagy fitymálja a veszedelmet; csak nagy bajjal távolíthattam el a golyózáporból és csak úgy, hogy egy lovasosztálylal hátraküldtem s megbíztam, hogy visszavonulásunk útját támadással biztosítsa.» A főherceg az apjáról, Ferenc Károlyról nevezett 52. pécsi gyalogezredet vette át. Magyar nyelven tüzelte katonáit, a kik viharos éljenzéssel feleltek s a legsűrűbb golyózáporban foglalták el a kijelölt dombot. A főherceg maga is könnyű sebet kapott a karján, s így az ő vére is emelte azt a diadalt, a melyet Radetzky kivívott.

Még egy hónapig maradt *Radetzky* táborában; de június 5-én csakugyan távoznia kellett, mert a csehek május 24-én és 29-én Innsbruckban már nagyon sürgették V. Ferdinándot, hogy valósítsa régi szándékát és *Ferenc Józsefet* küldje hozzájuk királyi helytartónak. A főherceg 8-án érkezett Innsbruckba, de nem ment tovább Prágába; mert ott június 12-én másodszor is kiütött a forradalom s az uralkodó katonai kormány alá vetette Csehországot.

A főherceg Innsbruckban maradt, hová az udvar a bécsi forradalom elől húzódott. Nevelője, gróf Bombelles, a szabadelvűek folytonos hírlapi támadásai elől Bozenbe vonúlt vissza; helyette gróf *Grünne* Károly, István nádor főudvarmestere lett Ferenc József főkamarása, vagyis udvarmestere. Grünne ekkor csak negyven éves volt s már kilenc esztendeje ezredes; gyűlölte az alkotmányossá-

got, lelkesedett a korlátlan császárságért s nagyon természetes, hogy ebben a szellemben akart hatni a trónörökökre. Ennek jogi és katonai tanulmányai a zavaros időkben különben is abbamaradtak; csak az egyházjog tanára, dr. *Columbus* maradt vele és dr. *Albaneder* Károly, a ki az osztrák törvényekre tanította. Önként jelent meg öcscei óráin, hogy *Jäger* Albert innsbrucki tanár és jeles osztrák történetíró szép történelmi előadásait hallgassa. *Rafaél* karmestertől hegedűlni, *Zaleszkij* udv. tanácsostól pedig lengyelül tanult. A magyar lapok szerint a magyar nyelvben is folytonosan gyakorolta magát s herceg *Esterházy* Pál magyar miniszterrel magyarul beszélgetett; a miből azt következtették, hogy V. Ferdinánd és Ferenc Károly nemsokára lemondanak s Ferenc József lép a trónusra. Szívesen fogadták volna, mert *Esterházy*nak egyszer azt mondta, hogy a magyarokat nagyon megkedvelte s hogy ha Isten is úgy akarja, azok is megkedvelik őt. Augusztus 7-én egy magyar lap egyenesen azt híresztelte, hogy 18-án, születése napján, V. Ferdinánd átadja neki a magyar királyságot, Ausztriában pedig a maga helyettesévé teszi. V. Ferdinánd neje és Zsófia főhercegné ekkor, júliusban, valóban rajta voltak, hogy augusztus 18-án Ferenc József váltsa föl nagybátyját a trónuson; de *Windischgrätz* herceg, a prágai parancsnok, ezt a tervet korainak tartotta. *Ferenc József* tehát egyelőre nyugodtan vadászhatott zergékre, vagy részt vehetett a tiroliaiak céllövéssein. Az udvar csak aug. 12-én tért vissza a kissé ismét nyugalmasabb Bécsbe, mely virágokat hintett a hazatérők hintái elé; *Ferenc József*-nek pedig egy váci szűrszabó remekbe készült gubát küldött, a melybe virágok közé a magyar koronát is odahímezte. Másnap a hálaadó istentiszteleten Zsófia főhercegné annyira rosszul lett, hogy fiának kellett hazavezetnie a Szent István templomából. Augusztus 18-án *Ferenc József* tizennyolc éves lett, a Habsburgok házi törvényei értelmében tehát a kormányzásra alkalmas. Korán reggel meggyónt, megáldozott, azután kilovagolt szülőföldjére, Schönbrunnba, hol pénzt osztott szét a szegények közt. A várva-várt tizennyolcadik

születésnap tehát történelmi jelentőség nélkül mult el. A történelmi jelentőségű napok azonban most már nagyon gyorsan következtek egymásután és csakhamar első sorba állították Ferenc József személyét. Augusztus 28-án már *Windischgrätz* is azt tanácsolta *Zsófia* főhercegnének, hogy a király Olmützbe meneküljön, de *Ferenc József* javára csak akkor mondjon le, ha ő beveszi Bécset, mire Buda ostroma következik. *Windischgrätz* szept. 6-án már elküldte azt a kiáltványt is, melyet a lemondó I. Ferdinánd és a trónralépő «II. Ferenc» császár intéznének népeikhez.

Ez a tervezgetés, ha megtartják a törvényes eljárást, Magyarországon sem ütközött volna nehézségbe s talán még mindig élét vehette volna a polgárháború elhatalmasodásának. Kossuth augusztus elején lapjában és beszélgetéseiben többször hangoztatta, hogy *Ferenc Józsefet* kellene a trónusra ültetni. Szeptember elején egy éjszaka már a nádort buzdította, hogy VI. István neve alatt Magyarország királya legyen. De október elején ő maga állt a honvédelmi bizottság élére, hogy hazánkat megoltalmazza minden külső és belső ellensége ellen. Október 3-án ugyanis a király feloszlatta az első magyar parlamentet, hadi törvények alá vetette az országot s az úgynevezett lázadás leverésére katonaságot küldött reá. E miatt október 6-án maga Bécs is fölkelt. *Ferenc József* Schönbrunnban éppen *Lichtenfels* udvari tanácsos előadását hallgatta, mikor a fölkelés kitöréséről értesült. Másnap az udvarral együtt ő is elmentekül Bécstől Olmütz felé. Nagyobb városokon keresztül mindenütt nagybátyja, a császár és király kocsija mellett lovagolt s nem egy barátságtalan tüntetést kellett eltűrnie. Nyolcadnapra porosan, elcsigázva érkeztek Olmützbe, hol az érseki palotába szálltak. Egyes lapok már október 19-én újra híresztelték, hogy Ferdinánd lemond unokaöccse javára. November 8-án ez már elhatározott dolog volt; s 22-én a szükséges okiratok az előtte való nap alakult *Schwarzenberg-minisztérium* elé kerültek, a mely azután ismételve foglalkozott velök, de szövegeket csak december elsején állapította meg végképen.

V. FERDINÁND LEMOND A CSÁSZÁRI TRÓN RÓL I. FERENC JÓZSEF JAVÁRA.

Maga *Ferenc József* ezalatt katonai feladatainak és tanulmányainak élt. Mikor a *Mihály nagyhercegről* nevezett nagyváradi 37. gyalogezred Olmützbe érkezett, magyarul buzdította a bakákat hűségre zászlajuk és uralkodójuk iránt, úgy, hogy a katonák viharosan megéljeneztek. A mellett nyugodtan folytatta tanulmányait *Rauscherrel*, *Columbussal* és dr. *Helm* olmützi tanárral, ki *Lichtenfels* helyébe lépett. A kormányzat egyes ágaiban, mint azelőtt *Metternich*, most *Schwarzenberg* és *Stadion* miniszterek tájékoztatták. *Columbussal* még december elsején is *Helfert* egyetemes és osztrák egyházjogát tanúlgatta.

Másnap, szombaton, december 2-án *Ferdinánd* az egész udvar s a meghívott egyházi, polgári és katonai méltóságok jelenlétében kijelentette, hogy ő a császári koronáról, öccse pedig, *Ferenc Károly* ahhoz való jogáról lemond *Ferenc József* főherceg részére, kit ezennel nagykorúnak nyilvánít. Azután öccsével együtt felolvastatta és aláírta a lemondásokról szóló német oklevelet, a melyben csak a császári koronát említik; míg a szintén aláírt magyar oklevélben császári és királyi koronáikat *Ferenc Józsefnek* mint ausztriai fő- és magyar királyi hercegnek engedik át, s iránta mint császári királyi apostoli felség iránt mindenkit hűségre köteleznek. A lemondó uralkodó élete fogytáig kéri az Istent, hogy «szeretett unokaöccse, valamint népei szívét, szándékait, akaratát mindig jóra vezérelve, uralkodása korát az igaz vallásosság és a jó erkölcsök erősödése által Isten előtt kedvessé, a közjó mindennemű gyarapodása által pedig benn és künn hatalmassá, virágzóvá, boldoggá s ekképen a jövő ivadékoknak s a késő maradékoknak örökre emlékezetessé lenni engedje és áldásának kimeríthetetlen forrását szétáraszsa népei és háza felett». Megáldotta térdelő unokaöccsét, a ki fölkelve, már mint császár fogadta a volt császárné, szülei és testvérei ölelését. Az öreg császár és felesége egy óra mulva Prágába utazott, a fiatal pedig a helyőrség hűségesküjét fogadta; s azután felsohajtott:

«Isten veled, ifjúságom!»

III.

1. FERENC JÓZSEF ALKOTMÁNYOS CSÁSZÁRSÁGA.

Az új császár kiáltványa. Az egységes Ausztria. A magyar országgyűlés és a magyar hadsereg tiltakozása. A szent korona. A békepárt. Viribus unitis. A március negyedik alkotmány. A debreceni függetlenségi nyilatkozat. A császár visszatérése Bécsbe. Hadjárat az oroszok segítségével. A császár mint főparancsnok Győr ostrománál. A fegyverletétel. Paszkjevics a magyar vezérek érdekében. A császár felelete. A kivégzések. A konzervatív urak emlékirata. Hírek a kibékülésről. Német politika Magyarországon, németellenes politika Németországban. A császár és a magyar nyelv. (1848—1851.)

Ausztria népeihez 1848. dec. 2-án intézett kiáltványa szerint I. Ferenc József *saját akaratából* elősmelve a szabad és korszerű intézkedések szükségét és becsét, bizalommal lépett arra az ösvényre, a mely, a hogy hitte, *egész birodalma* üdvhozó átalakításához vezeti őt. *«A valódi szabadság — úgymond — a birodalom valamennyi népének egyenjogúsítása és minden állampolgárnak a törvény előtti egyenlősége, valamint a népképviselőknek a törvényhozásban való részvevése alapján, újra fel fog kelni a haza régi nagyságában, mint egy rendíthetetlen épület az idő viharaiban, mint egy tágas lak a különféle nyelvű törzsek számára, melyeket atyáink jogara alatt a testvéri szeretet tart össze immár századok óta.»*

A szabadság, egyenlőség, népképviselőlet egyesítése azt a reményt kelthette, hogy I. Ferenc József alkotmányosan fog uralkodni. De mindez a biztatás csak az *egységes Ausztriának* szólt, melynek Magyarország csupán egyik tartománya lett volna. Az ifjú uralkodó kijelentette, hogy a császári trón elfoglalása egyúttal Magyar- és Erdélyország kormányának átvételét is jelenti s hogy magyar népeinek boldogságára és jólétére csak azután gondolhat, ha seregei «a lázadást» leverik.

Az osztrák lapok azt írták, hogy a «lázas» következtében a magyarok eljátszották alkotmányukat; I. Ferenc Józsefnek tehát nem kell magyar királylyá koronáztatnia magát, hanem Magyar-

országot osztrák tartományná tennie. A magyar lapok azonban kijelentették, hogy juhnyáját Ferdinánd odaadhatja Ferenc Józsefnek, ha tetszik; de a magyar nemzet nem juhnyáj, Magyarország nem juhakol és Szent István koronája nem hálósipka, a melyet, *a nemzet megegyezése nélkül*, egy fejről más fejre lehet tenni.

A magyar országgyűlést hivatalosan senki sem értesítette az uralkodó-változásról; de foglalkoznia kellett vele, mert a császáriak kiáltványokkal árasztották el az országot. A december 6-án tartott zárt értekezleten néhányan Ferenc József királyságának elismerését és a kibékülést ajánlották; *Kossuth* azonban kijelentette, hogy ez mind hiábavaló, mert az új uralkodó csak császár akar lenni és az ország föltétlen meghódolását követeli. Másnap tehát az országgyűlés ünnepiesen kimondta, hogy az ő híre, tudta és megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával egyoldalúlag senki sem rendelkezhetik; és hogy a hazaárulás bűnébe esik, a ki valamely törvénytelen hatalomnak engedelmeskednék.

Ez a határozat voltaképp csak a trón betöltésének törvényes módját követelte és nem támadta az új uralkodó személyét. Az országgyűlés higgadtságát legjobban az bizonyítja, hogy vezére, *Kossuth*, még december 12-én is az uralkodóházzal való kiegyezés mellett nyilatkozott és hogy annyi súlyos megpróbáltatás után a későbbi (1861. és 1867. évi) országgyűlések is ragaszkodtak a december hetedik határozat szelleméhez. Nem lehet tehát mondanivaló, hogy ez a határozat egyáltalán lehetetlenné tette volna a kibékülést; és nem üres beszéd az országgyűlésnek négy hónap múlva (1849. április 19.) tett az a kijelentése, hogy «ha ezen trónváltásra a magyar nemzet megegyezését törvényes úton kérik s ha az ifjú herceg a magyar alkotmány fentartására esküt tenni ajánlkozik, a magyar nemzet nem késett volna őt királyának elfogadni és Szent István koronájával megkoronázni.» December 10-én *Görgei* Arthur felsődunai magyar hadserege is kijelentette, hogy királyul csak azt ösmeri el, a kinek fején ragyog a Szent István koronája; és hogy engedelmeskedve az országgyűlésnek, védeni és oltalmazni fogja

I. FERENC JÓZSEF
1848-ban.

Magyarország törvényes függetlenségét és a nemzet alkotmányos jogait. December 30-án, mikor *Windischgrätz* császári fővezér már a fővároshoz közeledett, Kossuth, a honvédelmi bizottság elnöke, meg-

hagyta Bónis Sámuel képviselőnek, hogy Ürményi Ferenc korona-
őrrel a szent koronát és a kir. jelvényeket a koronaórség legé-
nyeinek fedezete alatt azonnal Debrecenbe, vagy más biztosabb
helyre vigye. Másnap az országgyűlés a fegyverszünet vagy béke
kieszközlésére Windischgrätzhez követséget küldött s ezt arra is
felhatalmazta, hogy esetleg egyenesen I. Ferenc Józsefhez forduljon.
Azonban a követség tagjait a fővezér csak mint magánembereket
fogadta; a feladat másik része tehát szóba sem jöhetett. «A magyar
korona szent — szólt erre a hírre a Debrecenbe menekült ország-
gyűlés — és az örökösödés rende megállapítása óta nem vad erő-
szak és vérpatakok által lehet és kell ahhoz jutni. Öröm s nem a
keserűség könyeinek kell a nemzet szemében feltűnni, midőn a
fejedelem Európa egyik legszebb koronájával fölékesítettik. Áldás
óhajtásának kell lebegni a nemzet ajkain és nem az elfojtott átok
és bosszú indulatának dúlongani a keblekben. Reményt s jólétet
kell a fejedelemnek első felléptével terjeszteni, nem dúlással s rom-
bolással kezdeni meg pályáját.» «Az akkor uralkodott szenvedé-
lyek és ámtások — mondta a fejedelem tizenkét esztendő múlva
(1861. jan. 16.) mintegy válaszképen — a rosszakaratúaknak zsar-
noksága, a józanoknak pedig megriadása és tévedései s több szeren-
csétlen eseménynek láncolata: a bonyodalmaknak fegyver által való
megoldását tették szükségessé.»

Ennek részleteit a szabadságharc történetéből ösmerjük.* *Jókai*
Mór a téli hadjárat idején, februárius 10-én, magának a nemzeti
kormánynak hivatalos lapjában, a «Közlöny»-ben hirdette, hogy az
uralkodó-család nem vesz részt a hadi eseményekben. V. Ferdinánd
császár, Ferenc Károly trónörökös, István főherceg Prágában, Zsófia
főhercegné Münchenben, János főherceg Frankfurtban vannak:
«mindannyian távol a mozgalmak színhelyétől, még talán hírtől
is.» Ferenc Józsefről egyáltalán hallgat, mint a kinek nincs még

* A magyar szabadságharc történetét egyebek közt ennek a könyvnek szerzője is
megírta a «Magyar Nemzet Története» című millenniumi mű X. kötetének 1—394. lapjain.

politikai befolyása; pedig akkor már ötvenedik napja uralkodott. Februárius 12-én *Kossuth* az országgyűlésen megjegyezte, hogy a hivatalos lapba a kormány tudta nélkül került ez a cikkely, a mely

WINDISCHGRÄTZ ALFRÉD HERCEG.

(Prinzhofer 1848. évi könyomataról.)

a Habsburgokat nem eszességök, hanem jóságuk és a miatt dicsérte, hogy nincs meg bennök a pusztítás szenvedélye. Tíz nap mulva *Jókai Mór Esti Lapok* címmel külön újságot indított meg, a melyben több országgyűlési képviselő (az úgynevezett békepárt) támo-

gatásával sürgette, hogy az alkotmány és a törvények biztosítása mellett egyezkedjenek az uralkodóval.

A császár azonban februárius 12-én választott jeligéjében: *Viribus unitis* (Egyesült erővel) kifejezte, hogy *egységes Ausztriát* akar s március 4-én maga adott *alkotmányt* a «szabad, osztatlan, felbonthatatlan alkotmányos ausztriai örökös monarchiának», melyhez Magyarországot is számította. A magyar alkotmánynak a birodalmi alkotmánynyal ellenkező «szabályait» eltörölte, s magát az országot öt különböző tartományra (Magyar-, Erdély- és Horvátország; Határőrvidék és Szerb vajdaság) osztva, olvasztotta be a «birodalomba», melynek fővárosa Bécs. Kijelentette, hogy *mint osztrák császár* megkoronáztatja magát és esküt tesz az alkotmányra.

Osztrák szempontból mindenesetre nagy gondolat volt egy hatalmas Ausztria megalapítása; de ez nem történhetett Magyarország függetlenségének rovására. Az osztrákok, a kik egy esztendővel azelőtt még önkényes uralom alatt éltek, örülhettek ily szabad-
elví alkotmánynak. Mert elősmerte az az alkotmányos szabadságnak minden lényeges elvét; meg volt benne minden, mi egy állam végleges szervezésénél alapul szolgálhatott. Maguk az amerikaiak is magasztalták, hogy követi az ő alkotmányuk több nagy eszméjét. Magyarországnak azonban ezredéves alkotmánya volt, melyet nem uralkodói kegyének, hanem törvényhozói bölcsességének köszönhetett. Ennek az alkotmánynak vezető gondolata mindenkor a szabadság volt, a melynek alapelveit az országgyűlés legutóljára az 1848. évi törvényekben alkalmazta. Sajátját a világ legjobb alkotmányáért sem adhatta oda cserébe; szabadságáért és függetlenségéért pedig nem mostan küzdött először. Most is teljes erővel kellett küzdenie, hogy Lengyelország sorsára ne jusson és ki ne irtsák az élő nemzetek sorából. Görgői Arthur, a felvidéki sereg vezére, maga is úgy gondolkozott, hogy az ifjú császárral a történetek után lehetetlenség alkudozni, hanem az 1848. évi törvények helyreállításának föltétele mellett *V. Ferdinándot* kellene visszaültetni trónjára. Az országgyűlés többsége szintén ilyesmire gondolt;

Kossuth azonban április 13-án a zárt és másnap a nyílt ülésben egyenesen azt indítványozta, hogy a Habsburg-Lotharingiai-ház az uralkodásból örökre kizárják, Magyarországot pedig független államnak nyilvánítsák. Ezt oly erővel tette, hogy javaslatát úgy

KOSSUTH LAJOS.

a képviselők, mint az azonnal értesített főrendek egyhangúlag elfogadták; tehát a békepártiak is hozzájárultak. Határozatukat április 19-én a nemzethez és a művelt nemzetekhez intézett ünnepies nyilatkozatban ismételték. Most is kijelentették, hogy «ha a december 2-án történt trónváltásra a magyar nemzet megegyezését tör-

vényes úton kérték volna s az ifjú herceg a magyar alkotmány fentartására esküt tenni ajánlkozik: a magyar nemzet semmit sem késett volna őt, mielőtt kezét polgárvérbe mártotta, diplomatikai kötések alapján királynak fogadni és Szent István koronájával megkoronázni.» Azonban ő «megtagadva mindent, mi Isten és ember előtt szent, nemcsak erre nem ajánlkozott, sőt inkább kivetkőzve az ifjú kebel romlatlanságából, első szavával kikiáltotta, hogy Magyarország, melyet ő, a lázadó, lázadónak mert bélyegezni, fegyverrel hódítandja meg s hogy élete feladatának ismeri azt, ezredév óta fentartott önállásából kivetkőztetve, az osztrák birodalomba beolvasztani. És szavát, a mennyire tehette, igyekezett is rettenetesen beváltani.» Ezért s egyebekért tehát a «hitszegő dinasztíát a magyar királyok trónjáról száműzik s átadják az Isten ítéletének, a közvélemény, erkölcs és becsület útálatának.» Az ország felelős kormányzójának kiáltották ki Kossuthot, a ki megfogadta, hogy többé sohasem lesz a Habsburg-ház alattvalója. Szemere Bertalan miniszterelnök pedig azzal mutatkozott be az országgyűlés előtt, hogy kormánya forradalmi, iránya köztársasági és demokratikus.

Az országnak azonban csak úgy nem kellett a köztársaság, mint Kossuthnak a hatalmában levő korona, melyet a mendemonda szerint saját fejére akart tétetni. A régi királyi családdal való kibékülést kereste Görgei, a ki a honvédek dicsőséges tavaszi hadjáratát május 21-én a főváros, Buda visszafoglalásával fejezte be. De legvérmesebb tisztelői is hiába remélték, hogy elfoglalja most már Bécset is, a hová hét hónapi távollét után május 5-én az ifjú császár váratlanul visszatért. Ahogy a bécsi tanácsnak mondta, kötelessége népével jóban, rosszban osztozni. Azért választotta birodalma székhelyének Bécset, a mely szülővárosa lévén, szívéhez kétszerte közelebb áll. Azonnal kiadta parancsát a Lajta átlépésére, «hogy koronája fényét homálytalanul és az egységes monarchiát csonkítatlanul fentartsa». Május 11-én maga is a pozsonyi táborba ment s másnap tudatta Magyarország népeivel, hogy az oroszokkal szövetségbe, mert föl akarja szabadítani Magyarországot «a belföldi és ide-

I. FERENC JÓZSEF

1849-ben.

(Einsle egykorú festménye után.)

gen (tudniillik lengyel) gonosztevők nyomasztó járma alól.» Szerinte ugyanis «a fölforgatók» pártja «azon csalárd ürügy alatt, mintha nemzetiségek vagy szabadságuk veszélyben forogna, feláldozza fiaik és testvéreik vérért, a békés polgárok vagyonát, virágzó hazájuk jólétét és fegyverre szólítja őket ellene, *királyuk* ellen, ki összes népeinek, még azoknak is, a kik azelőtt olyannal nem bírtak, szabad alkotmányt adott, tágas birodalma összes nemzetiségeinek és minden lakosának egyenlő jogot biztosított.»

Az oroszok beavatkozása ellen a magyar kormány május 18-án ünnepiesen óvást tett; Európa azonban nem törődött a szabadságukért s függetlenségükért küzdőkkel, az ifjú császár pedig május 21—22-én Varsóban személyesen is találkozván I. Miklós orosz cárral, az oroszok június 18-án átlépték a határt és csakhamar elárastották Magyarországot. 374 ezer orosz és osztrák állt 158 ezer magyarral szemben s még a nemzetiségek újabb támadásaitól is lehetett tartani. «Alkotmányos jogánál fogva» a császár április 30-án önmaga vette át összes seregeinek főparancsnokságát, de Olaszországban a győztes *Radetzky* tábornagnál hagyta, Magyarországon pedig május 30-án *Haynau* tábornagyra bízta a fővezérletet; az egyenetlen küzdelemben azonban ő maga is résztvett. Győr ostrománál június 28-án a roham elrendelése után az első zászlóalj élére akart állani. «Felség! — felelte *Schlick* altábornagy, az ostrom intézője — mostan bizonyára először és utóljára történik, hogy felségednek valamit megtilthatok; de ha felséged épenséggel be akar vonulni, bátorkodom arra kérni, hogy csak velem, a harmadik zászlóalj élén vonuljon be.» A császár engedett. A várost különben ellenállás nélkül foglalták el; *Schlick* pedig még örült is, hogy túlvan a Rába hídjai égtek, mert a császár így nem vehetett részt az üldözésben. Mialatt azonban parancsokat osztogatott, a császár leszállt lováról s az egyik hídból megmaradt egyetlenegy gerendán átment a tulsó partra. Példáját főhadsegéde (gróf Grünne), továbbá gróf Gyulay Ferenc had- és Schwarzenberg Félix külügyminiszter is követték. Abban a pillanatban értek a főtérre,

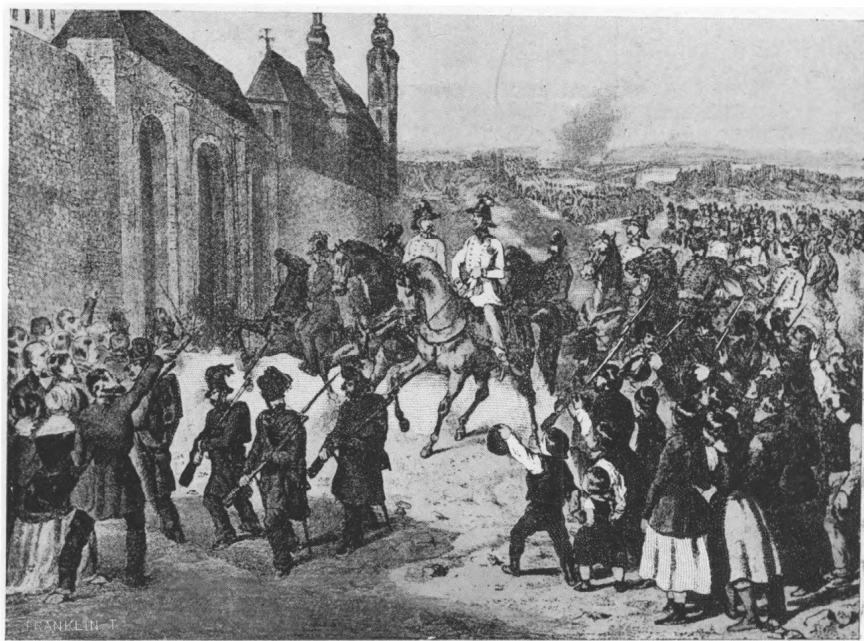
a mikor azt Liechtenstein és Reischach tábornokok csapatai kivont karddal szállották meg. A lakosok csak a katonák éljenzéséből tudták meg, hogy köztük van az uralkodó, a ki ellen küzdtek; s bátorsága miatt mostan már maguk is megéljenezték. Győri tette miatt Miklós cár, a ki már 1849. jan. 9-én egy orosz gránátos ezred tulajdonosává tette, most a Szent György-renddel tüntette ki. Julius 2-án a császár jelen volt a komáromi csatánál is; még pedig ismét a tűzvonalban, mert egy ágyúgolyó tőle harminc lépésre ölte meg kísérete egyik tagjának a lovát. Pár nap múlva hazatért Bécsbe. A cár a varsói találkozásnál úgy nyilatkozott róla, hogy van ereje s egy tizennyolc esztendő emberhez képest sok jellemszilárdságot tanusít. A császáriak örültek, hogy ennek immár a csatatéren is bizonyosságát adta; a cárral együtt őt tartották Európa reményének. Azonban Görgei Arthur már július 24-én figyelmeztette

I. MIKLÓS OROSZ CÁR,
I. FERENC JÓZSEF SZÖVETSÉGESE.

Rüdiger orosz tábornokot, hogy az igazságos orosz cárt bizonyosan csak erős hazudozásokkal bírhatták rá, hogy katonáival leigázni akarjon egy nemzetet, «a melyet tulajdon királya kétségbeesett élethalálharcra kényszerített saját törvényei lételéért.» Kossuth kormányzó Szemere miniszterelnököt és gróf Batthyány Kázmér külügyminisztert, az alkudozások végett az orosz táborba küldött biztosokat, Aradról még aug. 4-én is annak kijelentésére utasította, hogy a nemzet semmi áron sem tér vissza az ausztriai ház alá, mely a

népből a bizalomnak minden alapját kitépte; de kész volna elfogadni királyul az orosz uralkodóháznak azt a tagját, a ki az 1848. évi alkotmányt biztosítaná. A tárgyalásokat tehát a függetlenségi nyilatkozat alapján akarta megindítani; azonban augusztus 8-án Ártándon *Paszkevics* orosz fővezér még csak nem is fogadta az ajánlat átadásával megbízott Pöltenberg tábornokot, mert ő harcolni jött,

I. FERENC JÓZSEF BEVONULÁSA GYŐRBE

1849. június 28-án.

nem alkudozni; s 9-én azzal az izenettel küldte vissza, hogy ha hódolni akarnak «törvényes uralkodójuknak», egyenesen az osztrák fővezérhez forduljanak. A temesvári szerencsétlen csata után a kormány augusztus 11-én valóban felhatalmazta Görgeit, hogy esetleg «Ferenc József ő felsége elösmerésének alapján» keresse a békét; sőt még azon este lemondván, a fővezért Magyarország diktátorává tette. Görgei minden kísérletet hiábavalónak tartván, harmadnap, aug. 13-án, Rüdiger orosz vezérnek seregével együtt megadta magát. Ennek a híre épen akkor érkezett Bécsbe, mikor a Szent István.

HAYNAU GYULA.

templomában Te Deumot tartottak a 19 éves császár nevenapján. De Szent István koronáját a menekülők akkor már elásták Orsova határában; pedig Paszkjevics nem a császárnak, hanem a cárnak jelen-

tette, hogy «Magyarország felséged lába előtt fekszik.» Tőle csak az elfogott magyar vezérek számára kért kegyelmet. «Tábornagy úr — felelt aug. 22-én a császár, ki őt hálája jeléül a Mária Terézia-rend nagykeresztjével tüntette ki; — ha szívem sugallatát követhetném, kétségkívül sűrű fátyolt borítanék a multakra s keresném a módját, hogyan gyógyítsam be a vérző sebeket, a melyeket az istentelen lázadás a szerencsétlen magyarokon ejtett. De nem szabad elfelejtenem, hogy többi népemmel szemben szent kötelességeket kell teljesítenem s hogy birodalmam közjava oly tennivalókat és feladatokat ró reám, a miket szem elől nem téveszthetek. Pedig boldognak érezném magamat, ha minél bőségesebben gyakorolhatnám a kegyelmet.» Göргеinek meg is kegyelmezett; de október 5-én Damjanich magyar tábornok hiában kérte a Mindenhatót, hogy «az uralkodó szívét a hátramaradt bajtársak iránt kegyességre intézze s annak akaratát bölcsességével a népek javára vezérelje.» A teljes hatalom hazánkban ideiglenesen Haynau tábornagynál volt, ki őt és vezértársai nagy részét más jeles emberekkel együtt október 6-án s a következő napokban kivégeztette.

Hogy ki ne végeztesse minden honvédtisztet, a ki valaha az osztrák hadseregben szolgált, a fiatal uralkodó tiltakozásának köszönhető, a ki ebben az ügyben hadsegédét, gr. Grünnet küldte hozzá. «Ha tehetségünkben állana — szólt Erzsébet, az uralkodó hitvese tizennyolc esztendő múlva Horváth Mihályhoz, a szabadságharc történetírójához — férjem és én lennénk az elsők, kik Batthyány Lajost és az aradi vértanúkat életre ébresztenők.»

A császár 1849. augusztus 23-án «a haza», tudniillik Ausztria nevében köszönetet mondott hadseregének, a mely «hősies kitarásával lehetővé tette a béke helyreállítását» és «új és múlhatatlan érdemeket szerzett háza és a haza iránt». Október 22-én megalapította érdemeik jutalmazására a katonai érdemkeresztet, december 2-án pedig a rend és törvény, a korona és a birodalom, a műveltség és tudomány, az ipar és földmívelés terén szerzett érdemek kitüntetésére a Ferenc József-rendet s résztvett a Magyarország

legyőzete és Velence átadása öröme tartott istentiszteleten. Újesztendő napján (1850.) meleg köszönetet mondott annak a sok ezer katonának, a kik «vitéz harcok után» elhagyják seregét, a melynek létszámát, alattvalói kímélése végett, azonnal felényire szállította le. Mindenütt újból kihirdette a március negyedik alkotmányt, de csak 1850. június 8-án vetett végett *Haynau* rémuralmának.

GRÓF APPONYI GYÖRGY.

Azt azonban sem a március negyedik alkotmánynyal, sem rémuralommal nem lehetett elérni, hogy a nép megszeresse az új Ausztriát, melyet a magyar, osztrák, cseh és olasz fölkelések leverése árán teremtettek. Báró *Eötvös* József már 1850-ben megírta, hogy egységes államnak nyilváníthatják a monarchiát; olyan alkotmányt adhatnak neki, mely központosítás tekintetében a franciát

is felülmulja; a közigazgatás megkönnyítése végett vonalakkal és szögekkel az egész területet egyenlő részekre oszthatják; de harmincöt millió lakosát *a haza* fogalmában nem egyesíthetik, *osztrák hazafiságot* nem teremthetnek. Megsemmisíthetik azt a hazafiságot, a melyet nem akarnak; de nem varázsolhatják elő azt, a melyet akarnak; mert egy állam sem állhat fenn, a melyben a *nemzeti érzést* jóformán semmibe sem veszik.

1850. április 4-én gr. Apponyi György, br. Jósika Sámuel, Ürményi József, gr. Dessewffy Emil s más konzervatív főurak, összesen huszonnégyen, emlékiratot intéztek az uralkodóhoz. Figyelmeztetvén őt, hogy élete föladatát: a forradalom befejezését s a birodalom egységének és szabadságának megerősítését csak Magyarország valódi és tartós megnyugtatóásával érheti el. A forradalom és a háború a magyarok szívéből nem irtotta ki a királyhoz és az uralkodóházhoz való ragaszkodás érzelmét; megőrizték azt az igazságos kívánságukat, hogy a fejedelmet magyar tanácsosok környezzék, az országot magyarok igazgassák, sorsát ősi alkotmányuk és törvényeik értelmében ezek intézzék. A kiengesztelődésre mindannyian készek; mert egyaránt hívek királyukhoz és alkotmányukhoz. A legújabb átalakulás azonban mélyen sérti a nemzet érzületét s az aggodalmakat csak a nemzeti igazgatás helyreállítása oszlathatná el. «Felséges urunk! — szóltak. — Azon biztosító hitben élünk, miként azon napon, midőn a király, országa népeinek képviselőit maga körül egybegyűjtendi, felséged tapasztalandja, hogy a tévútra vezetett, új és ismeretlen ösvényre sodrott nép régi hűségét ismét feltalálta . . . Sikerülend felségednek a nagy mű, ha a jövő nemzedékeknek meg leszen engedve első Ferenc József császárban a valódi szabadság védőpaizsának, a királyi hatalomnak visszaállítóját s az alkotmányos ausztriai birodalommal való szoros egyesülésének megalapítóját, egyszersmind pedig azon fejedelmet áldhatni, ki fentartásban és alakításban egyaránt elszántan, a multnak hagyományait a jövőnek szükségével kibékítve, egy szomorú jelennek sérveit nagylelkű kegyességgel orvosolva, mint valódi békeszerző, erős, de

egyszersmind kímélő kézzel meg tudta egy nemzetet mindannak elvesztésétől menteni, mi neki az évkor szerte dühöngő viharai közepett is tisztelt, drága és kedves maradt.»

A nemzet azonban semmit sem akart elalkudni ősi jogaiból; s a «Pesti Napló» az emlékirat közlése után felsohajtott: «Oligarchia és abszolutizmus! . . . . Távol maradjon tőlünk a ti országotok!» De mindjárt híre futott, hogy az április 29-én az uralkodó elnöklése alatt tartott minisztertanács *Deák* Ferencet a magyar ügyek tárcanélküli miniszterének akarta megnyerni. Jellemző, hogy már akkor az uralkodó és *Deák* egyéniségétől várta mindenki a nemzet és a király kibékülését, melyre azonban még teljes tizenhét esztendeig kellett várakozni. Beszélték azt is, hogy Ferenc József aug. 18-án osztrák császárrá koronáztatja magát s már azt is tudni vélték, hogy szorgalmasan dolgoznak az ehhez szükséges díszhintón és a nyolc ló szerszámán. Engesztelési ünnepély lenne az egy akkori magyar hírlapíró szerint. A nyáron a konzervatív Somssich Pál viszont nagyeszű német röpíratban fejtegette Magyarországnak és királyának törvényes jogait. Ősz felé már azt rebesgették, hogy egy magyar főúr csak abban az esetben akarta volna elfogadni a magyar helytartóságot, ha a király megkoronáztatná magát, az alkotmány megvitatására országgyűlést hívna össze s a szerb vajdaságot visszakebelezné Magyarországba. A pozsonyiak megmutatták, hogy nem hisznek ilyen híresztelésekben: a koronázó halom mellé kútát ásattak a bérkocsis-lovaknak.

A császár születése- és nevenapját csak a császári hivatalnokok ülték meg. Mikor pl. 1850. aug. 18-án a sepsiszentgyörgyi templomok üresen maradtak, a kerületi főnök rátámadt a városi bíróra, hogy tavaly díszpolgároknak választották Kossuthot és Bemet, de az idén sajnálnak uralkodójukért egy *Miatyánkot*. Ezért kétezzer forint birságra büntette a várost, hogy ebből készíttesse el a díszpolgári oklevelet. Egy esztendő múlva a Ferenc József-kórház fölszentelésekor azt mondta a bírónak: «Az a díszoklevél be van ide falazva a kórház fundamentumába. A város 2000 pengő forint-

jával kezdtük meg az építést s ha valaha keresik a díszoklevelet, mondja meg nekik: be van falazva.»

Mialatt a bécsi kormány Magyarországon mindent német lábra akart állítani, magában Németországban, melynek Ausztria leghatalmasabb tagja volt, I. Ferenc Józsefet Frigyes Vilmos porosz király arra kérte, hogy *német politikát kövessen* s ne őt támadja, hanem ugyanazon nemzeti érzésben egyesüljön vele a közös ellenség: Franciaország ellen. «Kedves császárom — írta hozzá 1850. nov. 26-án — a *német* lélek, a *hazafias* érzés a korszerű. Ez fog áldást hozni; ez méltó felségedhez és hozzám.» Itthon pedig 1851. febr. 1-én a «Pesti Napló» emlékeztette a nemzetet, hogy a fejedelem a március 4-iki alkotmányban birodalma minden népét feljogosította saját nemzetiségének fentartására, fejlesztésére, virágoztatására. Megrójja tehát azokat a pulyákat, kik még magyarságukat is eltagadni készek, hogy egy kis hívatalt nyerjenek. «Pedig — úgymond — fölséges fejedelmünk nem egyszer és nem egygyel hallatott már magyar hívei közül magyar hangokat.» Például mikor 1850. áprilisában *Törkös* udvari tanácsos vezetése alatt a birodalmi főtörvényszék magyar osztálya nemzeti díszruhában tisztelkedett nála, a magyar szónoklatra magyarul válaszolt s a küldöttség tagjaival is magyarul társalgott. «Magas példája valamint vigaszul, úgy másrészt ösztönül is szolgálhatnak sok elkorcsosúlt magyarnak . . .»

IV.

1. FERENC JÓZSEF KORLÁTLAN CSÁSZÁRSÁGA.

1.

Az osztrák alkotmány eltörlése. Grillparzer és Bismarck az ifjú császárról. Albrecht főherceg kineveztetése magyarországi kormányzóvá. A Bach-korszak kezdete. A császár első körútja Magyarországon 1852-ben. A nép és a császár. Ausztria magyar dicsőítői. A császár a rákospalotai hadgyakorlaton. Magyar beszéde egy gyalogezredhez. Libényi merénylete a császár ellen. Magyar küldöttségek Bécsben. A költők. A szentkorona megtalálása. A Gott erhalte új szövege. A császár esküvője Erzsébet bajor hercegnővel. «A jövőendő királyné.» Hírek a szentkorona elviteléről. Az orosz-török háború. A konkordátum. Az esztergomi bazilika fölszentelése. Családi örömek. (1852—1856.)

1850-ben még az egész birodalomban megülték a március-nyegyediki alkotmány évfordulóját; 1851-ben már nem. Szent István napján a császár kijelentette, hogy a kormány (a minisztérium) mostantól fogva *csupán neki* tartozik felelősséggel, a birodalmi tanács (Reichsrath) pedig tanácsadással; s mindakettőnek véleménye alapján december 31-én *az alkotmányt eltörölte*, mert kivihetetlen és nem felel meg az állam viszonyainak.

Ettől fogva *korlátlanul* uralkodott, vagyis saját akarata volt a törvény. Harmincnyolc millió ember sorsának egy huszonegyesztendő fiatal ember lett az ura. Ahogy huszonegyedik születésnapján a szliácsi fürdőben Grillparzer, a legnagyobb osztrák költő mondta, «elég ifjú ahhoz, hogy megszokásból ne hordja magában egy elavult rendszer hibáit; s elég koros, hogy az idő és a divat szellemét megkülönböztesse egymástól. A gondviselés — folytatta — megáldotta őt mindennel, a mi neki és nekünk jó: megáldotta az ember jóakaratával, a férfiú erejével.» Ugyanakkor egy másik író (a *Männer der Zeit* szerzője) így mutatta be: «Magatartása katonás, tekintete barátságos. Homloka jól van megalkotva; ábrázata gondolkodó s erős akaratot, kiváló okosságot, óvatosságot, de egyúttal gyors elhatározást mutat. Emlékezőtehetsége és nyelvösmerete nagyon fejlett. Csengő, határozott hangja egyaránt alkalmas a komolyság és jóság kifejezésére. Szenvedélyesen szereti és meg-

figyeli a katonai dolgokat s nagyrabecsüli a vitézséget és a hűséget. Gyöngeséget senkivel szemben sem tanúsít. Sokat ad a külföld elismerésére és népei szeretetére. Ritkán ígér valamit és keveset

I. FERENC JÓZSEF 1851-ben.

(Kriehubernek természet után készült kőrajza nyomán.)

beszél. Takarékos; rendet akar hozni az állam háztartásába; de ott, ahol kell, fényesen jelenik meg. Szigorú az álnoksággal és a romlottsággal szemben. Vallásos, de nem vakbuzgó. Kevesebbet mond,

mint a mennyit gondol s ünnepies, de nem kevély a magatartása. Egyszerű és mértékletes a multságokban, ruházatában, magaviseletében; de soha sincs nemesség és méltóság nélkül. Ifjú korához

ALBRECHT FŐHERCEG.

(Kriehuber 1850. évi könyomataról.)

képest szokatlanul éretten gondolkozik, megfontolva társalog s rendkívül munkás. A kihallgatáson megjelenőket türelmesen kihallgatja (pedig uralkodása első három esztendejében százezernél többen

fordultak hozzá). Sohasem határoz azonnal, hanem alaposan meghányja-veti a dolgokat. Szemének gyors pillantásával ítél az emberekről és a dolgokról. Erősen ragaszkodik azokhoz az elvekhez és meggyőződésekhez, a miket magas színvonalú tanulása és fejedelmi neveltetése idejében szerzett.»

Bismarck Ottó, Poroszország rendkívüli követe, a kit Pesten 1852. június 24-én fogadott, azt írta róla, hogy «az ifjú fejedelem felfogása gyors, ítélete biztos és átgondolt, egész lényének egyszerűsége és nyíltsága bizalmat gerjeszt. Reggel négykor kel, fáradhatatlanul dolgozik. Minden hivatalnokával csak annak szaka felől beszél; gyorsan elvágja az azon túlmenő tanácsokat és kérdéseket. Saját önálló elhatározását úgy alakilag mint anyagilag mindenben első sorba helyezi és ezt gyorsan és határozottan közli. Kötelessége teljesítésében önmaga iránt gyakorolt szigorúsága ugyanazt tételzi föl másoknál is, mint magától érthetőt s bámulatba ejti minden, ami ettől eltér. Éveit tekintve, ritka mértéket tart mindenben, kivéve uralkodói kötelességeit s néha a vadászatot.»

Annyi bizonyos, hogy egyéniségét azok is tisztelték, akik uralkodása rendszerét kárhoztatták. A magyarok egyideig azt remélték, hogy ha korlátlanul uralkodik is, hazájukat nem olvasztja be az ausztriai birodalomba, vagy legalább több szabadságot ad neki, mint többi tartományának. Hiszen 1851. szept. 12-én saját nagybátyját, *Albrecht* főherceg lovassági tábornokot nevezte ki polgári és katonai kormányzójuknak, december 28-án pedig meghagyta, hogy őt ezentúl cs. kir. *apostoli* felségnek nevezzék, ahogy Mária Terézia nevezte magát, mint Magyarország királya.

Amikor 1852. április 5-én *Schwarzenberg* Félix herceg miniszterelnök uralkodója és barátja szemeláttára meghalt, sokan hitték, hogy a császár visszatér az alkotmányosság útjára. Gr. Széchenyi szerint idáig is sajnálták, hogy ennek a megvetett, lelketlen, zavarteszű embernek befolyása alatt állt. Bach belügyminiszterben bíztak, a ki a nép fia volt, a torlaszokon harcolt a nép jogaiért s tehetségeivel sokat használhatott a népnek. De *Schwarzenberg* halála

után épen Bach figyelmeztette a császárt, hogy népét erős kézzel kell féken tartania s hogy nem szabad megváltoztatnia politikáját, mert különben azt hihetnék, hogy nem a maga, hanem a Schwarzenberg akarata vezette. Eloszlanék tehát az a dicsfény, amelynek környeznie kell a fejét. Csupán egy fő, egy úr, egy akarat egyesítheti

BACH SÁNDOR.

s olvaszthatja össze a széthúzó s egymással részben ellenséges népelemeket. Mostantól fogva *Bach Sándor* lett a leghatalmasabb miniszter.

Az ifjú császár azonban nem csupán minisztereinek tanácsai, hanem egyúttal személyes tapasztalatai alapján akarta kormányozni birodalmát. A magyarok fényesen, lovagiasan, de szívőkben mégis a gyászos idők emlékeivel fogadták, a mikor Morva-, Cseh- és Olaszország, Galícia, Bukovina és Slézia bejárása után 1852 nyarán

hozzájuk is ellátogatott. A hogy június 5-én gőzhajója a fővárosban kikötött, *Scitovszky* János esztergomi hercegprimás, az országnak egyetlen közjogi tekintélye, 22 püspök élén mint Szent István utódját és Ferenc császár unokáját üdvözölte; s midőn úrnapiján (június 10.) szokása szerint hajdonfővel jelent meg a körmenetben, a Pesti Napló úgy találta, hogy ez az ünnep «a fejedelem s hódoló népe közti köteléket a vallás égi erejével szentelte meg.» Hat napot töltött a fővárosban s az egyik szemtanú szerint csodálkozást keltett, mennyire ösmeri a dolgok állását és az embereket. «Ez az ösmeret — szól — alig egyeztethető az uralkodó éveivel; és csak mély, megfeszített, szakadatlan tanulmányokból, tartományunk (!) meglevő és személyes viszonyai iránt tanusított érdeklődéséből magyarázható.» Június 11-én kezdte meg s némi megszakítással aug. 14-én fejezte be vidéki körútját, melynek irányát a mellékelt térképvázlat mutatja. Összesen 15,000 kilométernyi utat tett meg oly időben, midőn Magyarországnak még csak Pozsony és Cegléd közt volt vasútja. A Dunát Béctől Orsováig s a Balatont Keszthelytől Balatonfüredig gőzhajóval járta be s a Tiszán és a Vágon fölvirágozott tutajról nézegette a legszebb tájakat. Különben mindenütt kocsin (néhol lóháton) utazott abban a porfelhőben, amelyet hintaja körül a kísérő lovas bandéristák vertek a tikkasztó nyári hőségben. Diadalkapu, üdvözlő szónoklat, harangzúgás, éljenzés, fehér ruhás leánysereg, virág várta mindenütt. Első útja mindig a templomba vezetett. Azután a küldöttségeket fogadta, kihallgatásokat adott, megsejmelte az intézeteket, hivatalokat, katonaságot, a tiszteletére rendezett népünnepeket, színelőadásokat, kivilágításokat, elvégezte az államügyeket; miközben alig maradt annyi ideje, hogy frissítőket vegyen magához. Tízóratájban rendesen lefeküdt, de hajnalban 2—3 órakor is fölkel, ha 10—12 órai kocsizás állott előtte. A Dráva tövében Tusnádon és Munkácson még vadászatra is talált időt.

Útközben Aradon megkegyelmezett 135 politikai fogolynak s ezenkívül összesen 386 közönséges fegyenc büntetését engedte el.

A magyar üdvözletekre mindenütt magyarul válaszolt. Jászberényben június 22-én magyar áldomást mondott és Lehel kürtjéből ivott a jászkunok egészségére, boldogságára. Július 4-én a budai vár kápolnájában Szent István jobbkeze előtt ájtatoskodott s a kihallgatások alkalmával a daliás, nyájas ifjú mindenütt megnyerte az alföldi nép tetszését.* A hogy az asszonyok mondogatták: «Édes teje volt az édes anyjának». «Olyan mint a harmatos liliumszál». «Olyan mint egy falat kenyér». Az egyik pedig azzal dicsérte

meg, hogy «három nap nézett volna a szemébe, mert olyan, mint a nyitott imádságos könyv.» A világ legnagyobb lapja, az angol «Times» úgy találta, hogy az uralkodóház iránt a magyarok ősi hűsége és lovagiassága ennek az útnak következtében visszafoglalta helyét; de megjegyezte, hogy «egy téves útra vezetett nép hibáit

* Bécsben is akárhányszor a szegényasszonyokat fogadta legelőbb. Jókai: «A börtön virága» című regényében elbeszéli azt az igaz történetet, mikor a szegény asszony nem érte be a császárnak azzal a biztatásával, hogy «intézkedni fog», hanem sürgette, hogy «de mindjárt ám, mert az uram nagyon beteg». A császár mosolyogva rendelkezett, hogy rab urához menjen s mikor mondta, hogy nincs pénze, a melylyel Josephstadtig utazzék, 30 forintot utalványozott neki és dolga eligazításával saját hadsegédét bízta meg.

és szenvedélyeit *elfeledni* egy uralkodónak nemcsak politikájához tartozik, hanem kötelessége is.»

A felejtés ideje azonban nem érkezett el. Hiszen Budára érkeztekor maga a primás is úgy dicsőítette, hogy «a közelmúltban dühöngő, végenyészettel fenyegető elemek közül az ő győzedelmes fegyvere ragadta ki ezt az országot.» Mialatt a hírlapok hasábszámra közöltek tudósításokat a körútazás nagyszerűségéről, hasábszámra közölték a kivételes bíróságok ítéleteit is, a melyeket a forradalom férfiai ellen hoztak. Ugyanakkor az ifjú császár mindenütt kitüntette azokat, kik a forradalom idején őneki szolgáltak. Június 15-én Temesvárt tette le a vár 1849. évi védelmét megörökítő szobor alapját, asztalánál vendégelte meg a védelemben résztvett 27 tisztet s áldomást mondott az elesettek emlékére. Július 11-én Budán Albrecht, Ernő és Károly Lajos főhercegek, 40 tábornok, néhány száz tiszt és nagy közönség jelenlétében lepleztette le a Hentzi tábornok, Allnoch ezredes és 418 katonájuk elestének (1849. május 21.) emlékére állított szobrot. Az életben maradtakat érdemjelekkel tüntette ki s a régi országházban megvendégelte; ez alkalommal áldomást mondott az elesettek és az élők dicsőítésére s Hentzi fiát báróságra emelte. Gyulafejérvárt július 23-án a piski csatában elesett Losenau Lajos ezredes emlékének alapját tette le. Több helyütt fogadta és kitüntette a magyarok ellen harcoló fölkelőket; s nem rajta, hanem kíséretén mult, hogy a július 21-ről 22-re menő éjszakát nem Vidrán, Jancu fölkelővezér házában, hanem Topánfalván töltötte s hogy a vezért, a ki éjjel kereste, nem is bocsátották színe elé. Útjában különben az 1848—9. éveknek majdnem minden nagyobb csataterét meglátogatta.

A magyar hivatalos lap szerint körútjával előmozdította trónra léptekor maga elé kitűzött célját, hogy tudniillik a «monarchia» minden országát és törzsét egy nagy államtestté egyesítse. Útközben is ezzel hízelegtek neki. A primás biztosította (jún. 5.), hogy a magyaroknak az ausztriai házon kívül nincsen gondolatuk, életök.

Erdély határán b. *Siaguna* András görögkeleti püspök (július 20.) azzal fogadta, hogy «e nagy birodalomnak egyetlen területe sincs, hol a felség új életet nem teremtett, hol legmagasabb gondja az egységes Ausztria népeire atyailag ki nem terjedt volna.» A Székelyföldre (július 28-án) sárgafekete zászlókkal díszített diadalkapun vonúlt be. Sepsiszentgyörgyön az a felirat üdvözölte, hogy «Teljes Ausztria minden dicsőséggel»; Kassán pedig (aug. 8-án) az, hogy «Föltétlen hódolat a nagy egyesült Ausztria teremőjének, I. Ferenc Józsefnek.» Hízelgőktől körülvéve, hinnie kellett, hogy a magyarok kibékültek az egységes Ausztria gondolatával.* A pozsonyi és a bécsi polgármesterek aug. 14-én kevesebb áradozással több igazságot mondtak. A pozsonyi (*Kampfmüller*) azzal vett tőle búcsút, hogy «hűségünk, szeretetünk és föltétlen odaadásunk legyen ezentúl Magyarország bementi kapuja, melyen keresztül felséged boldogított hazánkba nemsokára ismét visszatérjen.» S a bécsi (dr. *Seiller*) azzal fogadta: «Nem ellenséges seregek vesztett csatái jelölik felséged diadalútját. Ennél sokkal szebb győzelem: a népei szíven vett győzelem ad e napoknak mélységes jelentőséget.»

Mikor csakhamar, már szeptember 14-én, ismét Pesten volt, hogy hat főherceg, Sándor orosz trónörökös és több uralkodó herceg társaságában először vegyen részt egy magyarországi hadgyakorlaton, a rákospalotain, a fényes vendégsereg előtt szept. 25-én a Nemzeti Színház tagjai tapsok közt énekelték *Deinhardtsteinnak Erkel* Ferencről megzenésített költeményét Ferenc Józsefről:

«Kinek vitéz kara	Kinek nagy szíve jó,
A honnak támasza	Bizalma hódító:
S egygyé forrt ereje	Ki annyi jót teszen,
Áldást hoz népére;	Áldott, holdog legyen.

* Kevés olyan őszinte szót hallott, mint Rimaszombatban, hol Koreska megyefőnök a megyeházán fényesen megvendégelte. Ebéd végéfelé a hajdúk óriási világos zöld színű klenőci sajtot hoztak. Mi ez? kérdezte a császár hadsegédétől, Grünnetől; de nem tudta sem ő, sem Koreska. Ekkor odaszólt Dapsy Vilmos híres ügyvéd (később hitszemélynök) rossz németiséggel: «Majestät, *Grünne* muss man wegfernen, dann ist alles gut». (Felség, a zöldet el kell távolítani s minden jó lesz.) A császár mosolygott; Grünne nem.

Hős keble lánginál,	A népfrigy körve van
Kihalt a bős vizzály.	A szív vonzalmiban.
Kit, mint nagy őseit,	S midőn egyek vagyunk,
Erős kegy ékesít;	Díszlik birodalmunk.
Kit lelkesít a cél,	Éljen soká Ferenc Józsefünk!»
Ki csak népének él;	

Ferenc József alig tért haza, szept. 27-én a hadgyakorlatokról, okt. elsején újabb útra indult Horvátországba, honnan azonban — a roppant árvizek miatt, — már 16-án hazatért. Alig egy hét múlva 22-én, köszönetet mondott báró Kempen altábornagynak a csendőrség gyors és kitűnő szervezéséért; pedig kevésbe mult, hogy egy híres betyár, Fazekas Dávid, Cegléd és Nagykőrös közt harmadmagával őt magát is ki nem rabolta s Bach belügyminisztert el nem fogta.

1853. elején nyugtalanító hírek érkeztek Olaszországból s a Balkán-félszigetről egyaránt. A császár Bécsben febr. 8-án magyar beszédet intézett az emiatt a dalmát határra küldött Schwarzenberg (19. sz.) magyar gyalogezredhez. Magyar beszéde a bakákat annyira meghatotta, hogy kiléptek a sorból, körülvették ifjú fejedelmöket s úgy fogadkoztak, hogy életüket, vérüket áldozzák érte. Annál nagyobb megdöbbenést keltett Magyarországon, hogy febr. 18-án Bécsben épen egy *Libényi* János nevű magyar akarta kioltani az uralkodó életét. O'Donnell gróf szárnysegéd, Ettenreich József és Englisch József polgárok segítségével, lefegyverezte a gyilkost. «Csak anyámnak ne szóljanak a dologról, — meg ne ijesszék» szólt a császár, vérét törölgetve. Sebét Albrecht főherceg palotájában beköttetvén, visszatért a Burgba, mely előtt nagy sokaság üdvözölte. «Legyenek nyugodtak — szólt a császár — nincs semmi baj; csak derék katonáim sorsában osztozom.» Mivel azonban nem kimélte magát, nagy vértorlódás érte fejét, mire — az orvosok elvesztették a magukét s kijelentették, hogy a császár veszélyben van. «El lehet képzelni — olvassuk Metternichné naplójában, — milyen irtózatossá zavar támadt. A kormány gépezete

megállt, mert azok, a kiket a felelősség terhelt, rémületökben mindent a maga útján engedtek haladni.» A császár nagy szenvedései közt is megőrizte nyugalmát, és csak március elsején nevezte ki Vilmos főherceget a maga teljes hatalmú helyettesének.

A merénylet híre legkínosabban a magyarokat érintette, A «Pesti Napló» már febr. 19-én kijelentette, hogy a magyar nemzet el nem ösmerheti gyermekének, ki faja dicső történetét banditai merénylettel, s a királygyilkolás utálatos szándékával megfertőztetni nem átalta. Az isteni gondviselés megmentette az ifjú fejedelem életét; ugyanaz a szent gondviselés a magyarnak erőt s egyseget ad, hogy a többi népfajokkal testvérileg megvédje trónját s a trónnal fajunk jövőjét és becsületét. Febr. 20-án a primás vezetése alatt száznál több magyar (köztük gr. Károlyi István, gr. Teleki József, báró Eötvös József stb.) fejezte ki szerencsekívánatát a császár atyja, Ferenc Károly előtt, ki odáig már 180 hasonló küldöttséget fogadott. A sok magyar küldöttség közül az egyik elment Bach miniszterhez is, a ki magyarul válaszolt, mi — Metternichné szerint — elég nevetségesen hangzott. Az alattvalók a császár megszabadulása emlékére 482 jótékony alapítványt tettek, Miksa főhercegnek febr. 27-iki felszólítására pedig csakhamar másfél-millió pengő forintot adakoztak a bécsi fogadalmi templom fölépítésére. A gyilkost már febr. 26-án felakasztották. *Hebbel* Frigyes német költő verse szerint:

«Habár a gyilkos, aki elvakúlva
Orvúl acéltőrrel sujtott feléd,
Követje volt magának a pokolnak,
Amely megrontá keble belsejét;
Mégis az ég, mint egy apostolnak,
Koronával diszíti a fejét;
Hisz' általa jött az Úr ítélete:
Biztos, mivel szent a császár élete.»

Grillparzer, az osztrákok nagy költője, arra az alkalomra, hogy a császár véres hajfűrtjét átadták Zsófia főhercegnőnek, az édes anyának, ezt a verset írta:

«Fölujtani bús emlékedet	S rajtad kívül a nép is, melyet
Gyöngédtelen dolog lehet;	Általad nyert Istenétül,
De félve, hogy elveszítheted,	Vele együtt nyert sebhelyet
Vigasztaljon, hogy a tied.	S fölépül, mert ő fölépül

Isten tudja, hány szál hajunk van.
Tudja s velünk van oltalma.
Örvény szélén sejtjük, bajunkban,
Hogy: *szeretet* a hatalma!»

Március 6-án a császár fölkelte ágyából s meglepte szüleit, kikkel együtt ment 12-én hálát adni az Istennek Szent István templomába. A bécsi nép igen lelkesen fogadta, kivált másnap, mikor a burgszínházban is megjelent. Élete megmentőit kitüntette; első tábornokhadsegédét, gróf *Grünne* Károly altábornagyot március 16-án a Lipót-rend nagykeresztjével, *Ettenreich* József bécsi polgárt pedig április 23-án osztrák nemességgel. Felgyógyulása örömeire Budán március 16-án a hercegprimás is *Te Deum*ot tartott. Az üdvözlő küldöttségek atyjánál az egész esztendőben egymást érték, úgy hogy a császárnak külön iratban kellett kérnie a részvétnyilatkozatok abbahagyását.

A véletlennek tulajdonította, hogy a merénylő épen magyar volt s mindjárt azután több jelét adta, mennyire bízik a magyarokban. Mikor április 11-én *Scitovszky* hercegprimásnak fejére tette a bibornoki süveget, örömét fejezte ki, hogy ezzel a magyar nemzetre is dicsőséget árasztthatott. S augusztus 18-án, huszonhárom esztendőskorában, alig jegyezte el *Erzsébet* hercegnőt, Miksa bajor herceg gyönyörű leányát, azonnal megbízta gróf *Majláth* Jánost, az ősmert történettudóst, hogy *a magyarok történetére* tanítsa bájos menyasszonyát, kinek tizenötödik ősanyja magyarországi Szent Erzsébet volt. S mint a legenda szerint Szent

Istvánnak, Ferenc Józsefnek is angyal hozta meg Magyarország szent koronáját: eljegyzése után három héttel, szeptember 8-án hosszas kereséssel Orsova mellett végre ráakadtak.* A császár, a kinek a nemzet drága kincsét Albrecht főherceg és Scitovszky hercegprimás 16-án Bécsben bemutatta, a szent régiséget nagyon

I. FERENC JÓZSEF 1853-ban.

(Egykorú könyv után.)

szépnek találta. «Még szebb lenne fölséged fején», jegyezte meg a primás. «Majd meglesz az is!», mosolygott az uralkodó. 20-án kelt kéziratában megfogadta, hogy «a koronát úgy tiszteli, mint a fölötte és birodalma fölött láthatólag örökdő isteni gondviselés újabb jelét.» Megelégedéssel fogadta azt a «valódi alattvalói hű-

* A király 1900. május 22. ötszáz korona évi kegydíjat adott a krassószörényi Barna Györgynek, a ki a koronát megtalálta.

séget», a melyet Albrecht főherceg az egész magyar királyság nevében (!) tolmácsolt előtte. Hogy kedves Magyarországa iránt bizalmának és császári jóakarátának jelét adja, a szent koronát a

I. FERENC JÓZSEF.

(Stöber 1854. évi metszete után.)

koronázási jelvényekkel együtt azonnal visszavitette s Budán a főherceg fölügyelete alatt őriztette. Hálát adott az Istennek és arra kérte, hogy keze folytonosan védőleg és áldva nyugodjék

rajta s népein, a kiket egyenlően szeret. Ennek a szeretetnek akarta bizonyosságát adni, mikor 1854. febr. 5-én tizenöt évre fölmentette az adó alól azokat a földeket, a miket a Tisza szabályo-

ERZSÉBET.

(Stöber 1854. évi metszete után.)

zása következtében a mezei gazdaság számára megmenthetnek. 1857. dec. 27. pedig 15 milliónyi kölcsönt engedélyezett a Tisza-szabályozás költségeire. «Ez igazán fejedelmi ösztön» — írta a

Pesti Napló. — «Haszna van belőle a kormánynak is, de nekünk magyarokúl egyszersmind sokszoros okunk van felséges apostoli urunk fejedelmi rendeletében *fajunk* iránti legmagasabb vonzalmának s atyai gondoskodásának újabb, félremagyarázhatatlan tanúságát legbensőbb hálával fogadni.» Hiszen a megmentendő földből öt millió katasztrális hold tősgyökeres magyar vidéken feküdt; és a kié a föld, azé a haza!

Csakhogy tőlük a «közhaza»: az egységes Ausztria szeretetét követelték. Ez lelkesítette *Seidl* osztrák költőt is a «Gott erhalte» új szövegének megírására, melyet a császár 1854. március 27-én (*Érhalmy* Gerő magyar fordításában szeptember 23-án) császári himnusznak nyilvánított. Így kezdődik:

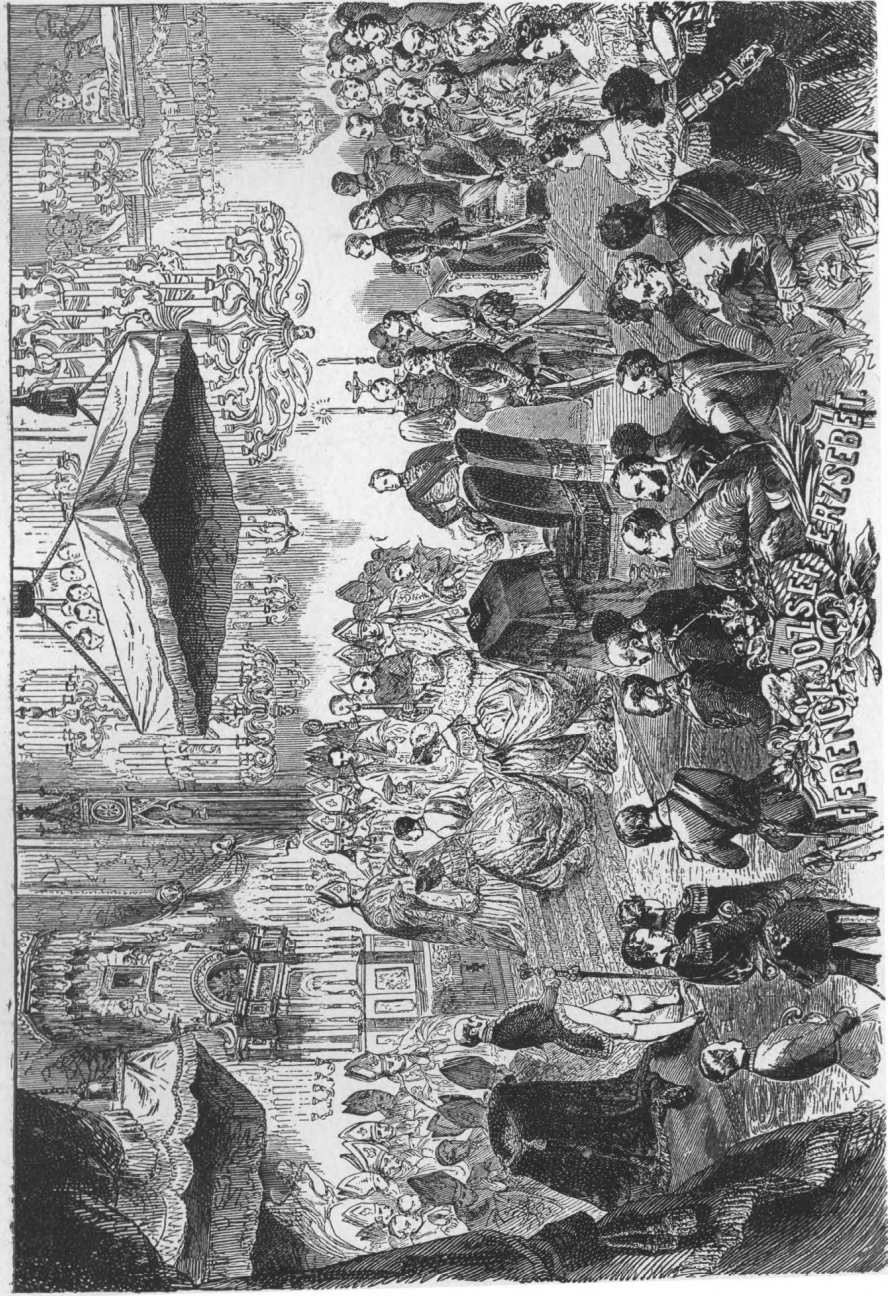
«Tartsa Isten, óvja Isten	Hadd védnünk ős koronáját,
Császárunk' s a közhazát!	Bárhonnét fenyítse (!) vész:
Erőtelve a szent hitben,	Ausztriával Habsburg trónját
Oszsza bölcs parancsszavát!	Egyesíté égi kéz!»

És így végződik:

«Tartsunk össze mind! Hatalmat	Mint testvérek összetartva:
Egyetértés kapcsa ád;	Legyen egy a honfi-cél!
Hogyha egyesült erőnk hat,	Üdv a császár- és hazára!
Győzve könnyen bármi gát.	Ausztria örökön él!»

A himnusz zenéje (*Haydn* remekműve) igen szép, a vers igen gyöngye, a fordítás igen rossz; de énekelniök kellett a magyar iskolásfiúknak is; és énekelték mindenütt, a hol Ausztria egységét s a császári ház hatalmát akarták dicsőíteni: először épen a császár lakodalmán, 1854. április 24-én.

Aznap az Ágoston-rendiek bécsi templomában hetven egyházi fejedelem közt tizenkét magyar főpap s a világjak közt számos főúr jelent meg; de Magyarország nem volt sehol. Csak a szép menyasszony szívében s a levert nemzet félredobott törvénykönyvében. Szíve sugta Erzsébetnek, hogy menyasszonyi koszorúját már mint nagyanya annak a templomnak ajándékozza, a hol őt a föl-

FERENC JÓZSEF ESKÜVŐJE.

támadt Magyarország királynéjának koronázták.* S az újra elővett magyar törvénykönyv úgy búcsúzott el tőle, mint a haza jótevő nemtőjétől. Ki gondolt volna erre most, a mikor az eskető pap, *Rauscher* bécsi hercegprimás, beszédében úgy dicsőítette egykori tanítványát, a császárt, mint Ausztria megszabadítóját, hőst és

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ MENYASSZONYI KOSZORÚJA A BUDAVÁRI KORONÁZÁSI
TEPLOMBAN.

újjáteremtőjét, a ki a Boden-tótól Erdély széléig, a Pótól a Visztuláig 38 millió osztrákon uralkodik! Ezalatt Budán is dörögtek a Gellérthegy ágyúi és Te Deumot tartottak a tartománynyá sülyesztett ország minden templomában. De sok szemben igazán

* Ez a koszorú a budavári Nagyboldogasszony- (koronázó)-templom főbejáratától jobbra, a lorettói kápolnában aranykeretben üveg alatt látható.

csillogott az öröm könye: mert a császár már április 16-án fölmentette Magyarországot, a szerb vajdaságot és a temesi bánságot az ostromállapot alól, vagyis az igazgatást és a törvénykezést ismét polgári hatóságokra bízta s a politikai várfoglyok közül 356-nak részben vagy egészen megkegyelmezett. Április 25-én a bájos ifjú császárné huszonegy magyar és horvát nőt nevezett ki palotahölgyekké s főudvarmesternővé a magyar *Esterházy* grófnőt tette. Másnap a császári pár először is Magyarország küldöttségét fogadta; még pedig a császár huszárezredesi egyenruhában, a császárné pedig gazdag magyar öltözetben. A küldöttség szónoka, *Albrecht* főherceg, emlékeztette az ifjú párt, hogy az első magyar királynét is Erzsébetnek (másképp Gizellának) hítták s hogy azóta Magyarországon ehhez a névhez kedves emlékek fűződnek. A császár németül köszönte meg a magyarok hűségét és ragaszkodását, mégis percekig tartott az éljenzés, mikor a császárnét mint *jövendő királynéjukat* mutatta be. «Isten áldása kísérje önöket! — szólt a búcsúzásnál: immár magyarul. — Örömmel fogom rövid idő múlva a császárnét s *királynét* magam az én Magyarországonba elkísérni.» «A kik Magyarországon népeit ősmerik — végzi tudósítását a bécsi Lloyd, — fogalmuk lehet arról a lelkesedésről, melyet ezek a jó magyarságú szavak a jelenlevőkben támasztottak. Az éljenek még akkor sem szűntek meg, a mikor az uralkodó pár régen eltűnt szemök elől.» 28-án Erdély, a szerb vajdaság és temesi bánság is bemutatta hódolatát. A budai várban pedig lázasan készülődtek a császári pár látogatására, mely azonban csak három esztendő múlva történhetett meg. A fiatal császár morva- és csehországi útjában először is (június 4.) nagybátyjának és elődjének, V. Ferdinándnak mutatta be feleségét. Magyarországot azzal akarta megvigasztalni, hogy szeptember 8-át, a korona fölatalása napját, országos ünnepnek nyilvánította, melyet évről-évre meg kell ülni. Nemsokára azonban híre futott, hogy Bécsbe viteti a szent koronát és csupán egyszer, mint császár koronáztatja meg magát. Erre írta meg októberben *Lisznyay*

Kálmán azt a versét, a melyben elmondja, hogyan hívták haza a magyarok — Hunyadi Mátyást:

«Szép koronás gyermekünk,
Gyönyörű szeretetünk: . . .
Gyere, siess hozzánk!
Semmit se tesz, ha *Budán*
Felejtet is a koronád:
A mi szeretetünk
A te koronád.
S mely rejt magában örök, szent varázst,
Ölelésünk: *Szent István-palást!*»

Vörösmarty is megírta már akkor hattyúdalában, A vén cigányban, hogy «Lesz még egyszer ünnep a világon!» Kiűtött a háború az oroszok és a törökök közt; s a költő azt hitte, hogy «a vak csillag, ez a nyomorú föld» megtisztul a vihar hevében; eljön a Noé bárkája, «mely egy új világot zár magába.» *I. Miklós* cár 1853. szept. 24. Olmützben a törökök ellen szövetkezni akart a császárral, kinek trónját 1849-ben megmentette; de a császár, a magyarok öröme, inkább Francia- és Angolország felé hajlott, melyek a törökök megtámadása (1853. nov. 1.) miatt háborút izentek az oroszoknak. Megfigyelő hadakat küldött Galiciába és Erdélybe; 95,000 újoncot szedett, 500 millió pengő forintnyi kölcsönt írt ki, felszólította az oroszokat a dunai fejedelemségek oda-hagyására, melyeket azután az ő hadai szálltak meg; egyúttal azonban mindent elkövetett a hadakozó felek kibékítésére. Miklós cár mégis megkérdezte gróf Esterházy György osztrák követől Varsóban, Szobieszkij szobra előtt: tudja-e, ki volt a legostobább két lengyel király? «Szobieszkij meg én voltunk — felelt a cár önmagának. — Mert mi ketten mentettük meg Ausztriát, mely hálátlansággal fizetett nekünk.» Mikor Miklós cár meghalt (1855. márc. 2.), Ferenc József hálásan ösmerte el, neki és országának «nehéz megpróbáltatások és szorongatások idején mily nemes baráti készséggel adott segítséget» és saját halottja gyanánt gyászolta; de a

bécsi békeértekezletek (1855. márc. 15.—május 31.) után maga is a galíciai és bukovinai megfigyelő sereg megvizsgálására ment (junius 12.—július 9.). Később mégis az ő javaslatai alapján indultak meg az újabb tárgyalások, melyek 1856. március 30-án a *párisi békére* vezettek. A császár ezt április 15-én írta alá s birodalma minden templomában *Te Deumot* mondatott annak örömeire, hogy elkerülte a háborút. Mindenütt *Te Deumot* tartottak akkor is, a mikor — épen a császár huszonötödik születésnapján (1855. aug. 18.) — IX. Pius pápa és Ferenc József megbízottjai aláírták az egyességet (*konkordátumot*). A császár ugyanis, saját szavai szerint, trónralépte óta szakadatlanul azon volt, hogy a társadalmi rend és népei boldogságának *erkölcsi* alapjait megújítsa és erősítse; annál szentebb kötelességének tekintette, hogy *az államnak a katholikus egyházhoz való viszonyát* az Isten törvényeivel és birodalma jól felfogott érdekeivel egyeztesse. Ez az egyesség rendkívül növelte a papság befolyását a birodalomban, s azt, a katonasággal együtt, a korlátlan uralom legerősebb segítőjévé tette. Az egyház ki is fejtette minden fényét, a midőn 1856. április 24-én, a császár házasságának évfordulóján, letették a császár megszabadulása emlékére szánt bécsi fogadalmi templom (Votivkirche) alapját. A nagyszerű templomot huszonhárom év múlva (1879. ápr. 24.) épen a császári pár ezüstitlakodalma napján szentelték föl. Pár nappal a mostani ünnepély után (1856. májusában) a császár elrendelte, hogy saját költségén építsenek kápolnát azon a helyen, Orsován, hol a szent koronát megtalálták. Augusztus 31-én pedig Albrecht, Miksa, Károly Ferdinánd és Vilmos főhercegekkel, Rauscher bíbornok bécsi hercegprimással, báró Hess tábornaggyal, báró Bach, gróf Buol és gróf Toggenburg miniszterekkel együtt résztvett az *esztergomi* nagyszerű bazilika felszentelésén. Óriási lelkesedést keltett, a mikor Szent István szülővárosában kijelentette, hogy Szent Istvánhoz, a *haza* dicsőségét és boldogságát megalapító királyhoz hasonlóan, ő is hű alattvalóinak boldogságára törekszik. «Lesz még ebből szeretett

király», jegyezte meg Török János, a Pesti Napló akkori szerkesztője.

A császári párnak akkor már két gyermeke volt; *Zsófia*, a ki 1855. március 5-én született, nagyanyjának és *Gizella*, a ki

«AZ URALKODÓ BOLDOGSÁGA.»

(A «Vasárnapi Ujság» egykorú képe után.)

1856. július 12-én született, az első magyar királynénak a nevét viselte. A Vasárnapi Ujság, a nemrégiben megindult néplap, azzal mutatta be a fiatal szülők és első leánykájuk arcképét, hogy «mídon e nagy nemzetcsalád testvérnépei e szép családi képet látják,

ez örömtől mosolygó atyai arcot, e mondhatatlan boldogság derűjével körül sugárzott hölgy magasztos képét s kettejük közt azt a repeső ártatlan kisdedit: gondolják magukat e boldog csecsemő helyére; s óhajtsák szívökben, hogy a magas uralkodó pár reánk is oly áldóan szeretve, oly szülei tekintettel nézzen!»

2.

Magyarország «sajátságainak» figyelembevétele. Magyar ezredparancs. Az olaszországi körút. Radetzky és a császár. A magyarországi körút 1857-ben. A walesi hárdok. A jászkunoknál és a Hortobágyon. A császári pár gyásza és a magyarok. A császár és a magyarok máriazelli zarándoklata. A konzervatívok újabb emlékiratának visszautasítása. A Rückblick. Bécs és Pest. Rudolf trónörökös születése. Az olasz háború. A császár kiáltványa. Kossuth és Deák a császárról. A császár mint fővezér. A béke. Lombardia elvesztése. Bach elbocsátása. Rendszerének bírálata a Blickben. (1856—1859).

1856 április elején már azt beszélték, hogy a császár helyreállítja a magyar és az olasz testőrséget. 23-án a császár engedélyt adott — egyéb vonalakon kívül — a tiszai vasút kiépítésére; a költség tizedrészét — hat millió pengőforintot — az uralkodóház tagjai jegyezték alá. Julius 12-én Gizella főhercegnő születésekor a császár kegyelmet adott a fölségsértés és fölkelés miatt elítéltek legnagyobb részének, mert — a hogy mondta — «a törvényes eljárás bevégeztével folyvást hajlandó kegyelmet gyakorolni ott, hol azt a közjólét tekintetei megengedik». II. Sándor koronázásra (1856. szept. 7.) a magyar hg. Esterházy Pált küldte, a ki megjelenése fényével minden más országbeli követet felülmúlt. Oroszországban gr. Esterházy Bálint, Angliában gr. Apponyi Rudolf voltak a nagykövetei. November 16-án szabatosabban meghatározta Magyarország főkormányzójának, Albrecht főhercegnek hatáskörét. Meghagyta, hogy az ország igazgatásában azokhoz a legfőbb elvekhez alkalmazkodják, a melyek a birodalom egységének föltételei; de ne zárja ki az ország *sajátságaira* való és az egységgel összeférő tekinteteket; végül felhatalmazta, hogy hivatalokra olyanokat is kinevezzen, kik «az 1848—49. évi zavarokban» részt vettek, de azóta hű alattvalóknak bizonyultak; mert a «multakért vádat emelni

s azokat emlékezetbe hozni többé nem lehet». A régmúlt emlékeinek föllevenítését sem gátolta. Haynald Lajos püspök Gyulafejérvárott augusztus 21-én váratlanul fényes egyházi ünnepel ülte meg Hunyadi János halálának négyszázados évfordulóját s megkoszorúzta a székesegyházban levő síremlékét; a szigetváriak pedig szeptember 8-án 1849 óta először tartottak ismét ünnepséget Zrínyi elestének emlékére.

A császár ezalatt (1856 szept. 2—14 közt) Karinthiában járt feleségével s neki kedveskedett azzal a havasi gyopárral, a melyet (a Pasterzen-jegesen) életében először szedett. Augusztusban résztvett a bizambergi nagy hadgyakorlatokon, szeptember 18-án az olmützi, 21—23-án a mosonmegyei, 25-én a rákoskeresztúri, 26-án a ceglédi és 27-én a pozsonyi katonai gyakorlatokon. Magyarországi tartózkodása (szept. 23—27) alatt Féltoronyban, Komáromban, Budán és Pozsonyban számos küldöttséget fogadott; a Csallóközben megsejmelte a mocsarak lecsapolására szolgáló kis-keszi és dudvági zsilipeket, Komáromban pedig a vár körül folytatott építkezéseket. Az év végén dec. 31. Dondorf ezredes nyomtatott magyar parancsban lelkesítette hűségre katonáit, a Bécsben állomásozó Dom-Migueleket. «Császárotok dicsőséges uralkodása — szólt — hazátok földjét a legboldogabb, legáldottabb országgá fogja tenni. Majd megérkezik az idő, midőn erről meggyőződhetnek; s ha aztán a jelent a multtal összehasonlítjátok, bizonyosan megemlékeztek e szavaimról. A most kezdődő (1857.) esztendőben császáruk magas hitvesével és gyermekeivel egyideig kedves magyarjai közt fog lakni s örömömre szolgál nektek ezt hirdethetni.»

A jóslat teljesült, de a császár előbb a másik forradalmi népnek, az olaszoknak mutatta be ifjú feleségét. 1856 november 17-én utazott a délvidékre s november 25-től 1857 januárius 3-áig Velencében mulatott. Trónralépte évfordulóján ott kegyelmezett meg 26 magyar politikai fogolynak, Veronában pedig 1857 jan. 7-én ismét 19-nek. Milanóban, hova 15-én nagy fénynyel vonúlt be, 25-én szabadon bocsátott minden elítélt olaszt, s a függőben levő

politikai pöröket és a mantovai rendkívüli törvényszéket megszüntette. Febr. 28-án gr. *Radetzky* tábornagyot sokszoros kérése után fölmentette lombard—velencei főkormányzói állásától s a hadsereg főparancsnokságától. A nagy katonától, ki a Habsburg-házat 72 esztendeig szolgálta, nagyon kegyeletes szavakban vált meg. Kijelentette, hogy azt a férfiút, a ki hadserege előtt felülmúlhatatlan példaképen tündöklök, minden megjelölt várkastélyában vendégének tekinti. *Castelli* osztrák költő szépen festi azt a tiszteletet, a melyet a császár az ősz hadvezér iránt tanusított:

«Hintó robog a várból előre.	Tévedtek! Nincs fejedelmi széke.
«Fegyverre!» zúg a kapunak öre.	Nem korona: babér az ő éke.
Lovait a császár maga hajtja;	Császárnak is hiába nézitek,
Valaki van vele: talán atyja.	De császára trónját mentette meg.
Már akárki, — nagyon nagy úr lehet,	Radetzky ő és ez a név elég:
Hogv a császár jobbján foglal helyet.	Egész könyvnél többet ad az eléd.
Melyik ország császára, királya?	Bírodalma legjobbját a császár
Rendjele sok; ősz a hajaszála.	Azért tartja a jobboldalánál.»

Midőn nemsokára, 1858 januárius 5-én elhunyt, temetési menetét kivont karddal maga a császár vezette s lovas szobrot állíttatott neki. Helyébe — Velence és Milano székhelylyel — már 1857 febr. 28-án testvérét, *Miksa* főherceget nevezte ki Lombard—Velence királyság főkormányzójának, gr. *Gyulai* Ferenc tábornagyt pedig főparancsnoknak. A császári pár március 2-án távozott el Milanóból, s 12-én ért haza Bécsbe. Ki hitte akkor, hogy utoljára voltak abban a tartományban, hol most annyira ünnepezték őket? Azonban a piemonti kormány és a sajtó ottlétök alatt is elszakadásra izgatta a lombard-velenceieket, minek következtében a császár márc. 16-án visszahíttá követét (gr. *Paart*) Torinoból. Osztrák-Olaszország megnyugtatósa tehát nem sikerült.

A császári pár 1857 tavaszán Magyarországot látogatta meg. Báró *Eötvös* József keble büszkeségtől dagadt, hogy nem akadt egy magyar író sem, a ki üdvözlő vers írására eladta volna a tollát. *Arany* János, a nagykőrösi szegény professzor, száz aranyért,

kétannyiért sem írt dicsőítő himnusz; hanem megírta a walesi bárdok balladáját — ingyen. Kétségtől volt nálunk is *ötszáz*, ki túl zenén, túl sípdobon, riadó kürtön át hangosan énekelte a vér-

RADETZKY ÖREGKORI ARCKÉPE.

tanúk dalát. De a császárt ezúttal, május 4-én, Budán a primás magyar beszéddel fogadta s ő is magyarul fejezte ki örömét, hogy megmutathatja a császárnénak ezt a szép hazát. Ő maga folytonosan azon van, hogy ennek a honnak, mint egész birodalmának köz-

jólétét előmozdítsa s biztosítsa hű alattvalóinak közmegelegedését. Másnap és harmadnap a császár a hódoló küldöttségeket fogadta. Negyednap feleségével együtt jelent meg a nemzeti színházban, hol a közönség most már valódi lelkesedéssel kiáltotta a színész után, hogy «éljen a király, éljen a haza!» Pedig még nem is tudta, hogy a «király» éppen eznapi kegyelmezett meg 121 politikai fogolynak: «hogy — úgymond — egy szomorú multnak politikai tévedéseire s különösen az 1848 óta birodalma különböző részeiben a fennálló államrend ellen történt fondorlatokra örökre a feledés fátyolát borítsa.» Május 9-én meghagyta, hogy nagybátyjának, József főhercegnek, Pesten szobrot állítsanak; a budai várpalota fölépítésére szánt adópótlékok szedését pedig megszüntetvén, a begyűlt összegből 865,000 pengőforintot egyéb országos célokra ajánlódokozott.

A vidéki körútazást, leánykái betegsége miatt, a császári pár a kitűzött időnél tíz nappal későbbben, csak május 23-án kezdhette meg. Először is Jászberénybe mentek, hol már azért is öröme fogadták őket, mert a császár éppen a napokban rendelte el, hogy a jászkunokat ezentúl csak a huszárokhoz szabad besorozni. Két ezred önkéntes jászkun testőr csapat kísérte őket Jászberénybe, hol a jászok küldöttségének vezetője a Lehel kürtjéből ivott az egészségökre. Másnap hasonló lelkesedéssel üdvözölte fejedelmi vendégeit Kecskemét, melyet a császár éppen akkor emelt szabad királyi várossá. Szegeden a halászsok remekbe készült ezüst bográcscsal kedveskedtek a császárnénak. 25-én a császári pár Hódmezővásárhelyen át Gyulára, másnap pedig Sarkadon és Nagyszalontán át Nagyváradra, 28-án pedig Debrecenbe utazott. Onnan azonban a kis *Zsófia* nagy betegségének hírére már 29-én visszasiettek Budára. A Hóftobágyon át a debreceniek híres ötösfogatát a kocsis, Kallós Pista, lassan hajtotta, úgy hogy a császár leszállítással fenyegette, ha nem hajt gyorsabban. «Vitem én már nagyobb urat is» szólta hátra a kocsis. «Ugyan kit?» csodálkozott a császár. «Hát — Kossuth Lajos ú felsígit.» A homokon túl azután egyet cserdít-

A HÓDOLÓ KÜLDÖTTSÉGEK FOGADÁSA BUDÁN.

tett, megeresztette a gyepűszárat s az öt csikó repült. — «Hol a kiséretem?» — kérdezte a császár. «Elmaradtak a nőmetek!» jelentette a kocsis, a kivel a császár most már nagyon meg volt elégedve. Gyorsaságának köszönhette, hogy kis leányát még élet-

ben találhatta; de csak pár órára, mert a gyermek még aznap elhunyt.

És az ország, a mely keveset törődött a fejedelmi fénnyel, megértette a szülői gyászt. Buda várában századok óta most feküdt először ravatalon egy királyleány; s az a szentelt víz, a melyet Scitovszky hercegprimás hintett a kicsiny koporsóra, nagyon sokat lemosott a közelmúlt keserűségeiből. Május 30-án a szülék szomorúan tértek haza Laxenburgba; június elsején Bécsbe érkezett a kis halott is és 3-án ott helyezték örök nyugalomra.

«A szenvedett súlyos veszteség fölötti gyász — szólta a császár aznap Albrecht főherceghez intézett kéziratában — félbeszakítá a legörvendetesebb benyomások közt kezdett körútam, melynek folyama alatt a főváros és az ország lakói a szeretet és ragaszkodás oly kitűnő jeleivel járultak elénk. Ők egyúttal fájdalomk tanúi is lőnek; s mi sohasem fogjuk azon részvétet elfeledni, melylyel mély bánatunkat oszták.» Ezért köszönetet mond mind a kettejük nevében s kijelenti, hogy ő maga mielőbb visszatér s meglátogatja a tervezetbe fölvetett vidékeket. Julius 14—22 közt a császár elzarándokolt feleségével Mária-Zellbe, hogy családját további megpróbáltatások ellen a Szentszűz oltalmába ajánlja. Ezt az oltalmat bizonyára megtalálja, ha szeptember 8-án együtt megy oda azzal a 25,000 magyarral, a ki Mária-Zellbe Nagy Lajos zászlaja és a primás vezetése alatt tette meg az útját, hogy áldást kérjen a hazára. «Vagy talán — kérdezte a primás a nemzettől július 16. napján — oly boldog-e hazánk, hogy mi sem nyom, melynek enyhítéséért az Isten anyjának közbenjárását kikérjük?» A nemzet és uralkodója már egy úton járt, de még nem egy időben.

Családi gyásza sem gátolhatta az uralkodót kötelességei teljesítésében. Bécsben június 18-án nagy fénnyel ülte meg a magyar vitézség egyik tényének, a kollini (1757 jun. 14.) győzelemnek emlékére alapított Mária-Terézia-rend fennállása századik évfordulóját. Saját szavai szerint «méltó bizalommal üdvözölte ezt a napot, mely hadseregére nézve a dicsőség és harci kitérítések egy szá-

zadát zárja be, mint kezdetét egy új századnak, mely tele lesz dicsőséggel és harci kitüntetésekkel Ausztria és hadserege számára.» Julius 26-án a császár már Triestben járt, hogy letegye a bécs—triesti vasút zárókövet. Minisztere, báró *Bruck*, kijelentette, hogy ennek a vonalnak a keleti forgalomban akkor lesz igazi

A CSÁSZÁRI PÁR FOGADTATÁSA BÉKÉSVÁRMEGYE HATÁRÁN.

(Egykorú rajz után.)

jelentősége, ha Lesseps a hatalmak támogatása mellett kiépítheti a Szezi-csatornát. S az uralkodó tizenkét év múlva megérte azt az örömet, hogy jelen lehetett annak a világra szóló műnek megnyitásánál.

Augusztus 8-án egymaga folytatta magyarországi körútját. Lajta-Szentmiklósnál Albrecht és Zsigmond, Sopronban pedig Ernő főhercegek fogadták; 11-én Kőrmendre, 12-én Zalaegerszegre ment, hol *Jellachich* bán vezetése alatt a horvátok is üdvözölték. Keszt-

helyen, a Festeticheknek már gyermekkorából ismert kastélyában fogadta a baranyai és somogyi küldöttségeket. 13-án gőzösön ment Balatonfüredre s onnan kocsin Veszprémbe, 14-én pedig Székesfejervárra. Aug. 15-én Mórton az 1848-ban meggyilkolt Lamberg altábornagy sírjánál imádkozott s késő este a szőnyi állomásról hazatért Laxenburgba. 23-án már ismét Pozsonyban volt s másnap ott fogadott egy tunisi (afrikai) követséget. 26-án Balassagyarmaton, 27-én Rimaszombatban, 28-án Rozsnyón, 29-én Lőcsén, 30-án Eperjesen, 31-étől szept. 3-ig Kassán, szept. 31-én Miskolcon tartózkodott, hol kísérője, gróf Szirmay, gutaütés következtében holtan hanyatlott le lováról. Szept. 4-én az egri nők fáklyásmenettel tisztelték meg; 5-én Vácon fejezte be magyarországi körútját s a vonattal azonnal visszatért Bécsbe. Szeptember 9-én Laxenburgban *Albrecht* főherceghez intézett kéziratában elösmeréssel nyilatkozott a nép magatartásáról. Kijelentette, hogy «szeghetetlenül» fentartja a birodalma kormányzásában idáig követett alapelveket, de fentartja «a különböző néptörzsek *nemzeti sajátságait*» is és tekintettel lesz *nyelvők* ápolására. Ez annyit jelentett, hogy visszautasítja a konzervatív uraknak (pl. a primásnak, Apponyinak, Eötvösnek, Szécsennek) 1857 május 9-én kelt emlékiratát, mely a tízév előtti alkotmány visszaállítását sürgette.

A császár körútja a közfigyelmet újból Magyarországra irányozta s Bach miniszter azonnal gondoskodott, hogy egy röpiratban (Meyer Bernát *Rückblickjében*) kormányának sikereit megösmertesse. Azon kezdte, hogy nincs Európának egyetlenegy országa sem, mely a műveltség fejlődésében fontosabb és gyorsabb haladást mutatott volna a csodálkozó világnak, mint a magyar királyság. «A legfelsőbb hadúrnak abban ismételve tett látogatásai — úgymond, — az ország haladásáról, szükségleteiről, érdekeiről szerzett egyenes értesülései, császári bőkezűsége, a melyekből kitűnik, milyen élesen lát az, a kitől az ország jóléte ered, bizonyára nagy mértékben alkalmasak, hogy azon örvendetes fejlődésnek gyors menetét még inkább fokozzák.»

Erre a röpiratra, mely olybá tüntette föl a dolgot, mintha Magyarország rendkívül boldognak érezné magát, másfél esztendő múlva maga gróf Széchenyi István adta meg a választ a Blickben. Mérhetetlen gúnynyal sujtotta magát a kérkedő minisztert s legjobban azzal szorította sarokba, hogy ura, Ferenc József, vagy az örökösödés jogán (*jure successionis*) mint magyar király uralkodik Magyarországon, vagy a fegyverek jogán (*jure armorum*), mint Magyarország meghódítója. Mind a két minőségében, ha még oly hatalmas is, jog és igazság szerint nem uralkodhatik. S azután alaposan kioktatta a magyar alkotmányosság mivoltáról.

Magyarországba a császár és felesége 1857-ben másodszor is elment. Szeptember 17-én és 24-én együtt nézték meg a parndorfi (mosonvármegyei) nagy lovasgyakorlatokat. Október elsején a császár Weimarban II. Sándor cárral találkozott s október 3-dikától november elsejéig Ischlben pihent. Az év hátralevő részét Bécsben töltötte, melynek erősség-jellegét dec. 20-án megszüntette s elrendelte, hogy a bástyák és sáncok helyén körutat nyissanak. Bécs, a melynek akkor még félmillió lakosa sem volt, sok tekintetben ennek köszönhette, hogy félszázad alatt 1.800,000 főnyi világvárossá növekedett.

1858-ban Pestnek is megengedte a császár, hogy a lánchíd terét Ferenc-József-térnek, a német színházat körülvevő új vásárhelyet pedig Erzsébet-térnek nevezzék. Pestnek és Budának együttléve akkor már 187,000 lakosa volt, valamivel több is, mint Milánónak. A «birodalom» második városa lévén, fejlesztésre számot tarthatott, ha csupán *tartományi* főváros maradna is. De a jobbak a helyreállítandó ország fővárosát látták benne. Abban az esztendőben Eötvös az akademikusok előtt úgy nyilatkozott Ferenc Józsefről, hogy ha egyszer átlátja rendszere káros voltát, «a mi pedig meg fog történni, mert a császár esze és szíve kezekedik erről», — ha elhatározza magát a magyar alkotmány helyreállítására: «akkor ép oly szívósan fog ragaszkodni az alkotmányosság rendszeréhez; és meg fogjátok látni: Magyarországnak még sohasem volt alkot-

mányosabb fejedelme s Mátyás király óta nem volt olyan népszerű királya, mint lesz Ferenc József.» Gróf Széchenyi István is majdnem ugyanezt mondta 1858. nov. 6-án az akadémiához írt levelében. «Én azt szeretem hinni — szólt, — hogy fiatal fejedelmünk, ha látni és hallani akar és egyedül saját velejének tanácsát követendi, egyedül saját szíve sugallása után indul: bizony mondom, Magyarország tekintetében még Korvin dicső korát is homályba állítandja.»

Ekkor már (1858. aug. 21-én) megszületett a trónörökös, a kit harmadnap *Rudolf* (Ferenc, Károly, József) névre kereszteltek. Arra a hírre, hogy atyja azonnal ki is nevezte a 19. számú győri gyalogezred tulajdonosának és ezredesének, a győri bakák azonnal nemzeti zászlókkal ékesítették kaszárnyájukat s a kapu felett kivilágították Magyarország címerét. Grillparzer azonban, ki a régi rendszerért, az egységes Ausztriáért rajongott, Rudolf születésére ezt a verset írta:

«Gyermeckorom tisztasága szivemből kihalt-e?
Csodás dal volt akkor nekem az a *Gott erhalte!*
Még a vészben is hallottam: harci riadón át,
Messziről, de érthetően ez angyali nótát.
S megvénülve, eltörődve ma is vigasztalt e
Nagy reményre jogosító régi *Gott erhalte!*»

Nemsokára ismét harci riadón át hallatszott «az angyali nóta».

III. *Napoléon* francia császár 1859. újesztendő napján a külföldi követek fogadtatása alkalmával azt mondta báró Hübnér osztrák követnek, hogy kormányaik nem élnek ugyan olyan jó barátságban mint azelőtt, a császár iránt azonban személyes érzelmei nem változtak. Ebből mindenki háborút jósolt; és csakhamar bebizonyult, hogy a franciák segíteni fogják *Viktor Emánuel* szárdiniai királyt Osztrák-Olaszország elfoglalásában [és Olaszország egyesítésében. *Buol* osztrák külügyminiszter április 19-én megírta *Cavour* szárdiniai miniszternek, hogy a császár, ha másképp nem lehet, fegyverrel vívja ki igazságos jogait. A császár a lombardok vaskoronáját ápr. 22-én egy csapat magyar huszárral Monzából az erős Manto-

vába vitette; azután öcsce, Miksa főherceg helyett gr. Gyulai Ferenc tábornagyot tette meg Osztrák-Olaszország (Lombardia és Velence) polgári és katonai kormányzójává s ápr. 27-én tudatta a gróf parancsnoksága alatt álló hadsereggel, hogy fegyverrel küzdi ki jogait. «Rajtatok áll — úgymond, — hogy a győzelmet Ausztria szeplőtlen zászlaihoz csatoljátok.» Másnap a magyarokat szólította szabad csapatok állítására s ugyanakkor valamennyi népével tudatta, hogy Szárdinia ellen háborút indított. Kijelentette, hogy ismeri lépése jelentőségét; uralkodói gondjai sohasem nehezettek rá súlyosabban. A háborút az emberiség ostorának tartja; de az uralkodó szívének hallgatnia kellett, hol már csupán a becsület és a kötelesség parancsol. «Komoly idők vonúltak már el a korona fölött, melyet őseimtől szeplőtlenül örökölttem; hazánk (t. i. Ausztria) dicső történelme tanúskodik, hogy a Gondviselés, ha az emberiség legfőbb javait fenyegető felforgatás árnyai e világrész fölött elterjedéssel fenyegettek, gyakran Ausztria kardját használá, hogy villámával amaz árnyakat elszéleszsze. Ismét oly kor előestéjén állunk, midőn minden meglevőnek fölforgatását többé nem pártfelekezetek által, hanem trónokról akarják a világba szórni... Hozzátok pedig, én népeim, kik az örökös uralkodó ház iránti hűségetek következtében a földgömb népeinek példaképei vagytok, hozzátok meg a fölhívó szavam, hogy a kitört harcban a rég bizonyított hűséggel, odaadással és lelkesedéssel álljatok mellém. Fiaitokhoz, akiket hadseregem sorába hívtam, én, haduruk, fegyverköszöntésemet küldöm. Büszkén tekinthettek reájok: kezükben Ausztria sasa magasan és tiszteltetve fog fönn lengeni. Istennel a hazáért!»

«Ti nem tartoztok hűséggel Ferenc Józsefnek! — szólt a hadsereg magyar katonáihoz Kossuth Lajos. — Ferenc József nem királya Magyarországnak. Törvényeink szerint a magyar hűséggel csak törvényesen koronázott királyának tartozik. Ferenc Józsefnek idegen erőszakkal szerzett hatalmát sem koronázás, sem választás nem szentesíti... Ti a nemzetnek tartoztok engedelmességgel,

mert hűséggel a hazának tartoztok.» Deák Ferenc azonban figyelmeztette Giaconellit, hogy Magyarország nem akar forradalmat. «Abban — úgymond — mind egyetértünk, hogy a korona az osztrák császár fején legyen, mint megegyeztek őseink is, kik Bécsből választották királyaikat oly magas politikai okokból, melyek ép oly fontosak, hathatósak ma is, mint akkor voltak.» Mert Magyarország csak egy nagy birodalommal szövetkezve állhat meg. «Ez volt mindig (t. i. 1526 óta) az ősök politikája s ezt követték unokáik. Ha Ausztria Magyarország jogos igényeit kielégíti és holnap háborút izen Olaszországnak, a Mincionál megismétlődik az a jelenet, a mi Mária Terézia idejében történt.»

Magyarországban Albrecht főherceg helyett ideiglenesen gróf Haller vette át a kormányt. Május 13-án a császár Rajner főherceget fölhatalmazta, hogy nevében és távollétében bizonyos megszorításokkal, teljes értékű rendeleteket bocsásson ki; s ő maga 29-én az olasz csataterre indult Vilmos főherceg, Hess tábornokszerznagy, gr. Grünne főhadsegéd stb. kíséretében. Veronában, mint középpontban azonnal szervezni kezdte a megszorodott haderőt. Junius 4-én gr. Gyulai Magentánál épen aznap vesztett csatát, a mely nap Bécsben Rauscher bíbornok a császárné, a császári család s a miniszterek jelenlétében, fényes körmenetben kért áldást a császárra és a hadseregre. A császár azonban Veronában (jun. 9.) háza és a «haza» nevében mégis köszönetet mondott seregének; mert «megemlékezve régi hírnevéről, a magentai harcban a túlnyomó ellenséggel szemben megmutatta, mit képes tenni a hősi bátorság és a köteles odaadás érte és a hazáért.» Gyulait azonban junius 17-én saját kérelmére fölmentette a fővezérlettlől s másnap — Hess tábornokszerznagy tábornokari főnöksége mellett — ő maga lett a fővezér.

Főhadiszállását Veronából 20-án Villafrancába, 23-án a Mincio partjára, Villeggioba tette át. 24-én *Solferinon*ál ütközött meg a franciákkal és az olaszokkal. Reggel 6-tól este 6-ig lóháton szakadatlanúl a leghevesebb golyózáporban intézkedett s vizen és egy

darab kenyéren kívül nem vett magához egyéb frissítőt. Mikor azonban 20,000 embere elesett, a leghevesebb záporban maga is Valleggioba s onnan este félhétkor Villafrancába menekült. Másnap hajnalban 4—6 órakor már szemlét tartott a csatából menekülők fölött; bátorította mindnyájukat, megajándékozta a legvitézebbeket és csak reggel félhétkor (külön vonaton) ment tovább Veronába, melynek parancsnokságát már 22-én b. *Urbán* Károly altábornagyra ruházta. Julius 6-án III. Napoléon császár Fleury tábornok útján

A HARC SZÍNTERE I. FERENC JÓZSEF FŐVEZÉRLETE IDEJÉN.

itt kérte meg, hogy Villafrancába menjen a fegyverszünet föltételeinek megbeszélésére. Egy francia fregát és egy gőzbrigg aznap már Fiume kikötőjében járt; híre futott, hogy követni fogja a hajóhad s francia-olasz hadakat szállít partra Magyarország fölkelésének szervezésére. 8-án a francia-osztrák megbízottak Villafrancában megkötötték a fegyverszünetet, 9-én pedig a két császár ugyanott Guadagni Morelli házában tanúk nélkül találkozáskor megállapodtak az előleges béke föltételeiben, a melyeket Ferenc József 11-én este 8-kor Veronában, 10-kor pedig Napoléon Valleggioban alá is írt. «Szegény Olaszország!» kiáltott föl Viktor Emánuel a hír hallatára. Ausztria elvesztette Lombardiát egészen a Ticinoig.

A császár a hadsereghez jul. 12-én intézett köszönetében kijelentette, hogy szövetséges társai nem lévén, csak a politika kedvezőtlen viszonyai előtt hátrál meg, mert katonái véré, népei áldozatait nem akarja sikertelenül igénybe venni.

Julius 15-én a császár már Laxenburgból tudatta népeivel, hogy Lombardia legnagyobb részét elvesztette. «Ha — úgymond — a megengedhető, a korona méltóságával, valamint az ország becsületével és jólétével összeférő engedmények mértéke kimerült s a békés kiegyenlítés minden kísérlete hajótörést szenvedett: akkor többé nincs választás és kötelességgé válik, a mi kikerülhetetlen.» De a történt erőfeszítések és áldozatok után most legalább ismét biztosítva látja a béke áldásait, melyek «előtte kétszeresen nagybecsűek, mert megadják neki a szükséges időt, hogy ezentúl egész figyelmét és gondját háborítatlanul szentelhesse a maga elé tűzött feladat sikeres megoldásának.» Ez a feladat abban állt, hogy «Ausztria belső jólétét és külső hatalmát gazdag szellemi és anyagi erőinek célszerű kifejtésével, valamint a törvényhozásban és közigazgatásban korszerű javításokkal tartósan megalapítsa.»

Erre valóban szükség volt. A régi rendszer oszlopos emberei egymásután szálltak sírba: *Schwarzenberg* herceg 1852. április 5-én, *Haynau* 1853. márc. 14-én, *Radetzky* 1858. januárius 5-én, *János főherceg* 1859. június 11-én, *Jellachich* 1859. május 19-én és — valamennyiök nagymestere — *Metternich* 1859. június 11-én. Most, 1859. augusztus 21-én, báró *Bachot* a császár, «a neki és az államnak évek hosszú során át fáradhatatlan buzgalommal és hű odaadással tett szolgálataiért» teljes elismeréssel fölmentette a belügyminiszterségtől.

«Ha én Ferenc Józsefnek vagyok — szól egy híres orosz államférfiú, — felhúzottam volna *Bachot* azon a helyen, a torlaszokon, ahol olyan vitézül harcolt az osztrák uralkodóház ellen; de ha már a lovagias császár ifjú, jó szívével s veleszületett kegyességénél fogva megkegyelmezett neki, azt valóban csodálom, hogy olyan kétségtelenül okos uralkodó ilyen egyént hogyan ajándékoz-

hatott meg teljes bizalmával s hogyan tehette őt kegyeltjévé, valóságos táltosává.» Ezt az adatot gróf Széchenyi István tartotta fenn Blickjében, mely névtelenül épen akkor jelent meg; megsemmisítő bírálattal sújtotta Bachot és egész rendszerét, az úgynevezett *Bach-korszakot* s nem csekély része volt annak megbuktatásában. «Ha meggondolom — írta a bukás után két héttel gróf Desseffwy Emil báró Jósika Samuhoz, — tíz év óta mennyire csalták a császárt, mennyi téveszméket kürtöltek a fülébe mint axiómákat: nincs reménységem, hogy ha mint Chrysostomus (Aranyszájú Szent János) fogsz is szólani, nevezetes benyomást tehess, hacsak Grünne által ki nem viszed, hogy négyszer-ötször beszélhess fesztelenül és hosszasan a császárral; és ekkor a legnagyobb szelídséggel és nyájassággal a formákban, de a legnagyobb hatálylyal a dolgokban, rendszeresen nem igazítod meg eszméit... Én részemről nem szólnék, hacsak eleve föl nem szabadítana, hogy mondhassak *mindent*, amit lelkiösmeretem az ő javára kimondani parancsol.»

V.

KISÉRLET AUSZTRIA ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE.

A németesítés vége. A protestánsok vallásszabadsága. Nemzeti tüntetések. Bartakovics érsek áldomása. Az ifjúság. Gróf Széchenyi István halála. Benedek Lajos kormányzósága. Magyarok a birodalmi tanácsban. Az 1860. október huszadiki diploma. Magyarország helye Ausztriában. Deák, Eötvös és Teleki a császárnál. A császár intelve a helyreállított vármegyékhez. Az országgyűlés összehívása. Az 1861. febr. 26-i alaptörvény. Szatmárvármegye óvása. Benedek fenyegetése. Bismarck tanácsa. Az országgyűlést gróf Apponyi György, a birodalmi tanácsot a császár nyitja meg. A két trónbeszéd. Deák első felirata és a felirati vita. Elutasító leirat. Deák második felirata és óvása. Az országgyűlés feloszlata. (1859–1861.)

Gróf *Rechberget*, az új miniszterelnököt, gróf *Dessewffy* Emil már 1859. augusztus 14-én figyelmeztette, hogy a bajokból való szabadulásra «nincs más orvosság, mint ha a császár hűtelen lesz nevéhez, de hű marad jelleméhez. Se annyira önkényesen és mereven, mint (nagyapja) *Ferenc* császár, se annyira központosítólag és németesítőleg, mint *József* császár, hanem erőteljesen és bátran, mint *Ferenc József* császár: és minden jóvátehető még Ausztriában.»

Magyarországnak volt is oka félnie a *németesítéstől*, mert az 1854. dec. 9-én kelt császári rendelet értelmében a középiskolák felsőbb osztályaiban németül kellett tanítani s így az ifjúság előbb-utóbb elnémetesedett volna. Annál nagyobb örömet okozott, hogy, a mint a magyar lapok éppen Szent István napján közölték, a császár 1859. július 20-án az iskolák gazdáira, az egyházakra és testületekre bízta a tanítás nyelvének megválasztását. Természetesen, a legtöbb iskolában azonnal magyarul folytatták a tanítást, de a pesti egyetemen csak 1860. november 18-ától fogva taníthattak magyarul. Ezt az örömet mérsékelte az 1859. szeptember elsején kiadott *nyílt parancs*, mely a régi törvények mellőzésével önkényesen szervezte a magyarországi ev. ref. és ágostai egyházak belső ügyeit, iskoláit s az államhoz való viszonyukat. Az egyházkerületek mindenütt tiltakoztak. A tiszántúli egyházkerület okt. 8-án keresztényi bátorsággal kimondta, hogy midőn a császárnak

«a földiekből megadjuk, a mit alattvalói kötelességünk parancsol: ugyanakkor Istennek is meg kell adnunk az engedelmisséget s lelkiösmeretünk szabadságát, vallásos meggyőződésünket, melyekről Istennek tartozunk számolni, hatalomszónak feladnunk nem szabad.» Kínos lelki harcukban, hogy tudniillik az Istennek vagy a császárnak engedelmeskedjenek-e, «az elesés ellen nem találtak más támaszt, mint a kérelem gyöngéd, de itt egyedül megtartható árbocát.» Mivel tehát parancsát végre nem hajthatták, a császárt annak visszavonására kérték. Igazságszeretetétől várták, hogy «megadja három millió hű alattvalójának a lelki békességet és nyugalmat, mely őket egyedül boldogíthatja, drágább lévén a lélek, hogysen a test. Vallásos béke és lelkiösmeret szabadsága nélkül ez áldott hon minden gazdagsága sem adhat boldogságot.» A kormány épen eznep (okt. 8.) tiltotta el a további egyházi ülések tartását; mégis megtartotta valamennyi. Midőn 1860. januárius 11-én Debreczenben a tiszántúliak a nagytemplomban tanácskozni kezdtek, a megyefőnök biztosa, Hanko Leó, ezt a gyűlést «ő felsége, a császár nevében bezárta.» «Én pedig — válaszolt Balogh Péter püspök — a mindenható *Uristen* nevében megtartom.» S a tagok kijelentették, hogy mindnyájan készek meghalni vallásukért és szabadságukért.

A kormánynak, mely a szólásszabadságot idáig semmibe sem vette, lassankint különben is meg kellett szoknia az őszinte, nyílt, férfias beszédet. 1857. október 27-én Kazinczy Ferenc születése százados ünnepén, melyet azután az ország minden valamire való városában megültek, az akadémiában báró Eötvös József a kényurat látta Nagy Sándorban, ki Ázsiának Hellász nyelvét, de Hellásznak Ázsia erkölceit adá s Ázsia népeit a görögökkel egy egészszé akarta összeolvasztani. Emlékeztetett a nagy, dicső Rómára, mely a midőn minden népet rabigába fűzött, a szolgáltatást oly általánossá tette, hogy az végre reá is elterjedett; s mely a Scipiók és Gracchusok nyelvét csak azért kényszerítette alattvalóira, hogy az az egész földön a legaljasabb, legszolgaibb érzések kifejezésének egyedüli közlönye legyen.

Mindenki tudta, hogy Ázsia népei alatt a magyarokat kell érteni, a kiket az önkényes uralom nyelvökből, erkölcsaikből, jogaikból kiforgatni akar. Ennél is nagyobb feltűnést keltett *Bartakovics* Béla egri érsek áldomása, melyben nov. 8-án a Scitovszky hercegprimás aranymiséjét követő lakomán *Albrecht* főherceg fülehallátára sürgette, hogy a nemzet nevében erélyesen szóljon, mert a nemzetnek nincs alkotmánya és koronás királya. *Albrecht* főherceg haragosan távozott kíséretével, a Pesti Napló szerkesztőjét pedig, Király Pált, az eset leírása miatt pörbe fogták és csak 1860. április 18-án mentették föl.

Elkezdődtek már az *utcai tüntetések* is. A pesti egyetemi ifjúság 1859. dec. 15. zajongott, mikor a rendőrség nem engedte megtartani a bányakerületi ágostai evangélikus konvent ülését s 1860. március 15-én meg akarta koszorúzni az 1849. évi vértanúk sírját. A katonaság sortűzet adott, melynek *Forinyák* Géza joghallgató áldozatul esett. Tüntetésszámba ment az is, hogy országosan divatba jött a magyar ruha, magyar szó, magyar irodalom, magyar nóta. Sőt maga a fájdalom is, a mely egyetlenegy családba olvasztotta össze a nemzetet, mikor az az «egy szó nyilallott a hazán keresztül», hogy «Széchenyi meghalt! Széchenyi halott!» 1860. március 3-án rendőri motozást tartottak «a legnagyobb magyarnál», április 8-án halva találták s 11-én a nemzet — Arany szerint — szent dőbbenéssel omlott le sírján, hol félve ismert a sujtó karra. De fölkelt: a fájdalom megvigasztalta.

«Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!»

Ezt az események csakhamar igazolták.

A császár, hogy értesüljön birodalma különböző tartományainak (tehát — akkori fogalmak szerint — hazánknak is) kívánatairól és szükségeiről, március 5-én összehívta a birodalmi tanácsot (a Reichsrathot) s «megerősítette» azt 38 új tag kinevezésével.

Április 19-én *Albrecht* főherceget fölmentette Magyarország fő-kormányzósága alól, melyet tíz esztendeig viselt s helyébe a soproni születésű *Benedek* Lajos tábornagyot (1804—81.) nevezte ki. Azonnal tudtára adta, hogy visszaállítja a m. kir. helytartó-tanácsot (a mi *Julius* elsején meg is történt) és összehívja a megyegyűléseket, sőt kellő előkészület után az országgyűlést is. Magyarországnak tehát olyanforma igazgatást és önkormányzatot akart adni, a milyen 1848 előtt volt. Aznap, a melyiken (ápr. 23.) az új kormányzó Bécsből Pestre jött, Pest azért halasztotta el *József* nádor szobrának leleplezését, mert — hivatalos értesítés szerint — azon a császár is jelen akart lenni. 25-én *Benedek* kijelentette, hogy mint a császárnak föltétlenül hű régi katonája s mint e hon fia, minden erejéből, teljes odaadással azon lesz, hogy fejedelme jóakaró szándékait az ország javára lelkiösmeretesen valósítsa. Ezek a szándékok azonban aggasztották a nemzetet, mert a császár Bécsben június 1. azzal nyitotta meg a birodalmi tanácsot, hogy ügyelnie kell a birodalom egységére. «A birodalom egyes részeinek érdekei a legbensőbbben összeszövődtek egymással — szólt a képviselőkhöz. — Az egyes tartományok valódi érdekeinek közössége és kölcsönös hatása olyan tények, a melyek ezer szállal fűzték erős kötelékbe az egész birodalmat. Minden kísérlet, a mely ezt a köteléket lazítani akarja, hátrányos volna az egészre s részeire; szellemi s anyagi tekintetben egyaránt akadályozná a folytonos fejlődést.» A birodalmi tanácsban néhány meghívott magyar is résztvett; azonban mindjárt a megnyitás napján kijelentették, hogy csak saját jószántukból s nem mint Magyarország képviselői jelentek meg. Gróf *Barkóczy* János június 21-én tiltakozott az ellen, hogy Magyarországnak az egy millió német nyelve legyen hivatalos a tizennégy millió nem-némekkel szemben; s nemcsak a gyűlésben, hanem az uralkodó előtt is megmondta, hogy Magyarországot nem lehet úgy igazgatni, mint Ausztriát s hogy a mostani magyar közigazgatásnál jobb volt a *Kossuthé*. Rajta kívül gróf *Andrássy* György, gróf *Apponyi* György, *Korizmic* püspök,

gróf Majláth, Szögyéni, Toperczer s a birodalmi gyűlésnek talán legjobb szónoka, gróf Szécsen Antal minden alkalommal felszólaltak szerencsétlen hazájok érdekében. Szeptember 22—26-án különös hévvel sürgették a magyar alkotmány helyreállítását. A mikor az egyik osztrák képviselő megjegyezte, hogy nem lehet vál-

BENEDEK TÁBORSZERNAGY.

toztatni olyan törvényeken, a melyek *tíz év óta* állanak fenn, gróf Szécsen figyelmeztette, hogy még úgy sem lehet változtatni olyanokon, a mik *századok óta* a nemzet kincsei. A szeptember 27-iki szavazásnál «a magyar program» győzött, vagyis a javaslatot a magyarok módosításaival fogadták el. A búcsúfogadtatáson a császár megdicsérte a gyűlés hazaszeretetét és alattvalói hűségét; de ez alatt Ausztria iránt szerzett «érdemeit» értette.

A birodalmi tanács javaslatainak figyelembe-

vételével a császár *az október 20-án kiadott diplomában* újból rendezte az osztrák birodalom belső államjogi viszonyait. «Uralkodói tisztét teljesíti — úgymond — mikor országai és népei visszaemlékezéseit, jogérzetét és jogigényeit a birodalom tényleges szükségeivel kiegyenlítve összekapcsolja és *az általa adományozott* vagy ismét felélesztett szervezetek jótékony kifejtését és megszilárdítását teljes bizalommal adja át népei megérett belátásának és hazafiúi buzgóságának. Áldásos felvirágzásukat a Mindenható kegyelmétől és oltalmától

reméli, kinek kezében nyugszik a fejedelmek és népek sorsa és a ki az ő atyáskodó gondoskodása mély és lelkiösmeretes komolyságától áldását megtagadni nem fogja.»

Mély és lelkiösmeretes komolyságát, atyai igaz jószándékát a magyarok is elösmerték; de az uralkodó tiszteletreméltó személye kedvéért sem adhatták cserébe ezeréves alkotmányukat ezért a fejedelmi ajándékért. Ha szívesen láttak volna is maguk *mellett* egy erős, hatalmas Ausztriát, annak csak hűséges *szövetségesei* és nem alárendelt tagjai akartak lenni. Első olvasásra látták, hogy az október 20-i alkotmányt hazájok önállása és szabadsága szempontjából nem fogadhatják el, mert, Magyarországot is odaértve, egynek és oszthatatlannak mondotta az osztrák birodalmat, melynek parlamentjében, a birodalmi tanácsban, Magyarország s a hozzákapcsolt részek követeinek is meg kellett volna jelenniök. Visszaállította a magyar királyi és az erdélyi udvari kancelláriákat, de a magyar kancellárt a birodalmi minisztérium tagjává tette s a birodalmi közoktatási tanács hatáskörét Magyarországra is kiterjesztette. Az új kancellárhoz, báró Vay Miklóshoz intézett kézírata szerint Magyarország alkotmányos intézményeit helyreállítván, koronázó országgyűlést fog tartani s elősméri a magyar államjognak azt az ősrégi elvét, hogy a törvények hozásának, magyarázásának vagy megszüntetésének jogát a törvényes fejedelem s az ország törvényesen összegyűlt rendjei csak közösen gyakorolhatják s azonkívül nem eszközölhetik. Azonban a magyar országgyűlés elé jövendőre csak azok a tárgyak (belügy, vallás-, közoktatás- és igazságügy) tartoznak, a mik nincsenek fentartva a birodalmi tanács számára. Az 1848. évi törvényeknek négy (VIII., IX., X., XIII. cikkelyét) elősmerte, a többi azonban az országgyűlésen átvizsgáltatni, esetleg megszüntetni kívánta. Ebben a tekintetben a primás elnöklete alatt Esztergomban tartandó értekezlet tegyen javaslatot. A vármegyéket régi határaik közt visszaállította s a magyar nyelvet az igazgatásban, igazságszolgáltatásban és részben a tanításban hivatalosnak nyilvánította. Egyúttal megtiltotta, hogy

a nemzetiségek és a nyelvek különbsége miatt surlódások támadjanak. Megígérte a Szerb-vajdaság és a Temesi-bánság visszakezlezését s hogy Horvát- és Erdélyországot szintén alkotmányosan igazgatja.

Benedek főkormányzó boldognak érezte magát, hogy okt. 21-én ő jelenthette először az ország törvényes, alkotmányos «szerkezetei» visszaállítását. Erősen hitte, hogy a *király* atyáskodó tettét mindenütt hálás elismeréssel fogadják. «Ennek a vitéz nemzetnek történeti jellemében fekszik az uralkodóház és a királyi szék iránt való hűség, ragaszkodás. Abban fogom becsületes szándékim nékem legdrágább elismerését szemlélni, ha elmondhatom: hazámiai megértették a legkegyelmesebb fejedelem atyai szándékait és hallgattak a *katonai* parancsnokra. Fölmentették őt attól a szükségstől, hogy a rendet a hatalom eszközeivel tartsa fel.» Azonban nem mentették föl; mert az ifjúság Pesten okt. 23-án beverte azoknak ablakait, a kik az októberi diploma örömeire világítottak s a katonaság szuronysegezve kergette szét a tüntetőket. Mindazáltal, mikor novemberben *Benedek* megvált a kormányzóságtól, *Székhács*, a híres superintendens, Lukács evangelista szavaival (XIX., 38.) úgy üdvözölte a búcsúlakomán, mint a jeruzsálemi nép a falai közé vonuló Megváltót: Benedictus, qui venit in nomine Domini, *Benedek* az úr nevében jött hozzánk.

A király, a hogy lelkesedésében *Benedek* már okt. 21-én nevezte a császárt, okt. 30-án nemcsak a magyar zászlósúrok és főispánok egy részét nevezte ki, hanem a két ideiglenes korona-ört is: gróf Károlyi Györgyöt és báró Prónay Albertet. A főispánok egy része azonban (pl. gróf Andrássy Gyula, Tisza Kálmán és Lónyay Menyhért) nem fogadta el a megbízatást; az esztergomi értekezlet pedig december 18-án kijelentette, hogy az országgyűlést nem az elavult 1608:1., hanem egyesegyedül az 1848:V. törvénycikkely alapján kell összehíni, holott az uralkodó ettől idegenkedett. Az elnök azonban, a hercegprimás, maga is hirdette, hogy az 1848. évi törvények alapjára kell állani. «Nem tudom —

Pescen Janur gen 1861

Kedves Sögor!

Ugy látszik, az emberi természet kiválólag
 tulajdona az, hogy szereti magát felfüg-
 gathatlanul ringatni. Meg szereti képe-
 lődése sarkal szánja, s minden kis
 körülmény, minden jelentéktelen esz-
 mény, ábrándjainak fel felváltva
 hasznát fel. Ez magában igen szép
 igen kellemes, csak a túlságos
 ártatlan, oly igen kellemetlen, sőt néha
 veszélyes is volna. De különösen az
 éles humor viszonyában megfelfügghet
 szívesen higgadt szánjaival függnek,
 nagy bűn, nagy kár okozhat az ily
 ábrándok.

Ti' most minian' mörgetunyah
 elanhebb napohas etünk, felirgas
 va' remenyelekre, azon csöndje je
 leneségü körülmenyöl nagy a
 császár engem, i. b. Császár Péter
 felrendelt. Töven sűrű minni var
 ta ábrondokas stúccok magasuhak,
 is az gondolatok minien fel van,
 minien meyr van. mi okyossunk.

Sajnálatom hogy kénytelen vagyok
széj alkalmazkodom a' nőtleg valóhoz,
hisz képeket eloptalm; de politika-
ban, kivált károsabb embereknél
nem való az almoderiz, erőszak
ébreu. kell lenni.

I am

Egyebrian meg győződéseni: hogy
magam mindig kevesebb kelgyesben
meg nem volt mint jelenleg. - meg
attól is: ha minden oldalról legjobb
szándékok szorultak fel: ha sem az
fennálló abszolutizmus cselből, sem
itt alább fennálló szűk keresztmérték
- nyel nem lesznek: nek is több fontos
kezdésnek elvételére meg előkészítésére
nem a' lehetőséggel kussán várni
kellom.

Egyik is valóban legnehézebb a'
jelenleg. Az óriási, ismeretlen, akár
egypár - korszakot átnéző, akár meg
szűkített, - nem lesznek legjobb
elbírnak. Ha ma fel országot
közvetlenül az államadószághoz,
vagyunk az ország a' kedvezőtlen
ben is olyan országot, jussza, meg
nek hamarább: a' kedvező aró-
nyos népszerűség elterjedése, a' törvén-
gyozgatás, közérdekei, érvényesítés a'
jelenleg fennálló helyzetben kevés-
bére, is indítható adószághoz
bár hi' nem lesznek, hanem
azon adószághoz, amely is i-
gényelnek, a' mi senki nem
aláhagyja, hanem javasolhat. Az
adószághoz pedig hi' nem is
gondolhatunk, meg attól sem
ha a' bizodalomtól elszakadunk.
nincs

minő a pénz ügye is, hádgy, melyek meg
oldása leg több mértékkel jár-
munkára: hogy nem tudja menni nem
akarnak a nagyság a létesítéssel
re, töltés birodalmi tanácsos, vagy
birodalmi országgyűlést. Ezek
még fülön a kiválasztásukra fel-
tem a röviden.

Ezekből látható: hogy mi-
nő mértékű, vagy minő mérték-
nek az országgyűlésre elvén ala-
tiságaihoz fő som volt. De a
kivétel tiszta fogalmazása a
feltehető minőségű, nem
is, csak a lekezdés alatti
saj a kivételre elvén. Híven
a minőségnek a birtok alap-
hely, oly alap, melyet a
is, nem az országgyűlés
el fogad, és elismeri a
nagyság jelszavát meg se nem
létezik. Mi az 1848-iki törvé-
nyek egy részével minden
kivétel alapot tekintve
ő felbőgő sok népszerű
ugyan azokkal, de némelyik
ben azokat a kivételre
mi. Hol azon esetben, ha a
leges meg állapodás elvén fele-
lős minőségű társaság nem
al fogad. Az alapot meg az
a jóvá országygyűlésnek kell
tekinteni, meg a kivételre

Egyébiránt meg győződéseni: hogy
magyar ország keserebb helyzetben
még nem volt mint jelenleg. - meg
átalul is: ha minden oldalról legjött
szándékos szorítás fel: ha sem az
fenn ~~szor~~ abszolútizmus cselöl, sem
itt alább furcsánulni sul fészere nem
- nyel nem lesarváné nek is. Négyszer
kerésnének célterü meg oldás meg
nem a' lehetőséggel kusanunk
saxon.

Egyik is talán leg nehezebb a'
j'énx ügy. Az óriási: inaktes, alár
egypár-keresgél avarak, alár meg
szorítás, - nem leszünk legjött
el bírn. Ha ma fel orszámból
közönségt az államadószághoz,
neant aránylag a' kedvezőtlen eke
ben is olyan országtal jutna, mely
nek hamasjai: a' kedvező aró
nyer népének el társak, a' törő
gungará, költség, évenként a'
jelenleg fennálló feladatunk
dínce, is indícs adó öfvege
ból hi' nem kerülné, hanem
aron adó kesere, emel is i.
gíngyel né, a' mió senki nem
aláhats, nem javasolhat. Az
adószághozból pedig hi' nem fo
gunk bírhatni, meg alul fenn
ha a' bírdalomtól el szabadunk.
nere

úgymond — hazámat a királytól, a királyt hazámtól elkülöníteni. Az elsőt úgy, mint a másodikat szívemből szeretem s mert szeretem, boldognak akarom látni mindakettőt.»

Az uralkodó december 16-án helyreállította a m. kir. helytartótanácsot, 21-én intézkedett Erdély újrászervezése iránt, 27-én visszacsatolta a Szerb-vajdaságot és a Temesi-bánságot Magyarországhoz és ugyanaznap fogadta Deák Ferencet s báró Eötvös Józsefet. Deák őszintén megmondta az uralkodónak, hogy a magyarok semmi szín alatt sem jelenhetnek meg a birodalmi tanácsban, a közös országgyűlésen. Megnyugtadni igyekezett, hogy a legvitásabb két kérdésben, a pénz- és hadügyben is hajlandó az ország kiegyezni Ausztriával. Eötvös viszont azt terjesztette elő, hogy a magyar alkotmányt teljesen helyre kellene állítani, az Ausztriával közös ügyeket a két országgyűlésen egyetértően szabályozni, végre pedig alkotmányt és közös parlamentet adni Németországnak is, melynek elnöke az ausztriai császár.

Deák a kihallgatás után megvallotta Vay kancellárnak, hogy az uralkodót *egészen másnak* képzelte. Nemcsak esze van, hanem szíve is. Meglepte, mily alaposan ösmeri az ügyeket s mily lelki-ösmeretesen tárgyalja azokat. Az uralkodó viszont biztosította Vayt, hogy Deák tetőtől-talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. «És — úgymond — milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, a mi alig leküzdhető akadályokba ütközik.» Deák azonban nagyon is jól ismerte az akadályokat. A találkozásról (1861. jan. 9.) azt írta sógorának, hogy Magyarország helyzete sohasem volt kétesebb, mint most; még akkor is, ha mind a két rész a legjobbat akarná: fenn önkényuralmi, lenn forradalmi célok nélkül. A nemzet vezére azonban december 27-e óta bízott az uralkodó jóindulatában, pedig csak ettől várhatta a kedvező fordulatot, mert Ausztriában még mindig annak kellett történnie, a mit a császár akart. Ennek, de egyúttal a fordulatnak tanulságos példája a gróf Teleki László esete. A gróf a magyar szabadságharc után külföldre menekült, s buzgó híve, igazgatósági tagja lett az

emigrációnak, mely Kossuth Lajos vezetése alatt idegen segítséggel akarta felszabadítani Magyarországot. Midőn most rokonai látogatására Drezdába ment, a szász kormány dec. 17-én elfogatta és dec. 29-én kiszolgáltatta Ausztriának, mely osztrák bíróság elé állította. Teleki, mint hajdan Zrínyi, Frangepani, Nádasdy, II. Rákóczi Ferenc, kijelentette, hogy csak a törvényes hazai bíróságnak fog felelni. Ekkor a császár az év utolsó napján magához hívatta. Mindent tudok — szolt — a mit ön tizenegy év óta ellenem és

TELEKI LÁSZLÓ GRÓF

háza ellen tett; ismerem az ellenséges indulatot, a melyet irányomban tanusított. Megbocsátok önnek. Szabadon járhat az országban, a merre akar; de *egyelőre* tartózkodnia kell minden politikai tevékenységtől.» Egy hét múlva (1861. jan. 7.) megkegyelmezett mindenkinek, a ki 1859. januárius elseje óta az októberi «alkotmány» kibocsátásáig kormányrendszere ellen izgatott.

Az uralkodó 1861. januárius 16-án komolyan figyelmeztette a nemzetet, hogy kiegyenlítésre, békülésre való törekvését jóakarattal, közremunkálással kell viszonznia tartalékgondolatok és szenvedélyes túlhajtások nélkül. Mások ugyan mást tanácsoltak, de ő visszaállította egyebek közt a vármegyéket is; mert úgy hitte, hogy bizalom bizalmat kelt s hogy nyílt szándéka egy nemesindulatú és politikai tekintetben érett nemzetnél elősmerő méltánylásra és becsületes támogatásra talál. Azt azonban nem tűrheti, hogy a vármegyék bizottsági tagoknak válaszszanak meg olyanokat (mint Kossuth, Klapka, sőt Garibaldi és Napoléon herceg), a kik az ő birodalmának és házának engesztelhetetlen ellenségei; nem tűrheti, hogy az adófizetést megtagadják, nemzetőrséget állítsanak, a kormánynak ne engedelmeskedjenek stb. Magyarország

alkotmányos fejlesztése iránt tett ígéretét másolhatatlanul megtartja, de a *forradalmi törekvéseknek* egész hatalmával ellenáll, a vármegyéknek minden ilyes törekvésre mutató határozatait megsemmisíti s az ellenszegülő vármegyék üléseit betiltja, bizottságokat felosztatja, hogy Magyarországot megóvja újabb viharoktól.

Maga a primás elnökölt Esztergom vármegye közgyűlésén, mely ez ellen már 21-én fölírt s azután egy hónapig rendre tiltakoztak a vármegyék a törvénytelen adószedés, a rendeletekkel való kormányzás ellen. A császárt arra sürgették, állítsa helyre teljesen az 1848. évi alkotmányt, lakjék közöttük, értse meg és szeresse a nemzetet. «Felségednek — írta Somogyvármegye — van ereje és anyagi hatalma, hogy törvényes működésünk teréről letiltson; de nincs és nem lehet hatalom, mely annak törvénytelen betöltésére valaha kényszeríthessen.» «Felséges úr! —

I. FERENC JÓZSEF 1861-ben.

szólt viszont Arad vármegye. — A történelem tényeit emberi erő meg nem változtathatja; azon férfiak (t. i. a bizottsági tagoknak választott Kossuth, Klapka stb.) alakját eltörölni nem lehet a história lapjáról; utódaink tisztelettel említik fel nevöket és ma édes ragaszkodással várja a nemzet, hogy keblére szoríthassa őket: a haza hű fiait.»

Szögyéni *Marich* László második kancellár egykorú följegyzése szerint maga a császár «nem neheztelt az országra; a kitörő bosszúság természetes következtetésének vélte a rendetlenséget és remélte, hogy minden rendbe jő az országgyűlés után.» «Nem bírom — jegyezte meg Szögyéni — eléggé magasztalni Ferenc József tiszta felfogását, méltányosságát és jószándékát. Mind személyekről, mind dolgokról olyan elfogulatlan ítélete van, hogy valódi örömmel dolgozik vele az ember . . . Kár, hogy az ország ezen úrnak fényes tulajdonait nem ismeri; és még nagyobb kár, hogy az eddigi környezet miatt ezen tulajdonoknak nagyobb hatása nem lehetett, sőt közfalat emeltek közte és a népek között, melyet lebontani nehéz munka lesz.»

Februáriusban változott a környezet s azonnal megkezdte a lebontásnak keveset ígérő munkáját.

A császár febr. 4-én új birodalmi minisztériumot nevezett ki, melynek elnöke maga *Rajner* főherceg volt, lelke *Schmerling* lovag s három magyar tagja: báró *Vay* Miklós, gróf *Szécsen* Antal és és *Mecséry*. Az ő feladatuk lett volna, hogy helyrehozzák mindazt, a mit *Bach* tíz esztendő alatt elrontott, összehonyoltott, vagy tönkre juttatott. Tíz nap múlva (febr. 14.) az uralkodó a minisztérium javaslatára összehívta a magyar országgyűlést megkoronáztatása, a nádorválasztás és a végett, hogy a *rendekkel és képviselőkkel* az ország boldogságának növeléséről és a közjó gyarapításáról tanácskozzék. Meghagyta, hogy a követeket az 1848: V. törvény-cikkely értelmében válaszsák. Februárius 26-án azonban kiadta a birodalmi képviseletről szóló *alaptörvényt*. Ennek értelmében a birodalom közös országgyűlése a teljesen újjászervezett birodalmi tanács (*Reichsrath*). Tagjait az urak házába a császár nevezi ki, a követek házába pedig az egyes országgyűlések választják; és pedig a 343 képviselő közül Magyarország 85-öt, Erdély 26-ot, Horvát- és Tótország 9-et, hazánk három országgyűlése tehát összesen 120-at választ. A birodalmat közösen érdeklő had- és pénzügyek kivétel nélkül a birodalmi tanács elé tartoznak.

Szatmárvármegye március 18-án óvást tett ezen pátens (császári

nyiltparancs) ellen, amely «hallatlan vakmerőséggel akarja megsemmisíteni ősi alkotmányunkat» s előre is törvényteleneknek és semmiseknek jelentette ki a birodalmi tanácsnak hazánkra vonatkozó minden végzését. Ilyen volt a hangulat országszerte, mire *Benedek* tábornagy márc. 24. a hadsereghez és a képviselőválasztásra jogosított katonákhoz intézett kiáltványában kijelentette, hogy az új «legsabadabbelvű» alkotmány csak a szerepelni vágyó megvesztegetett forradalmi tanútaknak, az eladósodott kisebb nemeseknek, s néhány gyáva mágnásnak nem kell. «Igenis — felelt neki ápr. 15-én száznál több főúr — gyávának volnánk kénytelenek mondani mindazon magyar mágnást, ki ősei bölcsességével és véráldozatával fentartott, királyaink esküjével szentesített alkotmányát védelmezni minden percben kész nem volna.» A vármegyék egy része (pl. Sáros, Gömör) szintén visszautasították azt a körlevelet, mely a katonaságot a magyar alkotmány ellen izgatta.

BISMARCK.

A bécsi államférfiak valóban *forradalomtól* féltek s Thun gróf március 12-én könyezve mondta a Bécsben időző *Bismarck* szentpétervári porosz követnek, hogy kétségbeejti a birodalom jövője. A mire Bismarck másnap azt írta Schleinitz porosz miniszternek, hogy ha szerencsétlenségére ő volna Ausztria császára, már holnap átköltöznék Pestre, huszár-ruhában lovagolna, magyarul beszélgetne, Magyarországra minden lehetőt bekeblezne. Azután odaállana a magyar képviselőház elé, vele tárgyalna és kijelentené neki azt az elvitathatatlan igazságot, hogy *Magyarország királya* az osztrák császár legfőbb tulajdonsága; a többiek csak mellékországok. «Ha —

ügymond — az ügyet még meg lehet menteni, az csak ily módon történhetik. Csehország és Ausztria ezért nem esik el; egy királyság pedig fölér azzal a kellemetlenséggel, hogy néhány hónapon keresztül Budán kell székelni. Azt a nehézséget pedig, hogy ha már a nyeregben ülünk, a megvadult magyar lovat megfékezzék, fényesen megoldották Mária Terézia idejében.»

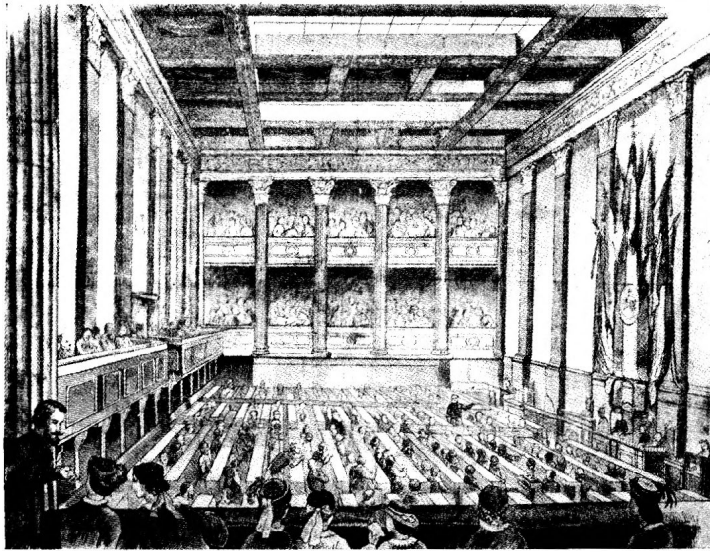
A kiegyenlítés magyar barátai a nemzet megnyugtató végett szintén szerették volna, hogy az uralkodó maga nyissa meg az országgyűlést; mert ha néhány hetet tölt a magyarok közt, lovagiaságával, katonás nyíltságával és erélyével, a nemzet iránt mindenkor tanúsított jóakarásával sok szívet megnyer s hamarabb elválnak, császári érdekeit mennyiben egyeztetheti össze a királyiakkal. «Ilyen fejedelmi eljárás — egy akkori író, *Kecskeméthy Aurél* szerint — nagyobb kezessége leendett a sikernek, mint valamennyi miniszter bölcsesége; — — de a februáriusi alkotmánynak nem kedvező; s ezt az illetők nagyon jól tudták.» Az országgyűlést tehát a budai várpalota tróntermében április 6-án nem az uralkodó, hanem gróf *Apponyi György* országbíró nyitotta meg. Kijelentette, hogy az uralkodó is érzi a Magyarországon ejtett sebek fájdalmát, de tudja, hogy csak egyetértés, bizalom, őszinte békülés enyhíthetik azokat a fájdalmakat. Abban látja legszentebb fejedelmi föladatát, hogy — uralkodói jogainak biztosítása mellett — országaira és népeire egyaránt áraszsza az alkotmányos élet áldásos eredményeit. Ezért állította helyre Magyarország alkotmányát; ezért adott alkotmányt többi országának is; és ezért akarja az egész birodalmat érdeklő ügyeket *közös országgyűlésen*, valamennyi alkotmányos ország közremunkálásával intézni.

A birodalmi tanácsot Bécsben május elsején a császár maga nyitotta meg. Trónbeszéde szerint a birodalmat azok a szabadelvű intézmények alakítják át, a melyeknek alapjait október 20-i diplomájában és februárius 26-i nyílt parancsában rakta le; azoknak tehát valósúlniok *kell*. Nyílt és szabadelvű politikát akar követni. Igazságos és méltányos lesz az egyes királyságok és országok multja

íránt és szereti azokat a nemes nemzeteket, a melyek az ő házának uralkodása alatt annyi század óta testvérileg egyesültek. Mivel neki nyugalmas, tiszta korszak nem jutott osztályrészül, feladatát abban ösmeri föl, hogy a *haza* sorsát átvezesse a legnehezebb fordulóponton s hatalmát a *szabadságra* alapítsa.

A magyar országgyűlés képviselőháza a nemzeti múzeum dísztermében kezdte meg tanácskozásait. Május 13-án, *Deák Ferenc* kifej-

A KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSTERME A NEMZETI MÚZEUMBAN.

tette, nyugalmas, tiszta korszak miért nem jutott osztályrészül — a nemzetnek. «A legközelebb lefolyt tizenkét esztendő — úgymond — súlyos szenvedések kora volt reánk nézve. Ősi alkotmányunk eltöröltetett, s a korlátlan hatalom idegen rendszere nehezedett reánk. És e nyomasztó rendszert még súlyosabbá tették azok, kik azt ellenséges indulattal, korlátolt felfogással és gyakran rosszakarattal kezelték. Bűn volt előttük a szabadság érzete; bűn volt ragaszkodásunk nemzetiségünkhöz; bűn volt még a legtisztább hon-szeretet is. Országunk erejét kimerítették, a nemzet vagyonát jogtalanul elidegenítették, nemzetiségünket üldözés tárgyává tették.

Minden nap új szenvedést hozott; minden új szenvedés egy gyökerét szakasztotta el keblünkben a hitnek és bizalomnak.

Isten úgy akarta, hogy szenvedjünk, de ne csüggedjünk s hűtlenek ne legyünk önmagunkhoz; és úgy akarta, hogy a fejedelmet tizenkét évi tapasztalás végre meggyőzze, miként a korlátlan hatalom abszolút rendszere nem vezetheti a birodalom népeit boldogságra, de veszélybe döntheti a trónt és birodalmat.»

A nemzet ugyan fátyolt vet a múlt szenvedéseire, de megköveteli, hogy Magyarország Magyarország maradjon s alkotmányos önállását és függetlenségét sértetlenül fentartsa. Ebben egyet értett az egész országgyűlés; de egyik pártja *határozat* alakjában akarta megszabni követeléseit, a másik pedig *feliratban* kifejeteni álláspontját s megjelölni a kibontakozás föltételeit. *Határozatot* azok akartak, kik V. Ferdinándnak a magyar koronáról való lemondását bebizonyítva nem látták, Ferenc Józsefet tehát valóságos trónörökösnek nem tekintették s így vele egyenes tárgyalásba bocsátkozni nem kívántak. A *felirat* mellett azok voltak, kik a lemondást formailag hibásnak, de valósággal megtörténtnek tekintették, melyet az osztrák örökös tartományok és az európai államok elösmertek; tehát ép úgy szólhattak Ferenc Józsefhez, mint ősök a még koronázatlan II. Mátyáshoz, III. Károlyhoz, II. Lipóthoz és I. Ferenchez. Május 13-án tehát Deák Ferenc azt javasolta, hogy egyenesen Ferenc Józsefhez írjanak. Jelentsék ki neki, hogy csak oly föltétellel egyeznek ki vele és csak abban az esetben koronázzák meg törvényes magyar királynak, ha előlegesen biztosítja Magyarország alkotmányos önállóságát, az ország területének épségét; az országgyűlést az erdélyi, horvátországi és fumei képviselőkkel kiegészített, alaptörvényeinket tökéletesen visszaállítja, a parlamenti kormányt, a felelős minisztériumot kinevezi és az önkényes uralomnak minden nyomát eltünteti.

Az erre támadt vitában a nagyon mérsékelt Somssich Pál megmondta, hogy egy *bódító* megvetheti ezeket az alapokat, de el kell ösmernie annak, a ki Magyarország trónjára törvény szerint hivatva

van. *Jókai* Mór pedig megjegyezte, hogy ha Nagy Lajosokat és Mátyásokat nem láthat, neki a többi mind egyformán jó s nem szomorítja szívét azzal, hogy Ferenc József idejében V. Ferdinánd után keseregjen. De kifakadt ő is, gróf *Andrássy* Gyula is az

DEÁK FERENC.

(Marastoni 1861. évi kőrajzról.)

uralkodó *idegen tanácsosai* ellen, akik elhitették vele, hogy a februáriusi törvényt az egész birodalom alaptörvény gyanánt fogadja s hogy Magyar-, Erdély- és Horvátország képviselőket küld a birodalmi tanácsba. Tanácsosait senki sem ostromozta oly rettenetesen, mint (május 27-én) *Kazinczy* Gábor. [Szerinte azt a gyermeket, a kit tizennégy éve a nemzet, István főherceg beikta-

tásakor, diadalmas király gyanánt üdvözölt, trónrajutása után valóságos rémuralomra ösztönözték s hosszú szenvedések, nagy megpróbáltatások után a fejedelemnek csak védőangyala mutatta meg az ösvényt, mely az enyészethez vezet. «És — úgymond — íme, a népek igazsága hasonló Istenéhez: tűrő és megbocsátó. Nem idézi fel a halottakat, hogy halvány árnyaik ércfalként sorakozzanak a nemzet és trón közé . . . Vannak a trónok történetében pillanatok, mikben a végzet intő szózata nyilatkozik. Ne hagyd elzendülni, oh fejedelem! Kormányod a multban három századig vívott e nemzet szíve ellen: ne kelj te új csatára az örök igazság elveivel. Ez a harc egy véges ember tusája volna a végtelen jövővel; ez harc lenne egy király és az Isten között!»

Junius 4-én *Deák* még egyszer fölszólalt. Hatalmas beszédben mutatta ki, hogy a *pragmatica sanctio* olyan kétoldalú szerződés, mely elutasíthatatlan jogokat és kötelelességeket szab mindakét szerződő félre. «*Deák* — jegyezte meg egy ellenfele — ezért a beszédért megérdemelné, hogy ő felsége emlékoszlopot állíttasson neki a bécsi burg előtt.» Mérsékelt felfogása győzött. A képviselőház másnap, a felsőház pedig junius 27-én elfogadta, az uralkodó azonban 30-án visszautasította a feliratot «hiányos és az eddigiekkel ellenkező alakja, tartalmának tulzásai miatt» s egyúttal megróttá az ő öröklési joga ellen intézett kitöréseket. «A magyar királysághoz való jogát a pesti országgyűlés elvitázhajta, de angol törvényszék a vita kérdésébe nem bocsátkozhatik.» Így szólt jun. 12-én Londonban a lord kancellár, mikor Ferenc József panaszára Kossuthot arra ítélte, hogy a magyar fölkelés céljaira Angliában nyomtatott 460 mázsa bankjegyet megsemmisítse. Julius 8-án az uralkodó már nyájasan fogadta a magyar országgyűlés elnökeit, kik a feliratot kellően címezve terjesztették eléje; 21-én azonban (midőn már Vay helyett gróf *Forgách* Antal volt a főkancellár) kijelentette ugyan, hogy Magyarországot az ősi alkotmány szerint kormányozza és nem olvasztja be a birodalomba: de azt is, hogy az országgyűlésnek az 1848. évi törvénycikkelyeket még a koronázási hit-

levél tárgyalása előtt kell a *pragmatica sanctio* értelmében s a birodalom érdekeinek megfelelő módon átvizsgálnia. Egyúttal sürgette, hogy a birodalmi tanácsba követeket küldjenek.

Gróf *Apponyi* György országbíró július 22-én még az utolsó pillanatban is táviratban, de hiába kérte az uralkodót a leirat visszavonására és így az országgyűlés elé kellett azt terjesztenie. *Deák* azonnal megmondta, hogy ez a leirat «széttépte az egyezkedés fonalát»; s ezt remekül kifejtette második felirati javaslatában, melyet a képviselőház aug. 8-án, a felsőház pedig 10-én egyhangúlag fogadott el. Ez a leiratnak nemcsak teljes cáfolata, hanem egyúttal Magyarország jogainak minden eddiginél bővebb és tisztább kijelentése. «Fájdalommal látjuk — szölt a felirat vége felé, — hogy felséged a legmagasabb királyi leirat által minden kölcsönös értekezletet lehetetlenné tett s azoknak fonalát végkép megszakasztotta... Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra; de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Tűrni fog a nemzet, remélve a szebb jövőt s bízva ügyének igazságában.»

Az uralkodó távirati közlések következtében már aug. 8-án ősmerte a több ívre terjedő hatalmas föliratot, mely nagy hatást tett reá; 14-én fogadta az országgyűlés elnökeit, kik a föliratot hozták. Születésnapján, 18-án, az elnöklete alatt tartott minisztertanácsban, végkép elhatározta az országgyűlés feloszlását. Ezt előre látva, a rendelet kibocsátásának napján, 21-én, az ország-

gyűlés, Deák indítványára, óvást tett úgy a föloszlatás, mint az önkényes uralom folytatása ellen; másnap azonban, midőn gróf *Haller Ferenc* táborszernagy lejött, hogy a talán ellenszegülőket fegyverrel kergettesse szét, az óvás megújítása mellett a haza és Deák Ferenc éltetése közben csöndesen szétoszlott.

Így végződött az az országgyűlés, melynek megnyíltakor Arany János megírta, hogy:

«Nem mindig ember, aki sorsot intéz :
Gyakran a bölcs is eszköz, puszta báb ;
S midőn lefáradt az erőtelen kéz,
A végzet tengelye harsog tovább ...»

VI.

A KATONAI PROVIZÓRIUM.

Magyarország alkotmányának felfüggesztése. Gróf Pálffy Móric lov. tábornok mint helytartó. A császár emberszeretete. A császárné betegsége és a magyarok. A békülés újabb jelei. Az erdélyi országgyűlés. A frankfurti szövetségi ülés. A magyarországi inség. «A dicsőséges dán hadjárat.» A lengyelek, magyarok, olaszok mozgalmi. Schmerling kormánya. Deák a húsvéti cikkelyben egyenesen az uralkodóhoz fordul. A császár visszaállítja a helytartótanácsot. (1861—1865.)

1861 november 5-én az uralkodó *felfüggesztette Magyarországot alkotmányát*. Helytartónak gróf *Pálffy Móric* (1812—97.) lovasági tábornokot, Haynau egykori szárnysegédét nevezte ki; «a közrend, a személyes és a vagyoni biztosság érdekében» katonai bíróságokat rendelt, a helytartótanács hatáskörét megszorította, a megyei bizottságokat és a városi képviselőtestületeket föloszlatta. A tiltakozó vármegyékbe császári biztosokat küldött, kik az újból visszakérült Bach-huszárokkal együtt készségesen végrehajtották a parancsokat. Az adót mindenütt katonai karhatalommal hajtották be. Magában az osztrák birodalomban, melyhez hazánkat is számították, a nemrég adott alkotmányt megtartották, sőt Magyarországot sem törölték el egészen. Ezt a színelvű alkotmányos, a valóságban azonban önkényes uralmat ideiglenes állapotnak, vagyis *provizóriumnak* nevezték. A provizóriumnak — Forgách Antal kancellár szerint — egyetlen célja az engedelmesség, rend, a forradalmi törekvésekből való kiábrándulás és a haza boldogsága volt. A magyarok azonban az alkotmány helyreállítását tekintették egyedüli céljoknak.

GRÓF PÁLFFY MÓRIC.

Világosan kijelentették ezt a feloszlátott országgyűlés Pesten időző tagjai, kik 1862 újesztendő napján vezéröknél, Deák Ferencnél tisztelkedtek. Másnap viszont a veronai nagy csapatszemlén *Benedek* tábornaszernagy az egész ötödik hadtest élén biztosította a császárt, hogy a hadsereg valamint csak egy Istent ösmer, úgy az első katonától az utolsóig az uralkodóház alatt egy nagy, szabad, hatalmas Ausztriát akar s vérét ontja érte minden időben és mindenkivel szemben. A császár akkor már egy negyedéve tartózkodott Velencében, hová Korfu szigetéről 1861 október 26-án ő maga hozta vissza gyöngélgedő szép feleségét. Sorra látogatta lombard-velencei királyságának városait és csak 1862 januárius 21-én, de felesége nélkül tért haza Bécsbe, hol az uralkodás súlyos gondjai fogadták.

Két hét múlva a birodalomban és Magyarországon óriási árvizek pusztítottak. Februárius 4-én Bécs lakói a víz elől emeletről-emeletre, sokan a háztetőkre menekültek. A császár az utászokkal napokon át maga is csolnakon járta be a várost és a mentőket mindenütt buzdította. Az Augartenben bámészkodókat rendre utasította: «Mit gondolnak az urak? Ezt is Práter-sétának tartják?» Sajátjából szép összeget adott úgy az osztrák, mint a magyar károsultaknak. Jó szívéből különben is nagyon sokat tudtak beszélni.

Kevéssel ezután történt, hogy hadsegédével vadászni ment a Rettenbach erdőségeibe. Szemtanúja volt itt, a mikor egy négyesztendő gyermek leesett a meredek szikláról, hova megmagyarázhatatlan módon jutott. A gyermek sikoltására a császár azonnal átkelt egy ötméteres sziklahasadékon, megragadta a gyermeket, ki a mélység fölött egy gyökérbe kapaszkodott s utánasiető hadsegédével a rettenbachi malomba vitte. A bányamunkás felesége térdenállva hálálkodott neki; ő azonban szigorúan megdorgálta, hogy jobban nem vigyázott gyermekére. Ekkortájt történt az is, hogy az udvari bálon feltűnően szomorúnak talált egy grófnét, ki épen akkor értesült, hogy férje Triestben nagybetegen fekszik.

A császár eleinte vigasztalta, majd eltávozott; de már néhány negyedóra múlva maga hozta meg neki a táviratot, hogy ura túl van a veszedelmen. Beszélték azt is, hogy hosszas gondolkodás után végre elszánta magát egy halálos ítélet aláírására; de már az első tollvonásnál könyet ejtett a papirosra. «A köny eltörli a bűnt, — szólt ekkor hadsegédéhez. — Nem írhatom alá az ítéletet. Lásza, nevem elmosódott, az irat többé nem érvényes: az elítélt életének megkegyelmezek.»

A knittenfeldi Fuchs Mária esetében is megmutatta jó szívét. Ez az öreg anyóka kihallgatásra épen akkor vánszorgott föl a bécsi Hofburg lépcsőjén, mikor a császár Schönbrunnból megérkezett. Az anyóka nem ösmerte, de barátságos kérdésére elmondta, hogy bizony, a császár segíthet, ha akar; mert csak annyit kér tőle, hogy bocsássa el a katonaságtól fiát, öregsége egyetlen gyámolát. Az ösmeretlen úr mosolygott, elvette a kérvényt s megmondta az öregnek, hogy várjon és pihenjen egy kicsit. Pár óra múlva fiatal katona lépett a remegve, kételkedve várakozóhoz, megölelte és azt mondta: «No lásd, anyám, itt vagyok: mehetünk. A császár maga küldött, hogy annál biztosabban megkapjad a jó hírt.»

Néhány hét múlva a császár váratlanul megjelent a wiener-neustadti katonai akadémiában Ebersberg kapitány történelmi előadásán. Az első padra tette zöld tollas tábornoki kalapját s a padhoz támaszkodva, figyelmesen hallgatta a szép magyarázatot. Az egyik növendék gondolt merészet és nagyot s emlékül óvatosan kitépett egy tollat a kalapból. Egyik-másik fiú szintén kacsintott, hogy neki is szerezzen ilyen emléket. Ki is tépett már szerencsésen néhány tollat, egy újabb kísérletnél azonban kissé nagyobbát rántott a kalapon s meglökte a császárt, ki erre hátrafordult. A fiú halványan nézett rá; gondolta, menten kicsapják, mert kezében volt a toll.

«Hát kedves fiam, mit akar ezzel a tollal?» — kérdezte tőle a császár.

«Emlékül akartam eltenni, felség», — felelte a fiú, kissé neki-bátorodva.

«Nos és beéri egygyel?»

«Nem, felség! — szólt a fiú most már egész bizalommal, — a pajtásaim is akarnak egyet-egyet.»

«No, akkor nem tehetek mást, mint hogy önnek adom az egész tollbokrétát», nevetett a császár és mindjárt oda is adta neki az egészet. «Hanem már most, kapitány úr — fordult a tanárhoz — legyen szives idekölcsonőzni a sapkáját, hogy hazamehessek.»

De ha még annyit tudtak is beszélni a császár szeretetreméltóságáról: fölségsértés, a kormány megbántása, izgatás stb. címén egymást érték a sajtóperek; mert a közállapotokkal nemcsak a magyarok, de még az osztrákok sem voltak megelégedve. 1862 június 26-án egyes szónokok a birodalmi tanácsban is nyíltan megmondták, hogy a pénzügyek romlása miatt Ausztria hatalma nagyon meggyöngyült s nem is javúl, míg Magyarországgal ki nem békülnek. Augusztus 14-én a császárnéval mintha a béke angyala tért volna vissza Bécsbe. A császárnét, a ki másfélesztendő óta délvidéken, Madeirában, Korfuban és Olaszországban keresett gyógyulást, a «rebellis» magyarok egyszer már őszintén megsiratták, mikor halála költött híre érkezett hozzájuk. Hazatértével most ők is nagyobb bizalommal tekintettek a bécsi várpalotára, mert tudták, hogy nem egyszer könyezve kérte urát, állítsa helyre alkotmányukat. Harmadnap, aug. 16-án, az uralkodó már meghagyta gróf Forgách kancellárnak, hogy az országbíró értekezletet tartson magyar jogtudósokkal s dolgoztasson ki a polgári és büntetőtörvények ügyében oly javaslatot, melyet királyi előadások alakjában a legközelebbi magyar országgyűlés elé lehessen terjeszteni. Október 4-én pedig a magyar főlhittelintézet küldöttségét biztosította, hogy örömmel fogja üdvözölni azt a napot, a melyen az őszintén közeledő magyar nemzetnek jobbját nyújtva, birodalma népei közt a magyarnak ismét olyan helyet jelölhet ki, a milyen multjánál és

állásánál fogva megilleti és szívéhez közelebb fűzi. Forgách kancellár szerint így csak olyan király szólhat, ki a nemzetet szereti s Istentől adott hivatását mélyen érzi. Tíz nap múlva a császár arra utasította a kancellárt, hogy addig is, míg a magyar országgyűlés intézkedhetik, tegyen javaslatot, mennyi segítséget adjon a nemzeti színháznak és a nemzeti muzeumnak. Ezek után a Pesti Napló már is azt óhajtotta, jöjjön az uralkodó Budára, hallgassa meg magyar tanácsosait és a nemzet választottjait s meglátja, hamarabb megteremti a nemzet és örökös királya közt azt a hűséges viszonyt, mely a kölcsönös jogok tiszteletén s a kölcsönös kötelességek lelkiösmeretes elfogadásán alapszik. November 19-én, felesége nevenapján, a császár kegyelmet adott minden magyarnak, a kit az 1861 nov. 5-én fölállított katonai törvényszék elítélt. A beavatottak tudták, hogy ekkor már a magyarokkal való kiegyezés föltételeinek kidolgozására utasította gróf *Apponyi* György országbíró, s a kancellárnak egy lakomáján (1863 jan. 8.) gróf *Károlyi* György koronaőr ki is fejezte óhajtását, hogy a gondviselése alatt álló szent korona «ő felsége fölkent fején mielőbb dicsőn és sokáig ragyogjon.»

A nemzet nagy szeretettel gondolt a császárnéra, ki 1863 febr. 9-étől fogva magyarul tanult, áprilisban a trónörökös mellé, kinek dajkája is magyar volt, magyar nevelőnőt alkalmazott, leánya, *Gizella* nevelését pedig a székely *Bálinth* Gyulára bízta. Május 8-án a császár «azon honatyai érzelemtől vezéreltetve, hogy az 1848—49. és 1851—53. eseményes évek utolsó szomorú emlékeit is a feledékenységnek adja át», Erdélyben a politikai foglyok büntetésének törvényes következéseit elengedte; majd megkegyelmeztet *Jókai* Mórnak és gróf *Zichy* Nándornak is, kiket fölségsértés címén egy hírlapi cikk miatt vagyonuk és nemességök elvesztésére s nehéz börtönre ítélték.

Az 1863 július 15-én Nagyszebenben megnyitott erdélyi országgyűlés nem ezért, hanem azért nevezte ragyogó csillagnak, mert törhetetlenül ragaszkodott az alkotmányos, de egységes Ausz-

triához. A magyarok és a székelyek azonban épen a miatt maradtak távol ettől az országgyűléstől, mert nekik nem az Ausztriával, hanem a Magyarországgal való egyesülés kellett; azt pedig már 1848-ban kimondták s így Erdélyben külön országgyűlést törvényesen senki sem tarthatott. Távollétöket az uralkodó (aug. 20) az alattvalói köteles tisztelet elmulasztásának tekintette; pedig utóbb sokszor meggyőződhetett, hogy nem ezen múlt a dolog. Október 20-án Erdély követei megjelentek ugyan az «egységes» Ausztria

MIKSA MEXIKÓI CSÁSZÁR.

birodalmi tanácsában, de az még most sem volt és nem is lett Ausztria egységes parlamentje, mert Velence s Magyar- és Horvátország követei sohasem vettek részt benne. Erdély csatlakozását s Tirol hűségét, melylyel Ausztriához történt visszacsatolása ötvenedik évfordulóját ünnepelte, a birodalmi tanács ülészakának berekesztésekor (1864 febr. 15) a császár mégis az áldásos egyetértés jele és egy szebb jövő biztosítéka gyanánt üdvözölte.

1863 augusztus 16.—szept. 1. a német fejedelmekkel szintén gyűlést tartott Frankfurtban. Azt javasolta, hogy erősebben szövetszövetség, alkotmányukat átdolgozzák. De hiában hangoztatta, hogy a német fejedelmek századok óta most tanácskozhatnak először a német haza jólétéről. Poroszország nem akarta támogatni törekvéseit, melyek odavezethettek volna, hogy Ferenc József a német szövetség elnökéből a német birodalom császára s Európa leg-hatalmasabb uralkodója lesz. Hiszen néhány hét múlva, október 3-án, a császár öcscsének, Miksa főhercegnek, a mexikóiak is felajánlották hazájuk császári koronáját s Miksa azt, mint V. Károly

ivadéka, föltételesen el is fogadta. Megigérte, hogy ha csakugyan trónra jut, «császári bátyja üdvös példáját követve», az országot alkotmányosan fogja kormányozni, hogy megnyissa előtte a renden és erkölcsön alapuló haladás ösvényét. Hét hónap múlva már Mexikóban volt, de III. Napoléon francia császár csakhamar cserbenhagyta, bátyjának pedig Európában Poroszországgal kellett torzsalkodnia, majd megküzdenie. Így nem valósúlhatott az az ábránd, hogy a Habsburgok birodalmát Európában és Amerikában oly hatalmassá tegyék, a milyen ősük, V. Károly (1519—1556) idejében volt. Valóban helyesen mondotta I. Ferenc József 1863 november 17-én III. Napoléonhoz intézett levelében, hogy «Mindenn vállalat sikere nagyrészt attól a módtól függ, a melylyel hozzáfogunk; és attól a tervtől, a melyet kijelölünk. Minél nehezebb a vállalat, minél inkább megkívánja a különböző erők és szándékok közreműködését, annál sürgősebb, hogy a kiindulás pontjában egyetértsünk, a szándék tárgyát és eszközeit meghatározzuk s a követendő eljárás irányát előre megállapítsuk.»

Magyarország 1863-ban a birodalom és a nagyvilág politikájával (talán a lengyelek szabadságharcát kivéve) saját nyomorúságai miatt keveset törődött. Templomi énekeiben arra kérte Istent:

«Áldd meg országunkat, mi magyar hazánkat!...
Ments meg minket ellenségtől,
Had-, döghalál- és inségtől!...»

De a régi foháshoz május óta egy másikat csatoltak; Pájer Antal versét buzgón énekelték:

«Esőt várnak a vetések, harmatért esd a mezőség.
Nincs virága a kis méhnek, fölégette azt a hőség,
Nincs patakja a madárnak, éhen, szomjan elveszünk...
Ember, állat esőt várnak: Isten, adj esőt nekünk!»

A rettenetes szárazságot az Alföldön s Erdély egy részében kimondhatatlan inség követte. Az uralkodó, a mint Frankfurthból Bécsbe visszatért, egy millió mérő vetőmagvat küldött a tönkre-

jutott gazdáknak s 30 millió forintot szánt az inségesek fölsegítésére; de a birodalmi tanács nagykesőn, november 5-én, csak 20 milliót szavazott meg. Ennek nagy része is elkallódott a hűtlen kezelés következtében. A mellett az adókat is csak oly könnyörtelenül szedték, mint azelőtt, Erdélyben egymagában 481,000 féltől katonasággal hajtották be; mert az állam adóssága, mely a császár trónraléptekor (1848) 1107 millió forint volt, azóta majdnem

GABLENZ ALTÁBORNAGY.

háromannyira növekedett. S újból növekednie kellett, mert 1864 januárius 16-án a császár a porosz királylyal szövetkezett a dán király ellen, a ki Schleswig és Holstein hercegségeket elfoglalni törekedett. A császár 1864 febr. 11-én már köszönetet mondott Gablenz altábornagynak, hogy «bátor és belátó vezetése alatt a hadtest csapatai várakozását igazolták, halálmegvető, győzedelmes harcaik, kitartásuk és a nehézségek legyőzése következtében Ausztria dicsőséges zászlait új fény-nyel környezték . . .» Magyarország fiai, mint már annyiszor, ismét e zászló alatt ontották vérüket idegen érdekekért. A bécsi békében (1864 okt. 30) Dánia elvesztette a két hercegséget, melyek Ausztria és Poroszország igazgatása alá kerültek. A császár november 10-én érmet veretett «a dicsőséges dán hadjárat» vitézei számára s a háborúból hazatérőket épen aznap, 30-án fogadta, mikor felavatta Bécsben az Asperni-hidat, melynek neve Ausztria egyik legszebb győzelmére emlékeztet.

Másrészt azonban folyton aggasztották a lengyelek, magyarok

és olaszok mozgalmi. Galiciát 1864 febr. 29-én a szomszéd Lengyelországban már leverett fölkelés izgalmai miatt ostromállapotba helyezte. Magyarországon márc. 5-én elfogatta Almásy Pált, az őt 1849 április 14-én trónjától megfosztó országgyűlés elnökét, ki társaival (Nedeczky Istvánnal, Beniczky Lajos ezredessel, a költő Szelestey Lászlóval stb.) együtt forradalmat akart támasztani. Aug. 22-én 22 olaszt zártak el, mert Tirolt épen a császár születésnapján akarták fölláztatni. Szeptemberben pedig öt esztendei súlyos börtönre ítélték Korber Károly bécsi gimnáziumi tanulót, ki az év elején néhány kis barátjával társaságot akart alapítani — a császár meggyilkolására. Saját érdekeik megvédésére az uralkodók sűrűn találkoztak; így június 19-én a bajorországi Kissingen-fürdőben a császár, a cár s a porosz, bajor és görög királyok; s 22-én Karlsbadban és aug. 19—24-én Bécsben a császár és a porosz király. Mindez a népeket nem kevésbé aggasztotta, mert attól tartottak, hogy a fejedelmek, mint I. Napoléon császár bukása után, most is az ő szabadságaik ellen szövetkeznek. Csak Obert szász követ találta úgy a szebeni országgyűlés utolsó (október 29-i) ülésén, hogy Erdély Ferenc József idejében arany békének és dicső szabadságnak örvend.

De most már az osztrák birodalmi tanácsosok egy része is a magyar szabadság védelmére kelt s a kibékülést és az országgyűlés összehívását sürgette. Egyikök (Mende, nov. 24.) biztosította a császárt, hogy minden magyar hű marad fejedelméhez, szeretettel ragaszkodik hazájához és föntartja az összes osztrák birodalmat. Egy másik (Berger) fölhozta, hogy a februáriusi alkotmány csak kísérlet, de Ausztria voltaképen nem alkotmányos állam; hogyan lehet tehát hinni, hogy Magyarország önként csatlakozik hozzá? Oly jeles osztrák képviselők, mint (dec. 1.) Giskra és Kaiserfeld, nem tudták felfogni, három esztendő óta miért haboznak, ingadoznak Magyarországgal szemben s miért nem teljesítik jogos követeléseit, holott csak az ő kibékítésök után lehet maga Ausztria is igazán szabad és hatalmas. *Schmerling* miniszter erre kijelentette,

hogy a császár kész mielőbb helyreállítani birodalma keleti felében az «alkotmányszerű» életet s óhajtja, hogy a felek barátságos közeledése következtében mielőbb befejezhesse az alkotmány művét. 1865. febr. 12-én pedig a miniszter egyenesen a császár utasítására közölte a birodalmi tanácsosok értekezletével, hogy a magyar és horvát országgyűlések ez évben a szűkebb (vagyis csak az örökös tartományok ügyeivel foglalkozó) birodalmi tanácscsal egy időben fognak egybegyűlni. «A mostan uralkodó fölség alatt — szölt e hírekre a nemzeti kaszinó Széchenyi-ünnepének szónoka, Szentiványi Károly — a jelen nemzedék hazánk alaptörvényei és szerződésai fölött nem fog sírkövet emelni, hanem friss babérkoszorút fonni.» A magyarok nemes barátja, *Kaiserfeld* osztrák képviselő, a birodalmi tanácsban szomorítónak mondta, hogy a császárt a birodalom egyik felében *csak tényleges uralkodónak* tekintik s hogy nem virágozhatik fel a dinasztikus érzület Magyarországon, mely annyi fényes tanúságát adta hűségének. Ennek legfőbb akadályá szerinte is Schmerling miniszter, a ki az összehívandó magyar országgyűléstől most is a birodalmi alkotmány elősmerését követelte.

Látva, hogy a miniszterrel nincs mit kezdeni, 1865. ápr. 16-án a «Pesti Napló» húsvéti számának vezető cikkelye kifejtette, hogy valahányszor viszály támadt a nemzet és a király közt, ennek okai mindig az osztrák államférfiak voltak, a kik fejedelmőknek rossz tanácsokat adtak. «Mindig a fejedelmek voltak azok — úgymond — kik mélyebb belátással és szigorúbb lelkiösmeretességgel a magyar alkotmány ellen intézett rendeleteket visszavették, a sértett törvényeket helyreállították, s a nemzet bizalmát és reményét ismét felélesztették.» S azzal végezte, hogy «Mi sem akarjuk alkotmányos önállásunkat feláldozni csupán azért, mert a lajthántúli népek új alkotmányának egyes pontjai másképen hangzanak; de készek leszünk mindenkor, törvényszabta úton, saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatásának biztosságával összhangzásba hozni s a lajtántúli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani sohasem fogunk.»

Nem volt megnevezve sem a fejedelem, sem a cikk írója; de *Ferenc József* úgy fogadta azt, mint a nemzet nevében hozzá tisztelettel és méltósággal közeledő *Deák Ferenc* fölhívását. Gyorsan elhatározta magát s a legközelebbi alkalmat megragadta, hogy

SCHMERLING ANTAL LOVAG.

magyarjaival találkozzék. Április 30-án huszárezredesi egyenruhában megjelent a pozsonyi lóversenyen, hol nagyon melegen fogadták. Ez az osztrák minisztereknek sehogysa tetszett. Schmerling azt akarta, hogy Deák Ferenc egyenesen övele tárgyaljon a kiegyezés dolgában; Deák azonban május 7-én kijelentette, hogy őt «meghívhatják a király ő felsége színe elé, de nem idézhetik meg az

ügynevezett örökös tartományok belügyminiszterének irodájába». Az uralkodó nem hitta meg őt, hanem június 6-án — Rajner főherceg és Schmerling ellenzésével nem törődve — maga rándult le Pestre, hogy a lóversenyt s a gazdasági egyesület kiállítását megtekintse s egyúttal a közhangulatot megösmerje. «Valamint mindenkor, úgy jelenleg is elhatározott akaratom — felelt a primás üdvözlétére — hogy magyar koronám népeit *minden tekintetben* a a lehetőségig kielégítsem.» A legrövidebb idő alatt megnyitja azt a tért, hol a törvényes képviselőktől a lakosság igazságos óhaj-tásairól értesülhet s hol, mint reméli, méltányolni fogják a birodalom hatalmi állásának föltételeit. Kettős örömmel fog azután ismét megjelenni köztük, hogy «amaz ünnepélyes alkalomkor» szentesíthesse, a mi honatyai óhajításainak már mostan is főcélja. Junius 8-án visszaállította a magyar királyi helytartótanács törvényes hatáskörét, az 1861. nov. 5. óta kivételesen a katonai törvényt-székekre bízott ügyeket ismét a *polgári* bíróságok elé utalta s a sajtónak szabadabb mozgást engedett.

VII.

A POLGÁRI PROVIZÓRIUM.

A polgári igazgatás kezdete 1865. június 8-án. Schmerling bukása. Az osztrák birodalmi alkotmány felfüggesztése s a provizórium kezdete Ausztriában. A magyar, erdélyi és horvát országgyűlések. A császár először mondja el maga a trónbeszédet. Udvari élet a budai várban. «A királyné.» A közös ügyek tárgyalásának kezdete. A rideg leirat új felirat. Háború a poroszokkal és olaszokkal. A császár kiáltványa. Klapka legiója. A császárné és gyermekei Budára menekülnek. Deák és Andrássy a császárnál. A béke. Ausztria kilép a német szövetségből s elveszti Velencét. A császár és népei. A prágai merénylet. Kísérletek a kiegyezésre. A császár személyes részvétele a tárgyalásokban. A magyar alkotmány helyreállítása. (1865–1867.)

Magyarországnak 1865. június 8-a óta ismét polgári kormánya volt, de ez az ideiglenes kormánynak csak más alakját, *a polgári provizóriumot* jelentette. Az uralkodó azonban június 9-én abban a reményben búcsúzott el a fővárostól, hogy mielőbb visszatérve, befejezheti «azt az örvendetes művet, melynek mindnyájunk szívéen kell állandóan feküdnie». Otthon, Bécsben is rendet akart csinálni. A birodalmi tanácsban akkor heves viták folytak, mert a minisztérium újabb 117 millió forintot készült kölcsön venni, a mit a követek könnyelmű pazarlásnak neveztek. A császár azonnal utasította minisztereit, hogy a fölösleges, vagy nem nagyon sürgős kiadásokat töröljék; s mikor szabadkoztak, tudokra adta, hogy «meg kell lenni, ha másképp nem, úgy, hogy 50.000 katonát hazaküldök». Ez pedig nagy szó volt, mert nem lehetett tudni, Francia- vagy Poroszországgal nem kerül-e a dolog háborúra. A császár elbocsátotta *Rajner* főherceg minisztériumát a kiegyezést gátló *Schmerlinggel*, *Zichy Hermann* magyar és *Nádasdy Ferenc* erdélyi kancellárokkal együtt, *Pálffy Móric* grófot pedig fölmentette a magyar helytartóság alól. A magyar kancellár a derék gróf *Majláth György* s a tárnokmester báró *Sennyei Pál* lett. A polgárság, a jobb jövőben bízva, Budapesten az uralkodó születésnapján most már maga rendezett ünnepségeket s a díszebéden a primás, a tárnok, s hg. *Lichtenstein* főparancsnok is tanúi voltak, milyen lelkesen

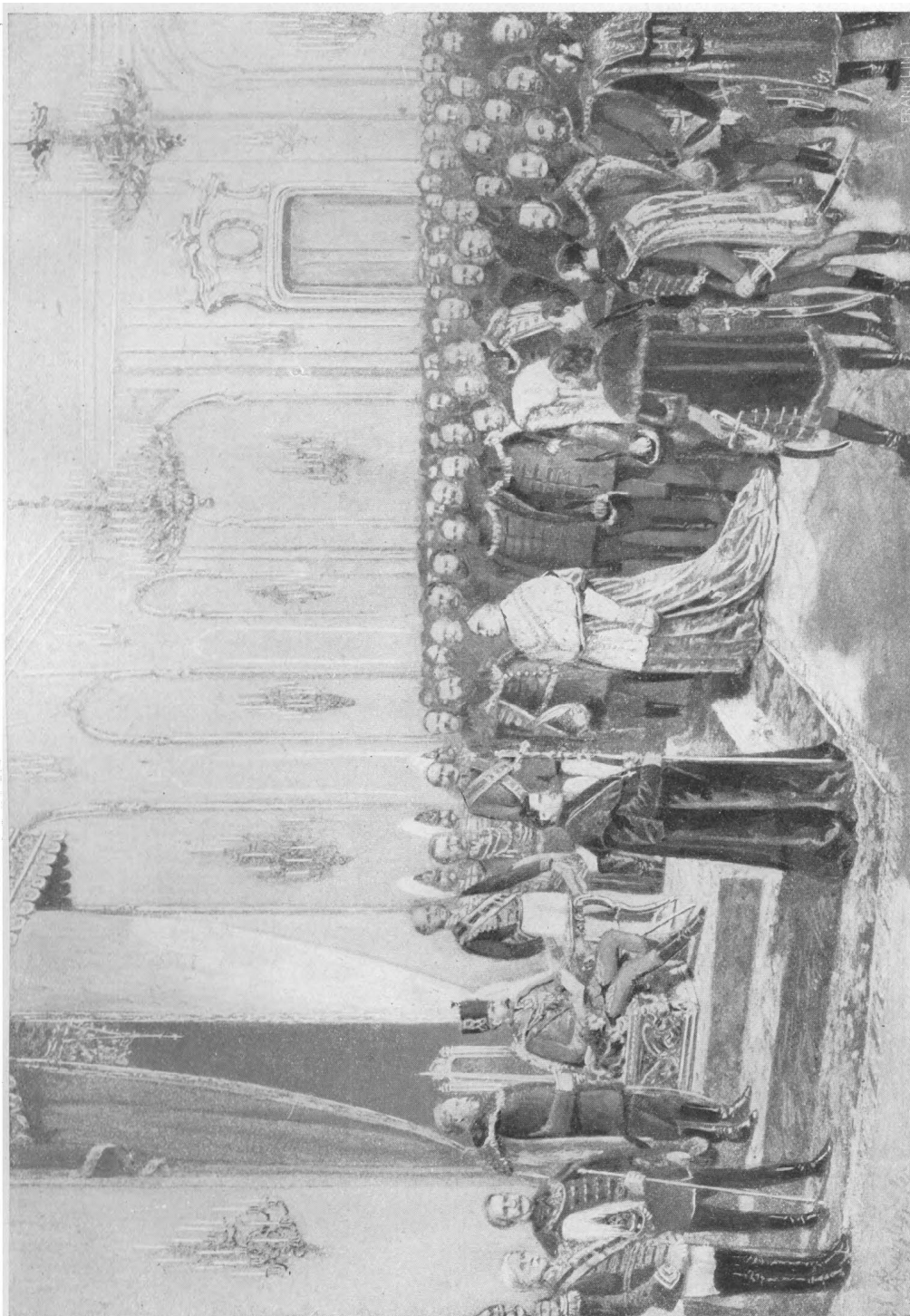
éltetik a jövő királyt. Az uralkodó augusztus 29-én helybenhagyta a pesti új országház építését; megengedte Erdély régi, alkotmányos főispánjainak, hogy helyöket ismét elfoglalják; szeptember elsején feloszlatta a szebeni törvénytelen országgyűlést s egy másikat hívott össze Kolozsvárra, melynek csak arról az egy dologról kellett tanácskoznia, elfogadja-e az unióról szóló 1848. évi

GRÓF MAILÁTH GYÖRGY.

törvényt; szeptember 18-án pedig megengedte, hogy a vármegyék és városok bizottságai a képviselőválasztási bizottságok megalakítása végett összegyűljenek.

Sokkal nagyobb dolgok történtek szeptember 20-án. A császár ugyanis «kényszerítve érezte magát», hogy felfüggeszsze 1861. február 26-án kiadott nyílt parancsát, mert a birodalmi képviseletnek abban megállapított módját sem a magyarok, sem a horvátok nem helyeslik. Ő pedig biztosítani akarja a szabad, alkotmányos élet

I. FERENC JÓZSEF MEGNYITJA A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉST
1865. december 14-én.

fejlődését s valamennyi népének jogait. Hogy tehát a lényegét a külsőségnek föl ne áldozza, újból megkísérti a kibékülést és említett nyílt parancsát hozzászólás végett a magyar és a horvát országgyűlések elé terjeszti, a mint majdan ezeknek nyilatkozatait is közölni fogja egyéb országainak törvényes képviselőivel; addig azonban a birodalmi tanács működését megszünteti. A «provizórium» tehát Ausztriában is elkezdődött; de mindenki remélte, hogy csak rövid ideig tart, mert az uralkodó a horvát országgyűlést május 24-én, az erdélyit szept. 1-én és — ünnepélyes megkoronáztatása végett — szept. 20-án a magyar országgyűlést is összehívta. «Szabad a tér, mely a törvényes jog méltánylása mellett — szólta az uralkodó — kibékülésre vezet, ha, mit egész bizalommal vár, áldozatra képes békülékeny érzelem, érett belátás vezérli hű népei határozatait.»

Ebben az érzelemben nyílt meg Zágrábban november 12-én a horvát, Kolozsvárt november 19-én, Erzsébet nevenapján, az erdélyi és Pesten december 14-én a magyar országgyűlés. Akkor már (december 6-án) az erdélyiek óriási többséggel újból kimondták a Magyarországgal való egyesülést s kérték a királyt, hogy őket is híjja meg a magyar országgyűlésre. Az uralkodó december 12-én érkezett a fővárosba s így teljesedett egy akkor keletkezett népdal (együttal kortesnóta) óhajta:

«Fényes lesz Buda vára,
Ha majd eljön a királya...
Honatyáink összeülnek,
Királyunkkal egyesülnek!»

Trónbeszédében a fejedelem dec. 14-én kijelentette, hogy befejezni jött, a mit megkezdett; *személyesen* s így annál sikeresebben akarja eloszlatni azokat az aggodalmakat s elhárítani azokat az akadályokat, melyek eddig a függő kérdések elintézését gátolták. Bevallja, hogy idáig helytelen fölfogásból indultak ki mind a ketten. A kormány azt mondotta, hogy a magyarok a forradalom követ-

keztében elvesztették jogait; s a nemzet, hogy, a jogfolytonosság alapján állva, semmit sem enged jogaiból. Így nem lehet békülni. Ő tehát olyan alpra áll, a melyet mind a ketten elösmernek; vagyis egy sarkalatos törvényből, a *pragmatica sanctió*ból indul ki. Ez biztosítja az ország önállását, de azt is, hogy együtt maradjon az uralkodóház többi országával. Most az a legfőbb feladat, hogy szabályozzák a közösen elintézendő ügyeket. Ő a maga részéről ezt megtette az 1860. október 20-án és 1861. februárius 26-án kiadott nyílt parancsokban; de tárgyalás végett ezeket most a magyar országgyűlés elé terjeszti. Ettől várja az 1848. évi törvény-cikkelyek némely részének átvizsgálását és módosítását is. Ha ekként átalakítják és az utókor számára biztosítják Magyarország alkotmányát, ő lelkiösmeretében megnyugodva teszi föl Szent István koronáját, melybe «Magyarország boldogságát és népeinek törhetetetlen szeretetét a legnagyobb ékszer gyanánt óhajtja beilleszteni». És «áldani fogja azt a percet, melyben elhatározta, hogy újból fölkeltsé és megszilárdítsa a fejedelem és az ország közti bizalmat».

Ezt a beszédet a főrendek és képviselők huszonhatszor szakították meg éljenzésökkel; mert tetszett annak nyílt, férfias, békítő hangja s különösen az az ígérete, hogy Erdélyt és Horvátországot visszacsatolja az országhoz. Azonban Deáknak 1866. febr. 24-én elfogadott felirati javaslata megmondta, hogy az ország nem a császári nyílt parancsok alapján rendezi Ausztriához való viszonyát. Az osztrákok és a magyarok függetlenek egymástól, de mind a ketten függenek a közös uralkodótól. Egymástól tehát függetlenül, de fejedelmök hozzájárulásával kell elhatározniok, közös érdekeiket, közös ügyeiket hogyan intézzék.

Időközben valóságos *udvari élet* folyt a budai várban. A király az udvari ebédeken, fogadtatásokon gyakran érintkezett a képviselőkkel (pl. dec. 14-én és 16-án Deák Ferencsel). A képviselőház tisztelgő küldöttségének dec. 17-én egyenesen megmondta, hogy «a történelem tanúsága szerint nincs oly nehéz feladat, melynek

megoldására a királyával szövetkezett magyar nemzet képesítve nem lenne». Az ünnepekre 20-án hazament Bécsbe, s onnan két karácsonyi ajándékkal kedveskedett a nemzetnek: kegyelmet adott több ölműtzi fogolynak (pl. Beniczky Lajosnak, Zambellynek, Szelesteynek) s meghagyta az erdélyieknek, hogy képviselőket küldjenek a pesti országgyűlésre. Emelte a jó hangulatot, hogy 1866. jan. 8. a «királyné», a hogy már széltében nevezték, fényes magyar ruhában, nemzetiszínű drágakövekkel ékesítve, csengő magyar szóval fogadta az országgyűlés küldöttségét, mely őt hazánk meglátogatására kérte. «Mióta — úgymond — őt a gondviselés szeretett férje, a felség által, ép oly gyöngéd, mint feloldhatatlan kötelékkel Magyarországhoz kapcsolta, ennek jóléte iránt folyvást a legélénkebben érdeklődött. Csak növelte azt az a lelkes fogadtatás, melyben férje Magyarországon részesült. Őszintén, mélyen köszöni ezt addig, míg az ország óhajtásához képest férje oldalán ő is megjelenhetik a magyarok közt. Januárus 29-én az uralkodó-pár valóságos diadalmenetben vonúlt be a magyar fővárosba, hol februárus elsején a hódoló küldöttségeket azzal fogadták, hogy «a férfiás eltökélés mindent leküzd». Másnap gr. Mensdorff osztrák miniszterelnök és Belcredi államminiszter (Schmerling utóda) szintén lejött Budára, a képviselőházban pedig febr. 15—24-én nagy tűzzel vitatták, Deák javaslata alapján, milyen választ adjanak a trónbeszédre. Az uralkodó a februárus 26-i udvari estélyen azt mondta gr. Andrássy Gyulának, hogy Deák abban a feliratban a béke számára csak ajtócskákat hagyott. «Kapuk azok, felséges uram» felelt gr. Andrássy és bizonyította, hogy az ország nagyon hajlandó a kiegyezésre. Másnap azonban a feliratot hozó küldöttségnek az uralkodó nyíltan megmondta, hogy sajnálja az ő tervei iránt támadt aggodalmakat. Ő a kiegyenlítést közösen elismert jogalapon őszinte szándékkal, de azzal a szilárd elhatározással indította meg, hogy saját jogait s birodalma érdekeit megóvja.

Mennyire nem akarja sérteni egyiket sem, a képviselőház azzal mutatta meg, hogy március 3-án bizottságot küldött ki az

ú. n. *közös ügyek* tárgyalására; de kevés jóval biztatta őket az egy óra mulva érkezett leirat visszautasító, rideg hangja. A fejedelem megmondta, hogy mélyen érzi a reá háruló kötelmek súlyát; érzi a királyi felavatás közjogi jelentőségét és a hit szentségét, melylyel a koronázott király fogadalmat tesz az alkotmány sértetlen megtartására. De éppen azért, mert a koronázást nem tartja csupán ünnepélyes szertartásnak, teljesen nem állíthatja helyre az 1848. évi törvényeket, mert azoknak fentartására meg nem esküdhetik; ezt *vallásos hite és lelkiismerete* egyaránt tiltja. Meg van győződve, hogy az országgyűlés éppen ezekben a vallásos érzelmekben ösmeri föl az ország alkotmányos létének legbiztosabb zálogát.

Harmadnap (márc. 5.) az uralkodó-pár visszautazott Bécsbe. Ittléte alatt a császár minden ünnepies alkalommal magyar huszártábornoki ruhában, felesége pedig igazi magyar királyné módjára mindig magyar ruhában járt. Többször tapsoltak a nemzeti színház művészeinek. Az udvari bálokon, estélyeken is magyar volt minden: a viselet, beszéd, zene, táncrend, sőt részben — a tánc is. A csárdás «udvarképes» lett. Az udvari ebédeken, egy szemtanú (Tóth Kálmán) szerint, mindig nagyon élénk volt a hangulat. «Míg Bécsben — úgymond — az egérszaladást is meg lehet halani az ilyes trakták alatt, a magyar ember nem tűri a csendességet: beszél, mesél s az ünnepihez a jókedvűség színét is odakölcsönzi.» Fekete kávé után a fejedelem a szomszéd szobában jóízűen elbeszélgetett vendégeivel, a kik távozásakor — a bécsiek nagy megütközésére — mindig harsányan megéljenezték. Megmutatták, hogy «a mennyi ház, annyi szokás» és hogy *itt* az ő szokásaikhoz kell alkalmazkodni. A császárné azonban március 5-én, a hazaindulás pillanatában, mégis megkönyezte ezeket az udvari élethez nem szokott lelkes magyarokat; a császár pedig másnap Bécsből köszönte meg «a tapasztalt hű ragaszkodást és változatlan szeretetet.»

Március 19-én a képviselőház egyhangúlag elfogadta *Deák* második felirati javaslatát, mely a legutóbbi leirrattal szemben fenséges nyugodtsággal foglalta össze a nemzet sarkalatos jogait és

kívánságait; másrészt azonban — az osztrák lapok szerint is — «az uralkodóház iránt olyan ihlettel, mint a magyar történelem legszebb napjaiban». «Bizalmunkat — szólt a felirat — egyedül fölséged atyai szívébe vetjük. Egyedül fölséged fejedelmi bölcsességétől reméljük alkotmányos életünknek oly biztosítását, mely ismét visszaadja keblünknek azt a hitet, hogy a mit a király és nemzet egyesült akarata megállapított, fönnt fog az állani a távol jövőben is jogilag és tetteleg mindaddig, míg a király és nemzet egyesült akarata ismét másképen nem intézkedik.» A feliratot április 18-án a felsőház is elfogadta s az uralkodó 26-án átvette, de válasz nélkül hagyta; csupán azt a reményét fejezvé ki, hogy ez a felirat gyorsítani fogja a kölcsönös megegyezést.

Időközben, április 14-én, a császár megígérte Pest város küldöttségének, hogy ha a békét fentarthatja, a császárnét Balatonfüredre kíséri le s akkor néhány napot a magyar fővárosban tölt. Akkor azonban már mindenki gyanította, hogy a schleswig-holsteini kérdés miatt a poroszokkal háborúra kerül a sor s hogy ezt az alkalmat az olaszok is felhasználják Ausztria megtámadására. Április 20-án az osztrák vezérkar már a sereg mozgósítására kérte a császárt, hogy ellenségei meg ne előzzék; s másnap zajtalanul meg is kezdték a mozgósítást. Az olaszok ellen szánt déli sereg élére a császár *Albrecht* főherceget állította, a poroszok ellen működő északi sereg élére *Benedek* tábornagyot. Megfordítva jobb lett volna. A főherceg a hadjáratnak mindakét valószínű színhelyén, Olasz- és Csehországban is otthon volt; Benedek azonban Csehországban — saját szavai szerint — azt sem tudta, hol folyik az Elbe, míg délen Milanóig minden bokrot ismert. Meg is mondta a császárnak, hogy ő nagyon «jól hegedül, de fuvolázni nem tud». A császár azonban megmagyarázta neki, hogy a hadsereg benne bízik legjobban; ha tehát helyette a főherceget küldené a poroszok ellen, vereség esetében az uralkodó-család tekintélyén olyan csorba esnék, hogy neki le kellene mondania a trónról. A magyar katonákat pedig magyar létére ő lelkesítheti legjobban.

A tábornokok azt szerették volna, hogy Velencét a császár jó pénzért engedje át az olaszoknak s azután minden erejével Poroszország ellen forduljon s foglalja vissza tőle a Mária Terézia idejében elvesztett Sziléziát. Mások úgy akarták elkerülni a háborút, hogy Ausztria és Poroszország osztozzék meg barátságosan

I. VILMOS POROSZ KIRÁLY.

Németországon; míg ezek éppen az ő kizárásukkal akartak egy államban egyesülni, hogy ezentúl három német birodalom legyen: Ausztria, Poroszország és (ezek nélkül) egy új Németország. Bariatin orosz herceg pedig egyenesen azt sürgette, hogy Porosz- és Oroszország szövetkezzenek Ausztria felosztására és csak Magyarországot hagyják meg Ferenc Józsefnek; de a cár ezt a tervet nem fogadta el. A magyarok nem bánták volna, ha Ausztriát akár így, akár háború útján maguk a németek szorítják ki Német-

országból, mert akkor kénytelen volna kibékülni velök, hogy nagyhatalom maradjon. Attól tartottak, hogy ha győz, a császár ismét korlátlanul fog uralkodni. Friedjung, osztrák történetíró, arra céloz, hogy maga a császár akarta volna a háborút. Szerinte «legfontosabb elhatározásaiban Ferenc József császár a maga korának his-

VIKTOR EMÁNUEL OLASZ KIRÁLY.

torikusai előtt még mindig homályba burkolt alak. Személyes szerepét kora nagy válságaiban csak az utókor fogja ismerni».

Ezt a vádat megcáfolja az a kiáltvány, a melyben a császár 1866. június 17-én a porosz háború kitörését tudatta népeivel. Kijelentette, hogy sem a porosznak, sem az olasznak nem adott okot a háborúra. A mindentudó Isten a bizonyosága, hogy legelső és legszentebb uralkodói kötelességének ösmerte a béke megtartását. A történelem s az örök mindenható Isten bírószéke elé

idézte a harc okozóit, hogy számot adjanak mindazon szerencsétlenségekről, melyek egyeseket, családokat, vidékeket, országokat fognak sujtani. De már most nem teszi le fegyverét, míg birodalmának és német szövetségeseinek szabad fejlődését és európai hatalmát nem biztosítja. Nem csupán közös erejökben és egyetértésökben bízik, hanem egy legfelsőbb lényben is: a mindenható, igazságos Istenben, kit az ő családja mindenkor hűségesen szolgált s ki nem hagyja el a benne és az ügyök igazságában bízókat.

A poroszok június 18-án, az olaszok 20-án izentek háborút a császárnak; de az olaszok már 24-én (a solferinoi ütközet évfordulóján) elvesztették a *custozzai* döntő csatát. A császár épen akkor napolta el a magyar országgyűlést, mert nem akarta, hogy az a kiegyezés föltételeiről a háború izgalmai közt tanácskozzék. Az országgyűlés 26-án szerencsét kívánt neki a háborúhoz, de kijelentette, hogy az alkotmány mielőbbi visszaállítását kívánja s azután csöndesen széteszlott. Azonban egy hét múlva már megérkezett annak a híre, hogy a poroszok *Königgrätznél* döntő diadalt nyertek (július 3.). A császár férfiasan fogadta a megdöbbsentő tudósításokat. «A gondviselés keze súlyosan nehezedett reánk — szólt a magyarokhoz július 7-én intézett fölhívásában. — A harcban, melybe nem enakaratom, hanem a viszonyok kényszerűsége ejtett, minden emberi számítás meghiúsúlt; egyedül az a bizalom nem, a melyet derék hadseregem vitézségébe fektettem.» S ugyanakkor, a mikor *Klapka* tábornok porosz segítséggel csapatot szervezett Magyarország fölkeltésére, a császár is fölhívta «hű magyarjait», hogy önkénteseket küldjenek zászlai alá. «Sorakozzanak minél számosabban a megtámadott *birodalom* védelmére; legyenek méltó fiai vitéz elődeiknek, kik hőstetteikkel hervadhatatlan babéroszorút fűztek a magyar név dicsőítésére.»

A magyaroknak azonban nem kellett sem a birodalom, sem a forradalom; *önként* nem mentek egyik zászló alá sem. Szótlanul teljesítették kötelességöket s nem törődtek azokkal, a kik Ferenc József helyett Frigyes Károly porosz, Leuchtenberg orosz, vagy

Napoléon francia hercegeket ajánlották királyuknak. Mialatt a bécsiek azzal tüntettek a kikocsizó császár ellen, hogy öcscsét, Miksa császárt éltették, a városi tanács pedig vitézül arra kérte, hogy ne engedje ostromoltatni Bécset, — Erzsébet császárnét a pestiek július 9-én mély tisztelettel, 13-án pedig, midőn gyermekeivel együtt náluk keresett menedéket, kitörő éljenzéssel fogadták. A császárné Bécsben megindítóan búcsúzott el urától, sőt nyilvánosan kezét is csókolt neki. Ez a kéz sohasem fogta erősebben a kormány gyepölőjét, mint most, a nehéz napokban, mikor a győztes poroszok már Bécs ellen nyomútlak. Osztrák alattvalói ezt a pillanatot tartották a legalkalmasabbnak, hogy az alkotmány visszaállítását követeljék tőle. Az uralkodó július 19-én maga elé hívatta *Deák* Ferencet és gróf *Andrássy* Gyulát, hogy megtudja tőlük, miként vélekednek a magyarok a változott viszonyok közt. Deák megnyugtatta, hogy «hite szerint a magyar nemzet Königrätz után is csak azt követeli és semmivel sem többet, mint Königrätz előtt». Sőt azt tanácsolta, hogy az alkotmányt majd csak a béke megkötése után állítsa helyre, hogy olybá ne tűnjék fel a dolog, mintha kényszerűségből tenné; de gyorsan kössön békét s azután mindjárt adja vissza a nemzet jogait. Deák csak négy óra hosszat maradt Bécsben s az uralkodó gróf Andrássyval és más magyarokkal tárgyalt tovább; de sohasem felejtette el azt a nemes mérsékletet, a melyet Deák Ferenc ekkor tanusított. Ellenben pár nap múlva, 23-án, egyenesen megmondta a bécsieknek, a kik alkotmányos kormányzatot kértek, hogy az alkotmányt mielőbb helyre akarja állítani, de szeretné, ha a bécsiek hűsége nemcsak szavakban, hanem tettekben is nyilatkoznék. Július 26-án ostromállapotba helyezte Bécset, a mely akkor politizált legerősebben, mikor az ellenség a főváros közelében állt.

A császár, hogy minden erejét a poroszok ellen fordítsa, bár hajóhada Lissánál (jul. 18.) fényes győzelmet nyert az olaszokon, Velencét átengedte III. Napoléon császárnak, s hadserege fővezé-

révé Albrecht főherceget nevezte ki. Pozsony közelében, *Lamacsnál* (Blumenaunál) július 22-én már megkezdődött a döntő csata, de félbeszakította a *Nikolsburgi fegyverszünet* híre. Az előleges békét szintén Nikolsburgban tárgyalták. Népeihez intézett kiáltványában a császár már 10-én megmondta, hogy később újrakezdeni a háborút, mint lemondani birodalma hatalmi állásáról. Ez a kívánsága teljesült, mert a 26-án előlegesen kötött békében Ausztria egy talpalatnyi földet sem engedett át a porosznak, de beleegyezett, hogy a német szövetség feloszolják és Németország az ő részvevése nélkül alakuljon újra. Szövetségese, Szászország sem vesztett semmit, mert a császár kijelentette, hogy ő a szász királynak megígérte, hogy országa területét megvédi s most inkább megújítja a küzdelmet, mint hogy feláldozza Szászországot. Ausztriának ugyan nem csekély áldozatokat kellett hoznia, de mégis jóval kevesebbet, mint a porosz király akarta, a ki panaszkodott is, hogy ilyen «silány békét» kellett kötnie. Az előleges békével nem törődve, Klapka (aug. 3.) betört ugyan Magyarországra, de még aznap visszavonult. Minden további hadimozgalomnak véget vetett az a béke, a melyet az osztrákok a poroszokkal *Prágában* 1866. aug. 23-án és az olaszokkal *Bécsben* október 3-án kötöttek.

Ennek a két szerződésnek az a legfontosabb következtése, hogy *Ausztria kilépett a német szövetségből*, melynek elnöke a császár volt és *elvesztette olaszországi utolsó birtokát is, Velencét*. Nagy veszteség ez a Habsburgokra nézve, a kik közül 1273 óta a német-római szent birodalomnak annyi császára és a német szövetségnek (a Bundnak) három elnöke volt; és a kik V. Károly császár (1535.) óta Olaszország egy részén is uralkodtak. A hogy a császárné mondta, urának Olaszországból nem maradt egyebe, mint az olasz nyelv. Ezt még öreg korában is szívesen és jól beszélte. Századok óta Ausztria vagy inkább a Habsburg-ház akadályozta a németeket Németország, az olaszokat Olaszország egyesítésében, erős, nemzeti állam alakításában. Poroszország felényi volt, mint Ausztria; mégis győzött, mert *nemzeti lelkesedés* heví-

tette. A magyarok, csehek, lengyelek nem tartották magukat veszteseknek, mert nem őket verték meg, hanem a mindnyájokat elnyomó osztrákot. Nemzetiségöket még jobban féltették és becsülték, mióta a poroszok és olaszok újból megmutatták, milyen sikereket érhetnek el, ha ragaszkodnak hozzá; ellenben az osztrákok elkedvetlenedtek, mert a németek őket úgyszólván számkivetették. «Föl, népeim! Bízhatok császárotokban! — buzdította őket az uralkodó még július 10-én. — Ausztria népei sohasem voltak nagyobbak, mint a szerencsétlenségben. Követni akarom őseim példáját és Istenbe vetett rendíthetetlen bizalommal, elhatározással, kitartással világítok előttetek.» Túl az oceánon majdnem ugyanígy szólt öccse, *Miksa* mexikói császár, a ki helyén maradt, mikor a fölkelők elől még menekülhetett volna. «Oly nemzetségből származom — úgymond — a mely ennél súlyosabb válságokat élt át.» De míg ő trónjával együtt csakhamar életét veszttette, bátyja az eddiginél biztosabb, mert nemzeti és alkotmányos alapra fektette a maga uralkodását.

A viharos időkben Erzsébet császárné július 13. óta gyermekeivel Budán nyaralt, sőt aug. 19-én a szász trónörökösnét is lehozta magával s másnap együtt ájtatoskodtak a szentistvánnapi körmeneten. Súlyos gondokkal küzködő urát kétszer (jul. 29. és nevenapján, aug. 18.) látogatta meg Bécsben, hová gyermekeivel együtt csak szeptember 2-án költözött vissza. Része volt benne, hogy a császár saját udvartartása költségeiből egyszerre 2.355,000 forintot engedett át a sebesültek segítésére. Morvaországban a háború veszteségeinek enyhítésére s a munkások foglalkoztatásár vasútvonalak építését rendelte el s egy millió forintot szánt különféle építkezésekre. Októberben a csehek és morvák diadalívek és ünnepségek nélkül, de hódolattal fogadták a császárt, a ki vigasztalásukra jött. Október 25-én azzal tüntette ki a háborúban vitéz prágai három polgárőrséget, hogy Prágában neki s utódjainak a katonasággal együtt teljesíthesse a várőrségi szolgálatot s hogy tagjai cseh nemzetiségű szalagra tűzött hadiérmet viselhessenek.

Harmadnap Prágában egy *Pust* Antal nevű szabólegény meg akarta ölni a császárt, de kísérletét *Palmer* angol hajóskapitány megghiúsította. Aznap a császár az osztrák miniszterekkel és Majláth kancellárral ismét tanácskozni kezdett a magyar kiegyezés ügyében; s 30-án, főképp az aznap külügyminiszterré kinevezett *Beust* sürgetése következtében, november 19-ére, Erzsébet napjára, újból összehívta az országgyűlést.

Magyarország akkor szomorú helyzetben volt. Ellenség ugyan a mult háborúban csak Pozsony táján tapodta területét, de az osztrák és olasz csatatereken több ezer magyar esett el; a május 24-i országos fagy roppant kárt és inséget okozott; kolerában pedig 70,000-nél többen haltak meg. Az országgyűlés megnyitásakor azonban az uralkodó kijelentette, hogy a balsors csapásai-val szemben súlyos föltételek mellett is visszaadván nekik a béke áldásait, alkotmányos kívánságaikat mielőbb teljesíteni akarja. Örömmel ismerte el, hogy az országgyűlés 67-es bizottsága a közös ügyek tekintetében olyan javaslatot készített, a melynek alapján tárgyalni lehet. Ő a maga részéről múlhatatlanul fentartani kívánja a hadsereg egységét s a többi kérdést is tisztán, világosan akarja megoldani. S *akkor* a felelős kormányzatot és az alkotmányt nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában is helyreállítja. A mult kegyeletes hagyományait a jelen helyzet követeléseihez szeretné alkalmazni, hogy a jövőt biztos alapra fektethesse. Az országgyűlés azonban nagyon ridegnek találta a leiratot és dec. 17-i föliratában a nemzet kívánságainak haladéktalan és őszinte teljesítését kérte. «Adja vissza felséged mindenekelőtt alkotmányos szabadságát a magyar nemzetnek, hogy az jogaiban biztosítva, egyetértésben megszilárdúlhasson, anyagi erejében gyarapodhassék és biztos támasza lehessen felséged trónjának is minden időben.» Ezt a feliratot az uralkodó egy napon (dec. 23.) vette át a horvátokéval, mely kijelentette, hogy a magyarokkal való kiegyezést abbahagyja. Dec. 28-án pedig a császár rendeleti úton hozta be az általános hadkötelezettséget, holott az alkotmány értelmében

erről csak az országgyűlés intézkedhetett. A borús 1866. esztendő tehát reménytelenül végződött.

A ház 1867. januárius 17-én feliratban kérte a királyt, hogy ne tegye lehetetlenné a kibékülést: vonja vissza rendeletét, állítsa helyre az alkotmányt s ők törvényben készek megállapítani a védelem új rendszerét. Az uralkodó a felirat átnyújtásakor elég

BÁRÓ BEUST FRIGYES.

kedvezően válaszolt. Megígérte, hogy azonnal kinevezi a magyar minisztériumot, a mint a hatvanhetes bizottság elkészíti s ő elfogadhatónak találja a közös ügyek intézéséről szóló javaslatát. E közben gyakran tárgyalt magyar államférfiakkal, különösen Andrássyval, Lónyayval, Eötvössel, februárius 8-án pedig Deákkal. Maga följegyezte minden fontosabb nyilatkozatukat; s 38 esztendő múlva, mikor a főbb kérdések ismét szóba jöttek, a kihallgatáson ezekről a jegyzetekről olvasta le az akkori államférfiak véleményeit. «Azok közül — szólt az egyik képviselőhöz 1905. márc. 7-én — a kik

a kiegyezést megcsinálták, már csak én élek; s jegyzeteimmal én vagyok az egyetlenegy élő tanubizonyság, hogyan értelmeztünk akkor egyes vitás pontokat.» Lónyay Menyhért elősmeréssel jegyezte föl, hogy a tanácskozásokon «gyönyörűen, pártatlanul, részrehajlás nélkül elnököl. Szépen tud megkülönböztetni (distinguálni); a vitát a kérdésre visszaviszi, de saját véleményét tartózkodott ki mondani; sőt még modora által se szereti gyaníttatni nézetét. Az 1848. évi törvényeket (melyeknek egy részét módosítani kívánta) igen alaposan érti: minden paragrafusra emlékezik.» Az uralkodót végre is sikerült megnyugtatni, hogy az országgyűlés kielégítő javaslatot fog készíteni az Ausztriával közös ügyek elintézéséről és hogy egy magyar minisztérium előterjesztésére módosítani kész az 1848. évi törvények egy részét is. 1867. februárius 17-én tehát az uralkodó megszüntetvén a magyar és az erdélyi udvari kancelláriát s a magyar királyi helytartótanácsot, gróf *Andrássy* Gyulát nevezte ki a *felelős magyar minisztérium* elnökének. Az országgyűléshez aznap intézett leiratában elősmerte, hogy a régi magyarok a veszedelem perceiben mindig tántoríthatatlan hűséggel siettek a fenyegetett trón és birodalom védelmére. A multak ezen lelkesítő emlékei remélnie engedik, hogy az ősök utánzásra méltó erényei a jelen nemzedékre is átszálltak s az is meg fogja védeni a trónt és a birodalmat. Így biztosítva látván a birodalom fennállását, a magyar országgyűlés komoly, higgadt, ünnepies kijelentéseivel szemben aggodalmait megszüntetnek. Tehát örömmel ragadja meg az alkalmat *Magyarország alkotmányának helyreállítására* és e célból a magyar felelős miniszteri kormány kinevezésére. Szilárdan el van határozva, hogy az ország alkotmányát minden megtámadás ellen megoltalmazza és sértetlenül fentartja. Reméli, hogy Magyarország hű népei ezentúl is erős támaszai lesznek királyi székének s vész idején elszánt védői mind a magyar szent korona országai, mind pedig a birodalom területi épségének.

VIII.

MAGYARORSZÁG ÉS AUSZTRIA KIEGYEZÉSE.

Az engesztelődés dicsősége. Deák Ferenc. A felelős minisztérium. Az Ausztriával közös ügyek. Kossuth levele. A koronázás világtörténelmi jelentősége. A királyi pár ajándéka a honvédeknek. Öröm és bánat. A király a párisi világkiállításon. Ősei sírjánál Nancyban. Kossuth szerint az osztrák ház uralma hazánk függetlenségével összeférhetetlen. Ausztria elfogadja a kiegyezést és új alkotmányt kap. Az első közös és az új osztrák alkotmányos minisztérium. A delegációk megnyitása. A magyar-horvát kiegyezés. A második unió Erdélylyel. A király három nagy feladata. (1867—1868.)

Az alkotmány helyreállítását tudató leíratot az országgyűlés másnap örömmel és tisztelettel fogadta. Báró Vay Miklós a felsőházban úgy üdvözölte, mint a nemzetek életében minél ritkábban előforduló világeseményt. A gondviselés úgy akarta, úgymond, hogy az igazság, a jog száz meg száz nehézségen diadalmaskodjék s a királynak juttatta a legnagyobb dicsőséget: az engesztelődés dicsőségét. A feltornyosult akadályokat — Vay szerint — maga a király hárította el, a ki száz meg száz gordiusi csomót oldott meg *személyes erejével és befolyásával*.

A királyról elmondhatjuk Schillerrel:

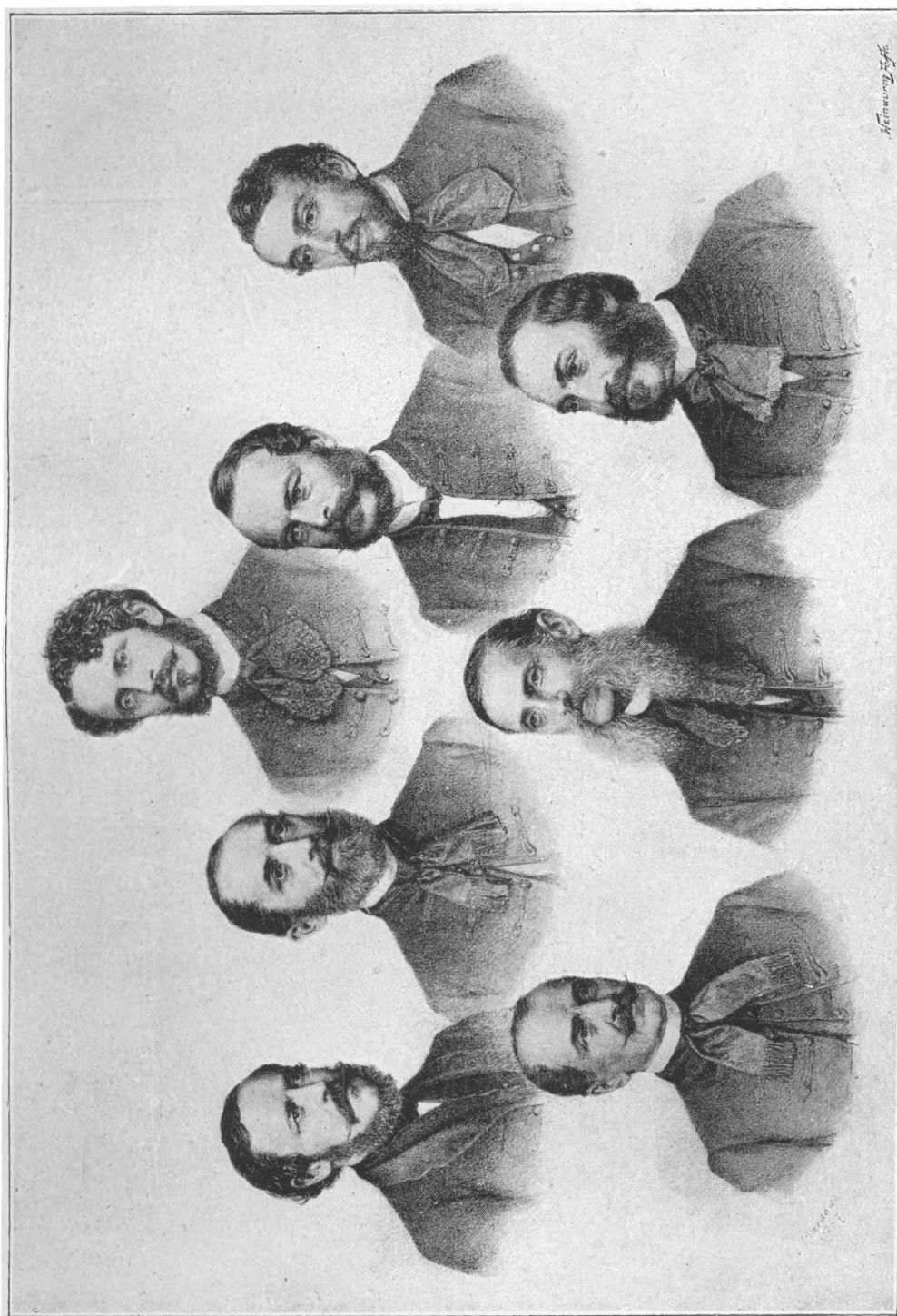
«Oh, mi nehéz meggyőzni szívünk'! Dícsérem a bátrát;
De ki szívével győz: többre becsülöm a hőst.»

Tudott parancsolni szívének, a mely tizennyolc esztendeig az egységes, erős Ausztriáért dobogott; szívébe zárta most már azt a nemzetet is, a mely azon tizennyolc esztendő alatt a jog és igazság fegyverével küzdött a lételet megsemmisítő egység ellen. Ebben a küzdelemben *Deák* volt a nemzet vezére. A hogy maga mondta tisztelőinek, nem azért vitte elül a zászlót, mintha mások talán még jobban nem tudták volna lobogtatni azt; hanem mivel az út olyan keskeny volt, hogy csak egy ember fért el rajta s a véletlen úgy akarta, hogy ő jusson előre. Zászlaját most meghajította a király előtt s így vele együtt osztozik az engesztelődés

dicsőségében. Februárius 18-án a fővárost a lakosok fellobogózták, kivilágították s este fáklyászenével tisztelték meg Deákot, Andrássyt. A király pedig a miniszterelnökhöz intézett táviratban fejezte ki örömét, hogy leiratát ilyen jól fogadták.

Februárius 20-án Andrássy elnöklete alatt «hét magyart» (gr. Festetich György, báró Wenkheim Béla, Lónyay Menyhért, báró Eötvös József, Horváth Boldizsár, gr. Mikó Imre, Gorove István) nevezett ki miniszternek, a honvédelmi minisztérium teendőit pedig ideiglenesen az elnökre bízta. A minisztérium már 23-án átvette az ország politikai kormányát, azonban a helytartótanács s a két kancellária működése csak március 10-én szűnt meg. Harmadnap (márc. 12-én) a fővárosba érkező királyt nagy lelkesedéssel fogadták. «Örvendek — szólt a főváros küldöttségéhez, — ha a szerencsésen változott viszonyokban a két testvérváros, mint az ország szíve, jobb idők hajnalát látja; mert ha a szív bizalomteljesen és életerősen dobog, akkor az egész test, az ország összes lakossága is, jobblétének és megelégedésének fog örülni. Az ország öröme pedig és népeim boldogsága mindenkor az én örömem és boldogságom is.» Ilyen szellemben felelt az országgyűlés küldöttségének 14-én, a mely nap Budán először elnökölt a minisztertanácsban. 23-án mind a király, mind az országgyűlés helyeselte, hogy Lónyay pénzügyminiszter az állam számára megvette Gödöllőt s azt a királyi család nyaralóhelyének rendezi be. A király 26-án tartotta az első udvari vadászatot a Grassalkovicsok egykori uradalmában s attól fogva gyakran és szívesen tartózkodott ottan.

Időközben a képviselőház tíz (márc. 20—29) s a főrendiház egy napi (ápr. 3) vita után elfogadta az Ausztriával közös érdekű viszonyokat rendező törvényjavaslatot. Az ehhez (május 17) írt bevezetés szerint örömmel üdvözölte az uralkodónak azt az elhatározását, hogy az alkotmányos kormányzat rendszerezését az egész birodalomban megállapítani óhajtja s ezzel trónja fényét s a birodalom erejét és hatalmát minden népnek a közügyek iránti érdeklő-

GRÓF ANDRÁSSY GYULA MINISZTERJUMA.

Fönt Andrásy, a középső sorban Eötvös, Wenckheim, Lónyay és Horváth, az alsó sorban Mikó, Festetics és Gorove.

désére kívánja fektetni. Az országgyűlés ehhez képest ebben a törvényben gondoskodott, hogy a király az 1723. évi törvények (a *pragmatica sanctio*) értelmében együttesen és elválaszthatatlanul uralkodjék hazánkon és az osztrák örökös tartományokon, másrészt azonban Magyarországnak a törvényhozásban és kormányzatban való függetlenségét és önállását is biztosítsa.

Május 22-én, a birodalmi tanács megnyitásakor, a császár az osztrákokat is intette, hogy vessék a feledés fátylát a közelmultra, mely a birodalmon mély sebet ütött. Okúljanak a vele járó tanulságokból s bátran, egész erejökkel állítsák helyre a birodalom belső nyugalma és külső tekintélyét, hatalmát. Lépteiket ne a megtorlás titkos gondolata vezesse, hanem abban keressenek, vele együtt, nemesebb elégtételt, hogy alkotásaikkal, tetteikkel becsüléssé és hajlandósággá szelidítsék az idegenséget és az ellenséges érzületet. Akkor, bármely törzshöz tartoznak s bármely nyelven beszélnek, Ausztria népei a császári zászló körül sorakoznak s örvendező szívvel bíznak császáruk ősenek (III. Frigyesnek) szavaiban, hogy Ausztria a Mindenható védelme alatt fenmarad és virágozni fog a legkésőbbi időkig.

Azonban a birodalmi tanács fanyaron látott munkához, a horvát országgyűlés pedig a magyarokkal való egyességet oly képtelen föltételekhez kötötte, hogy a király május 25-én feloszlatta, mert miatta nem akarta tovább halogatni a koronázást. Másnap megjelent Kossuthnak Párisból május 22-én Deák Ferenchez intézett levele, melyben a közösügyes törvényt s az 1848. évi törvények módosítását a nemzet halálának mondta. A levél óriási hatást tett a nemzetre. Böszörményi László az országgyűlésen indítványozta is a koronázás elhalasztását, de oly időben (június 4), a mikor az országgyűlés már minden akadályt elhárított annak az útjából. Május 29-én végleges alakjában is megszavazta a közös ügyekről szóló javaslatot, 31-én módosított négy 1848. évi törvényt. Június 4-én becikkelyezte V. Ferdinánd királynak és Ferenc Károly főhercegnek a trónról még 1848-ban történt lemondását s így az 1791. évi III. törvénycikk értelmében Ferenc Józsefet tulajdonképen csak

most ösmerte el a trón törvényes örökösének. Ugyanakkor azonban kimondta, hogy Magyarországot ezentúl minden trónlemondásról külön kell értesíteni s beleegyezését alkotmányos módon megnyerni. Ezek meglévén, az országgyűlés azonnal megállapította a koronázási hitlevél és esküminta szövegét, 50—50,000 arany koronázási ajándékot ajánlott meg a királynak és a királynénak, koronaöröket (gr. Károlyi György, br. Vay Miklós) választott, a koronázásnál a nádor teendőinek végzését gr. Andrássy Gyulára bízta (mivel Deák Ferenc nem vállalkozott), 6-án pedig megkérte a királyt, hogy magát és feleségét megkoronáztassa.

A király, ki junius elseje óta a fővárosban tartózkodott, a nemzet kívánságait még aznap teljesítette. «Bizalommal fordultunk a nemzethez — szólt — midőn felhívtuk a helyzet nehézségeiből fejlődött akadályok elhárítására. Hű Magyarországunk teljesen megfelelt a beléhelyezett bizalomnak. Az nem lehet, hogy állandó és üdvös ne legyen, mit őszinte egyetértéssel a király és nemzet alkotak.» A küldöttséghez intézett válaszában a királyné is áldotta az isteni gondviselést, hogy ezt a magasztos percet megélnie engedte.

Junius 8-án a képviselőház már reggel félhatkor ülést tartott s onnan ment át a várba a *koronázásra*. Mert a földnek csak két országa van: Anglia és hazánk, hol egyedül a koronázás juttatja a királyt hatalmának teljes birtokába. Magyarország, Erdély, Horvátország, Tótország, Dalmácia, Bosznia, Szerbia, Bulgária, Kumania (Oláhország), Lodoméria és Galicia zászlai jelentették azt a hatalmat, a mely a magyar királyt történelmi jogon illeti. Huszonhat külföldi állam képviseltette magát azon a nagy napon, a mikor a nemzet nevében Mátyás király templomában *Simor* János esztergomi hercegprimás és gróf *Andrássy* Gyula tette I. Ferenc Józsefnek — a 61-ik törvényes magyar királynak — majd Erzsébet királynénak fejére Szent István koronáját. A koronázás ősi módon ment végbe;* de mégis sok tekintetben különbözött a régiektől.

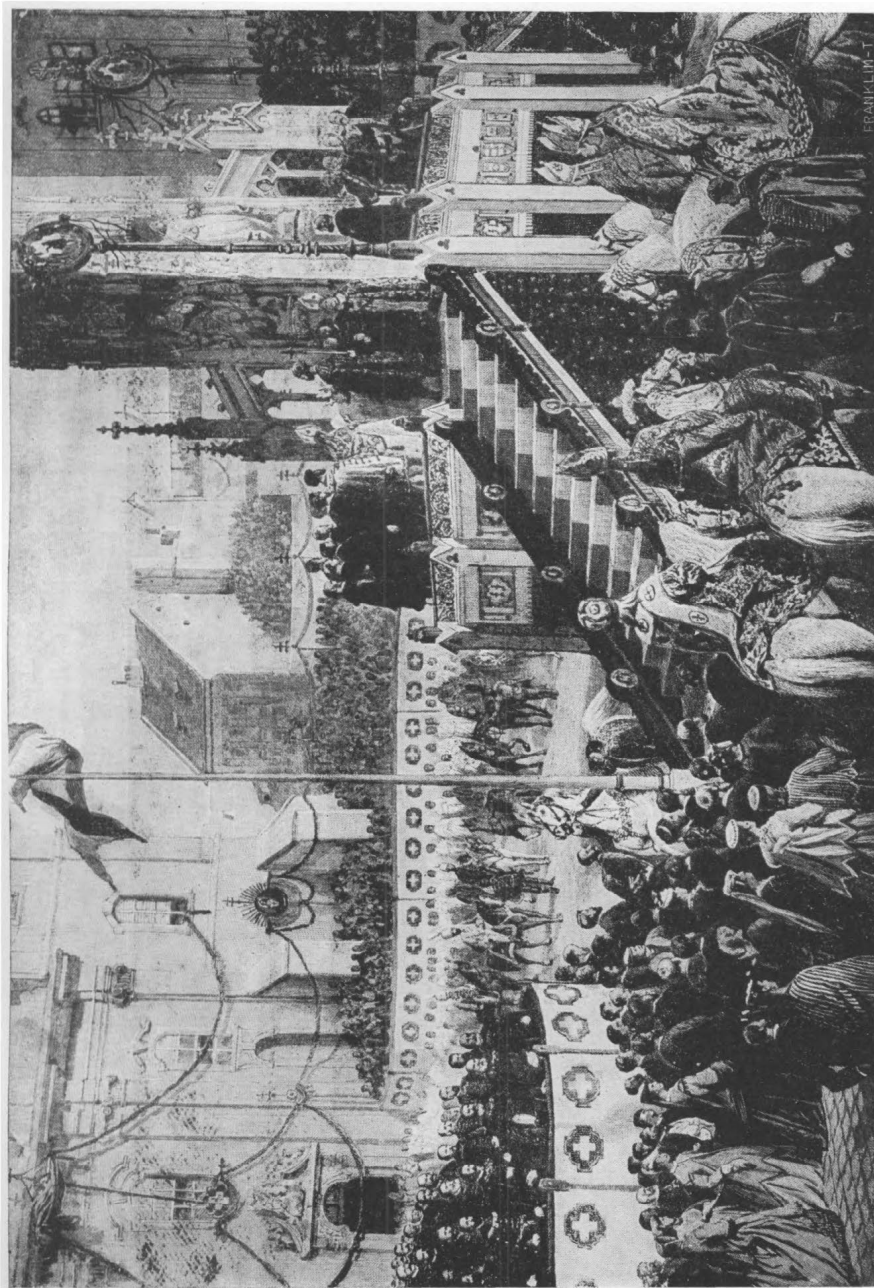
* Böven leírja Falk Miksa és Dux Adolf Koronázási Emlékkönyve. (Pest, 1867.) 2 r. 52 lap, 20 műmelléklettel.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.

1. FERENC JÓZSEF KORONÁZÁSI ESKÜJE 1867. JUNIUS 8-án.

Ferenc József volt az első, a kit nem a kiváltságos osztályoknak, hanem az egész népnek országgyűlése koronázott királylyá; s ő is az egész nép számára adott hitlevelet s tett esküt a demokratikus alkotmányra. Szent esküjét minden Habsburg közül ő mondotta el először magyarul, az állam nyelvén. Először ő kötött frigyet a magyar nép *minden* osztályával; pedig nemcsak a fényes szertartásokban ragaszkodott Magyarország legdicsőbb korának, a középkornak emlékeihez, hanem esküjében is, melylyel — az ellenállásról szóló záradékot kivéve — még az aranybullának, a nemesi alkotmány legféltebb kincsének megtartását is hitttel fogadta. De mindennél fontosabb volt, hogy százezrek jelenlétében biztosította Magyarország és társországai jogait, alkotmányát, függetlenségét és területi épségét s így szakított azzal a tizennyolc esztendő törekvéssel, mely hazánkat Ausztria tartományává akarta alázni. Méltán mondhatta báró Kemény Zsigmond, hogy «a mult hibáinak elősmerésével, mely emelkedett szívek tulajdona, jobbát nyújtá nemzetünknek; s nemzetünk állambölcsésége, fátvolt vetve a multakra, bizalmat bizalommal viszonzott.»

Ezt jelenti az 1867 június 8-i koronázás, nemzetünk történetének egyik legnevezetesebb napja. A koronázás a Mátyás király Nagyboldogasszony-templomában, az aransarkantyús vitézek föl-
avatása a helyőrségi Szent János-templomban történt. Szemképráz-
tató menetben, zászlósuraktól, főpapoktól, a vármegyék bandériu-
maitól, a nemrég (ápr. 21) helyreállított magyar testőrségtől stb. kísértetve vonult át a koronás király a pesti oldalra. Ott, a bel-
városi plébánia-templom előtt, Isten szabad ege alatt mondta el
esküjét s a most róla nevezett tér koronázási dombján tette meg
a szokásos kardvágást a világnak mind a négy tájéka felé annak a
jeléül, hogy megvédelmezi az országot, akárhonnán éri támadás.
Az ebédnél az országgyűlés küldöttei és az asztalnokok szolgálták
ki a királyt, a ki áldomást mondott a hazára. A magyar király
ezen a napon a középkor teljes fényében jelent meg. Csupán
nyolc képviselőnek távolmaradása tűnt fel. A «hét magyar» (a meny-

A KIRÁLYI PÁR AZ ORSZÁGGYÜLÉS HÓDOLATÁT FOGADJA.

nyien a szélsőbaloldaliak voltak) ezen a napon Cinkotán búslakodott, Deák Ferenc pedig, «gyöngélkedése miatt» nem jelent meg. Beérte azzal a két fényképpel, a mit a királytól s a királynétól kapott. A nemzet valóban hármajuknak tulajdonította a mai nap örömét: Deák Ferenc bölcsességének, a királyné békítő szellemének s a király férrias elhatározásának.

Másnap, piros pünkösdi napján, a külföldi hatalmasságok tisztelegtek a hamvaiból újra éledt Magyarország királyánál. Délután a királyi pár megjelent a vigadóbeli díszbédén, hol leírhatatlan lelkesedéssel fogadták. Az utcákon százezrek éltették a királyt, ki ezen a napon minden politikai s 354 közönséges vétkesnek megkegyelmezett és valamennyi kívándoroltnak megengedte a hazatérést. Jun. 10-én fogadta a király az országot, a vármegyék s a városok küldöttségeit, valamint a szokásos koronázási ajándékokat. «Midőn — írta eznapi gr. Andrássyhoz — szerencsés megkoronáztatásunk által helyreállítva látjuk azon egyetértést, mely minden birodalom hatalmának és jólétének alapja, atyai szívünknek nincs forróbb óhajta, mint az, hogy a múlt szomorú eseményeinek nemcsak következményei megszüntetessenek, de szenvedései is, a mennyire tőlünk függ, enyhítettessenek.» Azt a százezer aranyat tehát, melyet feleségével együtt az országtól kapott, a volt honvédek árváinak, özvegyeinek, munkára és keresetre képtelen rokkantjainak fölsegélésére ajándékozta vissza. Pár napja, mikor ezt az elhatározását először tudatta Andrássyval, miniszterelnöke meghatottságának láttára szeliden mosolyogva tette hozzá; «Jó lesz nyomtatékul arra a fátyolra, a melyet a multa vetettünk, hogy sohase bolygassa az idők szele.» Abban a pillanatban méltán kérdezhetette Andrássytól: «Tudnak-e mások is úgy felejtetni, mint én?» Másnap a koronát a hozzátartozó jelvényekkel együtt a Mátyás-templomból, a hol köztiszteltre voltak kitéve, visszavitték a várpalotába s ezzel a koronázási ünnepek véget értek. Harmadnap az országgyűlés küldöttsége élén Simor hercegprímás köszöntö meg a király «felülmúlhatatlan nagylelkűségét,» milyenre az emberi jószívűség egymagában nem képes,

1. FERENC JÓZSEF
1867-ben.
(Fénykép után.)

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ

1867-ben.

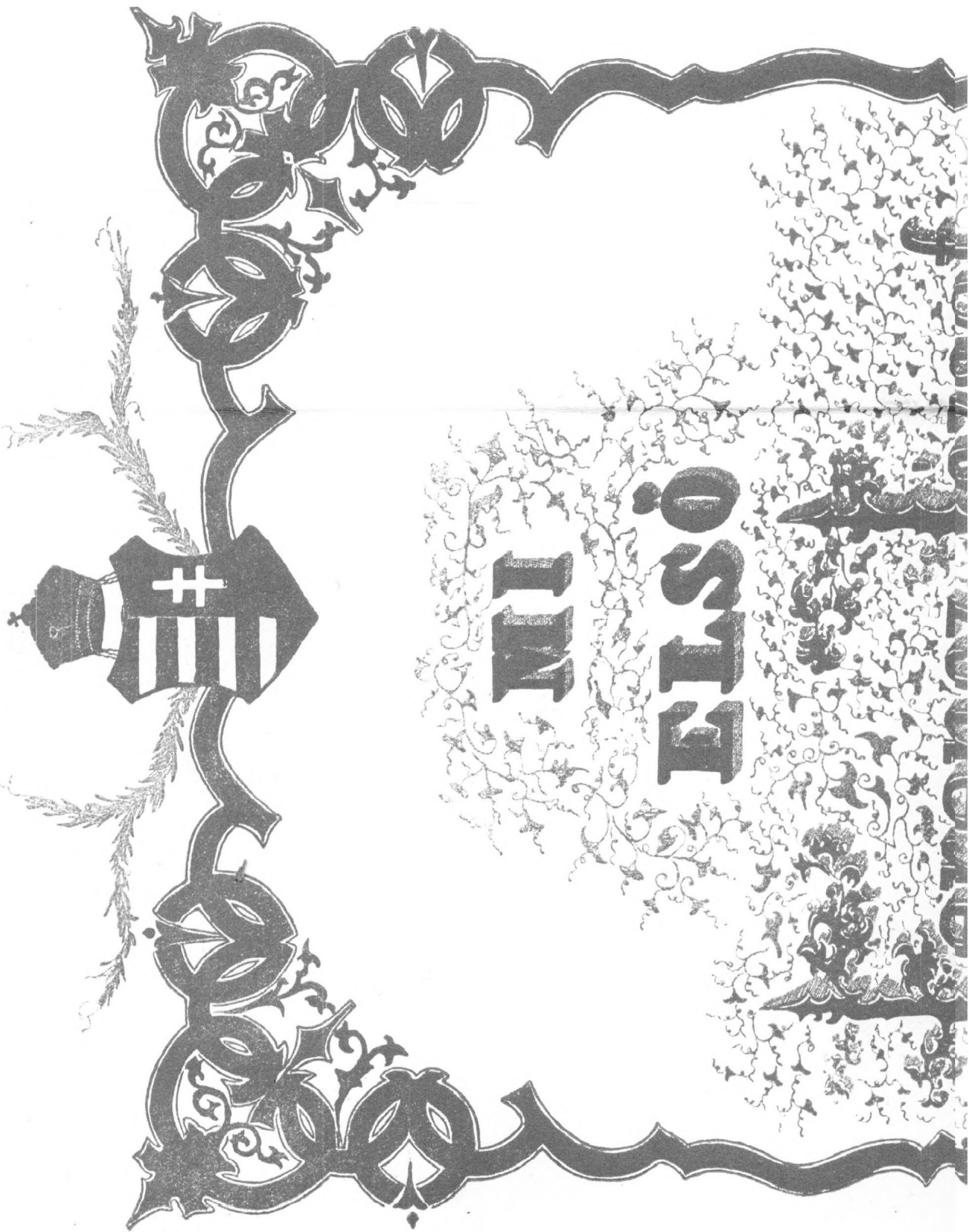
(Fénykép után.)

mert hozzá olyan *vallásosság* kell, mely Isten szent kegyelmétől áradozik s a jóltevésben leli boldogságát. A király nem titkolta meghatottságát. Biztosította a küldöttséget, hogy feleségével együtt édes és megnyugtató öntudatot érez, a mikor a koronázás által szentesített törvényes és alkotmányos frigyet a béke olajágával koszorúzhatták meg. Ugyanez nap hirdették ki az országgyűlésen az első tizenkét törvénycikket, a mit a király jóváhagyott és 28-án ünnepiesen szentesített. Tizenkilenc nehéz esztendő (1848 április 11) óta ez volt az első eset, hogy a nemzet és királya ismét együtt-hozták a törvényeket. Ezt még inkább fokozta az a tisztelet, melyet a főváros népe az este Bécsbe utazó király és királyné iránt tanúsított. A főrendiház elnöke, Majláth György országbíró, aznap lelkesedve hirdette, hogy teljesedett, a mit évek hosszú során keresztül százezer honfikebel epedve óhajtott: «vége az ingatagságnak, mely oly kártékonyan hatott a közerkölcsiségre; ismét helyreállt a törvény tekintélyének az elve. Új korszak küszöbén állunk: új viszonyokkal, új köteleességekkel.»

A kibékített magyar nemzet örömének láttára a király feledni tudta a maga bánatát. Családját épen ezekben a napokban érte két nagy csapás. Albrecht főherceg ifjabb leányának, Matildnak könnyűbáli ruhája öltözködésközben meggyuladt s a fiatal teremtés két nappal a koronázás előtt Budán sebeiben meghalt. S másfél héttel a koronázás után (jun. 19) a mexikói fölkelők Queretárobán főbelőtték Miksa császárt, a király öccsét, a minnek híre különben csak a hónap végén érkezett Bécsbe. A király fölcsókolta édes anyja könyzeit, de elnyomta a maga fájdalmát s teljesítette uralkodói köteleességeit akkor is, mikor azok zajos ünneplésekre kényszerítették. Így például július 27—31-én Bécsben Abdul Azisz török szultánt, aug. 19—21-én Salzburgban III. Napoléon francia császárt és II. Lajos bajor királyt fogadta fényesen, okt. 23—31-én pedig Párisban a világkiállítás alkalmával gr. Andrássyval ő látogatta meg Napoléon császárt. Úgy ünnepelték ott, mint a ki «szövetségre lépett a kor szellemével.» Nagyon kedvesnek találták,

OSTIN
III

Isten kedvező kegyelméből

AUSZTRIAI
CSÁSZAI

hogy a kiállításon megcsókolt egy szép kis leányt, a ki makrancosan kiabált, hogy mindenáron látni akarja a császárt. A nép barátjának mondták, mikor a vadászaton csak egy szegény aszszony virágját fogadta el, a többit pedig hazaküldte feleségének, hogy lássa, milyen szépek Franciaország virágai s milyen barátságosak lakosai. Hízelt a franciák hiúságának, mikor a parasztgazda szőlőjét megízelve, megjegyezte, hogy olyan zamatos és tüzes az, mint a francia szellem; és tetszett nekik «az alkotmányos császár», a ki nem akarta, hogy rendőrök védelmezzék őt a

A KIRÁLY ŐSEI SIRJÁNÁL NANCYBAN.

nép kíváncsisága ellen, mert — úgymond — «inkább taszigáljanak meg egy kicsit, mint hogy őrizzenek.» De valósággal meghatotta a franciákat az az áldomás, a mit (okt. 29) Páris városa lakomáján mondott rájuk. «A mikor — szólt — most egynéhány napja Nancyban őseim sírját meglátogattam, nem fojthattam el egy óhajtsómat. Bárcsak — így gondolkoztam — ebbe a nagylelkű nemzet gondjaira bízott sírba temethetnénk el minden viszálykodást, a mely idáig elválasztott, elkülönített egymástól két olyan országot, mely az előhaladás és a közműveltség útján közös munkára van hivatva. Egyetértésünk legyen új záloga annak a békének, a mely nélkül a nemzetek nem fejlődhetnek. Köszönöm Páris városa fogad-

tatását; mert napjainkban a fejedelmek barátságának és jó egyetértésének kétszeres becse van, a mennyiben a népek rokonszenvére és jóindulatára támaszkodnak.»

A párisiak alkotmányos császár gyanánt éltették Ferenc Józsefet, pedig csak mint magyar király volt alkotmányos. De Magyarországon is visszhangot keltett *Kossuth* Lajosnak a váci választókhoz még Szent István napján intézett az a nyilatkozata, hogy ő az osztrák ház uralmát hazánk függetlenségével és önállásával összeférhetetlennek hiszi. Abony s Eger városok, valamint Hevesvármegye helyeselték nyilatkozatát, határozatukat azonban a kormány megsemmisítette. De az időközben összehívott osztrák birodalmi tanácsban is sokan hangoztatták, hogy jobb volna, ha Ausztria és Magyarország közt csak az uralkodó személye volna közös, míg mások azt vitatták, hogy saját alkotmányukat csak akkor biztosíthatják, ha elfogadják az alkotmányos Magyarországgal közösen intézendő ügyeket. Ez tíznapi vitatkozás után (nov. 12—21.) meg is történt, s a császár még aznap szentesítette az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok alaptörvényeit. December 27-én tudatta ezt a magyar országgyűléssel s ugyanakkor szentesítette az újabb magyar törvényeket, melyek szintén Ausztriához való viszonyunkat szabályozzák; pl. hogy a magyar korona országai milyen arányban járúljanak a közös kiadásokhoz, az államadóságok kamataiból mennyit fizessenek, milyen vám- és kereskedelmi szövetségben éljenek Ausztriával.

A császár és király már december 24-én kinevezte az első közös minisztériumot (a külső ügyekre Beust, a hadügyre John és az ezeket illető pénzügyre Becke bárókat), 30-án pedig herceg Auersperg Károly elnöklete alatt Ausztriának ismét alkotmányos minisztériumot adott. 1868. januárius 20-án a delegációk működését abban a reményben nyitotta meg, hogy Magyarország ősi alkotmányát ez az intézmény újból biztosítja, ha a közös érdekű kérdéseket őszinte egyetértéssel és kölcsönös bizalommal fogják tárgyalni. November 14-én Magyarországot és Ausztriát a kül-

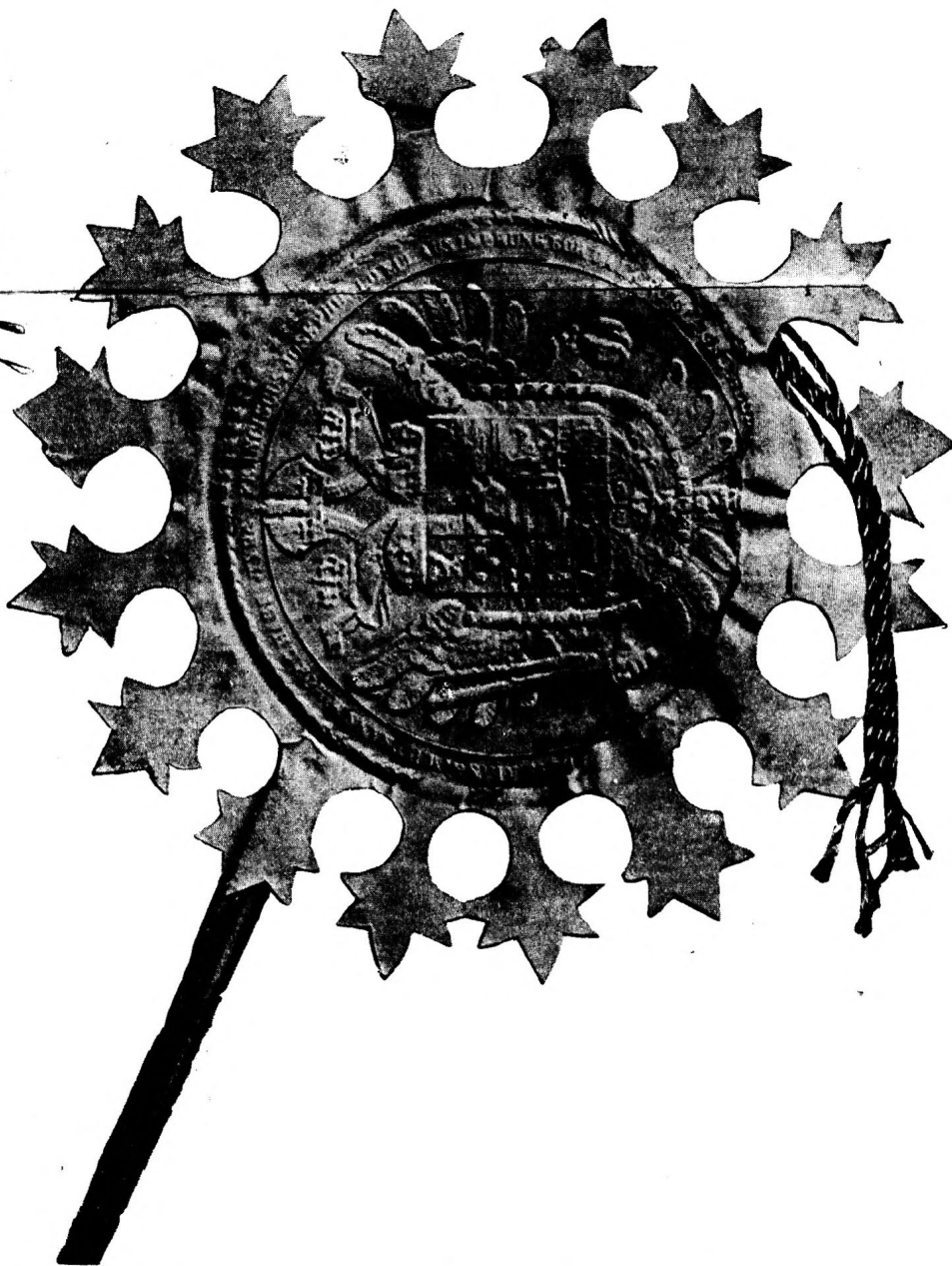

helybenhagyjuk, és királyi aláírásunkkal meg-
erősítjük. -

Kelt a'c M. őszintén kedvelt kirunk te-
kintetes és magvaságos esikzentkirályi és krassz-
nakhorkai G. J. Andrássy Gyula magyarorszá-
gi miniszterelnökünk kezéből, - szabad királyi
Buda fővárosunkban, Szentiván hó 12-ik nap-
ján, - az. Ur. ex. reg. o. sz. a'c határozatuk esk-
tendéjében, - magyar, csak a. t. v. országunkat köd-
sünk. Tizenkilenczedik éviében. -

Jeremiás

Andrahy Sigala

földdel szemben Osztrák-magyar monarchiának vagy birodalomnak rendelte nevezni és december 5-én Budán kifejezte azt a meggyőződését, hogy most már «birodalmának» mindakét része hasonló érdeklődéssel viseltetik az «állam»: a monarchia nagysága, hatalma és biztonsága iránt. November 17-én a király szentesítette a magyarok és horvátok kiegyezéséről szóló (1868:XXX.) törvénycikelyt. Azt a napot (nov. 27.), midőn a magyar országgyűlésre küldött horvát követek nála tisztelegtek, uralkodása legszebb napjai közé számította; mert a magyarok s horvátok kibékülése nemcsak a két királyságra, hanem az egész monarchiára nézve korszakos esemény. December 6-án örömmel szentesített két más magyar törvényt is, mert remélte, hogy ennek következtében Magyarország népei most már testvériesen élnek egymással. Az egyik (az 1868:XLIII. t.-c.) részletesen szabályozta Magyar- és Erdélyországok egyesítését; a másik pedig (1868:XLIV. t.-c.) egyenlő jogúvá tette Magyarországot minden nemzetiségét, de kimondta, hogy politikai tekintetben mindannyian egyetlenegy nemzethez tartoznak: az oszthatatlan, egységes magyar nemzethez.

Úgy hitte, most már teljesítette élete három nagy feladatát.

1. *Kibékítette egymással az uralkodása alatt élő népeket*: a magyarokat az osztrákokkal, a horvátokat, tótokat, szerbeket, románokat a magyarokkal. Egyik legszebb feladatát, a hogy a horvát küldöttségnek (1868. okt. 9.) mondotta, abban találta, hogy ott, hol népei érdekei egymástól elágaznak, királyi szavát engesztelőleg és kibékítőleg vesse mérlegbe.

2. *Az uralkodása alatt álló terület európai nagyhatalom maradt*: nem ugyan mint egységes Ausztria, de mint Ausztria-Magyarország. Saját szavai (1868. dec. 5.) szerint visszavezette azt arra a történelmi alapra, a melyen nyugodott, mikor a legnehezebb harcokat sikeresen megállta és fényes győzelmeket aratott. Most az egykor egységes birodalomnak «mindakét része hasonló érdeklődéssel viseltetik az állam, a monarchia nagysága, hatalma és biztonsága iránt».

3. *Alkotmányt adott Ausztriának, úgy a hogy azt Ausztria trónjára lépve (1848. dec. 2.) megígérte; de módosítva helyreállította Magyarország ősi alkotmányát is.* A mint a kibékítésben főmunkatársa, Deák Ferenc (már 1867. dec. 17.) mondotta: «az alkotmányos szabadság, mely Magyarországon úgy, mint Ausztriában létezik, s a jogi viszonyok, melyeken az alapszik, olyanok, minőknél szabadabbak alig vannak Európában».

A magyarok nemsokára valóban a *legalkotmányosabb királynak* nevezték I. Ferenc Józsefet.

IX.

A KIRÁLY NÉPSZERŰSÉGE.

A hadsereg demokratikus alapja. A hadsereg vezénynyelve. A honvédség. A király a közkatonák közt. Adomák és dalok a királyról a katonaságnál. A magyar nép szeretete. A királyi gyermekek magyar neveltetése. Adomák a király magyarországi tartózkodásáról. Jellemző adatok a kihallgatásokról. Utazási történetkék. A kérvények. A király takarékosága. Gödöllői áldomása.

A király 1868. december 5-én kijelentette, hogy «a monarchiának» *békére* van szüksége. Ezt a békét a hadsereg újraszervezésével akarta biztosítani. Még aznap szentesítette tehát a véderőről szóló (1868:XL.) törvényt, a mely kimondja, hogy *minden honpolgár személyesen köteles katonáskodni*. «Népeim — mondta maga a király — most már osztálykülönbség nélkül, büszkén és jogosult önérzettel fognak zászlaim körül sorakozni, hogy teljesítsék legnemesebb kötelességöket.»

Az új, rendes hadseregnek 800,000 emberből kellett állnia; ebből 329,632 esett a magyar hadseregbe, mint az összes hadsereg kiegészítő részére. Grivicsics tábornok ugyan, a hadügyminiszter képviselője, a magyar delegációban (1868. márc 11.) elszólta magát, hogy a hadügyminiszter sohasem nyújtana segédkezet a hadsereg *kettéosztására*, de tapintatlan nyilatkozatáért a király megharagudott. Megtiltotta, hogy beszédét a hivatalos lapban közöljék, megparancsolta, hogy szavait a delegációban helyreigazítsák s a tábornokot azonnal szabadságolta, majd nyugalomba helyezte. Másrészt azonban szigorúan ragaszkodott a kiegyezésről szóló törvényben nyert azon alkotmányos fejedelmi («legfőbb hadúri») jogaihoz, hogy a hadsereg egységes vezérletéről, vezényletéről és belső szervezetéről ő intézkedjék. Ehhez képest már 1868. febr. 3-án kifejezte azt az *egyéni* meggyőződését, hogy az egységes vezénynyelv minden fegyveres testületnél elengedhetetlenül szükséges és hogy a (német) vezénynyelv egységét, mint idáig, ezen-

túl is fentartani akarja. Nem teljesítette tehát a prágaiaknak azt a kívánságát, hogy polgárőrségek vezénnyelve a cseh legyen. De 1868. aug. 6-án meghagyta, hogy minden tiszt megtanúlja azt a nyelvet, a melyen ezredének legénysége beszél és hogy a magyarországi ezredекhez, a mennyire lehet, csak magyarországi születésű tiszteket oszszanak be.

Teljesen magyar lett a vezénnyelv az ugyanakkor fölállított magyar honvédségnél, horvát a horvátnál, s német az osztráknál. Ez volt az első magyar honvédség, melyet a nemzet és királya közös elhatározással állított fel; sőt a király 1874. szept. 19-én, mikor Alcsúton a honvédség szép felvonulásában gyönyörködött, kíséretéhez fordulva megjegyezte, hogy a honvédség fölállítása az ő tulajdon eszméje. Az öreg honvédek, a kik húsz év előtt harcoltak Ferenc József ellen, most (1868. dec. 7.) szolgálatukat ajánlották az alkotmányos királynak s a király — saját nyilatkozata szerint — bízott benne, hogy a trón és haza iránti kötelelességöket mindenkor híven fogják teljesíteni. Első honvédelmi minisztere is (gróf Andrássy) azok közé tartozott, a kiknek nevét a szabadságharc után akasztófára függesztették; s az új honvédség tisztjei közül nem egy váltotta meg életét nehéz vasban a hazáért szenvedett rabsággal. S hívebb katonái egy királynak sem lehettek, mint ezek az újra szolgáló öreg honvédek, a kik boldogoknak érezték magukat, hogy most már egy a király a hazával, melyért életöket és véröket ajánlják. «A hadsereg — hangzott feljök is a király intelme — ne tagadja meg multját, hanem századok dicső emlékeit a jelenkorra vigye át. Haladva az idővel és a tudománnyal, új elemek (a honvédség, népfölkelés) által megizmosodva, tiszteletet parancsoljon az ellenségnek.»

A dalmátok a Bocche di Cattaro körül 1869-ben fölkeltek a véderőtörvény ellen, s a hogy az alföldi népdal mondta:

«Dalmácia köröskörül füstölög,
Ferenc József nagy ágyúja de dörög!
Fújja Ferenc József réztrombitáját,
Harcra hívja sok szép magyar bakáját.»

Rodics tábornok 1870. elején (a knezlaci békében) lecsönde-
sítette a lázongókat. Máshol mindenütt gyorsan és ellenállás
nélkül hajtották végre a törvényt. Erről maga a király gondos-
kodott, a ki népszerű unokaöccsét, *József főherceget*, már 1868.

JÓZSEF FŐHERCEG.

(Marastoni 1868-iki rajza.)

dec. 5. kinevezte a magyar honvédség főparancsnokának, nagy-
bátyját pedig, *Albrecht főherceget*, 1869. márc. 24-én a hadsereg
főfelügyelőjének. Azonban önmaga is rendkívüli buzgósággal gya-
korolta «legfőbb hadúri» jogait. Résztvett a szemléken, a had-

gyakorlatokon, sorra járta a kaszárnyákat, dicsért és korholt, jutalmazott és büntetett mindenkit a maga érdeme szerint. A Rákos mezején (1869. ápr. 9.) magyarul buzdította az első egyéves önkénteseket, a kik csak hat héttel azelőtt kezdték meg az új törvényben előírt gyakorlataikat; a magyar honvédséget szintén már első hadiszemléje (1869. aug. 25.) alkalmával megdicsérte. A királyné pedig nemsokára (nov. 1.) mint zászlóanya jelent meg, a mikor fölszentelték az első magyar honvédtáblát, melynek szalagjára saját kezével hímezte ezt a jelszót: «Királyért s hazáért!» A magyar ifjú «szárazon és vizen», a hogy esküjében fogadta, mily lelkesedéssel követi királyát, ha, mint Nagy Lajosról írják, a nemzeti zászlót megragadva, «Éljen a magyar!» kiáltással vezeti az ellenségre! Hiszen Ferenc József többé nem zsoldos katonaság, hanem népies hadsereg élén állott, mert a hadseregben és a honvédségben minden egészséges ifjúnak szolgálnia kellett; úrnak, szegénynek egyaránt.

A király nagyon szerette a közkatonákat; szívesen ereszkedett velök szóba s örült, ha azok még vele szemben is megtartották a regulát. Egyszer lovasvadászata alkalmával az őrálló magyar baka a Paszkál-malomnál nem eresztette a tiltott útra. A király szótlanul megkerülte a malmot bosszankodó kíséretével együtt, a rendes útra tért és a napiparancsban megdicsértette a kötelességtudó bakát. Utóbb is (1883.) megtörtént vele, hogy a Rákoson vadászat közben a baka szuronyszegezve állította meg, mert itt lőnek s a kapitány úr megparancsolta, hogy senkit se engedjen át. «De hát engem csak átbocsátasz, fiam?» «Nem bocsátom én a királyt sem!» A király visszafordult s kerülő úton követte a kopófalkát. Mikor a bakának megmondták, kivel beszélt, ennek eszébe jutott, hogy nem szalutált neki; arra fordult tehát, a merre a király elvágatott, szabályszerűen tisztelgett, de — nem hívta vissza. Akkortáiban történt az is, hogy a schönbrunni úton a vágató huszár szemben találkozott a király hintájával. Nagyot rándított a kantárszáron, hogy megálljon, de lova elvágódott és szétter-

pesztett lábakkal maga is a földre pottyant. Hanem azért annak rendje, módja szerint megcsinálta a fejvetést, keményen a király szeme közé nézett és szalutált. A király jókedvűen viszonzta furcsa köszöntését. Mikor a király 1883. febr. 14-én Bécsben épen főudvarmesterének, gróf Festetich György volt miniszternek temetéséről tért haza, szemben találkozott egy közkatona temetésével. Azonnal megállította hintáját, fölállott benne és katonásan tisztelkedett ösmeretlen közvitézének. Hiszen hadjárataiban senki sem fogadhatta meg jobban a költőnek azt az intelmét: «Tiszteljétek a közkatonákat, nagyobbak ők, mint a hadvezérek!»

Máskülönben is jó szívvel volt irántuk. 1869-ben Polában hadihajójáról egy matróz vízbe esett. Alig húzták ki, lucskosan és dideregve munkához látott. A király saját köpenyegével akarta betakarni. «Hagyja el, fölség — szabadkozott a tengerész. — Mi matrózok nem törődünk ilyen csekélységekkel!» — 1884-ben a brucki táborban a király egyszer már hajnali félhatkor betoppant egy barakba. A legénység még aludt, csak egy káplár volt ébren, a ki a bakancsát fűzte s egy «puccer», a ki ingben, gatyában tisztogatta fegyversíjját. «Hapták!» kiáltott a káplár, de csak a puccer állhatott haptákba, mert a többi nem ébredt föl. «Jó, jó — mosolygott a király — csak fűzze be a másik bakancsát is és öltözzék föl, majd megvárom.» Azután a lobogós gatyájú puccerhez fordult. «Te magyar vagy, a hogy látom — szólt. — De hát miért nem viseled a kincstári szűk gatyát?» «Alássan jelentem fölséges uramnak, már megszoktam ezt a bővet, meg azután a komisz gatyá nem is tartós. Csupa rongy, ha egyszer-kétszer ki-mossák. Ezért hordom a magamét és kímélem a komiszat.» A király kinyitatta bornyúját s látta, hogy szépen összehajtogatva csakugyan benne van a két kincstári (bakanyelven komisz) alsónadrág egy pár «virgónia» (virginia) szivar mellett. «No az derék, hogy te az állam számára takarékoskodol — nevetett a király; — az ilyen katonának nagy hasznát veheti az állam.» Még aznap száz virginiaszivat küldött neki azért, hogy úgy kíméli a kincstár vagyonát.

1890-ben Bécsben néhány szegedi baka mutatta meg a királynak, milyen könnyen és hamar lehet fölállítani az új tábori sátrakat. «Nehéz-e a sátor?» — kérdi a király a káplártól. «Jelentöm alássan, felséges uram, dehogynehéz!» «No, de nem is könnyű?» «Jelentöm alássan, felséges uram, *nem épen pillangó!*»

Egyszer egy dragonyos cseh főhadnagyot szolgálati vétség miatt közlegénynyé degradáltak. Megszánta Takács Ignác mihályi esperes-plébános; gondolt merészet és nagyot, fölment a királyhoz, előadta az esetet és kérte, hogy őneki ugyan semmi köze ahhoz az emberhez, de segítsen rajta valahogy: adja vissza a rangját. «Bajos lesz», mondja a király. «Dehogynbajos, felséges uram, hiszen én is tudom, mi a katonaregula: Bocskay-husár voltam negyvennyolcban. Ha fölséged akarja, meglesz.» «Majd meglátjuk», mosolygott a király; s egy hét múlva már a dragonyos ezred tisztikara teljes díszben tisztelgett a derék magyar papnál, a ki egy ideszakadt csehért megtette, a mit magáért sohasem tett volna meg: kegyelmet kért a királytól. Nem járt ilyen sikerrel az a cseh paraszt, ki 1880-ban a Königsgrätzben átutazó császártól azt kérte, hogy ne soroztassa be kisebbik fiát katonának, mert a nagyobbik házas és így már nem segíthet neki a gazdaságban. «Látja — felelt a császár — nekem csak egy fiam van: épen most házasodik, mégis a katonaságnál hagyom. Minden ember teljesítse kötelességét hazája iránt.»

A népdalok sokszor emlegették a király nevét. 1867. előtt Szeged vidékén ilyenformán dalolgattak róla:

«Nem mék haza, nem nevelők több árvát,
Ferenc Jóska ne tanáljon katonát.
Ha nem nevel édös anyám, nevel más:
Ferenc Jóska mégis csak kap katonát!»

Vagy pedig:

«Szabadságom el van zárva
Ferenc Jóska ládájába;
Elveszött a láda kulcsa:
Nem szabadúlok mög soha!»

A koronázás után ekképen :

«Ferenc József most lött csak új király,
Mégis magyar regementöt formál;
Engömet is huszárnak íratott,
Oldalomra fényös kardot adott.»

— «Édös anyám tegye el a ruhámat,
Majd ad neköm Ferenc lóska másikat;
Sárga zsinóros nadrágot kapok én:
Magyar király katonája vagyok én!»

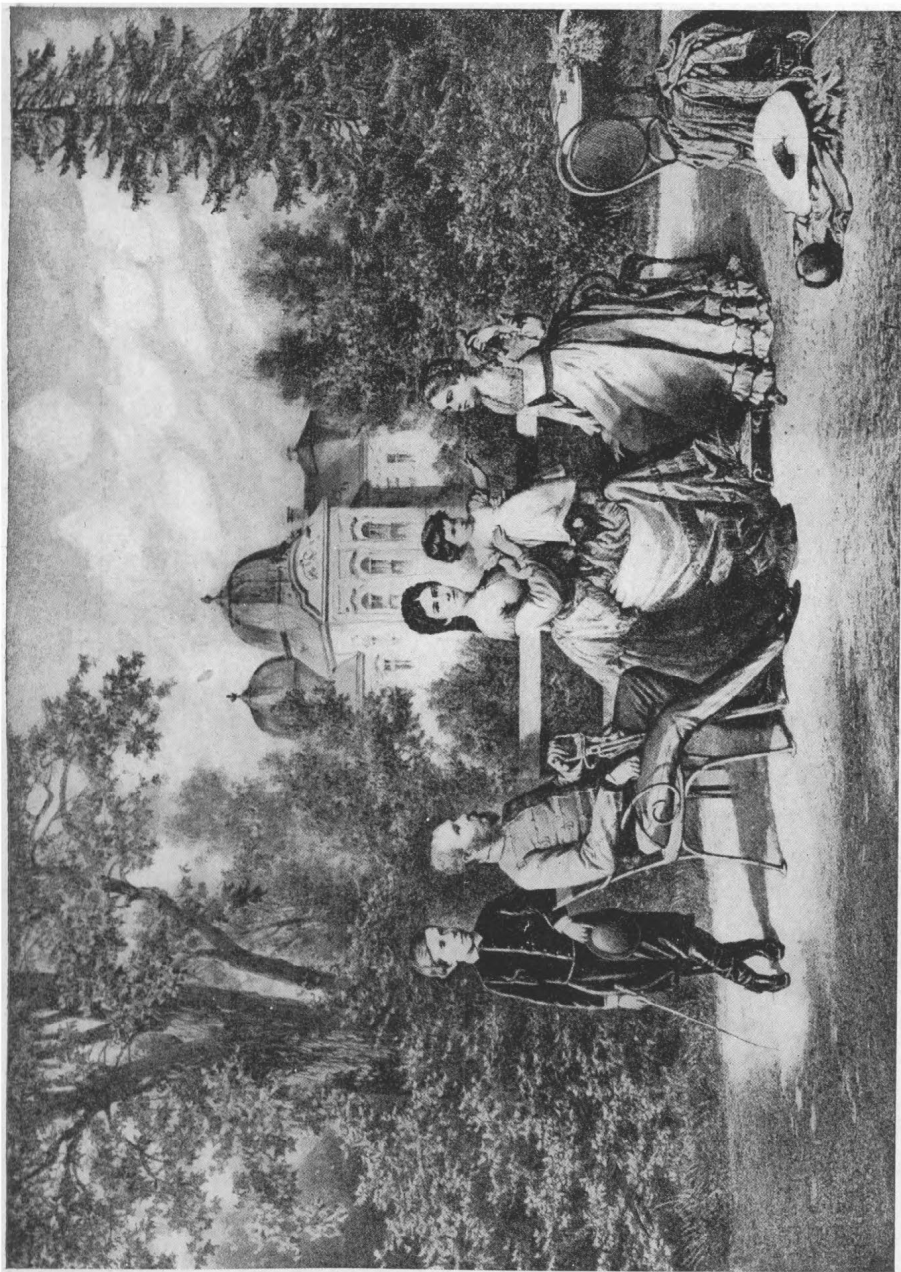
Báró Eötvös szerint az 1848-ban összetört magyar koronát «csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszt-hatták össze». «Három századon át — úgymond — megkísértet-tük a *bittel*, azután megpróbáltuk a *reménnyel* is több ízben; de még egy hátra volt. Az, hogy a nemzet az uralkodóháznak vala-mely tagját igazán, szíve mélyéből *szeresse*.» A nemzet először is *Erzsébet* királynét szerette meg, a kire mint szentre, védőangya-lára tekintett; de megszerette az első időkben a királyt és gyer-mekeit is. A király viszonzta ezt az érzelmet s a magyar trónon az lett a jelszava: «Bizalmam az ősi erényben». Családjával együtt 1867. óta otthon érezte magát Budán és Gödöllőn. 1868. április 22-én a képviselőház elnöke, Szentiványi Károly, székéről felállva jelentette, hogy a mi háromszáz esztendő (1540. július 7.) óta nem történt, aznap magyar földön született a királyi család sarja. «Újabb bizonyítéka ez — úgymond — annak a vonzalomnak, mely az uralkodópárban Magyarország iránt él s még szorosabbra fogja fűzni a nemzet és fejedelem közti kapcsolatot.» 25-én Simor hercegprimás a budai várban *Mária Valéria* névre keresztelte a király «édes kis magyar lányát», a hogy a boldog apa nevezgette. A dajka pedig még a bécsi burgban is magyar szóval, dallal csicsisgette, altatta a királyi gyermeket. Egy morva lap ki is fakadt, hogy a királyné udvarhölgyei majdnem mind magyarok s ott egyéb szót sem lehet hallani a magyarnál. Gizella és Rudolf mellé a király már 1868. februáriusában *Rimely* Károly pozsonyi

kanonokot rendelte egyik tanítónak, 1871. szeptember 28-án pedig a szabadságharc egykori bajnokát, Rónay Jácint benedekrendi szerzetest bízta meg, hogy a trónörököst a magyarok történetére tanítsa. Utasításul csak annyit mondott neki, hogy *igazságot* akar, tehát *kövesse meggyőződését*. Félesztendő mulva (1872. ápr. 15.) a király meghívására Toldy Ferenc és Horváth Mihály, a hírneves

GÖDÖLLŐ.

történetírók is megjelentek az iskolai vizsgálaton és hazafias büszkeséggel hallgatták, a trónörökös milyen lelkesülten és tájékozottan beszél «őseiről» — az Árpádokról. Később a király nagyon rendén valónak találta, hogy a trónörökös megismerkedjék Kossuthnak minden fontosabb beszédével, még az 1849. évi függetlenségi nyilatkozat szövegével is. A királynéről akkor már tudták, hogy magyarországi Szent Erzsébet képe előtt este, reggel magyarul imádkoztatja kis leányát, Mária Valériát, a ki négy nyelven gagyogott, de imádkozni csak magyarul tudott. A királyról is.

A KIRÁLYI CSALÁD GÖDÖLLŐN.

tudták, hogy hálósobájában az egyetlen nem családi kép — a Deák Ferencé. «Őszinte elismerés és gyöngéd figyelem az uralkodótól, hogy így megbecsüli ezt a nagy hazafit», jegyezte meg Sano Tsounetami japáni követ, mikor megmutogatták neki a budai várpalota berendezését.

A király népszerűségét az bizonyítja legjobban, hogy mind több és több adomát beszéltek róla.

Egyszer (1868) a király polgári ruhában hajtatott Gödöllőről Budapestre. Aláncidnál boszankodva látta, egy sváb fuvaros hogyan püföli lovait. Reá rivallt: «Nem tudja, hogy nem szabad kínozni az állatokat s hogy ezért befoghatják?» «Mi köze hozzá? — pattogott a legény. — A magam lovai-val azt tehetem a mit akarok. Ebben a császár sem parancsol.» A rendőr, a ki bekísérte, megmagyarázta neki, hogy ezúttal nem is a császárral, hanem a királylyal gorombáskodott.

RÓNAY JÁCINT.

Máskor a király Gödöllőn köpenyege gallérját fölhúzza haladt végig, «Ejnye Ferkó, meg se látsz, mióta finánc strázsamester lettél?» — szólította meg egy asszony, a ki azt hitte, hogy a testvére. «Jó asszony! — felelt a király — Ferenc vagyok ugyan, de nem a maga Ferkója s még nem vittem finánc strázsamesterségig.» A falusiak különben jól ismerték s nagyobb bizalommal álltak vele szóba, mint akárhány helyütt a földesúrral. Mikor egy rókavadászat alkalmával Csömörön kíséretével együtt megpihent, a falusiak

odasiettek, hogy friss cipókkal kedveskedjenek. A király vágott is magának egy karajt, s jóízűen megette, de a további kínálgatást megköszönte: «Én már jóllaktam, — hadd maradjon maguknak is.» «De már mi ezt a király uraiméknak szántuk — erősködött az egyik gazda — s ha már itten meg nem eszik, vigyék el útra-valónak.» A királynak tetszett a szíveség; egy aranyat adott a gazdának, a cipót pedig csakugyan magával vitte. Egy ilyen vadászat után a királyi pár magánfogaton tért vissza a fővárosba. A soroksári út végén a vámos annak rendje-módja szerint megállította őket; pénz azonban nem volt sem az úrnál, sem az úri-asszonynál, sőt a kocsis is csak nagy nehezen találta meg a szükséges piculát. A hosszas keresgélés alatt a vámos minduntalan mondogatta, hogy a ki a vámhoz jön, hozzon magával cédula-pénzt. A király meg is fogadta a jó tanácsot. Pár hónap múlva Rákosfelé kocsizott s letért egy mellékútra. A Gólyánál sorompó volt, a minek fölnyitására a szokásos piculát követelték. A király egy ezüst forintost nyomott az őr markába; de nem is hallott most már olyan leckét, mint a multkor.

Egyszerű vadászruhájában egyszer-másszor nem ösmerték meg a királyt. 1880 okt. 27-én a fóti határban vadászgatva, a halmosi dűlőnél beszédbe ereszkedett Kánya Mihály urammal. Elkérdezte tőle töviről-hegyire, mije, mennyije termett, volt-e ára a gabonának, ki a fóti bíró, meg vannak-e elégedve vele stb. A fóti ember meg volt elégedve mindennel, még a bíróval is, csak azt nem értette, hová teszik azt a tengersok adót, a mit a lakosokon «ellicitálnak.» Erről azután eszébe jutott a maga baja; megkérte az urat, hogy ha valami *belső embere* a királynak, ne engedje eladatni a két ökrét, a mit adó fejében éppen most akarnak ellicitálni. Az úr mosolygott, vadászával fölíratta a fóti szegény ember nevét s még aznap tett róla, hogy bántódása ne legyen a két ökörnek. A király ösmerte az öreg Keresztes fóti postakocsist, a ki Fót és Rákospalota közt hordta a leveleket, csomagokat. Lovasvadászatai idején Gödöllőről jövet majdnem mindennap találkozott vele; de

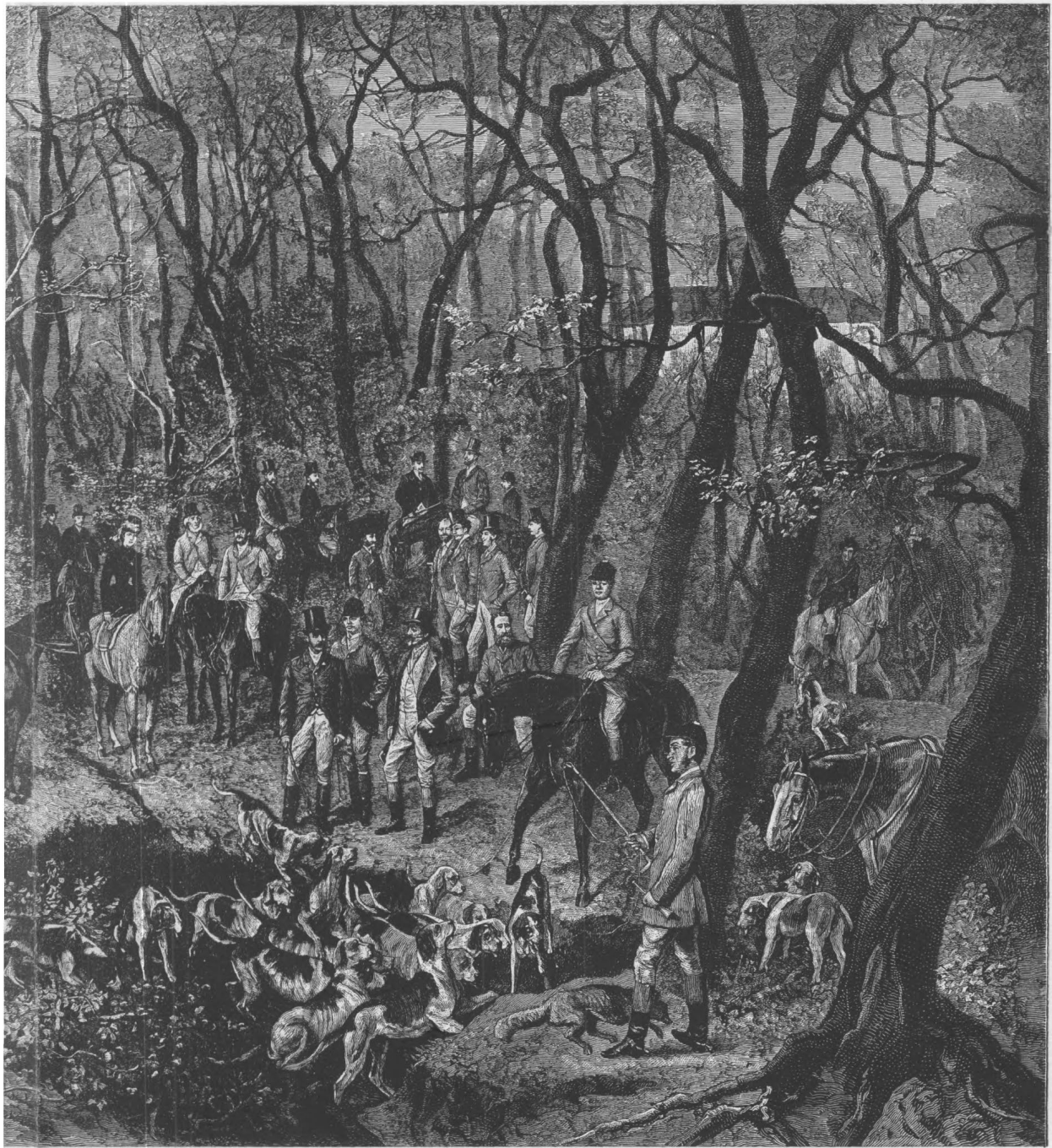

UDVARI RÓKAVADÁSZAT

T BUDAPEST KÖRNYÉKÉN

az öreg a királynak sem tért ki. «Ő felsége tudja a törvényt — mondta, mikor e miatt korholták. Tudja, hogy jussom van hozzá.» A király tréfálkozott is vele egyszer: meg akarta venni egyetlen lovát, a Szikrát, de az öreg semmiképen sem akart alkuba bocsátkozni vele. Mikor azonban besorozták a fiát katonának, fogta magát, levelet írt a királynak Bécsbe s azt az ajánlatot tette, hogy neki adja a Szikrát, ha cserébe hazabocsátja a fiát. Most azonban már a király nem ment bele az alkuba. Más fótiak is hozzá fordultak bajaikban; pl. 1889-ben Cseri Jánosné asszonyom, a kinek az ura verekedés közben föbe kollintotta a felebarátját s ezért befogták. «Az egész falu búsul az én Jánosom után — panaszkodott az asszony, — hanem ha felséged olyan jó lesz, hogy haza bocsátja a börtönből, van olyan három házom, hogy nincs párja a faluban; leöletem egy lábíg, meginvítalom a torra az egész falut, felséges uramat is familiástúl, de még az excellenciás igazságnak a miniszterét is.» A király, a mint megszabadult tőle, mosolyogva szólt Szilágyi Dezső igazságügyminiszterhez: «Viszontlátásra a fóti disznótoron.»

Különben más alattvalói a királyt nemcsak «biztatták» jóféle ennivalóval, hanem küldtek is neki egy-egy kis kóstolót, a mi különben mindig pénzébe került a királynak. Egyszer pl. egy mezőtelegdi szatócs olyan szép süldőt öletett, hogy azt a hentes szerint «a király is megehetné.» «No, megmutatom, hogy meg is eszi» — mondta a telegdi ember. Szépen megsütve, bepakolta, felküldte a királynak; a ki lehet hogy nem evett belőle, de az bizonyos, hogy húsz arannyal jutalmazta meg jószívű alattvalóját. Levelet is bőségesen kapott a király, még pedig néha ugyancsak furcsa címzésekkel. Például: «Adasík Ferenc József ú felséginek Aszriai (Ausztriai) Házában 1877 Évben Bécsben.» Egy aradi ember 1886-ban így címezte a levelét: «T. c. az öreg Ferenc József felséges császár és királyunk számára. Bécsbe vagy a hol lakik. Sürgős.» A levelek tartalma néha még furcsább. Például egy dunántúli földmives, a ki a pesti lóversenyen már többször futtatott, sőt díjat is nyert, tudni szeretne volna, hogyan vehetne részt

a bécsi lóversenyen. Levelet írt tehát a királynak, mert mást nem ismert Bécsben; őt azonban ismeri, mert már látta a budapesti futtatásokon. Kérte, «közölje vele a föltételeket.» S a király mindjárt utasította a személye mellett levő magyar minisztert, adja meg a szükséges fölvilágosításokat.

A kihallgatásokról is sok vidám történetet mesélnek. Egyszer egy nagycenki kovács mester (Bokor Nándor) jött megköszönni azt az érdemkeresztet, a mit a királytól kapott. Hanem mindjárt hozzátette, hogy halála után az érdemkeresztet vissza kell adni, már pedig ő maradandó emléket szeretne hagyni családjára a királytól. Elhozta tehát a király fényképét s most arra kéri, írja rá a nevét. A király szabadkozott, hogy nincsen nála írószerszám; a kovács azonban odanyújtotta saját ceruzáját, mire a király aláírta és átadta az arcképet. A mester megköszönte, eltette, de — nem mozdult. «Kíván még valamit?» — kérdezte a király. «Igen, felség! Kérem — a plajbászomat. Ezt a nagycenki iskolának adom emlékebe.» 1874-ben egy szegény asszony háromféle néven jelentkezett «audienciára» s mikor az előszobában a titkár felolvasta a névsort, mind a három névre felelt. «De csak nem három különböző asszony kelmed?» — kérdezte a titkár. «Nem, kérem alássan, csak egy asszony vagyok, de három uram volt; s mikor felíratkoztam audienciára, úgy gondoltam, hogy ő felsége előtt egyik uramat sem illik eltagadni.» Egy esztendő múlva az örkényiek álltak a király előtt, hogy igazságot tegyen a falu dolgában. A király megbízhatta őket, azután megkérdezte a legtermetesebb örkényitől: «Ön a falu bírása?» «Én vagyok, tekintetes uram!» — felelt a bíró. Az esküdt megrántotta a dolmányát, hogy jobban vigyázzon a titulusra. «Ne rángasson kend, mikor ő felsége előtt állok» — szólt reá a bíró bosszankodva. A király mosolyogva bocsátotta el a küldöttséget. 1877 július 5-én, mikor a kisbirtokosok földhitelintézetének küldöttségével két falusi bíró is fölment, a király főképen velök társalkodott. Az egyik kegyelmes királynak, a másik méltóságának titulálta őt, de különben elfogúltság nélkül

megmondták, a mi a szívökön van. «Bizony — végezte az egyik — minden bizodalunk méltóságában van; kérjük is nagyon, vegyen kegyes pártfogásába bennünket, szegény földnépét, mert különben biz' Isten, elpusztúlunk.» 1878-ban a túri embernek meggyúlt a baja, mert magyar dohányért ezer forint birságra, vagy félesztendei börtönre ítélték. Egyenesen a király elé vitte a dolgát. «Instálom felséges kigyelmedet — szólt. Gondolja meg csak felsíged, ha elvinné az exekúció minden házi bútort, meg a mi kis földje, meg érő vagyona van; osztán elválasztanák attól a két rossz gebétől is, a mije van az embernek, meg szegény kesergő családjától, a ki bújában úgy siratná felsígedet, mint a strucmadár az ő fiait s nem lenne felesíginék, a hova lehajtaná árva fejét s új felsíge pedig a szolnoki áristomba' ülné!» A király nyomban meggondolta a dolgot, mert megkegyelmezett a szegény embernek.

A király utazásközben a földművesektől különösen a termés után tudakozódott. 1867-ben bő termés volt. A király egyik vasúti állomáson nem a neki, hanem a közönségnek fentartott úton sietvén kocsijához, gabonás-zsákokon kellett keresztül lépegetnie. Az állomásfőnök zavartan mentegetőzött. «Dehogy haragszom — felelt a király; — sőt inkább nagyon is örvendek. Ennél szebb vidéki fogadtatást nem rendezhettek volna.» 1881-ben a miskolci hadgyakorlatok idején két külön helyen is fogadta a küldöttségeket. Az első helyen megkérdezett egy falusi gazdát, milyen a termés? «Szalmája sok, szeme kevés» — felelt a gazda, s útjában tovább kísérté a királyt, ki a másik faluban ugyan ő tőle találta megkérdezni, milyen a termés? A gazda megcsóválta a fejét: «*Mondtam már, felséges uram: szalmája sok, szeme kevés!*» 1887-ben kolozsvári fényes fogadtatása alkalmával, az úri bandérium egyik tagjától kérdezte a király: «Milyen a termés?» «Rajtam van, felséges uram», — felelt a báró, a kinek új díszmagyar ruhája az esztendei termés árába került. Olyan helyen, a hol több nemzetiség lakott együtt, a király rendesen azt is megkérdezte, milyen barátságban élnek együtt a különböző nemzetiségűek? A dévai

hadgyakorlaton is megkérdezte tehát egy egyszerű embertől, hogy milyen az egyetértés? «Bizony felséges uram — volt a különös válasz — mióta Zsuzsi meghalt, nem lehet ott sem enni, sem inni!» Azt hitte, hogy az «Egyetértés» nevű vendéglő iránt érdeklődik.

A király környezete rendesen nagyon megbotránkozott, ha tapasztalatlan emberek a szigorú illemszabályok ellen vétettek; azonban maga a király a viláért sem érezte velök, hogy hibáztak. Mikor 1878 végén Budapesten az első bosnyák küldöttség járt, a király ebédre is ott tartotta új alattvalóit. Ebéd végén illatos szájmosó vizet tettek a vendégek elé, a mit az egyik bosnyák a legfinomabb italnak nézvén, a királyra köszöntötte és fenéki kiitta. A többi bosnyák utána. A főhercegek, nagyurak hüledeztek, de a király egyet intett, egy hajtásra kiűrtette a csészt, s így bizony a finyás uraknak is követniök kellett a példát, hogy a bosnyákok meg ne sértődjenek. 1887-ben a kolozsvári nemzeti színház díszelőadására érkező királyt a színház portása karonfogva segítette le hintájából, mit a király megköszönt, de a többiek ugyancsak szidták a portást, hogy így megfélelvezhetett magáról. A jó ember tehát egészen kétségbe volt esve, mikor másnap a kabinetirodába hítták. Elbúcsúzott a családjától: azt hitte, hogy fölségsértésért becsukják. Félóra múlva azonban diadallal jött haza: öt aranyat kapott azért, hogy *segített* a királyának. Ugyanakkor történt, hogy meglátogatta a kegyesrendiek gimnáziumát. A VI. osztályba vezették, a hol a legszebb *új* padok voltak. «Nem mutatna olyan osztályt, a hol *régi* padok vannak?» — kérdezte dr. Vajda Gyula igazgatótól. Az igazgató azonnal ki akart nyitni egy ilyen osztályt, de a szolga, bár minden kulcs a kezében volt, zavarában mégis leszaladt a kulcsért. «Ez már rendetlenség!» méltatlankodott Lönhardt püspök. «Én semmi csodálatost sem látok benne — jegyezte meg az igazgató, — ha királya jelenlétében egy szegény szolga elveszti a fejét.»* Mikor azután bemehet-

* Ilyenforma eset volt az is, mikor 1880. szept. 15-én a bukovinai Csernovichan igazgatóságában egy szegény ember a kérvény helyett — kalapját dobta a császár hintájába.

tek az osztályba, a király látható jókedvvel nézegette, tapogatta a telefirkált, összefaragott padokat. «Ezek az igaziak!» — szólt mosolyogva. «Nekünk ilyenek sincsenek!» — sóhajtott Tisza Kálmán miniszterelnök, az ev. reformátusok főgondnoka.

A király figyelmességét és egyszerűségét más esetek is mutatják. 1871-ben a siklón lejjövet, a személyzet kiszólitott a kocsiból egy hivatalnokot, a ki már megváltotta jegyét. «Ha onnan kiharancsolták — szólt a király, — üljön ide mellém» s a meglepett hivatalnok egy percig magával a királylyal utazhatott. 1889-ben egy falusi rabbi, a kit verekedés miatt elítéltek, kegyelemért járt nála; de előbb arra kérte, engedje meg, hogy imádkozhassék előtte, mert az orthodoxus izraelitáknak az a szokásuk, hogy kérelmük teljesedése végett előbb feltett kalappal imádkoznak. A király nem mondott ellen, mire a rabbi az ajtóhoz lépett, kalapját föltette s rövid imát mondott. Büntetését a király csakugyan elengedte.

A királynak az utcán nem szabad átadni kérvényt, különben a rendőrök igazolásra szólítják fel, vagy épen le is tartóztatják az illetőt; maga a király azonban nemcsak átveszi, hanem, ha lehet, teljesíti is a kérelmet. 1887-ben megparancsolta, hogy a törvényhatóságok olyan folyamodásokat is tárgyaljanak és elintézzenek, a melyekre ő a kihallgatás alatt nem jegyezte oda nevének kezdőbetűit (az ú. n. legfelsőbb kézjegyet). Mikor ugyanazon évben (aug. 31.) a morvaországi Leuschkau-várba szállt, az egyik ablakból odaszólt a néphez, a melyet a rendőrség visszatartott: «Jertek csak ide mindnyájan, hiszen valamennyien az én gyermekeim vagytok.» A kastély tulajdonosa (Kolař Egon) márványba vésette ezeket a szép szavakat; de a magyarok is sok ezekhez hasonlókat örökíthetnének meg.

1887-ben Gödöllőre gyalogolt ki egy 12 esztendőes fiú, hogy elpanaszolja elnyomorodott apja baját. Olyan helyre állt, a hol a király járni szokott. A vadászatra menő király csakugyan észrevette a rongyos, kopott ruhájú fiút; sejtette, hogy szeretne, de

nem mer vele beszélni, — hát magához intette. A fiú sírva fakadt s betanúlt mondókája helyett szívrehatóan beszélte el nyomorúságát. A király azonnal útiköltséget adott neki, hogy ne kelljen megint gyalogolnia; de előbb az udvari konyhában gazdagon megvendégelte, s gondoskodott apjáról, róla és testvéreiről.

A király mindenkin szívesen segített, de jobban szerette, ha az emberek a maguk erejéből emelkednek. Mindjárt az alkotmány helyreállítása után történt, hogy Gorove kereskedelmi miniszter rövid úton nyugalmazta a pesti főposta igazgatóját, a ki parancsára azt találta mondani, hogy előbb Béctől kérdezi meg, csakugyan magyarul kell-e vezetnie az ügyeket. Most azonban Budára szaladt át, hogy a királynak panaszkodjék. «Ha önt a miniszter elbocsátotta, bizonyosan fontos okai voltak reá — felelt a király. Én önön nem segíthetek.» 1880 aug. 28-án egy megvadult ökör épen akkor rontott a bécsi Burgba, a mikor onnan az uralkodó kikocsizott. «Szeretném tudni, micsoda élcet csinálnak erre a bécsiek» — szólt a császár báró Mondel hadsegédhez. Másnap a hadsegéd jelentette, hogy tudja már. Azt mondták, hogy: «Ez az első ökör, a melyik protekció nélkül jutott be a Burgba.» A talpraesett mondásokat különben is szerette hallani. Pl. mikor Kolozsvárt időzött, Tisza Kálmán elbeszélte neki, Szabó Károly, a jeles történetíró, kedélyes kuglizás közben hogyan akarta eltüntetni az összes államadóságokat. A király összehívá az összes hitelezőket; azt mondaná nekik: «Pénzem nincs, de van sok országom. Azokat kiosztom köztetetek s azután legyünk kvittek. Nesze neked egyik Rothschild Ausztria, neked másik Rothschild Stájerország, teneked Bleichröder Karinthia.» Mikor azután már nem maradna semmije, oda állana a magyarok elé s azt mondaná nekik: «Fiaim, magyarok! A hitelezők elvették minden osztrák tartományomat. Gyeretek, foglaljátok vissza.» Így adóssága sem volna, országai is vissza-kerülnének. A király jót nevetett a kedélyes öreg úr tervének, de aligha fogadta el, mert Ausztriának és Magyarországnak együttvéve most is 8600 millió korona adóssága van.

A király ismételve, így különösen 1875 aug. 31-én is takarékosagra intette az országgyűlést; de nemsokára (1876 május 17) egy fogadtatás alkalmával elősmerte, hogy már elmentek a takarékoság legszélsőbb határáig s így semmit sem lehet törölni a költségvetésből. «Egy pontnál mégis lehet» — jegyezte meg a «legtakarékosabb» képviselő, Zsedényi Ede. «Nézze csak — szólt a király, a közelében álló Falk Miksára, a Pester Lloyd szerkesztő-

A KIRÁLY ÉS A KÉRVÉNYEZŐ GYEREK BUZIÁSON.

1

jéré mutatva — a Lloyd nevet; mert ezt a tudományát ön onnan vette.» Különben maga a király ment előre jó példával. Valahányszor az ő ünneplésére készülődtek, mindig arra kérte a magyarokat és az osztrákokat, hogy az ünnep költségeire szánt összeget inkább jótékony célokra fordítsák. Ő maga is fejedelmileg adakozott minden jótékony célra. De például mikor gr. Zichy Ferenc konstantinápolyi nagykövet 1874 november elején egy hadihajón sétát tett a Boszporuson, az erről tett jelentésre a király ezt a kérdést írta: «Ki fizeti a szemet?» A bíróságok újra-szervezésekor megkérdezte minisztereit, minek akarnak a törvény-

széki elnök mellé alelnököt is, holott ennek a dolgát akármelyik bíró elvégezheti. Kérdésével kétszázezer forintot gazdálkodott meg az országnak. Mikor 1875 június 14-én meghítták őt a bukovinaiak Ausztriához csatoltatásuk százados ünnepére és a nevét viselő csernovici egyetem megnyitására, egyenesen megmondta, hogy most nincsen pénze az utazásra, mert dalmáciai útja nagyon sokba került. Mindamellettt saját magánvagyonára nézve sem Ausztriában, sem hazánkban nem fogadta el az adó alól való fölmentést, úgy hogy a király Magyarország egyik legnagyobb adófizetője lett. Alig szentesítette 1875 május 14-én a vadászfegyverek megadóztatásáról szóló (1875:XXI.) törvényt, azonnal vadászjegyet váltott magának, s 1886 februárius elsején, mikor (az 1885 május 11-én szentesített IX. t.-c. értelmében) megnyílt a postatakarékpénztár, az első betevő 300 forinttal maga a király lett. Saját háztartásában sem szerette a pazarlást. Bécsi palotájában esténként kétszáz gyertyát égettek, vagy kellett volna égetni, de voltaképp egy tucattól több alig fogyott el. A megmaradt gyertyákat ősi szokás szerint a király komornyikja kapta, a ki természetesen eladta valamennyit. Egyszer 1882-ben ajánlatot tett gr. Andrássy külügy-miniszter komornyikjának, hogy rendesen és olcsón ellátja őt gyertyával. Andrássy értesülvén az üzletről, figyelmeztette a királyt, a ki mindjárt kérdőre vonta komornyikját. Mikor megtudta tőle, hogy ez ősi szokás, azt mondta: «Nos, ha olyan régi szokás, én sem változtatok rajta; de legalább egyszerű polgár embereknek adja el a gyertyákat, hogy ezek nyerjenek rajta.»* 1870-ben Bécs egyik külvárosában hintaja összeütközött egy terhes kocsival s elszakadt az «istráng.» Duchov lakatos segített a bajon egy jó erős kötéllel, de meg is kérdezte a császárt, hogyan használhat

* A király különösen szerette öreg komornyikját, Hannakampf Antalt, a ki ötvennégy esztendeig állt udvari szolgálatban. A gödingi vadászatokon a környezet megindulva nézte, viharos időben az öreg mint kényszerítette urára a köpenyeget s mily apai gyöngédséggel kötötte föl nyakkendőjét, hogy meg ne hűljön. Mikor a hű szolga nagy beteg lett, a király naponként jelentést tétetett állapotáról s halálát (1886 aug.) őszintén meggyászolta.

olyan rossz istrángot? «Hja, barátom — mosolygott a császár, — ha jobb nincs, be kell érni olyannal, a milyen van!»

De minden adománál nagyobb hatást tett egy gödöllői ebéd híre. Gróf Ráday Pál gödöllői szolgabíró egy alkalommal ismét a király vendége volt; de sehogysem akart inni a jóféle borokból. Végre maga a király kínálta meg: «Igyék, hisz' egy pohár bor a hazáért meg nem árt!» A gróf meglepetve hallotta ezt az idézetet Vörösmarty Főti dalából, melyre még Kiss Pál taníthatta a királyt. «Engedje meg akkor felséged — szólt megindultan, — hogy folytassam a költő szavait: *A legelső magyar ember a király... Éljen a király!*» «*Addig éljen, míg a honnak él*» — tette hozzá a királyné. S magyarosan koccintottak. De mikor ennek híre futott, minden jó magyar családban összecsendültek a poharak s éltették a királyi párt, mely most már igazán megtalálta a magyarok szívéhez vezető utat. Maga Kossuth is úgy nyilatkozott (1869 nov. 15), hogy «ha egy európai fergeteg Ferenc József császár és király fejéről az osztrák császári koronát le találná fujni, abban a percben hazamenne és a csak magyar királylyá redukált Ferenc József irányában az alattvalói hűség kötelékét elfogadná.» S három esztendő múlva is (1872) tiltakozott, mintha azt mondta volna egy francia hírlap (a République Française) levelezőjének, hogy nem lép addig magyar földre, míg ott a Lothringen-ház uralkodik. Ausztria és a külföld nem is értette meg sohasem, a magyarok még a Kossuth nevenapján vagy március 15-én rendezett lakomákon is miért emelik az első poharat a királyra? Hogyan tudják szívökbe zárni egyszerre mindkét férfiút? Ezt csak az érheti meg, a ki betéve tudja a mi hazánk utolsó négy századának viharos történetét.

X.

«AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA.»

A királyi pár Horvátországban és Fiumében. A határőrvidék polgári igazgatása. A király Egyiptomban és a Szentföldön. Semlegesség a francia-német háborúban. A konkordátum felbontása. A cseh-koronázás kérdése. Három új egyetem. A király a tudományokról. A magyar nyelv. A bécsi világkiállítás. A király anyjának halála. Gizella főhercegnő férjhezmenetele. A császár uralkodásának huszonötödik évfordulója. A királyfi magyar verse. (1868—1873.)

A koronázás óta hazánkban ismételve tett körútjain és látogatásain a királyt mindenütt igazi szeretettel, tisztelettel és lelkesedéssel fogadták. 1869. március 8-án feleségével, gróf Andrássy miniszterelnökkel és Beust külügyminiszterrel együtt Budáról indult Horvátországba, melynek országgyűlése azért is üdvözölte, mert az ő atyai közbenjárására köthetett Magyarországgal olyan kedvező kiegyezést. S a szelidség és az üdv angyalaként köszöntötte a királynét, ki ezúttal először járt a Dráván túl. Az országgyűlés március 11-én állva hallgatta végig a most már horvát nyelven is kiadott koronázási hitlevelet s törvény útján egyetemet alapított, a melyet Ferenc Józsefről kívánt elnevezni. 12-én a királyné hazament Budára, a király pedig Fiuméba folytatta útját, Szentpéterig vasúton, azontúl kocsin. A Magyarországhoz 1868. nov. 17. visszakapcsolt kikötővárosban mint magyar királyt óriási lelkesedéssel üdvözölték (márc. 14—15.). Felbuzdulásuk első hevében a horvátok azt tervezték, hogy palotát építenek a királynak Zágrábban s a Száva partján két uradalmat vásárolnak számára; mert azt szerették volna, hogy náluk is úgy otthon érezze magát, mint Schönbrunnban vagy Gödöllőn. Tervök azonban sohasem valósult. A horvátországi út egyik eredménye az lett, hogy a király 1871. június 8-án szentesítette azt a törvényt, mely a határőrvidékieket teljesen polgári igazgatás alá rendelte, s kivette őket a katonai igazgatás alól, a mely alatt majdnem háromszáz esztendeig (1578 óta) állottak. Megköszönte a trón és a haza iránt tanúsított

A KIRÁLYI PÁR ZÁGRÁBBAN A HORVÁTOK HÓDOLATÁT FOGADJA.

hűségöket és ragaszkodásukat s remélte, hogy új helyzetökben hasonló hűséget és ragaszkodást tanúsítanak iránta és hazájuk iránt. Ezzel egy milliónál több polgárt szerzett a hazának, melynek egységét most már teljesen helyreállította.

Két államának kibékítése és a belső állapotok rendezése óta tekintélye a külföldön is nagyon növekedett. Ezt párisi kirándulása óta legjobban keleti útja bizonyította. *Izmail* egyiptomi alkirály ugyanis 1869. nyarán személyesen hitta meg a *Szuezi-csatorna* megnyitására. A király, a ki ettől a csatornától Triest és Fiume kereskedelmének fölvirágzását várta, október 25-én indult el. Útja költségeire a magyar országgyűlés (az 1869: XXIV. t.-c.-ben) 150.000 forintot szavazott meg. Az uralkodó kíséretében voltak: gróf Andrássy miniszterelnök, Beust külügyi és Plener osztrák keresk. miniszter, Tegetthoff altengernagy (a lissai hős), Bellegarde főszárnysegéd, a derék Pápay István udv. tanácsos, gróf Szirmay kapitány mint szolgálattelvő tiszt stb. Útjokat Várnáig vasúton, onnan hajón folytatták. A szultán Konstantinápolyban három napig (okt. 29.—nov. 1.) az ezeregy éj meséibe illő fénynyel vendégelte meg a királyt, a ki november 4-én már az athéni akropolisz nagy-szerű romjaiban gyönyörködött. November 8-án háromnapig tengeri utazás után Jaffába, a Szentföldre érkezett s másnap már bevonult Jeruzsálembe. Magyar zászlók, magyar éljenek is üdvözölték a «jeruzsálemi király»-t, a hogy II. Endre szentföldi hadjárata (1217—8.) óta a magyar királyokat nevezték. II. Endre óta ő volt az első magyar király és IV. Frigyes (1436.) óta az első Habsburg, a ki a szent sírnál ájtatoskodott. Négy napot töltvén Jeruzsálemben, Betlehemben és a Jordán vizénél, nov. 15-én francia hajón érkezett az egyiptomi Port Saidba, hol két földrész hadihajóinak ágyúdörgései közt szállt partra. Másnap Eugénie francia császárné, a porosz trónörökös és több más fejedelem társaságában vett részt a Szuezi-csatorna megnyitása ünnepén. De még ez ünnepek zajában is foglalkozott hazánk ügyeivel; pl. épen a megnyitás napján állította vissza a régi igazgatást Hevesvármegyé-

ben, a melybe a mult év utolsó napján az új törvényekkel szemben tanúsított tiszteletlensége miatt királyi biztost küldött. Még néhány napot töltött Egyiptomban, melyre a legmagasabb gúlának, Kufu (Cheopsz) piramisának ormáról tekintett alá. December 3-án tért haza Triestbe, 6-án Bécsbe, 14-én Budára. Saját nyilatkozata szerint sok figyelemreméltót, magasztost és vonzót tapasztalt ezen az utazáson.* Látta a világ forgalmára fontos vonal megnyitásánál: tetterő, akarat, kitartás rövid idő alatt mit művelhet. S látva ezt a nagyszerű eredményt, óhajtotta és remélte, hogy sikerülni fognak a mi kisebb arányú műveink is, a mik azonban forgalmunk és jólétünk emelése érdekében épen olyan fontosak. Készséggel szentesített úgy Ausztriában mint Magyarországon minden törvényt, a mely szellemi és anyagi tekintetben előbbre vihetné az uralkodása alatt álló népeket.

A békét az állami élet legbecsesebb javának tekintvén, 1870. július 17-én egy minisztertanácsban gróf *Andrássy* Gyulával együtt megakadályozta a háborús pártnak azt a szándékát, hogy beavatkozzanak a franciák és németek közt akkor kitört háborúba s a németek multkori győzelmeinek megbosszúlása végett a franciákkal szövetkezzenek. Trónbeszéde az osztrák parlamentben szept. 17-én megnyugvással emelte ki, hogy «mialatt földrészünk messze vidékein véres háború pusztít, az ő két állama a béke áldásainak örvend». Épen nem ellenezte, hogy a győztes porosz király az új Németország császára legyen. Bismarcknak dec. 10-én eziránt tett kérdésére Beust külügyminiszter dec. 26-án azt írta, hogy «szabad és nemes érzelmeihez képest Ferenc József azokat a magasztos emlékeket, a melyek uralkodóházát évszázadok dicsőséges történetében a német nép sorsával egybekötötték, nem tekinti másképp, mint a legmelegebb rokonszenvvel ezen nép további fejlődése iránt. Őszintén óhajtja, hogy a német nép az új államformában a boldog és

* Ennek legérdekesebb és legbővebb leírása irodalmunkban *Kecskenélky* Auréltól. Háromezer tengeri mértföld. Pest, 1870.

áldásos jövőendő valódi biztosítékait találja meg». Ez a bölcs nyilatkozat vezetett utóbb a németekkel és az olaszokkal kötött hármasszövetségre s arra az áldásos békére, a melyet a két állam azóta majdnem háborítatlanul élvezett.

Ellenben 1870. július 30-án a császár az 1855-ben kötött konkordátumnak (egyességnak) felbontásával fenyegette meg a pápát, a kit a római zsinat éppen akkor nyilvánított a hitágazatok magyarizálásában csalhatatlannak. Ennek a dogmának kihirdetését Ausztriában császári teljes hatalmánál, Magyarországon pedig régi király jogánál (a *jus placetinál*) fogva tiltotta meg; és szigorúan megdorgálta a parancsával ellenkező Jekelfalussy székesfejérvári püspököt. IX. Pius pápa 1874. márc. 7-én, vallásosságát és kegyeletét ismerve, arra kérte az uralkodót, hogy ne engedje becsstelen szolgaságra vetni nagy birodalmában az egyházat. Ferenc József őszinte tisztelettel válaszolt, de határozottan kijelentette, hogy szentesíti a szabadelvű új egyházi törvényt, mert azt a parlament nagy többsége kívánja. 1874. május 7-én szentesítette is és ezzel véget vetett a konkordátumnak. De mint azelőtt, ezután is megőrizte őszinte vallásosságát; keresztényi alázatossággal minden nagycsüdtörtökön ő maga szolgált fel a fényes palotájába gyűjtött tizenkét szegénynek és — a hogy Krisztus tett az apostolokkal — megmosta lábaikat; s majdnem minden úrnapiján résztvett a körmenetben. A hogy a víz alá került magyar alföld bejárásakor (1872. máj. 4—10.) mondta — a nehéz csapásokkal sújtott terület derék népesség nyomorának enyhítésére első sorban az Isten segítségét kell kérnünk. «Nehéz időben — mondta volt utóbb, 1873-ban, a nagy kolera elmúltakor — csak a vallás és az Istenben való bizalom óvhat meg a csüggedéstől».

Időközben a csehek mindent elkövettek, hogy I. Ferenc József ne két, hanem három egyenlőjogú állam (hazánk, Ausztria és Csehország) fölött uralkodjék. Az osztrák Hohenwart-minisztérium tanácsára a császár 1871. szept. 12-én kelt leiratában elősmerte a cseh királyság jogait s megígérte, hogy azokat esküvel fogja meg-

erősíteni. Fölhívta a cseh országgyűlést, hogy tanácskozzék a királyság alkotmányának korszerű átalakításáról s hogy véget vessen a viszálykodásnak. A 14-én megnyílt országgyűlés október 7-én már be is nyújtotta munkálatát, mely azonban nemcsak Csehország alkotmányát alakította volna át, hanem az egész 1867. évi kiegyezést.

Az uralkodó ezek után a magyarok elűzésétől s a végső bomlástól tartva, az okt. 20-iki minisztertanácsban kijelentette, hogy az új cseh alkotmányt nem ösmeri el, nem koronáztatja meg magát Csehország királyának és sértetlenül fentartja a Magyarország és Ausztria közt kötött egyességet. Hiszen a magyar országgyűlésen csak imént (szept. 4.) mondta, hogy a történelmi nevezetességű 1865—8. évi országgyűlés megoldotta a századok óta függőben volt közjogi kérdéseket, biztos alapra helyezte az ország alkotmányos életét s módot adott a nemzetnek, hogy szellemi és anyagi jólétét kifejtse. Az 1869—71. évi országgyűlés már a belső átalakulás nagy munkájával foglalkozhatott; de mivel hosszas idők mulasztásait kellett pótolnia, a nagy átalakulásnak csak egyes alapjait tehetette le.

A király most arra intette az országgyűlést, hogy az állam szervezését a nemzet érdekeinek és a kor kívánatainak megfelelő módon folytassa. S különösen figyelmeztette, hogy az államok jólétének és felvirágzásának legfőbb biztosítéka a polgárok műveltsége. Az a három egyetem, a melyet négy év alatt állítottak hazánkban és Ausztriában: a kolozsvári (1872.), a zágrábi (1874.) és a csernowitzi (1875.), méltán viseli a tudománykedvelő Ferenc József nevét, mint a hogy igen sok iskola, emberbaráti és közművelődési intézet viseli azt mind a két államban. «Európa nagyszerű haladása mellett — szólt egy ízben (1873. nov. 29.) a magyar akadémia küldöttségéhez — Magyarországnak nem szabad elmaradnia; s az utókor hálásan fog megemlékezni azokról a férfiakról, kik hazájuknak méltó helyet vívtak ki a világ művelt nemzetei közt». «Korunk jelszava a tudomány — szólt ugyanakkor a budapesti egyetem küldötteihez. — Ügyeljenek a tudományt alapos tanítással életre-

valóvá és termékenynyé tenni s törekvéseiket a haza hálája mellett méltányló elismerésem fogja kísérni».

Magyarország legdúsabb kincstárának a földet tartotta, jövedelme leggazdagabb forrásának a termelést. Mindent elkövetett tehát a földművelés emelésére, de egyúttal arra is, hogy az ipar és kereskedelem fölvirágoztatása végett a külföldi államokkal mennél előnyösebb szerződéseket kössön. Ezek közül az amerikai egyezség (1871. nov. 25.) azért is nevezetes, mert az Északamerikai-Egyesült-Államok törvényeinek hivatalos kiadásában az angol és német szöveg mellett a magyart is fölvették. A szőnyi békekötés (1627.) óta most történt először, hogy a Habsburgok a magyar nyelvet mint a többivel egyenlőrangú diplomáciai nyelvet használták. Ez csak olyan Habsburg alatt történhetett, a ki mint osztrák császár jó német volt, de mint magyar király örvendezve kérdezte a magyarul tanuló német konzultót: «Ah, Ön a mi nyelvünket tanulja?» De része volt a változásban gróf Andrássynak is, ki Beust helyett 1871. nov. 14. vette át a külügyek vezetését s nyolc esztendei működése (1871—9.) alatt a külfölddel sokszor éreztette, hogy az osztrák császár és a magyar király egy személy ugyan, de két külön felség.

Így történt, hogy a három császár (I. Ferenc József, I. Vilmos, II. Sándor) találkozásán 1872. szept. 5—11-én Berlin német, orosz, osztrák és magyar zászlókkal volt feldisztve. Vagy hogy gr. Dubskyt, a monarchia új nagykövetét, a perzsa sah teheráni udvarában (1873.) a Gott erhalte mellett a Rákóczi-indulóval fogadták. Magyarország mint külön állam jelent meg a bécsi világkiállításon (1873. május 1. — nov. 2.), a melynek fejedelmi* és egyéb vendégei többnyire ellátogattak Magyarországra is. I. Vilmos német császár volt az egyetlen

* 1872. május 23. Lipót belga király, 24-én Nikita montenegrói fejedelem, június 1—7. II. Sándor orosz cár, június 23. Károly román fejedelem, június 29. Augusztina német császárné, júl. 14. I. Károly württembergi király, júl. 30. aug. 8. Nasr'Eddin perzsa sah, aug. 1. Károly román és Milán szerb fejedelmek, szept. 17—22. Vittorio Emanuele olasz király és okt. 17—23. Vilmos német császár voltak I. Ferenc József bécsi vendégei.

uralkodó, a ki áldomásában Ferenc Józsefet nemcsak mint osztrák császárt, hanem mint magyar királyt is éltette; felesége pedig, Augusztá császárné, köszönetét azzal a néhány magyar szóval fejezte ki, a mire Erzsébet magyar királyné tanította.

A sok vendéglátás sok pénzbe került, de az eladósodott ország már 1873. febr. 14-én egy millióval emelte az udvartartás költségeit; mert, a hogy épen egy ellenzéki képviselő (Csernátony) mondta — az országnak is haszna van belőle, hogy az uralkodóház többet tartózkodik az országban mint valaha, egy hazafias uralkodóház pedig megérdemli az áldozatot. Ausztriában épen a világiállítást alatt tört ki a nagy «krach», melynek következtében a túlságosan merész és kockáztató vállalatoknak, üzleteknek egész sora bukott meg és több száz úricsalád jutott koldúsbotra. Magyarországot még nagyobb szomorúság érte, mert a kolera 446.648 betegből 188.611-et ragadt el s így a legszörnyűbb hadjáratnál is nagyobb pusztítást okozott.

Az utóbbi években az uralkodóházat is veszteségek érték. 1872. május 28-án fiának ölelő karjai közt halt meg *Zsófia* főhercegnő, két császár anyja. A mennyire érdeklődött az államügyek iránt fia megkoronáztatása előtt, ép annyira visszavonult tőle az alkotmány helyreállítása és fia, Miksa császár szerencsétlen halála után. Emlékeinek és könyveinek élt. Körülbelül tizenötezer kötetes könyvtárának jobbadán történelmi és szépirodalmi művei szórakoztatták; regényeket még fiatal korában sem olvasott. Könyvtárát ritka szép fa- és acélmetszet-gyűjteményével együtt a bécsi császári udvari könyvtárra hagyta. Temetésén a király iránt való tiszteletből a magyar miniszterek is megjelentek. Hét hónap múlva eltemették a másik császárnét is, *Karolina Augusztát*, V. Ferdinánd király feleségét. Halálos ágyánál ott virrasztott a király is, a temetés napján pedig (1873. febr. 13.) a magyar országgyűlés szünetet tartott. Azonban az öröm is beköltözött a bécsi burgba: a királyi pár nagyobb leánya, *Gizella*, alig 17 éves korában 1873. ápr. 20-án férjhez ment Lipót bajor herceghez. Ő volt az első Habsburg-

leány, a ki ápr. 18. a két állam miniszterelnökeinek és országgyűlési elnökeinek jelenlétében mondott le a trónhoz való minden jogáról. Szept. 30-án Bécs város elhatározta, hogy «kifejezést ad annak a hűségnek és ragaszkodásnak, mely a várost hatszáz esztendő óta fűzi az uralkodó családhoz» s megűli a császár trónralépésének huszonötödik évfordulóját. Ebben az ünnepségben Ausztria és a külföld meglepetésére Magyarország is részt vett, sőt nov. 29-én Budapesten épen a magyar országgyűlés, a honvédség stb. kezdte meg a hódolatok nyilvánítását. Ez azért történt, mert — a hogy Bittó István, a képviselőház szónoka mondta, az uralkodó fölismere az eseményekben rejlő tanulságot s helyreállította az alkotmányt. A király megindultan jelentette ki, hogy életének legkedvesebb feladata továbbra is hű népeinek boldogítása marad. Bízik a nemzet életerejében; a meglevő bajokat államférfiúi bölcseséggel, tiszta honszeretettel kell orvosolni s egyetlen jelszavunk a haza érdeke legyen. A bécsi ünnepségek december másodikán, az évfordulón mentek végbe. Legmelegebben a tábornokok küldöttségét fogadta. «A sors csapásai — úgymond — a meg nem érdemelt sok ellen-szenv és a szükséges átalakítások után is rendíthetetlenül megmaradt a hadsereg régi, jó, erős szelleme. Friss kedvvel, áldozatra kész kitartással dolgozik a tisztikar a haderő kiképzésén és tökéletesítésén a két honvédséggel együtt.» Fájdalommal és hálás emlékezettel gondolt azokra, a kik életüket és munkásságukat a hadseregnek szentelik; a felejthetetlen tengernagyra (Tegetthoffra), ki hajóhadát győzelemre és dicsőségre vezette; és azokra az ezrekre, kik életüket a becsület mezején hagyták. Remélte, hogy jövőre is a hadsereg marad a trón és a haza legerősebb támasza; az a szikla, melyen a hullámok ereje megtörik. Majd bemutatta fiát, a trónörököszt; a hadsereg jóindulatába ajánlotta s katonáit arra kérte, hogy őt is az iránta tanúsított szeretettel és hűséggel szolgálják. A trónörökös zokogott, a tábornokok pedig kardjait csörtették annak jeléül, hogy életüket és vérüket áldozzák érte.

A királyfi pedig *magyar* versekben ünnepelte azt a napot,
a melyen

»Királya nagy szívének, szellemének
Adózni jó a nép, a tisztelet.
...S feledve bűt, feledve pártviszályt,
Feledve multja elvonúlt borúit,
Ma lelkesen üdvözli a *királyt!*»

XI.

A KIRÁLYI TEKINTÉLY NÖVEKEDÉSE.

A szabadelvű párt alakulása. Tisza Kálmán kormányának kezdete. Deák halála. A dinasztikus érzület növekedése. A király körútjai. A török-orosz háború. Bosznia megszállása. Vörös-Kereszt-egyesületek alakulása. Szeged pusztulása és a király. A királyi pár ezüst menyegzője. A király európai tekintélye. A hármasszövetség. (1873—1880)

A királynak jólesett, hogy császári jubileumán a kiengesztelt magyarok is résztvettek. 1873. december 3-án szép szavakban köszönte meg rendíthetetlen hűségöket s másnap mint igazi magyar király jelent meg köztük Budapesten. Megparancsolta, hogy fényesen helyreállítsák a koronázó templomot, a melyet Mátyás király a Nagyboldogasszony tiszteletére a budai várban építtetett; s minden Habsburg közül ő volt az első, a ki (1874. jan. 12.) magyar földön adta át a bíbornoki sapkát (biretumot, baretet) egy főpapnak: Simor hercegprimásnak.

Az országban akkor nagy volt a pártoskodás. A Deák-párt bomladozott és gróf Zichy Manó képviselő azzal tréfálgozott, hogy már csak három Deák-párti ember van az országban: ő maga, Deák Ferenc és — a király. A király, a mint hazatért a cár látogatására tett szentpétervári útjáról (1874. febr. 11—27.), mindent elkövetett, hogy a pártokat kibékítse, megnyugtassa. Március 11-én a budapesti «Angol királyné» szállodában ő maga kereste föl a beteg Deák Ferencet, hogy tanácsát meghallgassa s nagyon sok minisztertanácsban elnökölt. Végre egy esztendő múlva báró Wenckheim Bélát bízta meg, hogy Deák-pártiakból és ellenzékiekből minisztériumot alakítson. «Köttessen felséged ágyú elé és süttessen el az ágyút — szolt Wenckheim, — felségedért szívesen darabokra szaggattatom magamat; de ne kényszerítsen a miniszterelnökség elvállalására.» «De nekem — felelt a király nevetve — nem egy széttépett Wenckheim, hanem egy egész miniszterelnök kell; s

az ön lesz!» Így nevezte ki 1875. március 2-án a Wenckheim-minisztériumot, a melyben két más ellenzékivel résztvett az ellenzék vezére is, *Tisza Kálmán* (1830—1902.), kit a király egy akkori nyilatkozatában eszes, erélyes embernek mondott. Másnap az ország legnagyobb két politikai pártja (a Deák-párt és a bal-közép) *szabadelvű párt* név alatt egyesült s majdnem huszonkilenc esztendeig (1905. jan. 26-ig) megtartotta többségét a képviselőházban. Vezetését *Tisza Kálmán* (márc. 3. óta mint belügyminiszter, október 20-a óta mint miniszterelnök) vette át. A nemzet átalakulásának úttörői egymásután tértek pihenőre. 1875. június 29-én hunyt el *V. Ferdinánd*, az öreg király s 1876. jan. 29-én *Deák Ferenc*, ki az ő lemondása után tizenkilenc esztendei munkával a nemzetet és az uralkodót kibékítette. Deák koporsójára a király Bécsből küldött, a királyné maga tett koszorút s azt könyeivel áztatta. A király már febr.

TISZA KÁLMÁN.

22-én szentesítette azt a törvényt (1876: III. t.-c.), mely Deáknak a haza iránt hosszú évek során át szerzett érdemeit megörököltette.

Az új kormányt, a melynek élén tizenöt esztendeig *Tisza Kálmán* állott, az ellenzék gyakran és hevesen támadta, de a király személye iránt minden párt határtalan tiszteletet tanúsított. Például *Csanády Sándor*, ki 1867-ben még látni sem akarta a koronázást, 1875. ápr. 13. maga javasolta, hogy törvénybe iktassák «a király magasztos tettét», melynél fogva az 1848. évi honvédek menedékházára 5000 forintot (10,000 koronát) ajándékozott. Ezt a miniszterelnök azzal hárította el, hogy a király magánjellegű

tetteit csak a király előleges beleegyezésével lehetne törvénybe iktatni; s ha megörökíteni akarnák ezt az adományt, melyet a király nemes szíve és emberbaráti érzülete sugallt, akkor meg kellene örökíteniök többi cselekedetét is, pl. hogy a koronázási ajándékot szintén a honvédségnek adta. A király azonban ilyen törvény hozatalát nem engedné meg.

Valóban tisztelték őt szerénységéért s rendkívüli munkásságáért, melyet 1875. aug. 31. az országgyűlés megnyitásakor ő maga azzal igazolt, hogy *«minden vesztett perc a haza vesztesége»*. Ugyanakkor arra tanította nemzetét, hogy a *«közjólétet megteremteni, kellő fokra emelni és tartósan megszilárdítani csak a valódi hazafiság, az egyéni szorgalom és a kitartó munka képes»*. Felíratukban a képviselők hálásan ösmerték el, hogy a lefolyt években a fejedelmi bölcsesség meg-megújuló jeleivel találkoztak s hogy válságos pillanatokban a nemzet az ő atyai jószívében, alkotmányos érzületében és emelkedett lelkében talált vigaszt és segélyt. Tisza Kálmán, kit az osztrák lapok a király mellett az ország leghatalmasabb emberének neveztek, december 15-én a nemzet ellen izgatókat megfenyegethette, hogy *«Magyarország fejedelme mindig és mindenkor helyesli, ha erélyesen bánnak azokkal, kik hazaellenes célokat követnek»*. A magyar király önérzete és büszkesége nyilatkozott meg a *«legfőbb hadúr»*-ban, a mikor (1876. szept. 14.) Gyulán nem hagyta szó nélkül, 3000 honvédhuszár trombitajelre egy pillanat alatt mint pattan nyeregbe s hogyan intéz rohamot. *«Ezt a világ egyetlen nemzete sem tudja! — kiáltott fel. — Ezt csak mi tudjuk!»*

A kezdet nehézségeivel küzködve is erősnek, életrevalónak ösmerte Magyarországot. De ezt az erőt már a külföld is sejtette *Bismarck*, a hatalmas német kancellár, 1876. december 2-án megmondta a porosz parlamentben, hogy *«ha ledőlne is az alkotmányos fal az Osztrák-magyar-monarchia két fele közt, Magyarország a dualismus nélkül is (tehát önállóan) megtartaná erejét, mert a magyar nép határtalan tisztelettel viseltetik a Habsburg-uralkodó-*

ház iránt. Ausztria-Magyarország nagy ereje az európai állam-családban akkor tűnnék ki igazán, ha a benne levő életerők s népeinek az uralkodóház iránt való ragaszkodása együttesen működnének».

Kossuth a ceglédieknek, a kik őt képviselőnek választották, 1877. jan. 5. megírta, hogy *nem szabad* hódolnia olyan uralkodónak, a ki egyúttal osztrák császár; de két hét múlva a ceglédi küldöttség bevonulásakor Kossuthot és az épen arra hajtó királyi párt a budapesti nép egyszerre s a leglelkesebben éljenezte. Azon év őszén (szept. 13—15.) a király maga is elment a ceglédi nagy gyakorlatokra. Meglepte, hogy a Kossuth-párti polgárok őt és kíséretét *ingyen* akarták elszállásolni. «Ez onnan van — mondta neki Tisza Kálmán — hogy a magyar ember, ha még olyan ellenzéki is, hódoló tisztelettel viseltetik királya iránt; s ha már más vendégének örül, hogy' ne örülne a legelső magyar embernek?»

A hadijátékból csakhamar háború lett.

A király a délvidéki szlávok megnyugtató végett, az olasz királyllyal történt találkozása (1875. ápr. 1—7.) után 1875. április 10.—május 13. közt bejárta Dalmáciát. Körülbelül 8000 kilométert tett meg vasúton, hajón, kocsin, lovon, gyalog, néha a legnagyobb esőben és zivatarban. Olykor valamely szerény postahívatálnok, vagy épen útkaparó házában pihent meg. A nép nyomorúságát a dicsőítésére rendezett ünnepek közt is meglátta. Az egyik dalmát faluban egy marcona alakot pillantott meg, a kinek öve tele volt handsárral, jatagánnal, pisztolyokkal. Hozzálépett, hogy kihúzza és megtekintse jatagánját. A dalmát azonban nem engedte: «Ez az enyém!» mondta önértzettel. Az egyik katona odasugta neki, hogy ne ellenkezzék: ez a «császár». «Tudom én azt — szólt a dalmát hangosan. — Ott voltam, a mikor fogadtuk a völgyben. De azért a fegyverek mégis csak az enyéme, ha mindjárt ő is a császár!» Ezeknek a dalmát horvátoknak szomszédai: a bosnyákok és a hercegovcok még annak az esztendőnek az őszén fölkeltek a török szultán ellen. A fölkelők Ferenc Józsefet mint horvát királyt

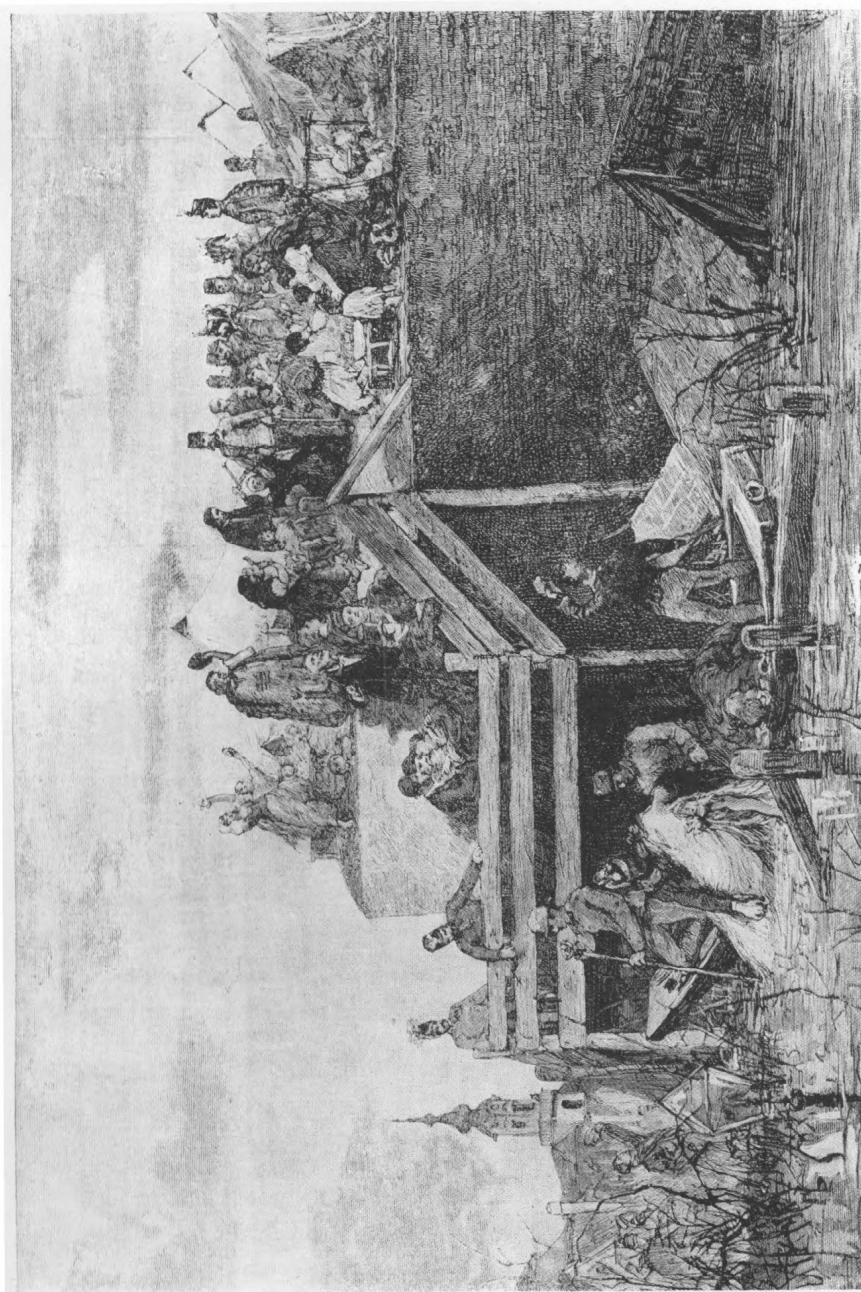
éltették s az ő uralkodása alatt akartak élni. Mohammedánus létökre is bíztak benne, mert hallották, milyen jóságosan beszélgett dalmát testvéreikkel; egy hindu mollah pedig, a ki Gül Baba török szent budai sírjához zarándokolt, még Arábiában, a mekkai és medinai búcsún is elmesélte, Ferenc József milyen bőkezűen és szívesen adott neki útravalót. Gróf Andrássy Gyula külügyminiszter útján a király csakugyan még az év végén (1875. dec. 30.) fölkérte a szultánt, hogy emberségesebben bánjék bosnyák alattvalóival. Milán szerb fejedelem nem érte be ennyivel, hanem félesztendő mulva hadat izent a szultánnak. Miletics magyar képviselő csatlakozásra biztatta a magyarországi szerbeket, a miért a magyar kormány mint fölségsértőt elfogatta. A horvát határőrvideken is összeesküvés támadt a végből, hogy a katolikusokat legyilkolják, Horvátországot a magyar királyságtól elszakítsák s Milán király alatt egy nagy délszláv országot alakítsanak Szerbiából, Boszniából és Horvátországból. Abdul Kerim basa azonban megverte a szerbeket, miért a magyar ifjak (1877. jan. 13.) díszkardot adtak át neki s a szultánnál és Midhát nagyvezírnél is tisztelkedtek. A szultán viszonzásúl (1877. ápr. 12.) Mátyás király híres budai könyvtárából 35 becses könyvet küldött a magyar királynak a budapesti egyetemi könyvtár számára, mi Budapesten újabb lelkes tüntetésekre adott alkalmat. A mikor az oroszok és törökök közt háborúra került a sor, a törökök győzedelmének öröme Budapest (1877. szept. 18.) kivilágítást rendezett, holott a király egy héttel azelőtt a kassai hadgyakorlatokon II. Sándor cárt mint szövetségesét köszöntötte föl. Erről az áldomásról Verhovay Gyula hirlapíró olyan cikket írt, hogy mint fölségsértőt fogták perbe. Ez volt hazánkban az alkotmány helyreállítása óta az első fölségsértési per. Akkortájt történt, hogy fölfedezték azt az összeesküvést, melynek értelmében a székelyeknek szept. 28-án az oroszokkal szövetséges Romániára kellett volna törniök, mi Ferenc Józsefet háborúba bonyolította volna az oroszokkal. Zsigri István főtí gazda is elmagyarázta az istvánhegyi szőlők alján vadászgató

királynak, hogy mint a forradalomban, most is kardot kötne, ha háborút indítana az oroszok ellen. Az igaz, hogy nem tudta, kivel beszél; de még a lapok és politikusok sem tudták, hogy a király ebben a kérdésben már (1877. jan. 15.) szerződött a cárral. Az oroszok kemény föltételek alatt engedtek békét a törököknek, az európai hatalmasságok azonban beleszóltak a dologba. Berlinben (1877. jun. 13.—jul. 13.) tartott értekezletökön 1877. jun. 28-án Ausztriát és Magyarországot megbízták, hogy határozatlan időre megszállják Boszniát és Hercegovinát (melyek valaha különben is hazánkhoz tartoztak). Julius 5-én Vinkovcében Drégely ezredes már megeskette a Mollináry-ezred magyar bakáit, hogy a magyar királyért, a magyar hazáért vitézül és hűségesen harcolnak. A két török tartomány megszállására báró Philippovich József tábornokszernagy 72,000 emberrel, 112 ágyúval és 13,000 lóval indult. Julius 29-én nyomúltak be; huszadnapra, épen a király nevenapján, elfoglalták a fővárost, Serajevót, de csak okt. 3-án verhették le a fölkelőket. Ez idő alatt 110 kisebb-nagyobb ütközetben 5185 magyar és osztrák esett el. A király okt. 19-én köszönetet mondott vitéz katonáinak s másnap a magyar országgyűlés megnyitásakor tartott beszédében sajnálatát fejezte ki, hogy a Berlinben nyert megbízatást háború nélkül nem lehetett teljesíteni. November 14-én és december 12-én már Budapesten fogadta a hercegovcok és bosnyákok hódoló küldöttségeit. Mindez a négyszáz év előtti időkre, Mátyás királyra emlékeztette a magyarokat, ha nem remélték is, hogy a történelmi jog értelmében Bosznia és Hercegovina ismét magyar tartomány legyen. A megszállás eddig is annyi pénzökbe került, hogy e miatt Széll Kálmán okt. 1. már lemondott a pénzügyminiszterségről; de a király nov. 10-én Budapesten figyelmeztette a delegációkat, hogy «a nagy történelmi eredmények nem közönséges áldozatokat követelnek».

A király Tisza Kálmán miniszterelnökhöz intézett kéziratában már aug. 31-én örömet nyilvánította, hogy a magyarok is hazafias érzélemmel fogadták az események hírért s nemcsak az önfeláldozó

hőstetteket és a sikeres csatákat kísérték őszinte rokonszenvvel, hanem a sebesültek és betegek iránt is a legmelegebb részvétet tanusították. A miniszterelnök útján most arra buzdította a magyarokat (mint ugyanazon időben az osztrákokat is), hogy kórházak alapítására egyesületeket alakítsanak. Ezen fölhívás következtében a királyné pártfogása alatt csakhamar megalakultak a Vöröskereszt-egyesületek, melyek azóta olyan áldásosan működnek. A király maga is sorra látogatta a budapesti és bécsi kórházakat; minden sebesülthöz anyanyelvén szólt, vigasztalta és megajándékozta őket s gondoskodott az elesettek családjairól.

«Isten hozta felségedet közénk, hajléktalanok közé!» üdvözölte őt Pálffy polgármester, mikor a király 1879. március 17-én, négy nappal a Tisza szörnyű pusztítása után, a rombadőlt Szeged vigasztalására sietett. «Szívem fájdalma vezetett ide» — válaszolt a könnyező király. — Biztatta, bátorította a csüggedőket, pedig maga mondta Tisza miniszterelnöknek, hogy a szerencsétlenséget nagyobbak találja, mint a milyennek az újságok írták. «Azt mondják, *Szeged volt* — sohajtott Dáni főispán. — De én azt mondom, hogy felséges urunk atyai gondoskodása mellett *Szeged lesz!*» «*Még pedig szebb lesz!*» kiáltott a király nemes hévvel. «A mi szívből jó, az szívre hat — írta Kossuth Bakay szegedi képviselőhöz öt nap múlva. — Én, a ki nem hódolok az önök királya hatalmának, s a ki a bíborfényt közönyös látványnak tartom, a tisztelet adójával hajlok meg azon látvány előtt, midőn a király szemében az emberi részvét könye ragyog. Legyen e köny Szeged föltámadásának forrása egy szebb életre; és az engesztelőedésnek egy fénysugarává lehet a multak emlékének sötétsége felé.» Az lett. 1879-től 1900-ig összesen 31 különféle törvénycikk gondoskodott Szeged fejlesztéséről. A hazai és a külföldi társadalom is oly lelkesedéssel karolta föl a szerencsétlenek ügyét, hogy öt év múlva (1883. okt. 15.) a király magában Szeged városában adhatta hálát a gondviselésnek, mert szíve mélyéből érzett óhajta teljesült: Szegedet «a súlyos csapásból nemcsak felüdülve, de

A KIRÁLY A SZEGEDI BÁSTYÁN 1879. MÁRCIUS 17-ÉN.

virágzóbban mint előbb és nem gyásztól, hanem örömtől áthatva láthatta».

«Bajok érik népünket, csapások sujtják országunkat — szólt a főrendiház, mikor (1879. ápr. 21.) a királyi párt ezüstmenyegzője alkalmával üdvözölte. — Szenvedő népéé a királynak és királyasszonynak szíve, vagyona, könye. Midőn nagy veszteségek fölött kesereg az ország: a sujtott nemzet könyeivel együtt hullatja könyeit a haza legnagyobb fiai egyikének gyászravatalánál a királyné s az elpusztúlt egyik legvirágzóbb város romjai fölött a király.» «A mely napon — szóltak ugyanakkor a képviselők — a fölkent fők díszé: a korona és a babér a mirtuszszal, a *szeretet* koszorújával egyesült felségtek homlokán, fogadják felségtek hű Magyarországuk *szeretetének* hódolattal teljes nyilvánítását, melyet az egész nemzet egész szívével érez.» A király ez alkalommal körülbelül 310,000 forintot adott jótékony célokra (pl. 40 négyszáz aranyforintos ösztöndíjat alapított egyetemi hallgatók számára) és elengedte Magyarországon 212, Ausztriában 337 rab büntetését. A lakodalom évfordulóján szentelték föl a bécsi fogadalmi templomot, melyet annak emlékére emeltek, hogy az uralkodó megszabadult Libényi törétől. A bécsiek Makart, a híres festő tervei szerint, 26-án pompás felvonulásban, csoportképekben mutatták be az ipar, kereskedelem, művészet stb. haladását. Tiszához (ápr. 17.) intézett kéziratában a király megvallotta, hogy «több mint harminc évi uralkodása alatt komoly pillanatok mellett sok örömben is osztozott népeivel, de tisztább és bensőbb örömet alig élvezhetett, mint a legközelebbi múlt napokban». Május 3—7. napjain a budapestiek zajtalanul, de igaz szeretettel ünnepelték a királyi párt. «Ferenc Józsefet nagyon szeretik — mondta volt Bismarck ezen év őszén Bécsben tett látogatásakor, — országában ő igen hatalmas; s én azért jöttem, hogy megtudjam személyesen, miként gondolkodik.» Ennek a tekintélynek bizonyossága, hogy ebben az esztendőben (1879.) az Anglia és Nikaragua közt kitört viszályban őt kérték föl békebírónak; a szultán ápr. 21-én bele-

egyezett, hogy megszállja Novibazárt is, Rascia néven hazánk egykori tartományát, a mi szept. 8-a után vérontás nélkül történt meg; október 7-én pedig *Németországgal* védőszövetséget kötött a végből, hogy a berlini szerződésben biztosított európai békét mindenkivel, de különösen Oroszországgal szemben biztosítsa. Másnap csak vonakodva és sajnálattal bocsátotta el külügyminiszterét, gróf Andrassy Gyulát, ki évtizedekre terjedő békét szerzett hazánknak és Ausztriának ezzel a szövetséggel, a melynek zövegét különben az uralkodó csak kilenc esztendő múlva (1888. febr. 3.) tétette közzé. Időközben (1882.) *Olaszország* is csatlakozott a szövetséghez és így *hármasszövetség* néven másfél millió négyzetkilométeren 137 1/2 millió ember egyesült a béke szeretetében. «Ez az én politikám», mondta egy ízben a király, ki a német szövetséget saját akarata eredményének tartotta.

I. VILMOS NÉMET CSÁSZÁR.

Európa leghatalmasabb, legtiszteltebb uralkodói közé számították. Udvarát igen sok külföldi fejedelem, trónörökös, herceg és miniszter látogatta s ő valamennyit fényesen és nagy vendégszeretettel látta. Ha azonban egyszer-másszor az idegen hatalmak megsértették, sietett elégtételt szerezni magának. Így kellett 1880. május 4-én bocsánatot kérnie Anglia nagyvezíri miniszterének, Gladstonének azért, hogy olyan szavakat tulajdonított neki, a melyeket ő sohasem mondott; s 1881. dec. 27-én a román kormánynak is sajnálatát kellett kifejeznie, hogy a román trónbeszédbe a magyarokat bántó kifejezések kerültek.

XII.

CSÖNDES ÉVEK.

Rudolf királyfi eljegyzése és házassága. Budapesti fényes fogadtatása. A határőrvidék bekebelezése. Fiume és Triest. A krivosíjei lázadás. A triesti merénylet. A Habsburg-uralom hatszázados ünnepe Ausztriában. A zágrábi címersértés. A budapesti országos kiállítás. A királyfi beszéde és könyve. A Janszky-ügy. A hadsereg szelleme és a király. Budavár visszavételének ünnepe. Pro litteris et artibus. Rendjelek és nemességek. A főrendiház szervezetének módosítása. Névmagyarosítások. Tűz és víz. A királyi család a magyar társadalomban. (1880—1888.)

Életének ötvenedik évében járt Ferenc József, a mikor 1880 március 7-én fiát és örökösét, *Rudolf* királyfit eljegyezte *Stefánia* belga királykisasszonynyal, József nádor unokájával. Az országgyűlés üdvözlő küldöttsége előtt a király (márc. 18.) úgy nyilatkozott, hogy menyje nem érezheti magát idegennek abban az országban, hol nagyatyja érdemeit törvénybe iktatták s fel fogja találni a szeretet új kedves hazáját. Stefánia mellé dr. Dezső Dénes theresianumi tanárt rendelte magyar nyelvmesterül, de őt csehül is taníttatta. Rudolf ekkor Prágában lakott, testestül-lelkestül katonának és cseh érzelműnek vallotta magát s a csehek azt remélték, hogy Ferenc József nemcsak magát, hanem — mint ifjabb királyt — fiát is fölékesítteti Szent Vencel koronájával. Május 10-én azonban a király és királyfi Szent István koronáját tekintette meg, a melyet az akadémia hármass bizottsága (Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, Pulszky Károly) tudományosan megvizsgált és leírt. Nemcsak a nemzet gondolt rá, hanem talán a király is, hogy ha Rudolfot azzal ifjabb magyar királylyá koronáznák, Budapesten azonnal berendezhetnék a magyar udvartartást, mely fényben bizonyára vetekednék a császárral. Magyarország idáig is éppen annyival járult az udvartartás költségeihez mint Ausztria; hanem azért Budapesten is a császári udvarból kikölcsonzott osztrákok s nem magyar urak szolgáltak a királynak. E miatt Ugron Gábor utóbb a képviselőházban (1885 jan. 14. és 21.) fel is szólalt. Tiltakozott

az ellen, hogy hg Hohenlohe *császári* főudvarmester álljon a budapesti udvar élén, de a király személye körüli miniszternek, báró Orczy Bélának, azon állítása ellen is, hogy «ő felsége a monarchia két államának közös fejedelme lévén, udvara és háztartása egy és ugyanaz». «Szent István koronájának fénye — úgymond — mindig túl fogja ragyogni azon császári korona fényét, mely jóformán csak ma született, mert alig nyolcvanéves.»

Azonban a budai *királyi* palotán még az országgyűlés megnyitásakor is mindig az osztrák *császári* lobogó lengett, úgy hogy a szélsőbaloldali képviselők e miatt ismételve tiltakoztak s el sem mentek az országgyűlést megnyitó trónbeszéd meghallgatására. Deák Ferenc már 1867 június 26-án azzal akarta lecsillapítani az elégedetleneket, hogy a sárga-fekete az uralkodócsalád színe; a miben különben tévedett, mert ez a szín a vörös-fehér, a mihez könnyű volna odavarni a zöld szövetet. 1869 április 24-én, az országgyűlés megnyitásán s azóta minden ünnepi alkalommal, épen Deák felszólalására, a családinak tekintett lobogó mellé a magyar és horvát lobogót is kitűzték. 1880-ban híre futott, hogy a gödöllői kastélyról maga a király vétette volna le a fekete-sárga zászlót; mert — úgymond — «családi színét csak ott kell kitenni, a hol vendég; ő pedig itthon van». Rendkívüli fénynyel fogadták őt ez év júniusában a csehek és morvák, szeptemberben a galíciaiak és bukovinaiak, októberben a sziléziaiak; de nem fényesebben, mint a magyarok most a pécsi, egy esztendő múlva pedig a miskolci hadgyakorlatok alkalmával s mint a hogy különösen a trónörököszt fogadták 1881 májusában. Rudolf királyfi, 1880 április 9-dike óta a budapesti egyetem tiszteletbeli bölcsészettudományi doktora, 1881 februárius 9-én Egyiptom és a Szentföld bejárására indult s útjáról, melyet csakhamar kétkötetes könyvben írt le, április 22-én tért vissza Bécsbe. Május 5-én már Salzburgban fogadta bájos menyasszonyát s vele együtt nyolcadikán Schönbrunnban a magyar országgyűlés küldöttségét. Kijelentette, hogy felesége épen olyan jó magyar nő lesz, mint a milyen jó és hű magyar ő maga; és hogy

Stefánia hercegnő már jól beszél magyarul. Harmadnap 10-én Bécsben az Ágoston-rendiek templomában herceg Schwarzenberg Frigyes bíbornok, prágai hercegérsek eskette össze az ifjú párt, minek öröme a király aznap 191 elítéltnek kegyelmezett meg és 22 újabb ösztöndíjat alapított magyar és osztrák egyetemi hallgatók számára. Az ifjú pár már május 18-án ellátogatott Budapestre, hol rendkívül lelkesen és fényesen fogadták. Stefánia másnap biztosította a főváros küldöttségét, hogy mély megindulással jött Magyarország fővárosába, mely annyi szent emléket nyújt lelkének. Hiszen ez volt dicsőült nagyatyja kedves lakóhelye s jó anyja édes szülőföldje, melyet már zsenge korában szeretni tanult tőle. Az ünnepeltetés öt napig, május 23-áig tartott s az ifjú pár csak június 8-án vonult be rendes lakóhelyére, Prágába. A király május 24-én megilletődve mondott köszönetet a magyar nemzetnek, mely «hazafiúi helyes érzülettel fogta föl e szövetség kétszeresen fontos nagy jelentőségét. Az isteni gondviselésbe vetett bizalommal erősen hitte, hogy a megkötött szent frigy nemcsak családjára nézve lesz az öröm s boldogság kiapadhatatlan forrása, de a háza és a monarchia népei közt fennálló százados benső kapcsolat újabb örvendetes megszilárdítása következtében magyar koronája országaira is áldást és megelégedést fog árasztani. «Június 2-án, az országgyűlés befejezésekor, szintén hangoztatta, hogy — mint fia házassága alkalmával is bebizonyult — a magyar nemzetet a hazaszeretet és a koronához való hűség lelkesíti, a mi mind a kettőnek boldogságára és dicsőségére válik.

Pár nap múlva, június 11-én, báró Schönfeld altábornagy helyett a vezérkar élére báró Beck Frigyes altábornagyot állította, a ki 1867 óta mint katonai irodájának főnöke s 1874 óta mint főszárnysegéde, Albrecht főherceg mellett különben is legfőbb katonai tanácsosa volt. 1881 július 15-én szép szavakban búcsúzott el az uralkodó a horvát-szlavon végvidéki határ-őröktől, kiknek területét ezen a napon végképen bekebelezte az országba. A mint írta, világtörténelmi események (a törökök

folytonos támadásai) bírták rá az ő őseit, hogy a déli határok őrzését reájok bízják. Köszöni, hogy hadi erényeik, lankadatlan éberségek, mérsékletök és öröklött áldozatkészségek következtében ezt a feladatot századokon át odaadással teljesítették. Ezt azzal viszo-

BECK FRIGYES BÁRÓ TÁBORSZERNAGY.

nozza, hogy régi óhajtásukhoz és a törvény rendelkezéseihez képest megadja nekik azokat az általános polgári jogokat, a melyeknek minden hű alattvalója örvend. A bekebelezés végrehajtását szept. 28-án tartott trónbeszédében ő maga tudatta az országgyűléssel, a melyet

arra buzdított, hogy Fiume érdekében újabb törvényeket hozzon. Később egy osztrák képviselő panaszkodott előtte, hogy Fiume versenye következtében Triest kereskedelme nagyon hanyatlik; mire a király azt felelte, hogy a magyarokat nem lehet akadályozni kikötőjük fejlesztésében, mert nagyon sokat áldoztak érte. Majd emelkedik Triest is, ha az osztrák parlament tesz valamit az érdekében. Alpesi szép tartományainak bejárása (1881 aug. 2–16.) után Salzburg, Vorarlberg és Tirol lakosait is megdicsérte nagy szorgalmukért, munkásságukért s iránta tanúsított szeretetököért. «Szere-
tet és hűség — szólt — századok óta összeköti a monarchia minden népét a vele egybeforrt uralkodóházzal s ez az érzelem, ha Isten is úgy akarja, tovább él nemzedékről nemzedékre.»

Mikor azonban az általános katonai kötelezettséget a megszállt török tartományokra is kiterjesztette, Bosznia és Hercegovina, sőt, most már másodszor, Dalmáciának szomszédos déli része, a *Krivosije* (Crivoscie) is föllázadt. Harmadfél hónapig a király naponkint hajnali félnégykor kelt és egész nap dolgozott, olvasta a csataterőről érkező távíratokat. Este tízkor feküdt le, de fontos távíratokkal még éjfélben is föl kellett őt kelteni. A Krivosije leg-erősebb helyének, Dragaljnak bevételével (1882 márc. 10.) a lázadás véget ért s a király most erős kormányt adott az új tartományoknak. Igazgatásukkal ugyanis *Kállay* Béni magyar államférfiút (1839–1903.) bízta meg, a kit június 4-én közös pénzügyminiszternek nevezett ki. Választása méltó férfiúra esett, mert Kállay az elhanyagolt tartományokat húsz év alatt meglepően felvirágoztatta. Kevéssel azután augusztus elsején Triest városa iparkiallitással ünnepelte meg a Habsburgok uralma alá jutásának ötszázadik évfordulóját. A kiállítást szept. 8–17. közt a király is megtekintette, pedig megérkezése előtt való nap fedezték föl Oberdank Vilmos összeesküvését, melynek célja az volt, hogy a királyt bombával megöljék, Triestet pedig Olaszországhoz csatolják. Szept. 30-án Triestben így is felrobbant egy bomba, mikor az ötszázados évfordulón a császár arcképének kivilágításakor a zenekar a Gott-

erhaltét játszotta. Az olaszok pártját fogták Oberdanknak, mert az úgynevezett irredentistákhoz tartozott, kik azt akarták, hogy Olaszországhoz csatoljanak minden földet, a hol, mint Triestben is, olaszok laknak. Kegyelmet kért részére a nagy francia költő, Victor Hugo is, a ki arra emlékeztette Francisc Józsefet, hogy kegyelmet kért ő a győztes Juareztól öccse, Miksa mexikói császár részére is. Oberdankot azonban december 20-án kivégezték. Feltűnést keltett 1882 júniusában a *Lembergi fölségáulók* pöre is, melyből kiviláglott, hogy egyesek az oroszok kezére akarták juttatni a legfontosabb galíciai várakat s magát Galiciát. Az 1882 év azonban ismét nagy hódolattal végződött: a legrégibb osztrák örökös tartományok dec. 27-én megültek annak az emlékeztetés, hogy hatszáz év előtt Habsburg Rudolf újból odacsatolta őket a német-római birodalomhoz. A császár emlékeztette a hódoló bécsieket, hogy őseinek köszönhetik Bécs mostani nagyságát, jelentőségét; s nagyon örül, hogy szeretett szülővárosa virágzásának, fokozódó jólétének új korszakát ő nyithatta meg. Félesztendő mulva (1883 jul. 1—17.) bejárta Stájerországot és Karinthiát, melyeknek ősi családai most őelőtte újították meg a Habsburgoknak hat század előtt tett hűségesküjüket. A hűség és szeretet ünnepe volt szeptember másodika is, mikor a király unokája, a trónörökös pár egyetlen gyermeke, *Erzsébet* főhercegnő született, majd a mikor Bécs városa ünnepelte a töröktől való megszabadulása kétszázados évfordulóját. Ez alkalommal a császár nagyhatású beszéd kíséretében tette le a bécsi új városháza zárókövét s azonnal megnyitotta az ottan rendezett történelmi kiállítást.

Ezalatt hazánkat különösen egy zendülés híre izgatta. Zágrábban ugyanis 1884 aug. 16-án nagy lármával tépték le azokat a magyar-horvát feliratú magyar címereket, a miket a pénzügyigazgatóság előtte való nap függesztett ki. A nemzeti zászlót is több helyütt porba tiporták. A király elnöklete alatt tartott kétnapos (aug. 21—22.) minisztertanács azonnal meghagyta a címerek visszahelyezését. Mikor gr. Pejachevich bán vonakodott és lemondott,

a király egyideig nem nevezett ki bánt, hanem felfüggesztette a rendes kormányzatot s báró Ramberg lovassági tábornokot nevezte ki királyi biztosnak, a ki parancsát már szeptember 7-én teljesítette. E miatt október 17-én a horvát országgyűlésen a Starcsevics-párti túlzók tiszteletlen hangú felíratot akartak intézni a királyhoz, s megfenyegették, hogy oly mértékkel mérnek neki, mint ő mér nekik. A többség azonban 20-án kimondta, hogy királyában a jog és igazság kiapadhatatlan forrását tiszteli s 24-én a Starcsevics-pártiakat, kiknek működését egy beszélgetés alkalmával a király gyalázatosnak bélyegezte, kizárta a tanácskozásból. «Ha ismerné a király népünk helyzetét — szolt erre Starcsevics Dávid — egészen másképp jellemezné azokat az embereket, kik a mostani állapotokat fentartják.» S megmondta, hogy csak a szabad, független Horvátország királyáért fog lelkesedni. A király Budapesten nov. 13-án fogadta a horvát országgyűlés többségének mérsékelt-hangú felíratát; december elején megszüntette az ideiglenes állapotot és gróf Héderváry-Khuen Károlyt nevezte ki horvát bánnak. Félesztendő mulva a zágrábi nép egészen más okokból zavargott. Tudatlan emberek azért akarták megostromolni ott a Ferenc József-egyetemet, mert hírlelésök szerint «a császár» megengedte a doktoroknak, hogy (a bonctani intézetben) évenként nyolc embert nyakazzanak le, de ezek «már 26-ot öltek le». Az egyetem pincéjében levő naftát embervérnek nézték.

A király minden törekvést pártolt, melynek célja a babona és a tudatlanság kiirtása, a közműveltség emelése, fejlesztése volt. Ausztriában szép szavakban hangoztatta ezt 1884. szept. 20-án, midőn megnyitotta a híres alagúton átvezető arlbergi vasutat, «a föl-találó szellemi erő és a hazafias munka művét»; vagy okt. 11-én, mikor letette a bécsi egyetem zárókövét. Óhajtotta, hogy az ifjúság, mely ott keresi, meg is találja a tudomány forrását és hívátása, jövőendő boldogsága elemeit. Jól esett szívének, hogy a valódi tudományok és erények haladásában egy boldog jövőendő kezességét ismerhette föl. Nálunk okt. 19-én azzal a kívánsággal tette le

AZ 1885. ÉVI ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS MEGNYITÁSA.

a budapesti Erzsébet-kórház zárókövét, hogy a sebesült harcosok ápolására szánt épület a béke jelképe legyen. A hazafias munkát ünnepelte, mikor az országos kiállítást Budapesten 1885 május 2-án hat főherceg és sok külföldi követ és államférfiú jelenlétében megnyitotta. «E mai napon — szólt hozzá fia, a trónörökös, mint a kiállítás védője — újult erőben egyesülnek Szent István koronájának minden országai egy békeünnepélyben, mely a bel- és külföld előtt fényes látványát mutatja fel annak, *mire emelkedett Magyarország* viszonylag rövid idő alatt felséged bölcs, felvilágosult és odaadó kormányzata s a nemzet lelkesült hazafisága mellett.» «Azon magasztos ünnepély, mely bennünket újra e helyen egyesít — felelt a király — méltán a legőszintébb örömmel töltheti el keblünket; mert egy oly mű felavatása áll előttünk, mely mint a szorgalom és becsületes munka, az anyagi és szellemi erő szüleménye, s az erre hívatott összes tényezők tevékeny, szakértő és hazafias közreműködésének vívmánya, hívatva van a világ előtt nemcsak magyar koronám országainak áldásos fejlődését feltárni, hanem egyszersmind fenhangon hirdetni, hogy ezen szép országok a művelt államok közt minden tekintetben méltó helyet foglalnak el.» Másnap a király fényes udvari estélyt adott a követek, főméltóságok és kiállítók számára. Harmadnap (május 4.) visszament Bécsbe, de családjával együtt még többször eljött, hogy szemügyre vegye a kiállítást, melynek összesen három millió látogatója volt. A bezáró-ünnepen (nov. 4.) a trónörökös a kiállítás legjelentékenyebb sikerének azt tartotta, hogy megmutatta a Szent István koronájához tartozó országok műveltségének ifjú erejét. «Hazánk-nak szolgálunk — szólt; — azon hazának, melynek szent földjéhez a hűség és gyermeki szeretet legszívósabb kötelékei csatolnak bennünket.» Midőn beszédét a király és «imádott hazánk» éltetésével végezte, Széchenyi Pál miniszter könyezve csókolt kezét az ifjúnak, a kinek fején e pillanatban Szent István koronáját vélte látni. November 6-án a király is köszönetet mondott fiának, a nemzet reményének és büszkeségének. Élénk örömmel és elégtétellel szem-

lélte a teremtmény szellemi erő és fáradhatatlan munka fényes alkotását, a kiállítást. Öröme annál nagyobb volt, mert ez a munka az ő fia védnöksége alatt állott. Megindúltan mondott neki köszönetet december elsején is, a mikor Rudolf bemutatta neki «Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben» című nagy (21 kötetes) vállalata első füzetét Jókai Mór magyar és Weilen József osztrák szerkesztővel együtt. Az uralkodó meghatva fejezte ki örömét, hogy ily valódi hazafias munka a monarchia valamennyi szellemi erejének közreműködésével készül; kívánta, hogy hű kitartással, hű munkássággal szépen befejezhessék az egészet. A királyfi kezecskélt atyjának és karácsonykor új könyve első füzetével kedveskedett édes anyjának is. Kis leánya, Erzsébet, most kezdett magyarul gagyogni s első szavainak kedves fonáságaival pár hét múlva már jókedvre derítette nagyatyját.

A tavasz egy részét (1886 ápr. 27. — május 19.) a király és családja Budapesten töltötte. Most május 2-án történt először, hogy a király egy jeles magyar államférfiúnak és tudósnek, *Pauler Tivadar* igazságügyminiszternek végső tisztességén személyesen megjelent ősz főhadsegédével, báró *Mondel* Frigyessel, a kit szintén még azon év végén kellett kikísérnie az örök nyugalom helyére. Alig utazott el a király Budapestről, olyan vihar kerekedett, a melyet csak három hónap múlva csillapíthatott le. Május 21-én ugyanis *Janszky* Lajos tábornok a budai temetőben tisztjeivel együtt megkoszorúzta a Budavár védelmében elesett Hentzi sírját, dicsőítette küzdelmét s a tiszteknek őt ajánlotta mintaképül. E miatt Janszky másnap macskazenét kapott; eljárását a képviselőházban Tisza miniszterelnök is tapintatlannak, helytelennek mondta s biztosította a nemzetet, hogy *legfelsőbb helyen* a nemzet önérzetének megsértését nem helyeslik. Albrecht főherceg azonban május 25-én Sarajevóban a tisztikar lakomáján a hadsereget császári osztrák hadseregnek nevezte, gróf Belcredi pedig 28-án az osztrák urakházában szintén mint ilyet dicsőítette. Tisza Kálmán már június 2-án figyelmeztette a királyt e két beszéd rossz hatására. Budapesten

az ügy csakugyan utcai zavargásokra vezetett, a melyek fokozódtak, mikor a király június 7-én megdicsérte Albrecht főherceg tábornagyot, hogy «a hadsereg rég kipróbált hagyományainak szellemében» működik. A katonaság június 10-én 710 tüntetőt elfogott s véget vetett az utcai zavargásnak; azonban Janszky előléptetése és a népszerű báró Edelsheim-Gyulay Lipót budai hadtestparancsnok nyugalomba küldése újabb izgatottságot keltett. Augusztus elején a fővárosban és a vidéken több népgyűlés élesen kifakadt a nemzeti szellem megbántása és a katonai gög miatt, mire Tisza Kálmán megint egyenesen a királyt kérte meg a kedélyek lecsillapítására. A király augusztus 7-én megelőzte kívánságát. Tiszához intézett kéziratában hangoztatta, hogy «a közös hadsereg szelleme nem más és nem is szabad, hogy más legyen, mint a legfőbb hadúr; a mi épen legbiztosabb kezességet nyújt az iránt, hogy e szellemet ezután sem uralhatja más érzelem, mint versenyző törekvés a kötelesség hű teljesítésében». Kötelességéhez képest a hadseregnek a törvényeket s a törvényesen fennálló alkotmányos intézményeket is oltalmaznia kell. Tehát csak szándékos nemtudás vagy nem tiszta okok vezethetnének olyan föltevésre, hogy a hadsereget a valódi hazafiassággal, az ország törvényeivel és az alkotmánnyal ellentétbe helyezték. Ez a nyilatkozat augusztus 11-én elent meg s országszerte megnyugvást keltett.

Mikor augusztus 15-én a főváros Budavár visszavételének kétszázados évfordulóját a történelmi kiállítás megnyitásával kezdte ünnepelni, Tisza Kálmán mindenkit arra a tanúlságra figyelmeztetett, a leghatalmasabb ellenséggel szemben is minő diadalokat vívhat ki a hadsereg vitézsége, ha a nemzet lelkesedése támogatja. S hozzátette, hogy bármikor lenne rá szükség, *a hadsereg és a nemzet* lelkes összeműködésével fog találkozni mindenki, a ki *a trónt és a hazát* fenyegetni merné. Aug. 29-én a király is lejött az ünnepségekre; másnap a Ferenc József-lovaskaszárnya zárókövének elhelyezésekor megdicsérte a fővárost, mely újabb hazafias áldozatot hozott a katonaságnak; harmadnap (szept. 1.) megjelent azon a díszűlésen,

melyet a főváros és a Történelmi Társulat a törököktől való szabaddulás emlékére tartott. «Ős Buda ormain — szólt elnöki megnyitójában Ráth Károly főpolgármester — újra ott díszeleg a királyi lak, szeretett apostoli királyunk székhelye. A legújabb kor monumentális alkotásai, a nagy haladás, mely nemzetünk szellemi és anyagi művelődése terén szemünk láttára megy végbe és a törhetetlen hűségű magyar nép legfőbb vágyai dicsőségesen országló I. Ferenc József szeretett királyunk ő felsége drága nevéhez vannak fűzve örökre. A király és a nemzet boldog egyetértése hozott áldást a honra és a hazára; ezen egyetértés legbiztosabb záloga jólétünknek és jövőnknek.» Október 30-án résztvett a király *Simor* János hercegprimás ötvenéves papi ünnepén is. A hogy a káptalan küldöttségének mondta «mindig meleg szeretetet érzett a magyar kath. egyház primásának székhelye, az ősi Esztergom iránt, melyet az ő első apostoli elődjének, Szent Istvánnak dicsőséges emléke szentel meg.» November elején a magyar képzőművészeti társaság huszonöt-éves fennállásakor rendezett kiállításon lelkesítette a magyar művészeket, kiknek munkásságát mindenkor figyelemmel kísérte s a műcsarnok megtekintését sohasem mulasztotta el.

1887-ben születése napján a tudományok és művészetek művelőinek 1835 óta osztogatott aranyérem helyett új aranyérmet veretett, melynek egyik oldalán a király arcképe van, s a másikon ez a felirat: *Pro litteris et artibus* (a tudományokért és művészetekért). Ezt a rendjelet csak néhány magyar író és művész (pl. Jókai, Beöthy Zsolt, Benczur) kapta meg; máskülönben a király bőkezűen osztogatta az érdemrendeket, címereket, nemesiséget és kitüntetések. Pl. 1867-től 1900 végéig összesen 658 családnak adott magyar nemességet; 1884-ig 135 embert tett kegyelmessé (*excellentiás*) úrrá; a királyi tanácsosok számát nagyra növelte. Rendjeleket, mint a bécsi híres rendjelpör is (1879. jún. 26-28.) mutatta, érdemetlenek is szerezhettek. Mivel azonban a király csak érdemeseket akart kitüntetni, még azon évben (1884. júl. 18.) megszüntette azt a jogot, hogy a Szent István-

Lipót- és vaskoronarend lovagjai báróságot, grófságot, vagy titkos tanácsosi méltóságot kereshessenek. A király 1885. április 25-én szentesítette a főrendiház szervezetét módosító (1885: VII.) törvényt, mely azt az új jogot adta neki, hogy érdemes férfiakat a főrendiház tagjaivá nevezhessen ki; s az első harmincat jún. 21-én ki is nevezte. Az új törvény értelmében sok történeti nevű főúr maradt ki a felsőházból, de érdemeik alapján gazdák, iparosok, kereskedők is főrendek lehettek. A király természetesnek tartotta a családnevek megmagyarosítását s vele a magyarosodást is. Nyitrán 1887. szept. 4-én nem titkolta megütődését, hogy Rozgonyi, Szögyéni nevű földművesek eltótosodtak s még magyarul sem tudnak.

Két állama elhunyt nagyjainak is megadta az illő tiszteletet. 1886. szept. 24-én jelen volt Bécsben a lissai hős *Tegethoff* Vilmos altengernagy és 1887. szept. 29-én Budapesten *Deák* Ferenc szobrának leleplezésén. Ez alkalommal tartott beszédében Tisza Kálmán arra emlékeztette, hogy azok a könyvek, a melyeket a királyné hullatott Deák halotti koszorújára, ma is a nemzet legdrágább kincsei közé tartoznak. A királynak most megint sok könyvet kellett felszárnítnia. 1887. május elsején leégett Torockó, 6-án Eperjes és Nagykaroly s azután még több más helység. A képviselőház már május 9-én megéljenezte a királyt, mert, ahogy Tisza miniszterelnök jelentette, «annak a kegyéből, kihez ily esetben sohasem folyamodhatni hiában», Torockó és Eperjes azonnal segítséget kaptak. Júniusban viszont az árvizek okoztak nagy károkat az alföldön. A király kíváratára az uralkodóház tagja is közöltek emlékmondatokat vagy rajzokat a kárvallottak javára kiadott Segítségalbumban, melynek szerkesztője, Jókai, 1888. febr. 20-án azt jelentette neki, hogy egy forintjával 70.000 példány kelt el. Igen sok példányban vették a trónörökös könyvét is, melynek első kötete megjelenésekor a királyfi Budapesten 1888. febr. 12-én megvendégelte munkatársait. Poharat emelt egészségökre és arra, hogy sikerüljön az a vállalat, melyet «imádott hazánk hírnevének és dicsőítésének» szentelt; s éltette a királyt, ki védője minden hazafiúi

működésnek. A trónörökös-pár ezen a télen megjelent az Erdély-részi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) bálján, gr. Károlyi István ebédjén, a nemzeti kaszinó táncmulatságán; viszont a király «édes kis magyar leánya», a viruló hajadonná serdült Mária Valéria is bált adott az arisztokrata ifjak számára, vagy zeneestélyt rendezett, a melyen az ifjú gróf Teleki László cimbalmozott. A budai várnak nem volt Mátyás király óta olyan farsangja, mint az 1888. esztendőben: a magyar királyfi magyar írókkal, művészekkel együtt ivott a hazáért, a királyért; s a magyar főurak viszonyozhatták az udvar vendéglátását, többen közülök barátságot köthettek Magyar- és Angolország jövődő királyaival. S a költő szavai szerint:

«Szép lenni királynak; hát magyar királynak,
Kit királynak termett jobbágyok szolgálnak!»

XIII.

A KATONAI SZELLEM ERŐSÖDÉSE.

A három császár barátsága. Az orosz háború veszedelme. I. Vilmos halála. Mária Terézia bécsi szobra. A Wacht am Rhein Bécsben. Tisza és a párisi kiállítás. A király és Strossmayer püspök. A felixdorfi tüzérségi gyakorlat. Három német császár egy évben. A véd-erő-törvény megvitatása. Útcai zavargások. Rudolf királyfi váratlan halála. A király a magyarokhoz. (1884—1889)

Királyunk a német császárral és az orosz cárral 1884. szept. 15—17-én Szjkjnyevicében, a cárral külön 1885. aug. 24—26-án Kremsierben s a német császárral, mint valódi jó barát, Gasteinban és Ischlben (1887-ig két évtizeden át évenként) találkozott. Ilyenkor, többnyire külügyminiszterei is velök lévén, a fontosabb európai kérdéseket is megbeszélték s többnyire közös eljárásban állapodtak meg, hogy a békét biztosíthassák. De mindenki háborútól félt, mikor a bolgárok ismételve elűzvén fejedelmöket, a derék Battenberg Sándor herceget, 1886. dec. 7—14-én Ferenc József elé járútlak egy küldöttséggel, hogy családjából adjon nekik fejedelmet. Az uralkodó nem fogadta a küldöttséget, de tudtára adta, hogy a fejedelmválasztás Bolgárország dolga s hogy neki nincs kifogása Koburg-Koháry Ferdinánd herceg megválasztása ellen. A herceg a népszerű honvédfőparancsnok, József főherceg sógora s az első számú honvéd-huszár-ezred főhadnagya volt. Az oroszok orosz herceget akartak látni a bolgár trónon, de a bolgárok 1887. jún. 25-én csakugyan Ferdinándot választották meg, ki aug. 14-én föl is esküdött az alkotmányra. A király 1886 nyarán az orosz határ közelében, Galiciában, 1887-ben pedig Morvaországban, majd Nyitra, Csáktornya, Déva, Kolozsvár és Terebes vidékein, tehát hazánknak öt véghelyén vett részt a hadgyakorlatokban; Nyitrán 1852 óta először táborozott együtt közkatonáival. Terebesen ugyan szept. 11-én felköszöntötte III. Sándor cárt a nevenapján, de a cár úgy hitte, hogy nemcsak az áldomás, hanem a hadikészülődés is neki szól.

A király okt. 27-én a delegációkat valóban figyelmeztette, hogy Európa mostani bizonytalan helyzetében hadseregünket egy más hadseregnek sem szabad felülmúlnia. A hadsereg újrafegyverzését már elkezdték s jövőben még nagyobb áldozatokat kell hozniok. A magyar országgyűlésben erre Grünwald Béla nov. 18-án megmondta, hogy Ausztria mindaddig gyöngé és törékeny, míg Magyarország erejét igénybe nem veszi, hatalmát arra nem alapítja s magyar katonai akadémia föllállításáról nem gondoskodik. 1888. febr. 3-án a budapesti, bécsi és berlini hivatalos lapok egyszerre tették közé az Ausztria-Magyarország és Németország közt még 1879. október 7-én kötött szövetség oklevelét, a melyről idáig senki sem tudott bizonyosat. A meglepetés tehát annál nagyobb volt, mert kitűnt, hogy a két nagyhatalom már akkor szövetkezett a most fenyegetőző Oroszország ellen. Bismarck a német birodalmi gyűlésen 1888. febr. 6-án megmondta, hogy volt idő, mikor a háború csak a három császár személyes barátsága következtében maradt el. Németországnak az Orosz- és Franciaország felől fenyegető veszedelmek ellen Ausztria-Magyarország a természetes szövetségese; Németország különben egymaga is egy millió jó katonát állíthat minden határvonalára és az Istenen kívül nem fél senkitől sem. Március 10-én azonban a magyar képviselőház elnöke, Péchy Tamás, felállva jelentette be, hogy «tegnap meghalt legkegyelmesebb urunk, szeretett királyunk ő felsége belső barátja, az osztrák-magyar monarchia szövetségese, I. Vilmos német császár». A felsőházban b. Vay Miklós elnök hozzátette, hogy a császár nemcsak szövetségese, hanem «legbelsőbb barátja is volt felséges urunknak, szeretett királyunknak». Belső személyes barátsága jeléül a király már 14-én meghagyta, hogy a 34. számú magyar gyalogezred örök időkre I. Vilmos császár nevét viselje, a 10. huszárezred tulajdonosává pedig az új császárt, III. Frigyeszt nevezte ki. A berlini temetésen, mint sok más alkalommal, Rudolf trónörökös képviselte, de aznap porosz gránátos ezrede egyenruhájában a király is megjelent a bécsi ev. templomban tartott gyász-istentiszteleten.

Bismarck hg. a részvétért köszönetet mondott a magyar országgyűlés mindkét házának, Kálnoky külügyminisztert pedig biztosította, hogy «erősek a barátság kötelékei, melyek a két birodalom népeit összekötik és eltéphetetlenek, mert az írott szerződésnél nagyobb dolgon, tudniillik a népek érdekei, hagyományai és érzelmei azonosságának rendíthetetlen alapján nyugosznak».

Ily nyilatkozatok után az Oroszország felől érkező háborús hírek csöndesebbek lettek, a készülődések azonban egyre tartottak. Március 18-án a király, hogy jelét adja a gyalogság, mint serege főfegyverneme iránt tanúsított kiváló gondoskodásának, szervezte a gyalogság főfelügyelőségét s erre a méltóságra saját fiát, *Rudolf* főherceg altábornagyot nevezte ki. Május 13-án a király Bécsben az egész uralkodóház jelenlétében lepleztette le Mária Terézia szobrát, melynek felállítását 1875. május 19-én rendelte el. Ahogy mondta, ez a szobor Ausztria és Magyarország történetéből «egy fénynyel és dicsőséggel teljes korszakra láthatóan és maradandóan emlékezteti a mostaniakat és az utódokat». Hogy tehát «ezt a szent napot, mely ünnepe egész hadseregének, örökre emlékeztessé tegye és hogy őseinek s a haza legkitűnőbb vezéreinek, hadiférfiainak emlékezete a hadseregben ébren és tiszteletben maradjon», elrendelte, hogy a 32. magyar gyalogezred örökre Mária Terézia nevét viselje, másokat pedig II. József császárról, II. Lipót, I. Ferenc és Ferdinánd császárokról és királyokról, Nádasdy és Hadik grófokról s más vezérekről nevezzenek el. Este azonban Schönerer osztrák képviselő példájára a bécsiek egy része a német birodalom mellett tüntetett. Mária Terézia szobra s a hadügyminiszter palotája előtt a németek harci riadóját, a *Wacht am Rheint* énekelték s Németországot és Bismarckot éltették. Az uralkodó másnap Taaffe osztrák miniszter előtt megbotránkozásal szólt a hazafiatlan tüntetésről, melyről maga a trónörökös tett neki jelentést; s haragosan jegyezte meg, hogy székvárosában ezentúl nem tűr meg hasonló kihágásokat,

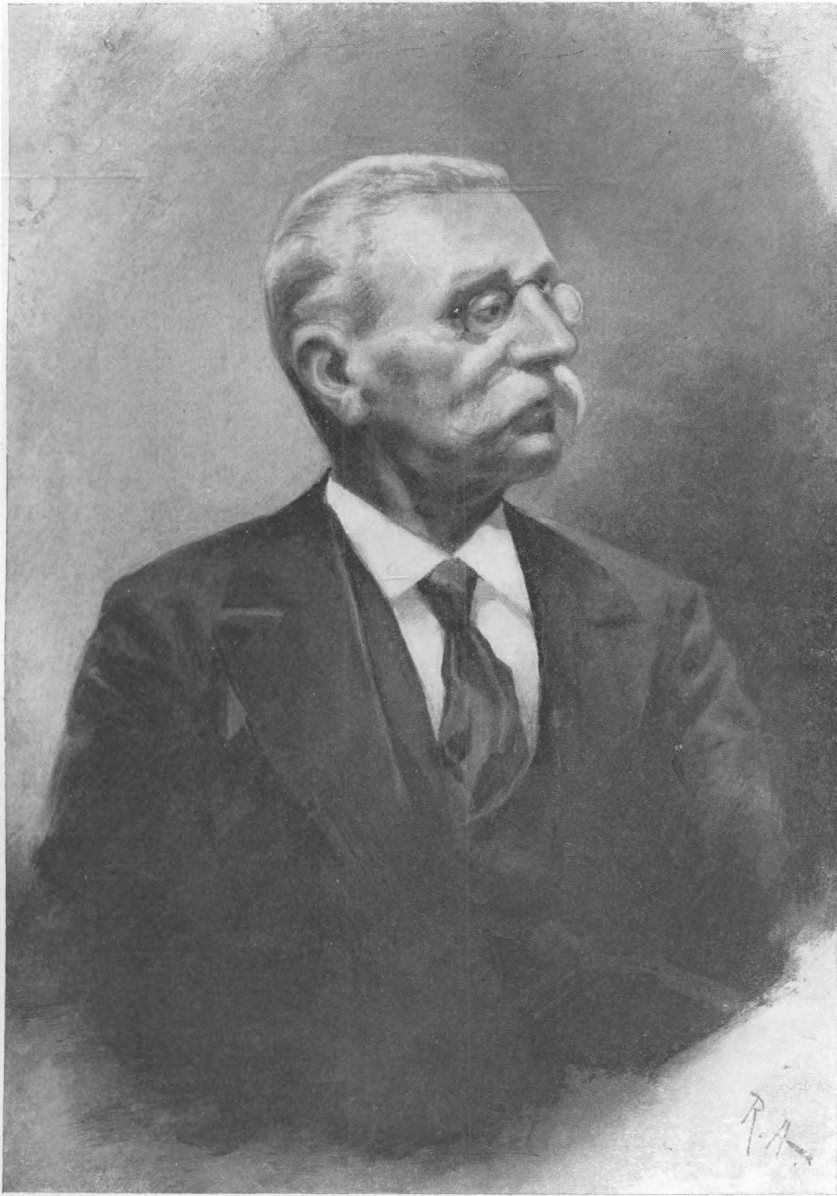
Május 26-án viszont *Tisza* Kálmánnak a képviselőházban egy

kérdésre adott válasza keltett, kivált a franciáknál, izgatottságot, mert határozottan kijelentette, hogy Magyarország nem vesz részt hivatalosan a párisi kiállításon, melyet a franciák a nagy forradalom századik évfordulóján rendeznek. Pedig 1876. június 11-én maga Ferenc József lelkesen üdvözölte az Északamerikai-Egyesült-Államok köztársaságát függetlensége kimondásának (1776. július 4.) «oly nagyon örvendetes» évszázados ünnepén. Tisza miniszterelnök az elmaradás okául azt a lehetőséget adta, hogy a háborús hírek izgalmai közt a párisiak letéphetik a magyar zászlókat és címereket s kárt tehetnek a magyar kiállítók vagyonában. Május 29-én szavait enyhítette s május 31-én a francia képviselőházban Goblet külügy-miniszter is tiltakozott föltevésai ellen, a magyarok pedig több ezereken keresték föl a kiállítást, hol a franciák valósággal ünnepelték őket. A magyar zászlók ott nagy tiszteletben álltak, míg itthon nem mindenütt részesültek a köteles tiszteletben. Például a pozsonyi ifjúság már május 28-án tüntetett b. Catty táborszernagy ellen, ki a trencsényi kaszárnyáról a magyar zászlót eltávolíttatta; és Zágrábban június 10-én a trónörökös pár látogatásakor a hatóság a magyar zászlót csak úgy akarta kitűzni, ha «a többi koronartartomány» zászlait is kitűzik. Pedig a pozsegi hadgyakorlatok alkalmával a király már 1885. szept. 16-án megintette a bródi polgármestert, hogy örömmel látja ugyan háza (fekete-sárga) színeit mint díszítéseket, de a törvényes államjogi viszonyoknak is kifejezésre kell jutnia és magyar zászlókat is kell alkalmazni. Maga a trónörökös most Horvátországot és Zágrábot Szent István koronája gyöngyeinek nevezte, melyeket elválaszthatatlanul egybefűznek a dicsőséges múlt és a közös érdekek széttephetetlen kötelékei.

Katonai szemleútjában a trónörökös Boszniát és Hercegovinát meglátogatván, fia jelentéseiből a király örömmel értesült, hogy Kállay közös pénzügyminiszter megvalósította az ő alapgondolatát. A két tartományban rendezte az állami életet, előmozdította a békés szellemi és anyagi fejlődést, kibékítette a különböző érdekeket s mindenki iránt és minden téren egyenlő jóakarattal egyen-

gette azt az alapot, melyen az egész népség jólétét és elégtételt tartósan biztosíthatja. Ezért tehát július 22-én elismerését fejezte ki Kállay iránt. Azonban majdnem ugyanakkor vesztette el a király kegyét b. *Kuhn* Ferenc tábornagy, ki 1868—74. közt nagy érdemeket szerzett a hadsereg újjászervezése körül, de mint grazi hadparancsnok inkább a tudományoknak élt és megjegyzéseket tett az uralkodóház egyes tagjaira, kik az Oroszországgal való háborút ellenzik, a trónörökös pedig a marburgi hadiszemlén nyíltan összekocant. A király ötvenéves katonai szolgálatai után 1888. július 16-án üdvözölte, de egyúttal nyugalmazta őt; azonban a stájerországi III. hadtest tisztikara 24-én a grazi búcsúlakomán oly lelkesen tüntetett mellette, hogy ezt a király személyes sértésnek vette s ennek következtében el sem ment a grazi hadgyakorlatokra. Szeptember elsején fiával a cseh és szept. 12-én a walesi herceggel a horvátországi (belovári és pozsegi) hadgyakorlatokra indult. Amott, Budweisban, nemcsak szemtanúja volt a roppant árvíznek, hanem ő maga vezette a mentés munkáját és vígasztalta, segítette a szerencsétleneket. Emitt különösen a horvát honvédséget dicsérte meg, de megérdemelt leckében részesítette azokat a horvátokat, kik a határokon túl keresték boldogulásukat. Az oroszok ugyanis ez év július 27-én Kiebben keszténységök kilencszázados évforduló-ünnepelvén, *Strossmayer* József György diakovári püspök az oroszok dicsőségéért rajongó táviratot küldött Kiebbe s Istenhez fohászkodott, hogy az oroszok teljesíthessék világgraszoló feladataikat. Akkor még nem lehetett tudni, nem lesz-e háborúnk Oroszországgal; de egy kath. papnak különben sem volt keresni valója a görögkeletiek kievi ünnepén. A király tehát szept. 12-én Pozsegában megdorgálta a főpapot, ki alattvaló létére ilyen nyilatkozatot tett. «Püspök, — végezte beszédét — ön nem volt magánál, mikor ezt a lépést tette az állam és az egyház ellen». *Strossmayer* két más horvát püspökkel együtt azonnal elutazott s Körösön, hol fáklyászenével tisztelték meg, még az este azzal mentegetődzött, hogy «az Isten iránt való szeretetet és a beléhelyezett bizalmat mindig

KÁLLAY BENJAMIN.

az ő felsége, legkegyelmesebb királyunk fölkent személye és a fenséges uralkodóház iránt való szeretettel és hűséggel, valamint népe és hazája soha 'nem szűnő szeretetével egyesítette». Tisza

miniszterelnök azonban szept. 17-én Pápán megjegyezte, hogy «a megérdemelt horvátországi hideg zuhany forrása ama jó szív, melyet mindig *hazánk érdeke és az alkotmány szentsége* vezérel.» Kétszeres lelkesedést keltett tehát, mikor szept. 28. a walesi herceg a király pozsegai vendége, a 12. magyar huszárezred új tulajdonosa, a tisztikar miskolci lakomáján ezekkel a magyar szavakkal végezte áldomását: «Koccintsunk ő felsége egészségére: éljen».

Másnap annál nagyobb megdöbbenést keltett az a hír, hogy a felixdorfi tűzérsegi gyakorlaton a királyt egy ágyúgolyó majdnem megölte. Megmenekülése öröme az esztergomiak azonnal kivilágították városukat. A király ezt megköszönte, de megjegyezte, hogy élete nem forgott veszedelemben.

A németek azonban ugyanazon esztendőben második császárukat is elvesztették: III. Frigyes 99 napi uralkodás és haldoklás után június 15-én elhunyt s trónjára fia, II. Vilmos lépett. Ő is hű szövetségese maradt a királynak, a ki őt október 3–4. napjain Bécsben rendkívül szívesen fogadta; a hogy maga mondta: «ama szívélyes, hű és felbonthatatlan barátság és szövetség érzelmeivel, mely őket népeik javára egyesíti». Az ifjú császár is megfogadta, hogy nagyatyja szent hagyományait teljesíti, kipróbált és törhetetlen barátságát megőrzi. A király pedig a porosz és német hadsereget minden katonai erény fénylő példája gyanánt dicsőítette.

Két nappal azután, hogy a császár negyvenéves uralkodása ünnepén az osztrákok — ezúttal a magyarok hozzájárulása nélkül — 8,849.000 forintot adtak jóságos célokra, december 4-én a véderő-bizottság befejezte a *véderőtörvény* módosításáról szóló javaslat tárgyalását, mely idáig is sok izgalmat okozott. Hiszen december 7-én b. Welserheim osztrák honvédelmi miniszter az osztrák képviselőházban kijelentette, hogy *a legfőbb hadúr kívánsága szerint* a hadseregben a kölcsönös megértés közege gyanánt a *német* nyelvnek kell szolgálnia. A legnagyobb aggodalmat mégis a 14. §. okozta, mely szerint az újoncokat ezentúl nem tíz esztendőre, hanem bizonytalan időre ajánlották volna meg;

EDWARD WALESÍ HERCEG MAGYAR HUSZÁREZREDÉNEK EGYENRUHÁJÁBAN.

s a 25. §., mely az önkénteseket a németnyelvű tartalékosizti vizsgálat sikertelensége esetében második évi szolgálatra kötelezné. Amaz az alkotmányt, emez a nemzeti érzést sértette. Az 1889 januárius 10-én megkezdett vitatkozás napról-napra szenvedélyesebb lett. 24-én Eötvös Károly azt mondta, hogy ez az

ország addig lesz az uralkodóház támasza, míg magyar lesz. Másnap gr. Károlyi István megjegyezte, hogy nem talál abban hűséget az uralkodóház iránt, ha az alkotmány foszlányait darabonként odateszik a trón zsámolyára; 28-án pedig gr. Apponyi Albert nem nyugodott meg a miniszterelnöknek abban a biztosításában, hogy a király a 14. §-t csak alkotmányos értelemben magyarázza. «A legjobb királyok is halandók — szólt — és föltéve, de meg nem engedve, hogy ez a nyilatkozat az uralkodóra bármely kötelezettséget rőjjon, tisztán és kizárólag a jelenlegi uralkodóra róná azt; mert az uralkodó utódait kötelezik annak törvényhozói cselekvényei, vagyis a *törvények*, melyeket az uralkodó szentesített; kormányzati tényei azonban nem». Az ifjúság 27-e óta egyre hevesebben tüntetett az érdekeit s magyarságát sértő javaslat ellen, a képviselőház azonban 29-én általánosságban megszavazta azt. Másnap este már mindenki vérontástól, forradalomtól tartott, mert a nép roppant tömegben gyülekezett, mikor egyszerre szétoszlott a nélkül, hogy a katonaságra, rendőrségre újjat emelt volna.

Ezt a csodálatos változást az a hír okozta, hogy *Rudolf* királyfi a meyerlingi vadászaton hirtelen meghalt. Az első hírek szerint megölték; a későbbi táviratok öngyilkosságot, vagy szívinfarktust emlegettek. A király egészen váratlanul veszítette el egyetlen fiát, a nemzet pedig a maga legszebb reménységét. Mert Rudolfból mindenki nagy és igazi magyar királyt jósolt. De bármennyire megrendítette a magyarokat Rudolf halála, már az első pillanatban mindenki a királyra gondolt. Hiszen olyan lelki rázkódtatáson kellett átesnie, mint az első királynak, Szent Istvánnak, mikor megtudta, hogy egyetlen fiát, Szent Imre herceget, vadászaton vadkan ölte meg. Rudolf elhunyt hírére 30-án d. e. 11 órakor gróf Hoyos József vitte meg Bécsbe gróf Bombelles főudvarmesternek, ki azt előbb br. Nopcsa Ferencsel, a királyné főudvarmesterével s azután vele együtt magával a királynéval közölte. Erzsébet királyné leküzdte rettenetes fájdalmát s maga

Radóné Hirsch Nelli rajza.

ment a királyhoz, kit ebben a percben Istenen kívül csak ő vigasztalhatott meg. «Hogy mit köszönhetek én e nehéz napokban forrón szeretett hitvesemnek — mondta utóbb Ferenc József; — hogy mily nagy támaszom volt ő nekem: azt ecsetelni és eléggé híven kifejezni nem tudom. Nem adhatok elég hálát az égnek, hogy ily élettárssal ajándékozott meg.» «Elveszítettem minden reményemet és hitemet, a melyet fiam jövőjébe vetettem — szólt másnap Tisza Kálmánhoz. — Nem maradt egyebem, mint a *kötelességérzet*, melyhez hű maradok mindaddig, míg öreg csontjaim kibírják. Erre ön és népeim bizony számíthatnak.» Aznap a nemzeti gyász jeléül a magyar országgyűlésnek mind a két háza elnapolta üléseit. Péchy Tamás elnök meghatóan kérte az Istent, gyógyítsa meg szeretett hazánk tört reményeit. S pár órával halála előtt Szögyény Marich Lászlóhoz írt magyar levelében maga Rudolf azt kívánta: «Isten áldja meg imádott hazánkat!» Februárius 5-én helyezték örök nyugalomra

RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS.

Bécsben Rudolfot, a kapucinusok sírboltjának 113-ik Habsburgját. A király alig tudott megválni koporsójától s egymagában, zokogva vett tőle búcsút.

«Bensőmben megrendülve, alázatossággal hajlok meg az isteni gondviselés ki nem fürkészhető határozata előtt — szólt másnap, népeihez intézett kiáltványában. — Népeimmel a Mindenhatóhoz könyörgök: Adjon erőt, hogy uralkodói kötelmeimnek lelkiösmeretes teljesítésében ne lankadjak, hanem követve ugyanazt az irányt, melynek változatlan megtartása ezentúl is a jövőre biztosítva van, a közjó s a béke áldásainak megőrzésére irányzott folytonos törekvésben bátran és teljes bizalommal kitartsak . . . Hű népeimmel egyetemben fohászkodom az Isten kegyelmes segedelméért a további együttműködéshez: *egyesült erővel a haza üdvére!*»

XIV.

A KÖTELESSÉG TELJESÍTÉSE.

A véderő-javaslat elfogadása. A király munkássága. II. Vilmos császár és Nasz'r-Ed-din sah látogatása. A fekete-sárga zászló. Kossuth állampolgársága. Tisza Kálmán bukása. Gr. Andrássy Gyula halála. A véderő teljessége. Új katonai érdemrend. János Salvator főherceg lemondása. Az idősebb és az ifjabb trónörökös. Az első Habsburg-lakodalom Budapesten. A király életmódja. Vallásossága. (1889–1891.)

A királyi pár *Mária Valéria* (karácsony óta Salvator Ferenc főherceg menyasszonya) kíséretében, Rudolf temetése után alig egy héttel, febr. 11-én érkezett Budapestre s némi megszakítással ott maradt április 13-ig. A király 13-án az országgyűlés küldöttségeit biztosította, hogy Isten segítségével nem fog lankadni *kötelességei* teljesítésében. Mivel azonban 11-én az útcái tüntetések újra kezdődtek, egyenesen fölhevta a képviselőházat, hogy ezekben a válságos időkben a helyzet követelményeinek megfelelő bölcs és higgadt felfogással támogassa szándékait és kormányát, melyben teljesen bízik. Szavai annál nagyobb feltűnést keltettek, mivel épen egy hete fogadta meg, hogy jövőre is hadseregének szenteli *teljes szeretetét* és gondoskodását. Másnap tehát, mikor a képviselőházban megkezdtek a véderő-törvényjavaslat részletes tárgyalását, Ugron Gábor szemére vetette a kormánynak, hogy a mélységes gyász napjaiban a királyt belevonja a pártok küzdelmeibe. A miniszterelnök azonban felvilágosította, hogy a képviselőház küldöttségének adott királyi válasz szövegét ezúttal nem a minisztérium állapította meg.

A vihar újra kitört februárius 26-án, amely naptól fogva a javaslat tárgyalása közben a szónokok teljes 22 napon át (márc. 26-ig) vitatkoztak arról, az 1867. évi XII. törvénycikk értelmében csakugyan a király felségjogai közé tartozik-e a hadsereg nyelvének meghatározása. Ugron a vita egyik eredményének azt tekintette, hogy a vezénylet és szolgálat nyelve meghatározását többé

senki sem tartja felségjognak s hogy Magyarország az egész világ előtt bebizonyította, mennyire kész áldozni a monarchia védőerejének fokozására. Április elsején a képviselőház csakugyan részleteiben is elfogadta, a király pedig már 11-én szentesítette a véderőről szóló törvényt.

A király ezalatt nagyon visszavonultan élt Budapesten. Folytonosan államügyekkel foglalkozott, s az egész idő alatt csak egyetlenegyszer lovagolt ki. Három ízben rándult ki Bécsbe; egyszer azért, hogy (ápr. 5.) jelen legyen, amikor fiát a bécsi kapucinusok sírboltjában új, erős koporsóba teszik át. Budapesten meghagyta, hogy fiának a monarchiát ösmertető könyvét az eredeti terv szerint folytassák és fejezzék be. A vállalat védőjévé az özvegy trónörökösnét rendelte, akit XIII. Leó pápa csakhamar az aranyrózsa megküldésével tüntetett ki. Bécsben a király többször lement imádkozni fia koporsójához. Október 15-én a meyerlingi vadászkastélyt megnyitotta 21 karmelita apáca és 12 munkakép-telen előtt s október 31-én az ő jelenlétében mondták az első misét a trónörökös meyerlingi hálósobája helyén emelt kápolnában. Rudolf sírjára a legszebb koszorút Jókai Mór helyezte, mikor május 5-én a magyar tudományos Akadémiában emlékbeszédet tartott Rudolf (1878. jun. 14. óta az Akadémia tiszteleti tagja) felett, a kiről valaha azt remélte, hogy hazánknak második Hunyadi Mátyása lesz.

A királyné elvonult az emberek elől kimondhatatlan fájdalomával, melynek súlyát napról-napra jobban érezte; a király teljesítette uralkodói kötelességeit s nem zárkózott el a nyilvánosság elől. 1889. május 23-án jelen volt Bécsben a nagy osztrák költő, *Grillparzer* szobrának leleplezésén; június 23-án beszédet mondott a delegációk üléseinek megnyitásakor; aug. 10-én az egész udvar jelenlétében nyitotta meg a cs. és kir. természetrajzi s 1891. okt. 17-én a műtörténelmi muzeum tizenötmilliós palotáét (a mire azt mondta egy magyar földműves, hogy megér egy jó — alföldi esőt). Aug. 12-én a király Ferenc Ferdinánd főherceggel *II. Vilmos* csá-

szár látogatására *Berlinbe* ment, hol a nép és a császár rendkívüli tisztelettel fogadta. Vilmos szerint érezhette, «mily élénken és melegen jut kifejezésre a népeik közt évszázadok óta fennálló barátság érzete.» Büszkeséggel töltötte el a császárt, hogy vendégének «éles katonai szeme» elé állíthatta hadserege egy részét. Népe és hadserege — úgymond — erősen és híven ragaszkodik a vele kötött szövetséghez; és hadserege tudja, hogy a béke fentartása végett «az osztrák-magyar vitéz hadsereggel *viribus unitis* kell síkra szállnia és ha az isteni gondviselés úgy akarná, vállvetve küzdenie». Bismarckkal és Moltkéval a király ezúttal találkozott utoljára; Moltkét, a kit hetvenéves szolgálata alkalmából március 8-án oly melegen üdvözölt, aug. 15-én a 71. magyar gyalogezred tulajdonosává nevezte ki. Aug. 23-án már Bécsben fogadta *Nasz'r-Eddin* perzsa saht, a ki (aug. 26—28.) Budapestre is ellátogatott. A király szept. 3-án a galíciai, 9-én a cseh- és 15-én a magyarországi hadgyakorlatokra ment. Két utóbbi látogatásához jelentékeny események fűződnek; ugyanis az ú. n. «ifjú csehek» a cseh tartománygyűlésen a királyt újból sürgették, hogy magát cseh királylyá koronáztassa és a cseh alkotmányt helyreállítsa; a többség azonban a királyra hagyta, hogy «nagy művét a koronázással fejezze be» s nov. 9-én napirendre tért az indítvány fölött. A magyarországi hadgyakorlatok a zászlókérdés miatt keltettek feltűnést. Míg Albrecht főherceg maga kívánta, hogy kisbéri szállásán magyar zászló is lobogjon, Monoron és Üllön a honvédezredek a maguk szállására fekete-sárga lobogókat tűzettek ki, a miket azután a lakosok éjjel eltávolítottak. Ezt a király szept. 23-án gyalázatosságnak nevezte, magát a honvédséget azonban újból nagyon megdicsérte. Október 17-iki kézírata szerint ősei szokása szerint a haderő elnevezése a legfőbb hadurat illetván, elrendelte, hogy hadseregét, haditengerészetét s annak minden részét, közegét és intézetet «császári és királyi» névvel jelöljék; mert «ez felel meg az 1867-ben megállapított államjogi viszonyoknak». De hozzátette, hogy ez nem változtat a közös hadsereg

egységén s elválaszthatatlan voltán, mely a *pragmatica sanctio*n alapúl s melyet az 1867. évi törvények végképen megerősítettek. A feketesárga zászló használata miatt a képviselőházban nov. 6-án Irányi Dániel báró Fejérváry honvédelmi miniszter vád alá helyezését indítványozta, mert «császáribb a császárnál»; a ház azonban nem tárgyalta javaslatát. Tíz nap múlva felszólalás történt a képviselőházban, miért adományoznak magyaroknak osztrák rendjeleket, holott pl. a Ferenc-József-rendjelet egyenesen a szabadságharc ellen küzdők számára alapították; november 28-án pedig újból szóba jött a külön udvartartás kérdése. Tisza Kálmán megjegyezte, hogy háromszázesztendő óta a magyar királyok udvarában nem volt olyan magyar szellem, mint most s hogy a történelemben nem lehet egymásután 22 olyan esztendőt találni, a mikor az alkotmányt annyi lelkiösmeretességgel tartották volna meg, mint ezekben az időkben.

Tisza kormánya más kérdésben bukott meg. November 22-én *Irányi Dániel* azt javasolta, töröljék el az 1879: L. törvénycikkelynek azt a pontját, mely szerint elveszti állampolgárságát, ki tíz esztendeig szakadatlanúl külföldön tartózkodik. *Tisza*, a király megkérdezésével, azt válaszolta, hogy bárki legyen az, egy emberért külön törvényt hozni nem szabad, de nem is szükséges; mert honpolgárnak kell tekinteni mindenkit, a ki az utolsó tíz év alatt valamely városnak vagy törvényhatóságnak díszpolgára lett. Ő és pártja *Kossuthot* honpolgárnak tekinti. *Herman Ottó* szerint a történetíró, ki a mai korról írni fog, kénytelen lesz kimondani, hogy az a legnagyobb képmutatás kora volt. Öt nap múlva viszont *Tisza* kérdezte, őszinteség-e, ha valaki ebben a házban kifejezést ad a különben magában is érthető alattvalói hűségnek, de azután egy nagy férfiú nevét nem úgy emlegeti, mint mi mindnyájan: kegyelettel fényes multja iránt, hanem úgy, mint a kinek ma is követi politikai irányát, mely a tróntól való megfosztás. 1890. januárius elsején mondott beszédében újból kikelt azok ellen, kik «oly férfiú nevével igyekeznek mozgalmat előidézni,

a ki nem csinál titkot belőle, hogy nem ösmeri el azt, a mit a nemzet törvényhozása hatvanhét év óta alkotott; nem ismeri el azt, a kit a nemzet megkoronázott».

1890. januárius 8-án *Kossuth* a törvény értelmében elvesztette honosságát. A közvélemény megnyugtatósa végett *Tisza* Kálmán március 2-án, miniszterségének éppen tizenötödik évfordulóján, a királyt a honossági törvény módosításának megengedésére kérte. A 6-án ez ügyben a király elnöklete alatt tartott tanácskozáson a miniszterek nem tudtak egymás közt megegyezni; a király arra intette őket, állapodjanak meg valamiben, hogy ne kelljen ő neki magának döntenie. Másnap *Tisza* beadta lemondását; este pedig herceg *Hohenlohe* főudvarmester szemrehányást tett az ellenzéki gr. *Károlyi* Istvánnak, hogy az ellenzékiek rendesen kimentik magukat, ha udvari ebédekre híjják őket. *Károlyi* és gr. *Apponyi* a március 11-iki udvari ebéden megjelentek; *Károlyi* a *Pesti Napló*ban időközben különben is közzétette s olvasásra most a király is elkérte azt a beszédét, amelyet akkor mondott volna el, ha *Tisza* csakugyan beterjeszti a honossági törvénynek *Kossuth*ra vonatkozó módosítását. Ellenezte volna, hogy egy emberért módosítsák a törvényt. *Kossuth* érdemeit — úgymond — mindenki elösméri, iránta a kegyelet kiolthatatlan; de a király iránti kegyelet és ragaszkodás még régibb, még mélyebb. «Ezt a két érzést összetéveszteni, versenyre hívni nem-

TISZA KÁLMÁN.

csak óriási politikai hiba, de a magyar nemzet legszebb, legjellemzőbb érzete, történelmi sajátja: királya iránti majdnem példátlan kegyelele ellen intézett gyilkos merénylet lenne. Emeljen a nemzet szobrot Kossuth Lajosnak; örökítse meg ezt a nagy fiát és emlékét; de azon talapzathból egy darabka követ ki ne vegyen az új szobor számára, melyen a magyar király felséges alakja ezer év óta áll». «Marius elhagyta Rómát — írta kevésse azután Kossuth, — mert nem akarta kitenni magát Sulla hatalmának; de megszűnt-e *civis romanus* lenni, a mint Karthago romjain űlt?»

A király március 13-án nagyon előismerő szavakkal fogadta el tizenötévi működés után Tisza Kálmán s egy hét múlva a német császár Bismarck lemondását. Nemrégiben, februárius 21-én, a király gróf Andrássy Gyula temetésén könyezve tekintett arra a koporsóra, melyen a királyné gyöngyvirágos koszorúja nyugodott. A három nagy államférfiú, a kiknek neve oly szorosan összefügg Német- s Magyarország és Ausztria újjáalakulásával, megerősödésével, csaknem egyszerre hagyta oda a politikai küzdelem terét. II. Vilmos császár külön követ (gr. Wedel főhadsegéd) útján biztosította szövetségét, hogy politikája Bismarck távozása után is változatlan maradjon s a két uralkodó még abban az esztendőben ismételve találkozott. A király a magyarországi hadgyakorlatokon, a mikor Székelyhid vidéken (szept. 13—16.) először próbáltatta ki a füstnélküli puska-port, elment a rohnstocki (sziléziai) porosz hadgyakorlatokra (szept. 17—20.). II. Vilmos császár szept. 30-án Bécsben már viszonzta látogatását. «Boldog vagyok — szólt, — hogy Ferenc József ő felségével ismét találkozhatom, mert velem szemben olyan, mint apa a fiú iránt». 1891. szept. 2—9-én II. Vilmos és Albert szász király ismét Ferenc József vendége volt a schwarzenau-i hadgyakorlatokon, hol először alkalmazták a lovasság távíró-osztályára bízott távíró-vezetéseket. A király a besztercei hadgyakorlatok végén (1891. szept. 11.) azt a nevezetes vallomást tette, hogy éveken át résztvevén a sereg és a két honvédség nagyobb hadgyakorlatain, tanúskodhatik egész védőerejének egyre fokozódó

harcí képességeiről. Az ezévi hadgyakorlatok — szerinte — minden eddiginél összefoglalóbb módon mutatták meg, hogy védőereje el van látva a jelenkor kívánatainak megfelelő hadiszerekkel, egységes az iskolája, céltudatos a működése, fegyelmezett minden egyes részében; valódi bajtársi érzület köti össze s a közösségnek az a szelleme tölti el, a mely századok öröksége. Tehát békében s a veszedelem napjaiban egyaránt odaadóan teljesítheti a reá váró feladatokat.

Kiváló hadiszolgálatok, vagy békében tett kitűnő szolgálatok előismerése végett már 1890. márc. 12-én új katonai érdemrendet alapított s a honvédséget azzal tüntette ki, hogy 1890. jun. 23. óta a budai várpalotában először bízta magát annak őrizetére. A honvédségnek ott először kibontott zászlaja szalagján ez a felírat ékeskedett: «Lobogj diadalmasan hazánk dicsőségére!»

«Ha ma vagy holnap háború ütne ki — szólt János Salvator főherceg — mint egyszerű katona állok be a sorba, hogy életemet föláldozzam császáromért». Családi okok azonban arra bírták a kitűnő dandárnokat és szókimondó hadtudományi írókat, hogy 1889. október 8-án lemondjon nemcsak katonai, hanem főhercegi rangjáról, magyar főrendiházi tagságáról és az uralkodót arra kérje, hogy a polgári *Orth* nevet viselhesse. «A mit itten János ír — jegyezte meg Ferenc József, — tulajdonképen rendkívül becsületes dolog; nagyon kár érte!» Csanády őrnagy útján tudósította róla, hogy teljesíti kívánságát, de Ausztria és Magyarország területére ezentúl csak külön engedelmével szabad lépnie; később azonban felszólította, hogy svájci polgár legyen s nem teljesítette azt a kívánságát, hogy osztrák polgár és az ő alattvalója maradjon. Orth János tehát átment Angliába, mint okleveles tengerrészkapitány hajót vásárolt s 1890. március 26-án átvitorlázott az újvilágba, hol a nyár közepén nyoma veszett.

Szerényen elvonult a nagy nyilvánosság elől a király tudós öcsce is, *Károly Lajos* főherceg, az osztrák cs. és kir. tudom. akadémia tiszteletbeli tagja. Rudolf elhunytá óta hazánkban és

Angliában ő volt a trónörökös; de ha nem mondott is le jogairól, a jövő emberének bátyjával együtt fiát, *Ferenc Ferdinánd* főherceget tekintette, ki 1875-ben az utolsó modenai hercegnek, az Estéknak óriási vagyonát is örökölte. Az ifjú főherceg mellé a király már 1889. április elsején *Bartal* Béla vezérkari őrnagyot rendelte magyar társalkodónak s őt csakhamar a 9. huszárezred és a Rudolf trónörökösről nevezett 19. magyar gyalogezred tulajdonosává nevezte ki. Atyja 1890-ben másfél millió forinton megvette gr. Keglevich István kistapolcsányi birtokát; a német szerződést azonban nem írta alá, hanem magyarul íratta újra, mert — úgymond — tud és szívesen beszél magyarul. Mikor új birtokát szept. 20-án először látogatta meg, áldomást mondott Magyarországnak boldogságára. A nemzetet megnyugtatta, hogy trónjának örökösei magyarul tudnak; de a képviselőházban *Ugron* Gábor 1890. nov. 7-én erősebben sürgette, hogy a trónörökös is a király alkotmányos szellemében neveljék.

«Az udvar egy-két tagjának kivételével — úgymond, — a kik kezdenek valami keveset közeledni hozzánk, ugyanolyan régi viszonyok vannak mint azelőtt; és hogyha a helyőrségi szolgálat, vagy a vadászati időtöltés nem hozza őket: intézményeink tanulmányozása, szellemünk, lelki irányzatunk, hűségünk megismerése céljából közénk ugyan nem jönnek». Pedig még az aradi vértanúk szobrát is a királyhoz való hűség nyilatkozatai közt leplezték le 1890. október 6-án. «Lebegjen fölötte — szól *Salacz* Gyula polgármester — annak az őszinte kiengesztelődésnek a szelleme, a mely egy lélekké, testté forrasztotta össze a népeinek boldogságán teljes odaadással munkálkodó, — magasztos hívatását oly példásan betöltő, népei által lelkesült ragaszkodással körülrajongott jó királyunkat és a sokat, igen sokat szenvedett nemzetet». A nemzet igaz szeretetét tapasztalta a király 1890. július 31-én leányának, Mária Valériának Salvator Ferenc főherceggel Ischlben kötött házassága alkalmával is. Melegen köszönte meg «a rendületlen hűség és ragaszkodás sokféle nyilvánulását». De nagyobb lett

volna az öröm, ha a főhercegnő szintén szülőföldjén, Budapesten esküszik meg, mint kevéssel előbb (jul. 15.) Margit főhercegnő, József főherceg leánya, kinek menyegzője (Thurn-Taxis Albert herceggel) 368 esztendő óta az első fejedelmi nász volt a fővárosban.

Rudolf királyi halála óta az udvarnál 1891. januárius 17-én volt az első ünnepies fogadtatás. A király életmódja különben majdnem változatlanúl a régi maradt; csak annyi könnyebbséget engedett magának, hogy nyáron nem négy s télen nem öt órakor kelt föl, hanem egy órával később. Mindig dolgozószobájában költötte el egyszerű tejes kávéját, mely után még Budapesten is egy pohár schönbrunni forrásvizet ivott meg. Azután, kevés kivétellel, szakadatlanul szobájában dolgozott egészen 11 óráig. Először is főhadsegédei és a kabinetiroda előterjesztéseit fogadta, de átnézetlenül egyetlenegy okíratot sem írt alá. Nem úgy, mint az az államférfiú, a kinek egyik sürgönyére őmaga jegyezte oda: «A gróf aláírta ezt a sürgönyt, de úgy látszik, nem volt ott, a mikor írták.» Nyolc órakor egy csésze teát ivott s hozzá egy kiflit evett. Kilenckor a kápolnában (Budapesten a Szent István-kápolnában) imádkozott s azután fogadta a minisztereket és szakelőadókat, miközben gondosan ügyelt, hogy osztrák császári és magyar királyi hatalma közt a törvényes határokat megtartsa. Parancsai rövidek, határozottak, világosak voltak s emlékezőtehetsége sohasem hagyta cserben. Tizenegy órakor magánosan villásreggelizett; ez a déjeuner levesből, egy-két húsetelből, fehér kenyérből és egy-két pohár bajor sörből állt. A dohányzásról csaknem teljesen leszokott, pedig azelőtt szerette az erős virginiaszivart, melyet külön készítettek az ő számára.

A kertben (Lainzban, Schönbrunnban vagy Gödöllőn hosszabb, Budapesten rövidebb ideig) tett sétája után ismét íróasztalához ült és este hatig megint a miniszterek és a kabinetiroda előterjesztéseit fogadta. Javasataik szövegét akárhányszor sajátkezűleg módosította s a hosszú számsorokat nem egyszer újra összeadta, hogy meggyőződjék helyességökről. Az ügyeket egyik nap-

ról a másokra halogatni nem szerette; sürgős esetekben tehát még sétáiról, kevés szórakozásáról, sőt a színházról is lemondott, pedig színházba járni nagyon szeretett. Hat órakor ebédelt, rendesen egyedül. Ebédje négy-öt fogásból állt, de rendesen csak kettőből s igen mérsékelten evett. Udvari ebédek alkalmával vendégszerető házigazdának bizonyult. Finom borait nem győzték dicsérni, cukorkáiból néha 10—15 mázsa is elfogyott, de regalitas-szivarai iránt a meghívottak nem-igen lelkesedtek. Vasár- és ünnepnapokon családjával együtt étkezett. Ebéd után még két óráig foglalkozott államai ügyeivel, azután egy pohár sherryt vagy egy csésze teát ivott egy darabka kétszersülttel s félkilenckor vagy kilenckor lefeküdt. Nyitott ajtónál aludt; nyugalma fölött a távolabbi szobákban a négy közül egy szárnysegéd és két udvari csendőr őrködött.

Rendes életmódja csak a hadgyakorlatokon, vagy akkor módosult, ha udvari ünnepséget adott s ha színházba ment. De tizenegy-tizenkét óránál tovább ilyenkor sem maradt fenn. Hétfőn és csütörtökön az általános kihallgatások alkalmával naponkint 100—150 embert is fogadott. Mindenkihez volt néhány barátságos, bátorító vagy vigasztaló szava még abban az esetben is, ha a kérést nem teljesíthette. De kérlelhetetlen szigorúsággal utasított vissza minden kérelmet, a melyet a magyar király megkerülésével hozzá mint osztrák császárhoz adtak be. Így történt, mikor a leégett budapesti német színház fölépítése s a német daltársulat érdekében egyes budapesti polgárok nem mint királyhoz és magyarhoz, hanem mint császárhoz és némethez folyamodtak hozzá. «Éljen a király! — kiáltott fel a képviselőházban 1891. július 29-én az ellenzéki báró Kaas Ivor. — Mint legelső magyar ember, azt az alattomos folyamodást, a mely a magyar nemzet alkotmányos jogai ellen, a magyar nemzetiség ellen őt segítségül hitta, a miniszterek meghallgatása nélkül elutasította és ezzel a magyar alkotmányosság igazi öréneke bizonyult.»

A király nagyon szeretett vadászni s ha fontos államügyek

nem gátolták, Gödöllőn hajnali négy órakor már cserkészetre indúlt; legszívesebben a szentkirályi és juharosi vadászterületre, hol másnak egyáltalán nem volt szabad vadásznia: legfeljebb vejének, Lipót bajor hercegnek. Egy-egy fa tövében néha órahosszig

A KIRÁLY A GÖDÖLLŐI VADÁSZATON.

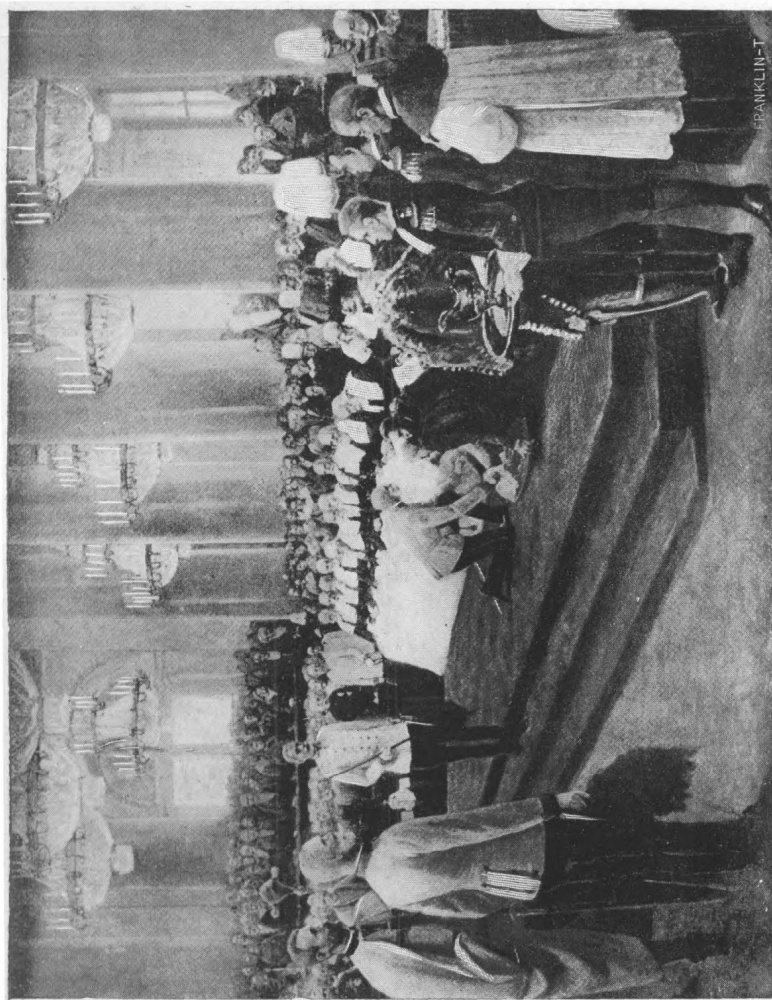
várakozott a szarvasokra és zsákmány nélkül jóformán sohasem tért haza. A juharosi, babáti s főkép a valkói erdőkben délutánon-kint vaddisznókra lesett; Valkón 1895. őszén egy 190 kiló súlyú vaddisznót ejtett el. Annyi fáciánt talán senki sem lőtt hazánkban, mint a király. 1892. óta rókákra nem vadászott. A haraszti, kere-

pesi, szentjakabi hajtóvadászatokra a minisztereket s a szomszédos urakat is meg szokta híni s vendégeit mindig a legszívesebben látta. Később, még 75 esztendőös korában is, egyenesen, peckesen ült a nyeregben s egész tűzzel és kitartással vadászott. Udvari orvosa, dr. Kerzl, az ischiaz és a csúzos bántalmak ellen még ekkor is a vadászatot találta legtermészetesebb orvosságnak. Edzett teste, néhány könnyebb meghűlést nem említve, minden komolyabb betegségnek ellenállt; de régi jókedve, fia elhunytá óta, csak időnkint tért vissza. Séta és vadászat közben nem tűrt még titkos rendőröket sem maga körül; de a rendőrség az ő tudta nélkül is mindig megtett mindent, hogy gondoskodjék élete biztonságáról, melyet a népe szeretetében bízó király sohasem féltett.

Annál inkább vigyázott ő maga vendégeinek a biztonságára. 1897-ben a német császár budapesti látogatásakor a Népszínház táján néhány újságíró személyes intézkedésére távolítottak el a fentartott útról. Népe közt még akkor is bizalommal járt, kelt, a mikor a fejedelmek ellen intézett merényletek száma mind gyakoribb lett. «Szeretnék a nép közé menni», mondta Pécssett 1891. június 21. a mecsekhegyi Törökvár körül rendezett népünnepen. «Felséged boldoggá teszi őket» — felelt Kardos Kálmán baranyai főispán s a király a szakadó esőben kétszer is végigsétált a nép tömött sorai közt.

Istenbe vetett hite a legsúlyosabb megpróbáltatások közt sem fogyatkozott meg. Mindennap misét hallgatott s ünnepi alkalmakkor, pl. 1891. szept. 28-án a prágai Szent Veit-templomban, az egész nagymise alatt összetett kezekkel térdelve imádkozott. A pap-ságot, a hogy ezt Pécssett 1891. jun. 21. kiemelte, vallásos érzülete és műveltségre való törekvése miatt nagyrabecsülte, s Polában pár nap múlva maga jelent meg, hogy templomot állítson a tenger védőasszonyának, a Madonna del Marénak. Saját szavai-ként ég felé emelt szemekkel kérte az Istent, kinek segítsége nélkül emberi munka nem sikerülhet, acélozza meg tengerészei szívét vihar és veszedelmek közt; nemesítse bátorságukat a harcban, vezesse őket becsületre és dicsőségre.

1. FERENC JÓZSEF A NAGYPÉNTÉKI LÁBMOSÁS SZERTARTÁSÁNÁL.

SZABADELVŰ ÚJÍTÁSOK.

A király a közigazgatásról, a nemzetiségekről, az igazságokról. A koronázás huszonötödik évfordulója. Vaszary primás a nemzethez és a királyhoz. A király a törvényhozókhoz. Kósza hírek a király haragjáról. Vallási és nemzetiségi izgalmak. A király intelmei Borossebesen és Kőszegen. Az egyházpolitikai válság. Az egyházpolitikai javaslatok szentesítése. (1891—1895.)

A polgári közigazgatásban a király hasonló fegyelemre és egyformaságra törekedett, mint a katonában; tehát hazánkban is az *állami közigazgatás* behozatalát óhajtotta. «Megengedem — szólt 1891. március 7-én — hogy a divatos államszervezet nem kívánja az állami közigazgatás behozatalát; de Magyarország sajátos viszonyai szükségessé teszik a reformot.» A képviselőház azonban harmadfélhónapi (május 29.—aug. 8.) vita után sem mondott le a vármegyék ősi jogáról, az önkormányzatról, mely annyiszor oltalmazta meg a hazát az önkényes uralom ellen. A 281 pontból (paragrafusból) álló törvényjavaslatot kétféle szorítván össze, csupán annyit iktatott törvénybe, hogy a közigazgatás a vármegyékben az állam feladata; de ennek törvényes úton való szabályozását alkalmasabb időkre hagyta.

A király a törvényes államszervezetet tartotta minden vallásfelekezet és nemzetiség legszilárdabb védőbástyájának; azért buzdította Besztercén (1891. szept. 14.) a görög-keleti román papságot, hogy szent hivatása egyik főfeladatának necsak a vallásfelekezeti, hanem a nemzetiségi béke gondozását is tekintse; s másik államában, Ausztriában is azért intette (1891. szept. 26.) a cseheket, hogy a németekkel egyetértve ügyeljenek a legteljesebben fölvirágoztatni hazájokat, «ezt a pompás országot, melyet a Gondviselés dúsan megáldott». Ebben a csehországi útjában (okt. 1.) a rosen-thali hídat ösmeretlen tettesek fölrobbantani készültek; de a hogy Péchy Tamás a magyar képviselőházban (okt. 3.) mondta, «Magyar-

országban semmi esetre sincs, de Ausztriában sem akadtak olyan ember, a ki merényletet követhetett volna el királyunk ellen, a ki minden nemzetének alkotmányát tiszteli és őrzi, sőt minden egyes polgárnak törvényes jogait is szíven viseli».* A hazatérő uralkodót a prágaiak s a megérkezőt a bécsiek október 2-án mégis úgy ünnepelték, mint a ki halálos veszedelemtől szabadult meg. De a delegációk megnyitásakor (nov. 12.) magánbeszélgetéseiben mégis kifakadt az ifjú (vagyis az alkotmányos Csehországra törekvő) csehek ellen, a kik — úgymond — «gyalázatos és hitvány szavakkal ámtítják a népet. A kiengesztelődés (a csehek és németek kibékülése) művének sikerülnie kell». «Más parlamentek szélsőbalján — szólt egy szónok 1892. ápr. 2-án a magyar képviselőházban — egész Európában a köztársasági eszmét hirdetik, csak a magyar parlament szélsőbalja akarja a királyt közelebb hozni a nemzet szívéhez. Becsüljük meg ezt a XIX. század végén ritka tüneményt s a nemzet érzelmeit ne utasítsák vissza.» Az első öt éves országgyűlés befejezésekor (1892. jan. 5.) a király is elismerte, hogy «a trón iránt való hűség, a hazaszeretet s a törvénytisztelet a magyar nemzetnek mindenkor kiváló jellemvonása volt; s a mostani nemzedék is sokféle bizonyosságát adta, hogy ezeket az őseitől örökölt tulajdonságait megőrizte». Május 14-én, mikor gróf Szapáry miniszterelnök a képviselőházban javaslatot tett a koronázás huszonötödik évfordulójának megünnepelésére, még az 1867. évi «hét magyar» közül való Csanády Sándor is örömmel üdvözölte a királyt, ki «Magyarország érdekében óhajt kormányozni».

A nemzet páratlan fénynyel ülte meg a király koronáztatását.

* Egy esztendő múlva (1892. június 7.) a koronázási jubileum ünnepségei közt a külföldi követeket valóban az ragadta a legnagyobb bámulatra s azt találták legfontosabbnak, hogy a király, a kivilágítás első napján, alig néhány lovasrendőr kíséretében, nyitott kocsiban éjjel egy óránál tovább járt-kelt nyitott utcákon és köztutereken száz még százezer mindennemű és korú emberek óriási tömegében, az óriási tolongásban lépést is alig haladhatva kocsijával. Egy kiváló diplomata szerint ezt egyetlenegy uralkodó, még a francia köztársaság elnöke sem merte volna megkockáztatni.

FERENC JÓZSEF.

nak huszonötödik évfordulóját. 1892. június 6-án Budapestre érkeztek százegyes ágyúlovás üdvözölte a királyt s gróf Károlyi István vezetésével ragyogó főúri bandérium, a díszes fogatok-

nak egész sora és öt kilométernyi úton a népnek szünni nem akaró éljenzése kísérte a várba. Öt napig tartott a nemzeti ünnep s Budapest ez idő alatt az ezeregyéj tündérvárosaihoz hasonlított; valóban megérdemelte, hogy június 10-én a király a fővárost egyúttal székvárosnak nyilvánítsa. Június 8-án a nemzet nagyjai és képviselői, a királyi pár és az uralkodó-család a Mátyás király templomában igazán szívből adtak hálát az Istennek, hogy egyetértve ünnepelhették ezt a napot. «Hiszen — szólt az oltár mellől a primás a királyhoz — mi tudjuk, hogy mióta szent ősdnek, Istvánnak koronája érinté fejedet, a magyar birodalomban senki sem volt, a ki alkotmányunkhoz hűbb lett volna; senki sem volt, a ki törvényeinket jobban tisztelte volna, a ki a haza iránti kötelességeket nagyobb buzgalommal teljesítette volna, mint felséged. A király első lévén a jogokban, első tudtál lenni a kötelességekben is. A legelső magyar ember a vallásos, a lovagias érzelmekben, a szó bölcseségében, a tettek bátorságában, az igazság, a mérséklet és az egyszerűség szeretetében: nem a hatalom zsámolyává, hanem a fáradhatatlan munka oltárává teszed a trónt s rajta az odaadás áldozatává az uralkodást... A vallás és haza szava szólal meg ajkamon, esedezve itt az Úr templomában, hogy fényesen és tisztán ragyogjon Szent István koronája homlokodon; hacsak lehetséges, mindig békét sugározva a világ négy része felé; de ha kell, az ezredéves kard élével mint villám sujtva hazánk elleneire... Szeresd e nemzetet ezután is nemes szíved érzelmeivel úgy, mint e nemzet szeret téged. Ha komoly viszonyok nehezé teszik a koronát, ha vállaidat súlyos gondok nyomják, ha az ajtód előtt álló őr nem tud a szenvedésektől megvédeni: enyhítse fájdalmadat az a tudat, hogy hű alattvalóid veled együtt viseljük azokat; mert valamint a te örömed a mi boldogságunk, úgy a te szomorúságod a mi bánatunk, a te szenvedésed a mi keservünk. Hódolatunk, szeretetünk üdvözlete száll felséges asszonyunk, megkoronázott királynénk felé is. Legyen áldott azért a nagy szeretetért, melylyel a nemzetet és trónt egymáshoz közel

hozni és a kibékülést női gyengédségével, anyai jóságával előmozdítani segített. Áldás legyen a királyi gyermekeken; áldás az egész uralkodó-családon. Te pedig, én nemzetem, haladj rendeltetésed útján előre! A kereszténység bajnoka, védőbástyája voltál a múltban. Őrizd meg vallásos őseid vérével szívedbe frott nemzeti hagyományaidat, jellemedet, erkölcsidet, melyeknek életet adó ereje e hazában ezer évig fentartott, míg más nagyobb nemzetek elenyésztek . . . »

VASZARY KOLOZS.

Királyhoz nemzet a kegyeletben és hódolatban is több méltósággal, önérzettel nem szólhatott. S történelmi jelentőségű az a válasz, melyet pár óra múlva a király adott a parlament üdvözlétére. «*Bizalmam az ősi erényben* volt jelszavam — szólt a főrendekhez — midőn egy negyed század előtt dicső elődöm szent koronája a nemzet színe előtt fejemre tétetett s ez által Magyarország apostoli királya és hű népei közt a kölcsönös szeretet és bizalom megerősödve új zálogot nyert. Bizalmamban nem csalatkoztam, mert a lefolyt huszonöt év alatt a magyarnak ősi erényei

is: hű ragaszkodás királyához és rajongó szeretet hazájához minden alkalommal szívemelő összhangzásban nyilvánultak.» «Nem lehet, hogy e napon — szólt a képviselőkhöz — első sorban kegyelettel ne emlékezzünk vissza azon számos *nagy hazafiakra*, kik huszonöt év előtt és azóta hű tanácsosaim, a hazának bölcs vezérférfiai voltak, de kiket a Mindenható akarata azóta az élők sorából magához szólított.* Vigasztalással láthatjuk azonban, hogy midőn tetteiket a történelem megörökíti, szellemök tovább él a hazában annak javára, dicsőségére és reméljük, élni fog ezentúl is... Meg vagyok győződve, hogy ősi erényeiket jövőre is mindenkor megőrzendik kebleikben; s midőn, kivált a mostani időkből, az oly örvendetes fejlődésnek és virágzásnak indult közel ezredéves ország javának és boldogságának előmozdítása még fokozottabb hasznos tevékenységre int, nem kétlem, hogy habár az e célra vezető utak választásában egyesek nézetei eltérnek is, mégis mindnyájokat csak egy gondolat: *a haza jóléte* vezeti; és hogy az egész képviselőház valódi hazafias érzelmektől, valamint a trón és szent korona iránti hűségtől áthatva, támogatni fogja népeim boldogítására irányzott szándékaimat, melyeknek valósítása legszebb jutalma leend fáradozásaimnak.» «Az Ég áldását kérem magyar koronám szeretett országaira és népeire — szólt a törvényhatóságok küldötteihez. — Adja Isten, hogy a mai napon ünnepeelt szent korona fénye mindenkor borútól ment és dicsősége örökös legyen.»

Harmadfél hét múlva (jun. 26.) Brünmben járt az uralkodó. «Hogy állanak a vetések?» kérdezte Cepek Józseftől, a gazdasági egyesület elnökétől. «A vetések jól állanak — felelte az elnök — általában nagyon boldogaknak érezzük magunkat felséged uralkodása alatt; csak egy híjja van boldogságunknak: koronáztassa meg magát felséged cseh királylyá!» Az uralkodó szótlanul ment to-

* «A mi engem a sok örvendetes benyomás közt fájdalmasan érint — szólt a király a június 9-iki udvari estélyen is — az a körülmény, hogy *az öreg úr* és Andrássy Gyula gróf nem bírta megélni ezeket a szép napokat.»

vább; a csehek pedig mind hangosabban követelték vissza régi alkotmányukat. Az izgatások már a király személyét sem kímélték. A cseh országgyűlés feloszlata után valaki kötelet tett Ferenc császár szobra nyakára, aug. 18-án a születésnapját ünneplő király ellen tüntettek és szeptember 12-én letépték, bemocskolták a kétfejű sast és a feketesárga színt, mert aznap volt huszonkettedik évfordulója, hogy a király elösmerte a most el nem ösmert cseh államjogot. Másnap tehát a király ostromállapotba helyezte Csehországot. Annál jobban kitüntette a «hű tiroliakat». Szept. 28-án Innsbruckban Hofer András szobra leleplezésén kijelentette, hogy Hofer a tiroli népélet legnemesebb megtestesülése. Emléke Tirol legfontosabb, legdicsőségesebb napjaiból arra figyelmeztet, hogy a nagy ősök erényei emlékekkel együtt élnek unokáik szívében.

Időközben, 1892. december 13-án, a magyar képviselőházban is szóba jött, hogy a nemzet és királya elkedvetlenedett egymás iránt. A király ugyanis, ki október 2-án hosszabb tartózkodásra jött a fővárosba, 24-én váratlanul elutazott, sőt feloszlatta megyeri falkavadász istállóját is. Állítólag azért, mert a képviselőházban felszólaltak az ellen, hogy ugyanakkor, a mikor Lobkowitz herceg főparancsnok megkoszorúzza a budai új honvédszobrot, a honvéd-egyesület elnöke koszorút tegyen Hentzi szobrára, holott ebben a király a kölcsönös engesztelődés jelét látta. A neheztelés másik oka, hír szerint, az volt, hogy a kormány szabályozni akarta az egyháznak az államhoz való viszonyát. E végből előleges jóváhagyás végett őt egyházpolitikai törvényjavaslatot terjesztett a király elé (a vallásszabadságról, az izraelita vallás törvénybeiktatásáról, a kötelező polgári házasságról, a gyermekek vallásáról s az állami anyakönyvek behozataláról); mire a király kijelentette volna, hogy a míg ő viseli a koronát, a kötelező polgári házasságról szóló törvényt szentesíteni nem fogja. November 6-án a Szapáry-kormány az utóbbi javaslat ellenzése miatt valóban lemondott ugyan, a király azonban több magyar államférfiú meghallgatása után Wekerle Sándor elnöklete alatt oly minisztériumot

nevezett ki, a mely az egyházpolitikai javaslatokat szintén követe-
telte. E miatt november 23-án az osztrák parlamentben herceg
Schwarzenberg Károly hevesen kifakadt a magyarok ellen; mire
Kronawetter Ferdinánd bécsi képviselő (nov. 29.) megjegyezte,
hogy mióta Magyarországnak Habsburg-királyai vannak, a szabad-
ság ellenségei mindig gyűlöletet hirdetnek Magyarország ellen;
mert mindig Magyarország volt a szabadság utolsó védőbástyája
s Ausztria több ízben Magyarország segítségével szerezte vissza
elvesztett szabadságát. Most azonban (dec. 20.) Wekerle miniszter-
elnök a magyar képviselőházat épen arra figyelmeztette, hogy
«történetünk gazdag lapjai alig mutathatnak oly korszakot, hol
az egyetértés a király és a nemzet között annyira félreértés nél-
küli őszinte és maradandó lett volna, mint volt Magyarországon
a legutóbbi huszonöt év alatt». 1893. januárius 9-én ismét kikelt
a király haragjáról terjesztett kósza hírek ellen; mert a rokon-
szenv és az összeköttetés a nemzet és király közt olyan benső,
olyan maradandó jellegű, hogy azt nem lehet egyes külső jelen-
ségek szerint megítélni.

Így történt, hogy a kormány, melynek *egyházpolitikája* ellen
a püspöki kar 1893. március 3-án a királyhoz emlékiratot intézett,
április 26-án a képviselőház elé terjesztette az első két javaslatot,
a király pedig május 3-án, félesztendei távollét után, újra fölkereste
a fővárost, mely csak most köszönhette meg, hogy székvárossá
tette. A nép lelkesülten fogadta; a legnagyobb osztrák lap (a *Neue
Freie Presse*) szerint megmutatta, hogy Magyarország népében
mélyen gyökerezik az uralkodóház iránti tisztelet és hogy a magyar
állam eszméjének megtestesülését látja Szent István koronája viselő-
jében. «A mai nappal — úgymond — végkép elintézték azt a
mellékes eseményt, melyet a fondorkodó galibacsinálók arra akartak
kiaknázni, hogy cselt szőjjenek a magyar állam és annak szabad
alkotmánya ellen.» A király nagyszerűnek találta az épülő királyi
palotát; úgy találta, hogy egyetlenegy európai városban sem lesz
ilyen feljáró és ehhez fogható épület; május 7-én azonban már

elutazott s 9-én a főrendiház bizalmatlanságot szavazott a kormánynak egyházpolitikája miatt.

Ugyanakkor, a mikor felbomlott a vallásfelekezetek eddigi példás egyetértése, a nemzetiségek is mozgolódni és nyugtalanodni kezdtek. A király már 1893. június 17-én megdicsérte Crnkovics Miklóst, a ki a delegációban kikelt a külföldi segítségre váró horvát túlzók ellen s a magyar szent koronához tartozást szép szavakban fejtegette. «Horvátországnak — szólt a király — olyan önkormányzata van, a milyen a monarchia egyetlen más tartományának, még királyságának sincs. Ön jó horvát; a bán is jó horvát; Horvátország tehát meg lehet elégedve.» De október 24-én elutasította azt a zágrábi küldöttséget, mely az érseki székre «igaz horvát érzésű» főpap kinevezését kérte.

Nem fogadta 1892. május 28-án a nagyszebeni «román nemzeti bizottság» küldötteit sem, a kik a magyarországi románok sérelmeit felpanaszoló emlékiratot (ú. n. memorandumot) Bécsben a magyar kormány megkérdezése nélkül mint osztrák császárnak akartak átnyújtani. Nem fogadta küldötteiket két esztendő múlva sem, mikor már a kolozsvári esküdtszék előtt állottak, mely 1894. május 15-én izgatás miatt közülük 19-et államfogházra ítélt. Időközben az izgatás annyira fajult, hogy a magyarok sem nézhették nyugodtan; pl. Nagyváradon beverték a különben hazafias görög katolikus román püspök ablakait. A király a borossebesi hadgyakorlatok alkalmával (1893. szept. 10.) ezt élesen elítélte. «Üres jelszavak hangoztatása — szólt — túlzó sovinizmus és útcai kihágások távol állanak az igazi hazafiságtól. A hazafias kötelesség, az összes honpolgárok valódi érdeke követeli, hogy a nemzetiségek békéjét s egyetértését, valamint az ország alkotmányának és törvényeinek tiszteletben tartását mindenütt és különösen e vidéken gondosan ápolják és biztosítsák. A román papok tartsák távol híveiket azoktól az ártalmas izgatásoktól, melyek némely vidéken a nép félrevezetését célozzák; mert habár nyelvök nem ugyanaz, a más nemzetiségekkel való békés egyetértést fentartani és az ország

alkotmányát egyformán tisztelni minden nemzetiség tartozik.» Egy hét mulva, a kőszegi hadgyakorlatok alkalmával, a dunántúli törvényhatóságoknak adott hasonló intelmet. Azt kívánta, óvják meg a népet ámitó jelszavak és meddő ígéreték befolyásától s ápolják a békés egyetértés és hasznos munka magvát. «Mindezekre — úgymond — tágas tért enged az az alap (az 1867. évi kiegyezés), melyen kedvelt Magyarországom az utóbbi évtizedekben oly örvendetes felvirágzásnak indult s melynek mint kétoldalú megállapodásnak megingatása úgy a fennálló törvényes állapotban való hitet csökkentené, valamint az ország és az egész monarchia valódi érdekeivel s ennek következtében uralkodói kötelmeimmal is határozottan ellenkeznék.»

Kőszegen akkor 160.000 katona volt összevonva; több mint bármely más hadgyakorlaton s annyi, mint a német-francia nagy hadjáratban is csak két ízben, t. i. Sedan alatt és Páris ostromakor. Vendégeinek tehát, a német császárnak, szász királynak stb. katonai hatalmát megmutatván, a király azt is meg akarta mutatni, hogy ez nem ideig-óráig tartó hatalom; mert állandó jellege van az 1867. évi kiegyezésnek, a melyen az Osztrák-Magyar monarchia s annak ereje alapúl. Ezért rosszalta olyan nyíltan a kiegyezés módosítására való törekvést.

A képviselőház napokon át (szept. 25.—okt. 13.) foglalkozott a borossebesi és a kőszegi kir. válaszokkal; egyes szónokok nagyon szelídnek találták a nemzetiségek megintését, szokatlanul komolynak a magyar ellenzékhez intézett szöveget. Helfy szerint a kőszegi válaszban a király magáévá tette a jobboldal politikáját. De akkor — úgymond — a jobboldal esetleges bukásával a királynak is buknia kellene; s így megbocsáthatatlan hibának tartotta, hogy a királyt bevonták a politikai pártok harcába. Gróf Apponyi viszont külön felíratban akarta megkérni a királyt, legyen több bizalommal a nemzet iránt s teljesítse annak kívánságait; adja meg a magyar udvartartást, szerezzen tiszteletet a közös ügyekben is a magyar zászlónak és címernek, adjon módot, hogy a magyar ifjúságot a

katonaságnál magyar szellemben neveljék stb. A többség ugyan hosszas vita után napirendre tért ezen kérdések fölött, de maga a király már november 20-án elrendelte, hogy az udvarnál egyedül magyar zászlós urak szerepeljenek minden olyan közjogi eseménynél, mely Magyarországot érdekli; egyúttal jóváhagyta, hogy a miniszterelnök javaslatot terjeszthessen a képviselőházhoz az iránt, miként legyen a belső udvartartás képviselve Magyarországon.

Ezt a kormány a két utolsó egyházpolitikai törvényjavaslattal egy napon, december 2-án nyújtotta be a képviselőházhoz, mely a polgári házasságról szólót két hónapi (1894. febr. 19.—ápr. 17.) vita után el is fogadta. Midőn a felsőház (május 10.) elvetette, újból változatlanul szavazta meg (május 21.), mint pár nap múlva (május 25.) az állami anyakönyvek vezetéséről szóló javaslatot is. A kormány, hogy a felsőházban szintén biztosítsa a sikert, új, szabadelvű főrendek kinevezésére kérte a királyt, a ki azonban elbocsátotta a minisztériumot. A hazatérő Wekerlét a főváros népe valóságos diadallal fogadta, gróf Khuen-Héderváry bán kormányalakítása pedig nem sikerült. A király tehát június 4-én maga is Budapestre jött, és számos politikus meghallgatása után június 9-én ismét Wekerle elnöklete alatt álló minisztériumot nevezett ki.

Wekerle június 12-én mind a két házban a király engedelmével jelentette ki, hogy a király az egyházpolitikai kérdésben kormányával egyetért s határozottan szükségesnek tartja a mai politikai viszonyok közt, hogy a javaslatok mielőbb törvényerőre emelkedjenek. A válság lefolyása alatt a leghatározottabban meggyőződött a király alkotmányos érzületéről; s mikor az alkotmányos érzületnek — úgymond — ilyen fölséges tanújeleivel találkozik, nem foglalkozhatik afféle föltevésekkel, hogy a válság lefolyására titkos és idegen tényezők igyekeztek befolyjni. Tíz nap múlva most már nagynehezen (négy szótöbbséggel) a felsőház is elfogadta a javaslatot. A másik kettővel szemben októberben hasonló ellenállást tanúsított, úgy hogy a király csak december 9-én szentesíthette a polgári házasságról, a gyermekek vallásáról és az állami anya-

könyvekről szóló törvényeket. Kabinet-irodájába ezrével érkeztek ezért a köszönő és hódoló táviratok, levelek, fölíratok; az egyetemi ifjúság pedig a kormányt fáklyásmenetben kérte köszönete tolmácsolására. A hogy ez alkalommal (dec. 13.) a szabadelvű párt

WEKERLE SÁNDOR MINISZTERELNÖK.

elnöke, báró Podmaniczky Frigyes mondta, a király magasztos uralkodói bölcsesége és atyai gondoskodása *Magyarország újjászületésének egy korszakos tényezőjét* teremtette meg.

Nem volt kisebb föladat a hozott törvények végrehajtása s a még függőben levő javaslatok elfogadásának és szentesítésének

siettetése. A király ugyan — más okból — megvonta Wekerle kormányától bizalmát, de arról ötperces beszédben biztosította (1895. jan. 16.) a helyébe lépő báró *Bánffy* Dezső kormányát. Csupán arra intette, hogy terveit «a politikai fontosságú tényezőkkel szemben» lehetőleg kíméletesen valósítsa, másrészt az állam tekintélyét és jogkörét megoltalmazza. Ez utóbbinak érdekében történt, hogy Bánffy felszólalt Agliardi Antal pápai nunciusnak magyarországi körútja és a belső (egyházpolitikai) ügyekbe avatkozása ellen s megbuktatta (május 16.) gr. Kálnokyt, tizennégy év óta Ausztria és Magyarország külügyminiszterét, ki ebben a kérdésben ellene foglalt állást. Így történt, hogy harmadfél esztendei küzdelem után végre (1895. okt. 16. és nov. 22.) a király szentesíthette az izraelita vallásról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatokat is.

XVI.

TÖRTÉNELMI EMLÉKNAPOK.

Kossuth halála. Nemzeti gyász. Albrecht főherceg halála. A király és az ifjúság. Az ország ezeréves fennállásáról szóló törvény. Az országos kiállítás megnyitása. Vaszary primás millenniumi beszéde. Az udvar Budapesten. Az ország ünnepies hódolata a király előtt. A király beszéde. A Vaskapu megnyitása. A király Romániában. A király a kiállításról. Mária Terézia pozsonyi szobra. II. Vilmos császár budapesti áldomása. A király tíz szobra. Pestvármegye királyünnep. Magyar udvari méltóságok. A főhercegek magyarsága. Az 1848. évi törvények szentesítésének emlékünnep. Ausztria történelmi ünnepei és szelleme. A csehek Palacky-ünnep. Ellentétek Magyarország és Ausztria közt. A királyné meggyilkoltatása. Nemzeti gyász. (1894—1898.)

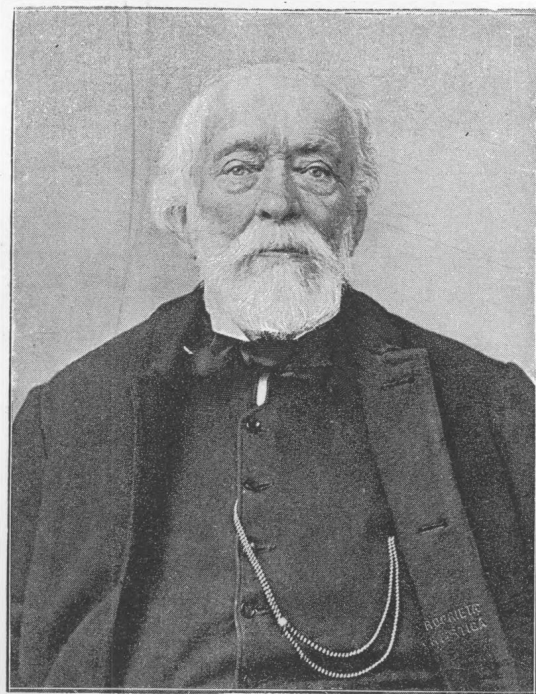
A magyar demokrácia leghevesebb küzdelmeinek idejében hunyt el a magyar demokrácia teremtménye, *Kossuth* Lajos és — tizenegy hónap múlva — az osztrák katonai szellem legigazibb képviselője, *Albrecht* főherceg. Amaz a független Magyarország, emez az egységes Ausztria megtestesülése.

Kossuth 1894. március 20-án hunyt el Torinóban. Olaszország meghatóan bucsúztatta, Magyarország leírhatatlan gyászszal fogadta holttestét. Mikor Székesfejérvárott megpihentek vele, fia, *Kossuth* Ferenc, megjegyezte, hogy «hajdan itt a királyokat koronázták, most ezt a ravatalt koszorúzzák. Tudom, hogy számtalanszor nagyobb értéke van a nép koszorújának, mint a koronának». Április elsején volt Budapesten a temetés, melynél nagyszerűbbet, méltóbbat az ezeréves ország sohasem látott. «A mely nemzet halottait tudja ünnepelni — szölt a képviselőház szónoka, *Jókai* — az a nemzet tudja az élőket is felmagasztalni. Ugyanazon kardoknak egyik oldalára ez volt felvésve: *Pro libertate*; s a másikra: *Moriamur pro patria et rege nostro!* S a mit e kardok éle a történelem lapjaira felírt, az mind dicsőség volt. Ezután is az lesz... Áldottak legyenek a hamvak, melyek a *kiengesztelődést* hazatértőkkel befejezték!» Sírjából azonban, mely egybeforrasztotta a nemzetet, *Herman Ottó* függetlenségi képviselő gyászbeszéde szerint még sem kelhetett ki a kiengesztelődés pálmája. «Nemzedet pedig —

úgymond — hitt a végső kiengesztelődésben; várta, hogy ravatalodon megjelen a cipruság. Hiába hitt, hiába várta. A nemzet nemes, engedelkeny lelkülete hiába borította egykoron a kiengesztelődés fátyolát a népszabadság hőseinek és vértanúinak Golgothájára. Nincs viszonzás; nincs és nincsen! És ez a végzet: hatalmas nemzetiségek és nemzettek történelmi végzete.»

Április 14-én Ugron a képviselőházban bizalmatlanságot indítványozott a kormány iránt, mert április 14-e (a debreceni függetlenségi nyilatkozat) miatt nem ment el Kossuth temetésére, holott ezzel az állásponttal a nemzet régen föl hagyott. «Mi — felelt Wekerleminiszterelnök — a korona által gyakorolt végrehajtó hatalomnak vagyunk képviselői, népképviseleti bizalom alapján választott és népképviseleti tényezők ellenőrzése alá helyezett megbízottak... Többet tettünk, mint a külállamok kormányai hasonló viszonyok közt bármikor tettek volna... Az ellentétet a múlt és jelen közt megoldották törvényeink; egészen elsímítani a jövőben a történelem, a jelenben az érzelmek föladata; de nem föladata a gyakorlati politikának. A ki a gyakorlati politika mezején akarja ezeket az ellentéteket kiegyenlíteni, az lehetetlent kíván és megnehezíti még azt is, hogy az érzelem világában kiegyenlíttessenek.»

Épen aznap, II. Vilmos császár bécsi látogatásakor figyelmez-

KOSSUTH LAJOS UTOLSÓ ARCKÉPE.

tette Reuss herceg, a búcsúzó német nagykövet a vele beszélgető osztrák államférfiakat és tábornokokat, hogy Kossuth ünneplése nem fordúl az uralkodóház ellen. «A magyar — úgymond — monarchikus nép, mert a király magyar és működése a politikai magyar nemzet érdekeinek felel meg. Azonkívül a monarchikus magyar nép dinasztikus; mert a Habsburg-ház régi volta, tekintélye, európai befolyása a magyar nemzet tekintélyét emeli a keleti népek előtt s a magyar hegemoniát biztosítja a nemzetiségekkel szemben. Ebből azután önként következik, hogy az úgynevezett Kossuth-kultusznak nincsen antidinasztikus éle.»

Kossuthot, Magyarország egykori kormányzóját, 1895. februárius 18-án — szintén olaszok közt, de osztrák területen, Arcóban — követte a halálban Magyarországnak egykori kormányzója, Albrecht főherceg. «Nagy veszteség ez birodalmamra — szólt a császár, ki francia területen, Cap-Martinban értesült elhunytáról. De még nagyobb fájdalom szívemnek; mert birodalmamnak nagy hadvezére, de nekem hűséges barátom volt.» «Közös hadseregünk körüli gazdag érdemeiért — szólt másnap a magyar képviselőház elnöke, Szilágyi Dezső — és a harctéren aratott ama fényes sikerekért, a melyek immár a történet körébe tartoznak, nem múló dicsőség fűződik nevéhez.» Mind a két ház küldöttség útján fejezte ki részvétét a király előtt s elnökei a miniszterekkel együtt megjelentek a nagyszerű bécsi temetésen. «Zászlaink lehanyatlanak — szólt az uralkodó a temetés napján (febr. 26.) kiadott hadparancsban; — ágyúink utolsó üdvözlétet dörögenek a hadsereg felügyelőjének, Albrecht főhercegnek. Velem és házammal együtt az egész véd-erő és az egész *haza* fájdalmas gyászszal hajlik meg a pótolhatatlan veszteség előtt, melyet a Mindenható akarata mért ránk... Albrecht főherceg halhatatlan emléke, mint a babérkoszorú, mely a novarai és custozzai hőst díszíti, hadseregem, két honvédségem, és haditengerészetem előtt a hűség, állhatatosság és a győzedelmbe vetett hit palladiuma.» «Előre kell haladnunk — szólt (szept. 2.) a budweisi hadgyakorlatokon, éppen Albrecht egykori

sátorában vezéreikhez — de a *szellem* a régi marad.» És szept. 26. a bánffyhungyadi hadgyakorlatok végén is meglelégedéssel jelentette ki, hogy bár Albrecht főherceget elvesztették, az ő mélyen érzett emléke, alkotásai, törekvései erősen állanak és tevékenyen működnek.» A német császár most magát Ferenc Józsefet tüntette ki a porosz tábornagyi bottal, melyet Albrecht viselt. «Atyai barátom és hű szövetségese, Ferenc József császár és király igazi apostoli király — szolt ezen a nyáron. — A béke apostolsága egy európai uralkodónak sem köszönhet többet, mint neki. Európa összes államférfiai iparkodhatnak, hogy az ő be- és kifelé békeszerző uralkodói bölcsességéből tanuljanak.»

Albrecht halála esztendejében (1895. nov. 29.) vesztette el a császár gróf *Taaffe* Eduárdot is, gyermekkori barátját, a ki 1879—93. közt mint miniszterelnök hasztalanul fáradozott az ausztriai nemzetiségek kibékítésén. «A hazának egyik leghűbb fia

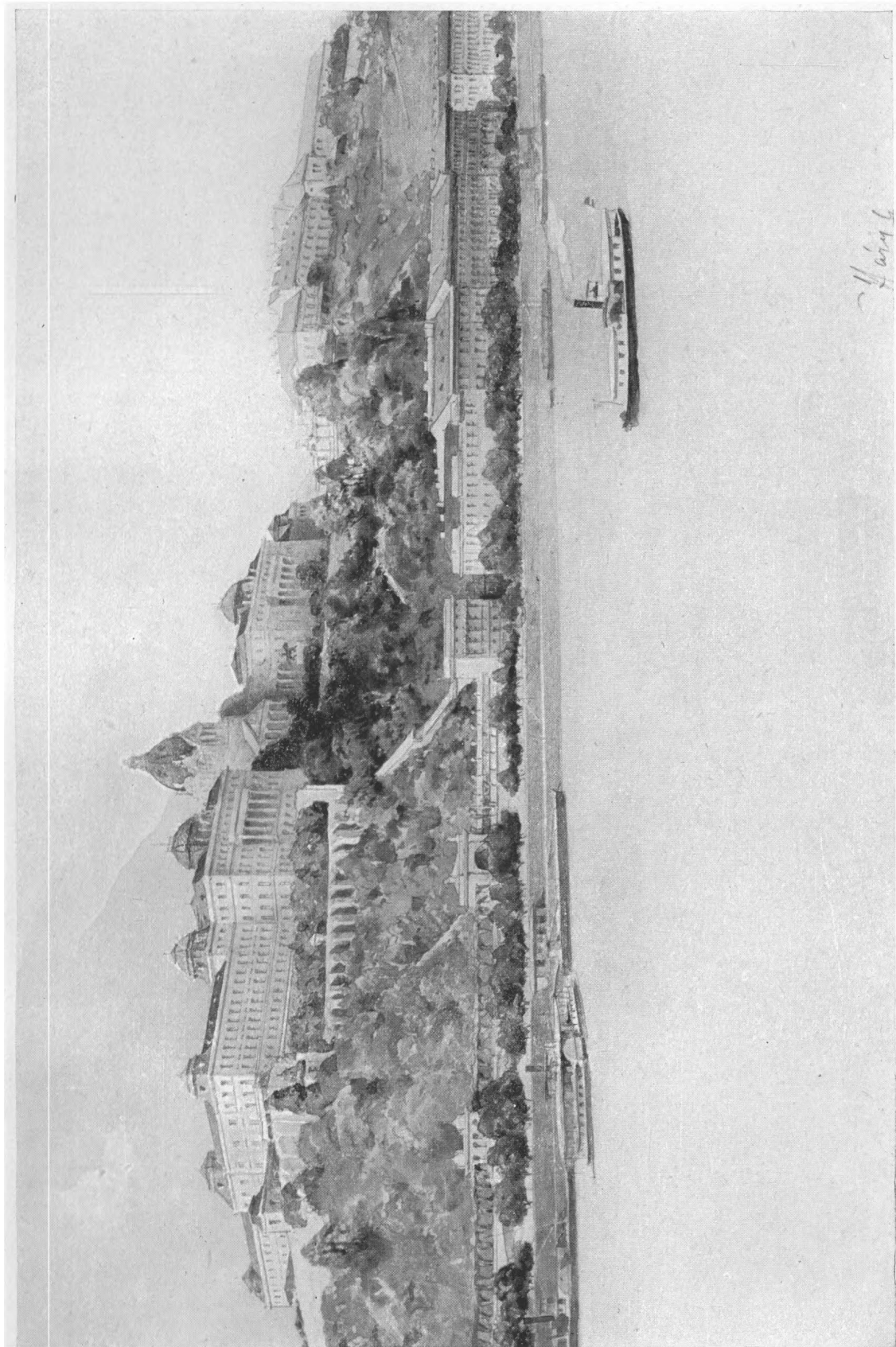

ALBRECHT FŐHERCEG.

volt — írta róla a császár. — Az állam, melynek legújabb története szorosan összenőtt az ő nevével, önfeláldozó buzgóságú szolgáját vesztette el benne.» Ez évben (jún. 19.) megbukott Taaffe utódja, hg. Windischgrätz is, mire a császár egyenesen ráparancsolt gróf Kielmannsegg Erich alsóausztriai helytartóra, hogy a minisztérium vezetését átvegye. «Őn rendet fog csinálni — szólt. Az államháztartást rendezni kell. Parancsolom.» Agróf engedelmeskedett, de már szept. 30-án átengedte helyét gr. Badeni Kázmér galíciai helytartónak.

Galiciában a király 1894. szeptemberében járt utoljára. A főnemesség nagyszerűen fogadta; de meghatóbb volt a fénynél, mikor a lengyel parasztok megállították és százával térdeltek körül hintaját s az uralkodónak kezét, lábát csókolták, mikor kéréseiket ő maga szedegette össze. Vagy az a másik jelenet, mikor 7000 lengyel iskolásgyermek virágokkal hódolt előtte. Mennyire szerette az ifjúságot, megmutatta akkor (szept. 7.) a lemergi orvosi kar megnyitásánál, 1895-ben pedig három más egyetem ünnepein: június 5-én a grazi egyetem új épületének fölavatásakor s nálunk szept. 22. a kolozsvári és okt. 13. a zágrábi Ferenc-József-egyetemek meglátogatásakor. Az ifjúság buzdítására a budapesti egyetemen már 1893. július 18-án fölelevenítette s a kolozsvárra is kiterjesztette a promotio sub auspiciis regis intézményét, melynél fogva a gimnázium és egyetem minden osztályában kitűnt ifjút a király vagy képviselője jelenlétében a király gyémántos gyűrűjének átnyújtása mellett avatják doktorrá. «Különösen gondjaikba ajánlom a tanuló ifjúságot — szólt a kolozsvári tanárokhöz. — Mert az önök kezéből kerül ki egy nagy része az ország értelmiségének, annak az osztálynak, a mely mind számánál, mind képzettségénél fogva a haladásnak és az ország jóléte emelésének legkiválóbb tényezője.» «Ezen főiskola akadémiai polgárságának — szólt a zágrábiakhoz — azt az atyai tanácsot adom, hogy a tudományokra az ifjúság egész lelkesedésével adja magát, hogy majdan *gazdag tudással és felvilágosult szellemmel* léphessen a közéletbe. A *haza*, a mely szolgálataikra számít, ezt mint hű és odaadó fiaitól elvárja önöktől.»

A BUDAI VÁR DUNAFELŐLI HOMLOKZATA, A HABSBURG-LÉPCSŐVEL.

Zágrábot a nagy földrengés után akkor látta először és gyönyörködött benne, mily szépen épült újra; s talán még inkább abban, hogy ott a magyar vármegyék hódoló küldöttségével is találkozott. Megjelenésükben nemcsak a személyéhez való hű ragaszkodást látta, hanem azt a tényt is, hogy a Magyarország és Horvát-Szlavonország közt századok óta fennálló belső barátságos viszony változatlan. A horvátok a következő esztendőben valóban együtt ünnepeltek a magyarokkal.

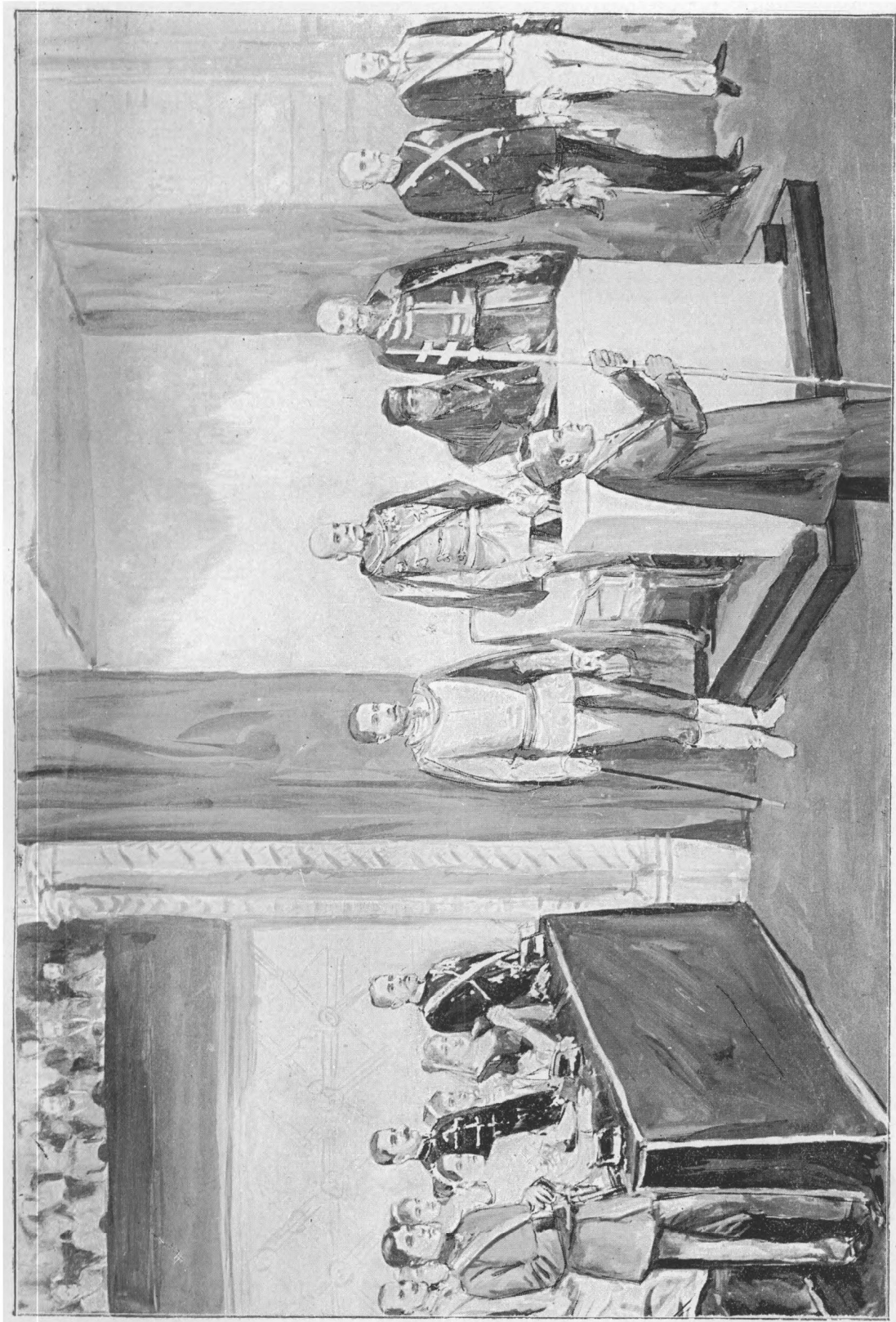
1896. első pillanatában országszerte megkondúltak a harangok és hirdették, hogy *a magyar állam ez évben üli ezeréves megalapításának és fennállásának ünnepét.* Az 1896. május 14-én szentesített VII. törvénycikk szerint «a magyar szent korona országainak törvényhozása vallásos áhítattal ad hálát az isteni gondviselésnek, hogy az Árpád és vitéz hadai által megállapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcseséggel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta és az országot jó- és balsorsban segítve, annak lételet ezer éven át sok viszontagság közt is fentartotta. Ezen ünnepélyes alkalommal az országgyűlés mindkét háza legmélyebb hódolattal járúl ő császári és apostoli királyi felsége, I. Ferenc József elé, a kinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van. Magyarország és társországainak apostoli királya viszont törhetetlen bizalmát nyilvánítja szeretett népének hűségében. Szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, melynek ereje a jövő századok biztos haladásának is zálogát képezi. A törvényhozás *a kegyelet, hódolat és királyi hajlandóság* eme nyilatkozataival a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatja.»

A nagyszerű ünnepek sorozata május 2-án kezdődött, mikor a királyi pár Budapesten a Habsburg-család 27 tagjával és 21 állam követeivel, konzulaival jelent meg, hogy a nemzet színejava előtt megnyissa *az ezredéves országos kiállítást.* Ez a kiállítás, a mint a király remélte, ország-világ előtt tanusítani fogja, hogy a magyar nemzet, mely ezt az államot egy évezreden át sok viszontagság

közt dicsőségesen tartotta fenn, vitézségével a trónt és hazáját nemcsak a harctéren tudta mindenkor megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vivott ki magának és méltó helyet foglalhat el a művelt nemzetek között. Tanusítani fogja, hogy habár a politikai küzdőtéren sokan különböző és eltérő utakat választanak is hazafias érzelmeik érvényesítésére: a magyar szentkorona iránt való hűségben, a hasznos munkánál, a tudományok teljesítésénél s ez által az ország javának és dicsőségének előmozdításánál a hazának minden polgárát egyesítve és teljes egyetértésben találjuk.

Másnap a királyi pár a királyi családdal együtt ismét magyar díszben jelent a koronázó templomban, hol *Vaszary* hercegprímás tartotta a hálaadó istentiszteletet. A király a főhercegekkel együtt az egész mise alatt állott, csak úrfölmutatáskor borúltak térdre. A primás gyönyörű beszédet mondott az ezredéves hazáról, melyet kard foglalt el, kereszt tartott fenn. «Isten véghetetlen irgalmából jutottunk el — úgymond — az ezredik évhez.

Légy üdvözölve, légy áldva a magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól, drága hazám! Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar; áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntöze, és munkás népünk verejtéke nedvesíte. Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele. Légy üdvöz, légy áldott felséges királyom, nemzetem atyja! Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a második ezer évbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcseséged fényével, szereteted melegével. Esdve kérem a királyok királyát, nyujtsa ki védő karját felséges személyedre; öntse, áraszsa rád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán fölismerve nemzeted ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradsággal kezelt királyi föladatodat. Adjon neked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet,

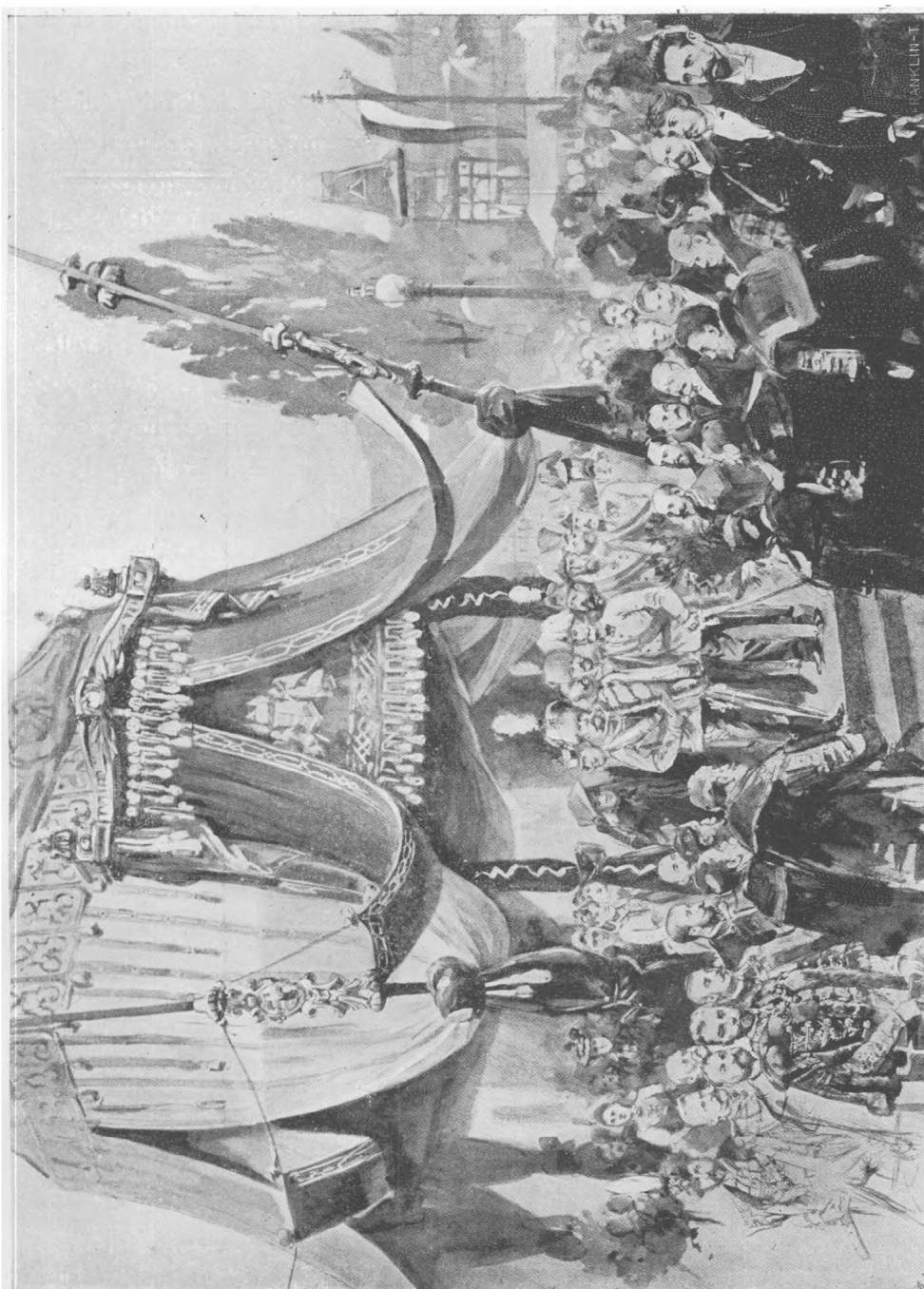

Jantyk Mátyás rajza.

A KIRÁLYI CSALÁD AZ EZREDÉVI HÁLAADÓ ISTENÍTISZTELETEN.

(1896 május 3.)

A KIRÁLY MEGNYITJA AZ EZREDEVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁST.

hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.»

Azután megható szavakban üdvözölvén «földi királynénkat, földi anyánkat», megáldotta a királyi gyermekeket, az uralkodó családot s még egyszer lángoló szavakkal fordult a nemzethez, mely nemzeti életének delén teljes erőben lép át a második ezredévbe s melynek sorsa, legjobb királyának uralkodása alatt, saját kezébe van letéve. De a nemzet Isten nélkül, ha még úgy összetart sem boldogul. Azért azt a törvényt, melyben ezeréves lételét megörökítette s melyben az isteni gondviselést, a vallásos áhítatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlíti, ne csak a fórum hideg és érzéketlen táblájára, hanem lelkébe is jó mélyen vesse be.

Távozásakor a király megindultán mondott köszönetet a főpapnak, ki Isten házában, a koronázó-templomban, most már másodszor intézett oly fenkölt intelmet a nemzethez és hozzá.

Pár napig Budapest valódi székváros volt. A király május 3-án gróf Festetich Tasziló főpohárnokmester, 4-én gróf Apponyi Lajos udvarnagy estélyén s 5-én a nemzeti kaszinó bálján a főhercegekkel együtt megjelent. 5-én az udvarnál is fogadó-este volt, melyen a királynénak 70 hölgyet mutattak be. «Valóban nagyérdekű jelenetnek voltunk tanúi — szólt 6-án a nagykövetek búcsúreggelijén gróf Nigra olasz nagykövet. — Népet láttunk, a mely, miután századokon át küzdött Európa szabadságáért, méltó büszkeséggel üli meg ezeréves nemzeti és állami fönnállásának ünnepét. Megüli a földgömb állami képviselőinek jelenlétében; köztük van az egykori ellenség (a török) képviselője is, a ki már régóta jó és lojális barátja lett. Megüli ez ünnepet dicsőséges és bölcs király, oly fejedelem alatt, kit az egész világ tisztel; a kiben nagy tapasztalattal nagy szív párosul, a kit a kötelesség és igaz békeszeretet fenséges érzelme lelkesít.»

A király gyakran meglátogatta a kiállítást, de 18-án Bécsbe kellett sietnie testvéréhez, *Károly Lajos* főherceghez, ki a télen

A KIRÁLY A TANULÓK TORNAVERSENYÉN.

tett egyiptomi és palesztinai útjából nagybetegen tért haza. Másnap megtért őseihez a magyar korona örököse, a magyar nemzetnek egyik igaz barátja. A magyar országgyűlés legmélyebb részvétét nyilvánította a király iránt; felíratot intézett hozzá s a temetésen május 22-én megkoszorúzta Károly Lajos koporsóját. 30-án a király már visszatért Budapestre, hogy megnyissa a delegációkat és ismét részt vegyen a nemzet örömeiben. Junius 2-án végignézte a tanulók országos tornaünnepét, a melyen 122 intézet 4800 növendéke mutatta be hódolatát és ügyességét. Megtapsolta, többször ismételtette mutatványait s azután az ifjúság közé vegyült. 6-án letette «új fejedelmi otthonának», a nagyszerű királyi palotának alapkövét s másnap a hódoló küldöttségeket fogadta. 8-án, a koronázás évfordulóján, a várpalotából a vármegyék ezer bandéristája kísérte a szent koronát a parlament hatalmas új palotájába, hol a két ház és a főhercegek jelenlétében aranyos emelvényre helyezték s úgy hirdették ki az 1896: VII. törvénycikket, melylyel a honalapítás ezredéves emlékét törvénybe iktatták. Ülés után a koronát a bandéristák ugyanazon rendben kísérték föl a várba, hol azonban most a törvényhozók is megjelentek, hogy hódoljanak a királynak. Őt ez a korona, a képviselőház elnökének, Szilágyi Dezsőnek szavai szerint, nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, melyekkel ezt a korszakot betöltötte. Az elnök tisztelettel kérte a királyt, legyen vezére a nemzet törekvéseinek s hálát mondott a Mindenhatónak, hogy olyan királyt adott, ki az erők egyesítésének, a lelkesítésnek és a mérséklésnek hatalmát bírja.

«Ritka és megható e történelmi időszakot jelző ünnep — felelt a király. — S midőn az egész ország átérzi annak nagy jelentőségét, emlékezzünk meg mindenekelőtt kegyelettel őseinkről, kiknek bölcsesége az Isten oltalma mellett biztosította ez állam eddigi fennállását; és merítsük a történelemből azt a hasznos tanulságot, hogy ez az ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai, királyukhoz és vallásukhoz híven ragaszkodva, egymás közt test-

I. FERENC JÓZSEF.
(1896-ban.)

véries egyetértésben éltek; de ellenkezőleg veszedelmek környezték akkor, midőn belső viszályok zsibbasztották életerejét.» Azután a jó szomszédságra s az Ausztriával való kapcsolat szükségességére utalva, kiemelte, hogy «a magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete, harci vitézsége s balsorsban tanúsított szívós kitartása az isteni gondviselés segítségével mindig leküzdötte a veszedelmet, fényes tanúságát adva eképen életerejének s államfentartó képességének.» S midőn ez ünnepies pillanatban elismeréssel emlé-

A MAGYARORSZÁG EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK EMLÉKÉRE VERT ÉREM.

kezett meg a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól, hön óhajtotta, hogy «a jövő századok végtelen folyamán a nemzetet, egyetértésben királyával, mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje s a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztosítsa az állami élet nyugodt fejlődését és fölvirágzását.» Végül lelkesen buzdította a törvényhozókat az ország javának előmozdítására.

Nemsokára, mikor öt napon keresztül ismét tanulmányozta a kiállítást, Széll Kálmán miniszterelnök azzal mutatta be neki a Corpus Juris új kiadását, hogy «újabbán sokkal több törvényt alkottak, mint régenté.» «Talán többet is, mint kellene», — szól

a király elgondolkozva. S valóban, az 1907. májusáig hozott 6955 törvényből 1651, vagyis közel 24% korára (1867—1907.) esik. S ha megfontoljuk, hogy a király úgy a beterjesztéskor, mint tárgyalás közben, főképp pedig a szentesítésnél minden egyes, néha pedig igen terjedelmes törvénycikkkel behatóan foglalkozott, el kell ismernünk, hogy élénkebb részt a törvényhozásban Ferenc Józsefnél egyetlenegy királyunk sem vett.

A hazát és királyt dicsőítették a honfoglalás emlékére az 1896: VIII. t. c. értelmében emelt oszlopok leleplezésénél, a törvényhatóságok, társulatok és intézetek díszgyűlésein, az új alkotások, pl. a budapesti és a Ferenc-József-híd és az igazságügyi palota felavatásánál (okt. 4. és 20.), mely utóbbiaknál maga a király is megjelent. De fényben és jelentőségben valamennyit felülmúlta a szept. 27-ki ünnepség, a mikor a király I. Károly román és I. Sándor szerb királyok, a külföldi követek, a magyar, osztrák és közös miniszterek s az ország főbbjei jelenlétében a forgalomnak átadta a *Vaskaput*, melyet hazánk európai megbízás következtében szabályozott. «Az utolsó akadályok, melyek a szabad forgalomnak a nagy folyam folyásában útját állották, el vannak hárítva» — szolt a király francia nyelven. Büszke volt arra a hívásra, mely nekünk osztályrészül jutott s abban a meggyőződésben élt, hogy ez a nemzetközi érintkezés békés, valamint gyümölcsöző fejlődésének hatalmas lendületet fog adni. Pár nap múlva ugyan (okt. 1.) a képviselőházban egyes szónokok megjegyezték, hogy a király ezúttal Magyarországnak még nevét sem említette; de a világsajtó így is hazánkat ünnepelte Traianus császár nagy művének befejezéséért, s egy esztendő múlva (1897. szept. 21.) II. Vilmos német császár Budapesten nyíltan elismerte, hogy «a Vaskapu bilincseinek szét-törése új utakat nyitott a kereskedelemnek és forgalomnak s Magyarországot besorozta egyenlő joggal a nagy művelt népek közé.» Viszont a vaskapui ünnepek után (1896. szept. 28.) a király Bukarestben meglátogatván a szomszéd Románia királyát, boldognak nevezte magát, hogy őszinte és változatlan barátságát megújíthatja e

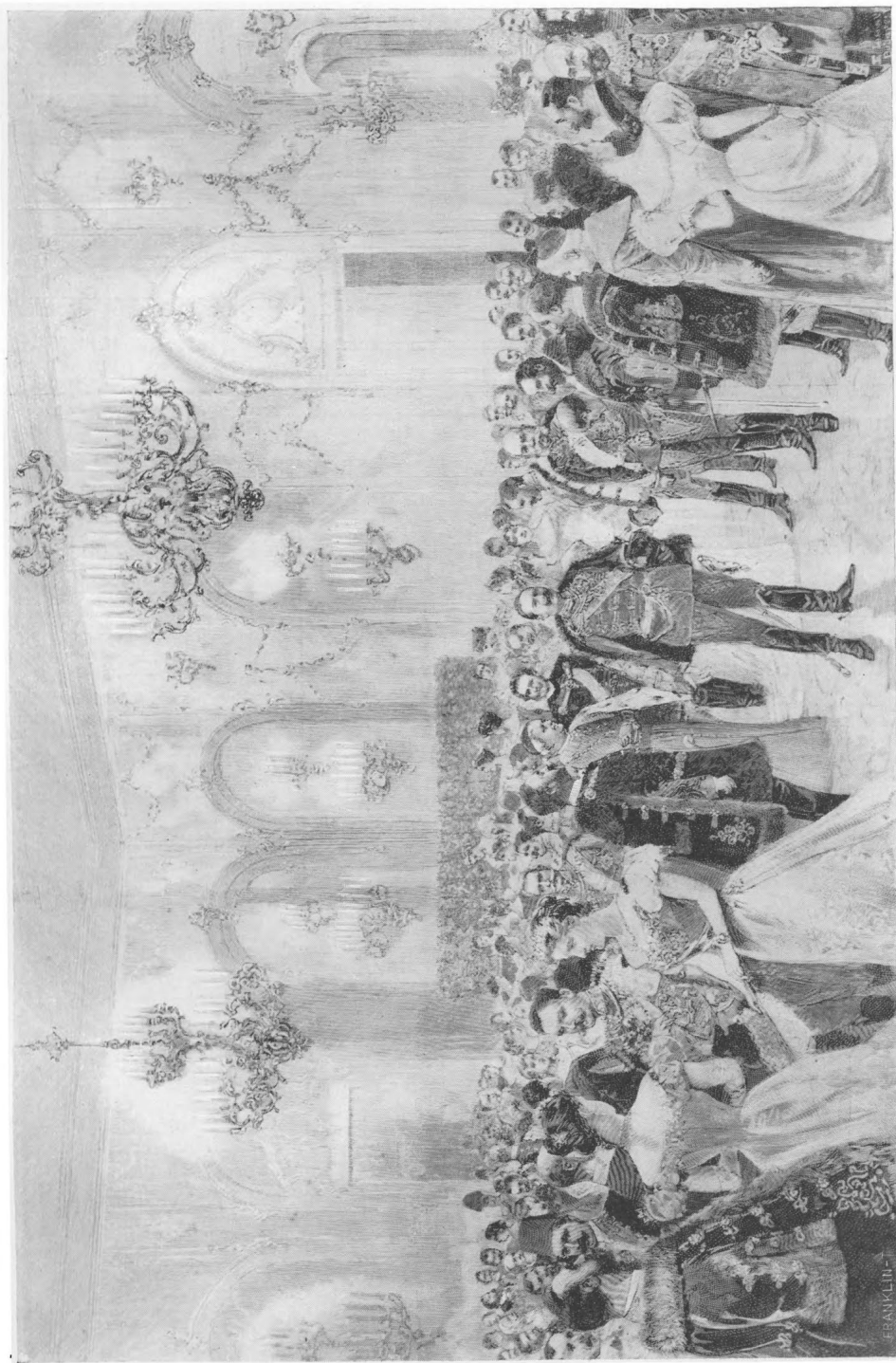
szép és gazdag országban, melyet a király nagy bölcsesége a haladás útjára vezetett és jelentőségét Európa államai közt biztosította. A király három napot (szept. 28—30.) töltött Romániában, melynek királyához baráti szeretet, költői lelkű királynéjához igaz tisztelet fűzte. A Kárpátok egyik legdélibb csúcsának, a Bella Formicának egy szikláját a románok most ép úgy róla nevezték el, mint kevéssel előbb (aug. 18.) a magyarok a Kárpátok legmagasabb ormát, a gerlafalvi csúcsot. A király azonban arra már nem talált időt, hogy meglátogassa másik dunai szomszédját, I. Sándor szerb királyt is, a ki pedig harmadéve (1894. okt. 14—16.) Budapesten a magyar király első fejedelmi vendége volt.

A király Romániából hazatérvén, az egész októbert Budapesten töltötte és szorgalmasan látogatta a kiállítást, melynek 26,000 kiállítója közé tartozott. Távozásakor, okt. 28-án, Bánffy miniszterelnökhöz intézett kéziratában örömmel ismerte el, hogy teljesült, a mit néhány hónapja remélt. «Megmutatta a nemzet az egész világ előtt, hogy ezeréves fennállása után büszkén tekinthet nemcsak politikai vívmányaira, hanem szellemi és anyagi fejlődésére is; és hogy ezáltal méltó helyet foglalhat el a művelt államok közt. Megmutatta az állam egyik legszilárdabb alapját képező rajongó hazaszeretetét és biztosítékát nyújtotta személyem és házam iránt tanúsított szeretete és hű ragaszkodása által különösen annak, hogy az ily tettekre képes, ily érzelmeiktől áthatott és királyával egyetértő nemzet bizvást és legjobb reményekkel tekinthet a jövő évezred elé.»

November 5-én a kiállítás véget ért s 26-án, az országgyűlés megnyitása napján, kétszáz iparos jelent meg a fővárosba visszatért király előtt, hogy megköszönje azt az érdeklődést, melyet a kiállítás iránt családjával együtt tanúsított. A király pedig örült, hogy szóval is kifejezhette teljes elismerését azért az áldozókészségért, fáradhatatlan buzgóságért, melynek a vállalat teljes, fényes sikerét köszönheti. Szilveszter éjszakáján ismét harangok zúgása hirdette, hogy a jubiláris esztendő, a millennium véget ért.

De nem ért véget a történelmi kegyelet, melynél fogva a nemzet és király a mult nagy emlékeit továbbra is együtt ünnepelték. 1897. május 16-án a király és 28 Habsburg jelenlétében leplezték le Pozsonyban *Mária Terézia* szobrát, Fadrusz remekét. A király megköszönte Pozsony városának, hogy ilyen módon ünnepelte koronázása 25. évfordulóját. «A nemzet ünnepnapja ez — úgymond — a melyen ismét lerójjuk a hálás kegyelet adóját ezen nagy királyné iránt, a ki a nemzetért élt, a kiért a haza minden fia kész volt meghalni és a kiből az egész világ az uralkodói erények eszményképét tisztelte. Ez a szobor nemcsak ezen régi koronázó város polgárságának a trón és haza iránt való hű ragaszkodását és szeretetét jelenti, hanem egyúttal a király és nemzet közti áldásos egyetértésnek és az utóvilág soha el nem múló kegyeletének is jelképe». Jelen volt azután a ferencrendiek Kun László korabeli tornya új fölvatásánál. Azon kegyelet következtében, melylyel őseinek emléken csüng, május 25-én elrendelte, hogy III. Béla király s neje: antiochiai Anna királyné földi maradványait a koronázási templomban helyezték el s nekik az ő költségén állítsanak síremléket. Csakhamar azt is megparancsolta, hogy a királyi palota újonnan épült szárnyában egy Szent-István termet rendezzenek be s annak másolatát a párisi kiállításon mutassák be; gondoskodott arról is, hogy Mátyás király régi palotájának emlékeit, melyekre márciusban bukkantak, külön teremben gyűjtsék össze s a nagy királynak a palotában szobrot állítsanak. A királyi palotában, melynek bokréta-ünnepe július 10-én volt, a magyar nemzetet csakhamar II. Vilmos német császár is dicsőítette, ki a tatai hadgyakorlatokon (szept. 12—15.), a béllyei vadászatokon (szept. 15—19.) s Budapesten (szept. 20—21.) a magyar király vendége volt. «Otthon — szólt a királyra szept. 21. mondott áldomásában — vonzalmas érdeklődéssel kísérvük a lovagias magyar nép történetét, a melynek hazaszeretete közmondásos lett, a mely küzdelmes multjában nem habozott, hogy életét és vérét áldozza a kereszt védelmére. Olyan nevek, mint Zrínyi és Sziget, ma is

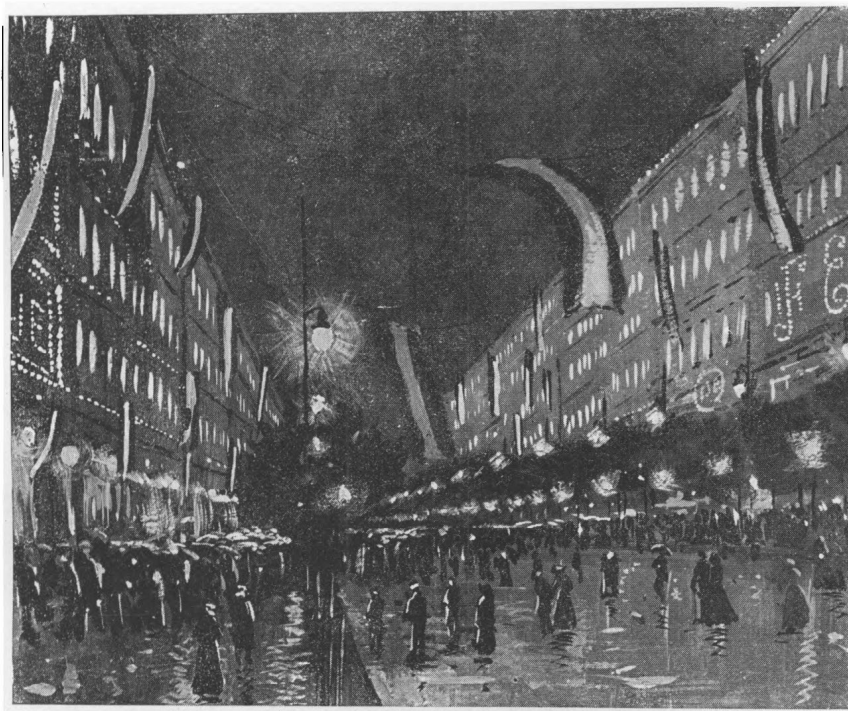

II. VILMOS ÉS I. FERENC JÓZSEF FOGADÁSA A BUDAI KIR. PALOTÁBAN.

megdobogtatják minden német ifjúnak szívét. Vonzalmas bámúlattal kísértük az ezredéves születésnap ünnepét, a melyet a hű magyar nép, szeretett királya köré gyülekezve, meglepő nagyszerűséggel ünnepelt. A büszke műemlékek tanúságot tesznek műérzékéről, míg a Vaskapu bilincseinek széttörése új utakat nyitott a kereskedelemnek és forgalomnak s Magyarországot besorozta egyenlő joggal a nagy művelt népek közé. De a mi rám Magyarországon való tartózkodásom, kivált pedig budapesti fogadtatásom alatt a legmélyebb hatást tette: az a magyarnak lelkes odaadása felséged fenkölt személye iránt. De nemcsak itt, hanem Európaszerte s különösen az én népemben is ugyane lelkesedés lángol felségedért, a melynek én is részeséül bátorodom magamat vallani, a midőn fiú módjára atyai barátomként tekintek föl felségedre. Hála felséged bölcseségének, népeink üdvére kötött szövetségünk szilárdan áll és felbonthatatlanul, régóta őrzi s ezentúl is őrízni fogja Európa békéjét. A felségedért való lelkes odaadás, bizonyos vagyok benne, ma is úgy lobog Árpád fiainak szívében, mint hajdanában, a mikor felséged nagy ősanja felé kiáltották: *Moriamur pro rege nostro!* Ezeket az érzelmeket kifejezve, mindazt, a mit mi felségedért érezünk, gondolunk és kérünk, abban a kiáltásban foglaljuk össze, a melyet minden magyar ember utolsó lehelletéig hangoztat (s ezt magyarul mondta): *Éljen a király!*»

S ha örömet okozott, hogy a magyar történelmet épen az a hatalmas uralkodó dicsőítette, a kinek nemzete egy ezredéven át támadta, vagy kicsinyelte a miénket, a nemzet mélyen meghatva fogadta, mikor szeptember 25-én saját királya tudatta vele, hogy a maga költségén állít szobrot tíz magyarnak, köztük Bocskay Istvánnak és Bethlen Gábornak, kik a Habsburgokkal szemben fegyveresen védelmezték hazájuk és vallásuk szabadságát. Szeptember 30-án Budapest s az ország többi városa kivilágítással ünnepelte meg a nagy elhatározást, s másnap a főváros egy esztendei távollét után riadó éljenzéssel fogadta a királynét, a kivel a király imént legelőször közölte ezt az elhatározást. Október 4-én

az országgyűlés hódoló felíratot intézett a nevenapját ülő királyhoz, «ki a lelkesedésnek, az erők egyesítésének, és nagy célokra irányozásának a hatalmával rendelkezik és a kinek családja a nemzet sorsával egybeforrt.» Az ország valamennyi törvényhatósága felíratokat intézett a királyhoz, a főváros pedig okt. 18. külön kül-

BUDAPEST KIVILÁGÍTÁSA A TÍZ SZOBOR AJÁNDÉKOZÁSA ALKALMÁBÓL.

1897. szept. 30.

döttséggel köszönte meg, hogy tíz szoborral ékesíti tereit. A király örvendezett, hogy a nemzet megértette atyai szándékait; mert ez annak bizonyága, hogy a nemzet egyetért vele.

Pestvármegye közgyűlésén, mely (1897. okt. 16.) Ferenc József ott kezdett első hivatalos működésének ötvenedik évfordulóját ünnepelte, Fazekas Ágost főjegyző méltán mondhatta, hogy ma jobban megértjük 1847-ben mondott szavait. Mint akkor, ismét «nyilvános jelét adhatá a magyar nemzethez való élénk ragasz-

kodásának». Sok jelenség bizonyította, hogy az uralkodócsalád nem idegenkedik többé a magyar nemzeti törekvésektől.

1895. jan. 20-án, báró Radvánszky Béla koronaőr felesketésekor történt először, hogy Budapesten a királyt csupán magyar udvari méltóságok környezték. 1895. okt. 4-én a király elrendelte, hogy házi miniszterét — a mindenkori külügyminisztert — ezentúl ne a császári ház, hanem a császári és királyi ház miniszterének nevezzék. 1896-ban az opera egyik előadásán páholyában fölállt Kölcsey himnuszának játszásakor s ezzel azt nemzeti himnusznak ösmerte el. Néhány órára a királyné is feledni látszott bánatát, mikor (1896. okt. 9.) Munci bandája az ő parancsára a Rákóczit, a Szózatot s a legszebb magyar népdalokat húzta. József főherceget amúgy is mint a legmagyarabb kir. herceget szerették, tisztelték. Most, 1897. július 6-án, a kir. herceg személyesen jelent meg, hogy a király engedelmével tiszteletbeli doktorrá avassák a kolozsvári egyetemen, s fogadalmat tett, hogy a tudományokhoz és azokhoz, kik a tudományt a magyarság javára fejlesztik, mindaddig ragaszkodik, míg szíve dobogása tart. Már előbb (1893. május 28.) biztosította a debrecenieket, hogy fiából, József Ágostból derék magyar ember lesz, a ki szeretni fogja hazáját. S midőn József Ágost még azon évben (nov. 15.) megesküdött a király unokájával, Augusta bajor hercegnővel, az eskető pap, Toma müncheni érsek, arra figyelmeztette az uralkodócsaládot, hogy az első magyar királyné a bajor Gizella volt; kilencszáz esztendő múlva Magyarország adott egy Gizellát Bajorországnak s most e Gizella leánya visszatér Magyarországra. S a müncheni lakomán a magyar király magyarul köszöntötte föl az ifjú párt. József Ágostot pedig 1897. szeptemberében a katonaságtól egy esztendőre szabadságolta, hogy Timon Ákos a magyar alkotmányról és közjoggal alaposan megismertethesse. Kisebbik fiát, Lászlót, József főherceg olyan magyar neveltetésben részesítette, hogy a királynak egy tréfás megjegyzése szerint egy kissé német szóra is kellene fogni; a nemzet kedveltje azonban húsz éves korában egy vadász-szerencsétlenség következ-

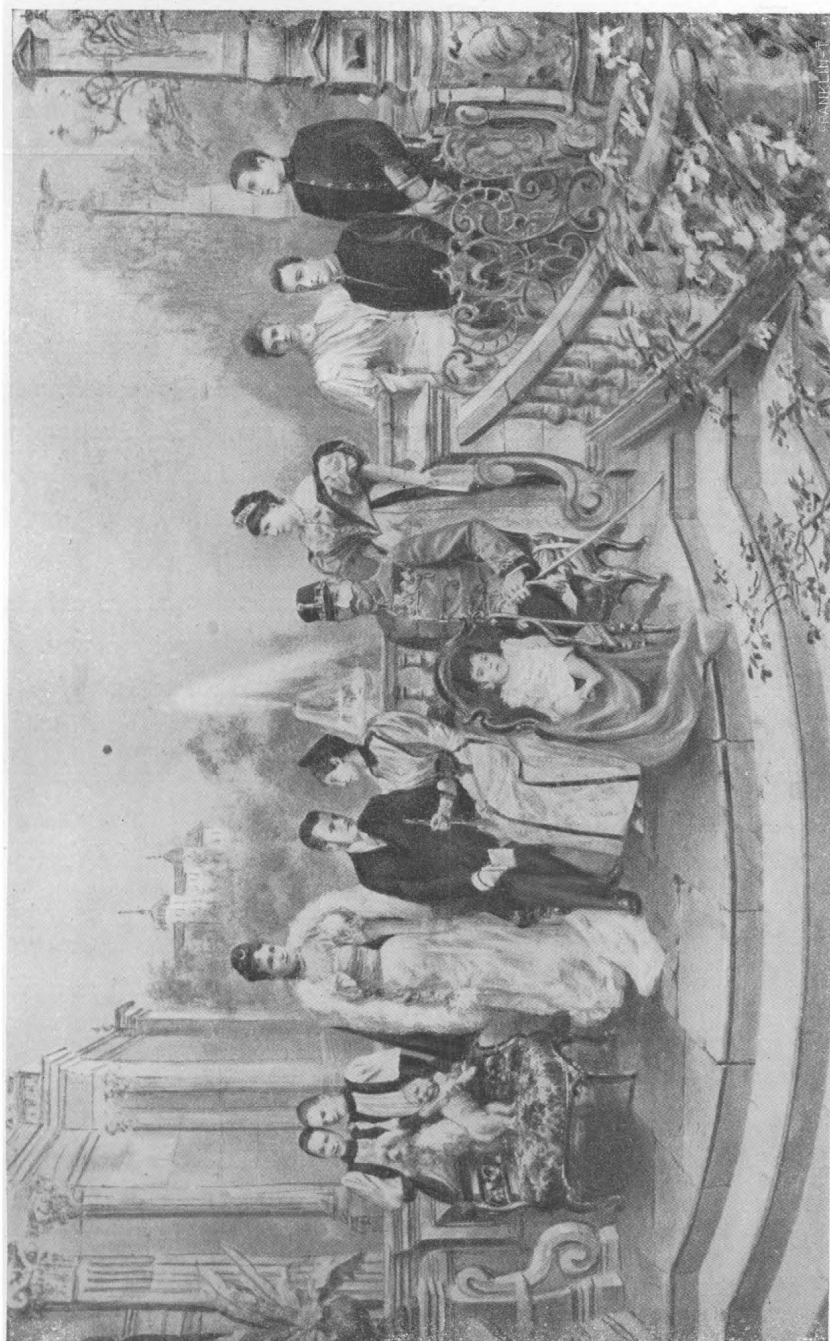
A KIRÁLYI PÁR UTOLSÓ EGYÜTTES ELUTAZÁSA BUDAPESTRŐL

1897. okt. 30-án.

tében már 1895. szept. 6. elhunyt. A király 1896. őszén magyar nyelvmestert rendelt unokaöccsének, Ottó főhercegnek legnagyobb fia, a kilenc éves Károly Ferenc József mellé; alig másfél esztendő múlva (1898. febr. elején) váratlanul maga elé rendelte a gyermeket, s a tantárgyakból ő maga kérdezte ki, még pedig magyar nyelven. Ügyes feleleteiért megdicsérte és buzdította, hogy továbbra is szorgalmasan tanuljon magyarul. Tanúltak már a királyi ház távolabbi rokonai is. Lajos bajor herceg a marosvásárhelyi huszárezred jubileumán (1898.) a magyarul nem tudó tiszteket azzal szégyenítette meg, hogy ő magyar (vasvármegyei) földbirtokos, tehát kötelességének tartja, hogy Magyarországon magyarul beszéljen.

Mindenki a nemzeti eszme elismerését látta abban, hogy a király 1898. április 8-án szentesítette az 1898: V. törvénycikket, mely nemzeti ünnepnek nyilvánította *április 11-ét*, azt a napot, a melyen V. Ferdinánd király az 1848. évi korszakot alkotó törvényeket szentesítette. S április 11-én, mikor a király az országgyűlés hódoló és köszönő küldöttségét fogadta, nyíltan elismerte, hogy «az 1848. évi törvények átalakító hatása teremtetten meg azt az alapot, melyen magyar koronája országainak újabbkori állami léte nyugszik s melyen azoknak szellemi és anyagi fejlődése oly örvendetesen halad.» Bízott magyar népének hazafiságában s törvényhozóinak bölcsességében, hogy a létező alapon az állam intézményeit oly úton fejlesztik, mely az ország valódi javát és közvetve a monarchia hatalmi állását és tekintélyét mozdítja elő. Este a fáklyásmenet a Rákóczi-val indult a király elé s Kölcsey himnuszával búcsúzott el tőle. A nemzet ugyan ekkor is, ezentúl is március tizenötödikét ülte meg, mint a szabadság ünnepét, de mélyen szívébe vésődött, hogy «annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után» március tizenötödikének legfőbb eredményeit királyával együtt dicsőíthette. A nemzet sem zárkózott el azon tény elől, hogy Ferenc József ebben az esztendőben tölti be uralkodásának fél-századát. «Hálás és hódolatteljes szívünk melegével kérjük a Minden-

JÓZSEF KIR. HERCEG ÉS CSALÁDJÁ.

hatót — szólt hozzá május 11-én a magyar delegáció nevében Széll Kálmán — hogy felségedet ezen felségedre és minden népeire oly emlékezetes esztendőben is, áldásának bőségével áraszsza el.»

Inkább dinasztikus, mint nemzeti jellegök volt Ausztria történelmi ünnepeinek; mert a cseh, lengyel, olasz nem mindig ünnepelhetett együtt az osztrák-némekkel. Bécs hatalmas szobrai nem a nemzet állította, mint a budapestieket, hanem többnyire maga a császár. Az ő jelenlétében leplezték le 1860. május 22-én a hadvezér Károly főherceg szobrát; 1865. okt. 18. Savoyai Jenő herceg, 1867. okt. 20. Schwarzenberg Károly herceg, a napoléoni idők hadvezére; 1872. Schubert, 1880. május 1. Beethoven, 1886. szept. 24. Tegetthoff altengernagy, 1888. május 13. Mária Terézia (s vele a magyar Hadik, Nádasdy, Pray, Grassalkovich és az erdélyi Bruckenthal), 1889. május 23-án Grillparzer, 1892. április 24-én Radetzky tábornagy, 1896. ápr. 21-én Mozart s mások szobrai. Személyesen avatta föl Bécsnek majdnem valamennyi s a tartományoknak sok emlékszerű középületét és közintézetét. Egy-egy alap- vagy zárókő elhelyezése végett még kisebb városokba is szívesen kirándult. Az ezredeket híres osztrák vezérekről és uralkodókról nevezte el. Bécs, Tirol, Krajna, Triest stb. százados ünnepein, vagy legutoljára 1897. febr. 12-én a Gotterhalte százados jubileumán családjával együtt részt vett. Kortársaihoz, a kik szolgálatuknak, közéletüknek valamely örömmünnepét ülték, elismerő és buzdító szavakat intézett; ezredei alapításának évfordulói alkalmával katonáit mindig üdvözölte. Az osztrákokat a hadseregben a «hagyományos», a közéletben, még a tudományokban is, az ó-osztrák szellem ápolására intette, lelkesítette. De most is tapasztalnia kellett, uralkodása kezdetén báró Eötvös József mennyire helyesen ítélte meg a viszonyokat, mikor figyelmeztette, hogy alapíthat hatalmas államot, de annak népét nem egyesítheti a *haza* fogalmában; mert «osztrák hazafiság a népnél nincs».

Egy párt valóban a német birodalomhoz való csatlakozást óhajtotta. Ennek nevében mondta Schönerer (1898. ápr. 29.) az

osztrák parlamentben, hogy «a mi jövőnk máshol van: nem abban az államban, a melyet saját államférfiai lassankint szétkormányoznak. *Az osztrák hazafiak nagy része* ilyen érzéssel lép a jubileum évébe, melyben *a ma még uralkodó* szándékozik ünnepelni uralkodása ötvenedik évét.» Wolf pedig (június 7.) arra emlékeztette az osztrák képviselőket, hogy 1848-ban december 2-át október hatodika (a bécsi forradalom) előzte meg s hogy nemcsak Bécsben, de más városokban is vannak még lámpaoszlopok. Ez az izgatott hangulat tavaly kezdődött, mikor (1897. ápr. 5. és 22.) Badeni osztrák miniszterelnök meghagyta, hogy 1901-től fogva Csehországban a cseh és a német legyen a hivatalos nyelv. A nagynémetek ennek következtében Badenit vád alá akarták helyezni és semmiféle más ügygyel nem akartak addig foglalkozni, míg a császár Badenit el nem bocsátja s a német hivatalos nyelvet vissza nem állítja. Bécsben már-már kitört a forradalom, mikor a császár nov. 26-án Badeni helyébe báró Gautschot nevezte ki. Gautsch ugyan 1898. febr. 24. a nyelvrendeleteket visszavonta, de ebben az ügyben kibocsátott rendeleteivel nem nyugtatta meg sem a németeket, sem a cseheket, kik másnap már újból sürgették a császárt, hogy cseh királylyá koronáztassa magát. Gautsch március 5-én gróf Thun Ferencnek engedte át helyét, ki első sorban az osztrák-magyar kiegyezést akarta megszavaztatni. A németek azonban most már a Gautsch-féle rendeletek visszavonását követelték s a városok is annyira tüntettek, hogy e miatt a kormány Grazot ostromállapotba helyezte. A csehek Prágában a Palacky cseh történetíró százados ünnepén (jún. 19—20.) nyíltan dicsőítették az oroszokat, s ugyanakkor a galíciai parasztok annyira üldözték a zsidókat, hogy rögtönítélő bíróságot kellett hirdetni ellenök. A császár jún. 13-án bizonytalan időre elnapolta az osztrák parlamentet s elhatározta, hogy az osztrák alkotmány 14. §-ában megadott jogánál fogva Ausztriában rendelet útján lépteti életbe a Magyarországgal való kiegyezést. A tárgyalást részint Bécsben, részint — saját szeme előtt — Ischlben tovább kellett folytatni (aug. 5—14.) s el is

készültek a főbb pontokkal. De kimondták, hogy azokat 1903. után, ha a két parlament meg nem egyeznék, a törvényben megszabott tíz évnél tovább is, illetőleg mindaddig érvényben tartják, míg a két parlament másképen nem intézkedik. Ez az ú. n. ischli klauzula (záradék), mely utóbb heves támadásokra adott alkalmat.

Mindenképen kedvezőtlen jelenségek közt kezdődött a császár ötvenéves jubileuma. Június 24-én a Burg előtt 60.000 iskolás fiú hódolt az uralkodónak, ki igen szép beszédet intézett hozzájuk. «Valami rendkívüli, leírhatatlanul szép volt az egész — szolt Lueger főpolgármesterhez. — Köszönöm, hogy ezt a nagy gyönyörűséget megszerezték nekem. Igazán nagy vigasztalásomra szolgált a mostani esztendő sok bánatában.» Másnap Ferenc Ferdinánd főherceg 4000 vadászt vezetett eléje. A főherceget, ki hosszas betegségéből teljesen felgyógyult, nemrég (márc. 29.) egyenesen a maga hadúri fenhatósága alá rendelte s fölváltva a különböző hadtestek gyakorlatainak vezetését bízta rá, hogy minden fegyvernemről «azt a gazdag tájékozást nyerje, mi a közéletnek egykor csak javára válhatik».

Szept. 2-án együtt mentek a buziási hadgyakorlatokra, hol a románok is mindenütt magyar zászlókkal üdvözölték őket. A király jól érezte magát s derülten mondta egyik altábornagyának, hogy olyan jó esztendeje nem volt, mint az idej, mert *idáig* nem érte semmi szerencsétlenség. Jobb híreket hallott beteg feleségéről is, Erzsébet királynéről, kitől Ischlben július 15-én búcsúzott el. A királyné, a németországi (neuheimi) orvosi kezelés után szokása szerint ismét Svájcba ment, hol és a francia Cap Martin vidékén 1894 óta a király is évenként meg szokta látogatni. A királyné szeptember 3-án már a svájci Territben nevezett ki nyolc magyar udvarhölgyet s onnan írt urának, mennyire sajnálja, hogy ezen a szép vidéken nem lehetnek ismét együtt. A király Buziásról szeptember 7-én jókedvűen indult tovább és Szegeden ötven rabnak megkegyelmezett. Schönbrunnban csak némi időt akart tölteni, hogy tizedikén este már a löcsei hadgyakorlatokra mehessen.

Aznap délután azonban Sztáray Irma grófnő és Berzeviczy tábornok Genfből azt a rettenetes hírt közölte gróf Paar főhadsegéddel, hogy ott a királynét fél kettőkor egy olasz anarchista meggyilkolta. «Csak semmitől sem maradok én megkímélve ezen a világon!» sóhajtott a király a hír hallatára és karosszékébe rogyott. «Megfoghatatlan — szólt utóbb — hogyan gyilkolhatták meg ezt az asszonyt, a ki világegyetében senkit sem bántott és mindig csak jót tett.» Azután egy órahosszat zokogott. Öcscse, Lajos Viktor jelent meg először vigasztalására. Mária Valéria másnap, Gizella Münchenből csak harmadnap érkeztetett meg, hogy felcsókolják édes apjuk könnyeit. Együtt hallgatott velők misét a kastély kápolnájában, mire némileg megnyugodva mondta nekik: Istenbe vetett bizalmamat nem vesztettem el.

Hazánk annál nagyobb megdöbbenéssel értesült a gyilkosságról, mert a király egészségi állapotáról is nagyon nyugtalanító hírek terjedtek el. A képviselőházban (szept. 11.) Szilágyi Dezső elnök a törrel átszúrt fejedelmi szív előtt mély fájdalomban megtörve emlékeztette a törvényhozókat a királynéra, «a kinek lelkében viszhangozt minden nemes és nagy törekvés, mely az egész nemzetből a trón felé szállott és áldó, ápoló kezét terjesztette ki azokra. Nehéz idők folyamán a legsúlyosabb emberi szenvedések alatt roskadozó egészséggel, megadással tűrte, szenvedte mindazt, a mit a Mindenható keze rámért; és tengerében az emésztő fájdalomnak maradt őrangyala felséges férjének és népének. Nehéz, nehéz ezt elviselni. Áldott és szent legyen emléke, mint igaz és el nem múló a hódoló ragaszkodás és szeretet, melylyel a nemzet környezte. Elhelyezzük azt híven a föntartó nemzeti érzések kincstárába és emléktáblájára ráírjuk egy nemzet háláját. És oda nyújtjuk ezt fölséges urunknak és királyunknak is. Leljen nagy kötelességérzettel megtelt szíve némi vigasztalást abban a tudatban, hogy a fenséges házat ért csapás fölötti fájdalomában a nemzet vele osztatlanul együtt érez és soha el nem enyészhetik az a jó, mely a trónról jó!» A két ház elhatározta, hogy kifejezi hódoló

részvétét a király iránt; a királyné emlékét törvénybe iktatja, a temetést követő harmadnapig ülést nem tart s tagjai harminc napig gyászolnak. «Magyarország igazi anyját vesztette el a boldogúltban», szólta a király (szept. 13.) Bánffy miniszterhez. Genfben a freiburgi püspök aznap szentelte be a koporsót, mely azután harmadnap éjjel érkezett meg Bécsbe s a király és gyermekei a vár kápolnájában zokogva borúltak hideg ércfödelére. Másnap a királyné magyar kancellárja, b. Hornig Károly veszprémi püspök, gyászmisét mondott a kápolnában. Külföldi fejedelmek, a család tagjai s a két állam koszorúkkal borították el a ravatalt; de a bécsiekben a részvétet felülmúlta a kíváncsiság. A hogy a szemtanú Jókai írta: «csak úgy fúj reánk a hidegség mindenütt — ebben a Bécsben». Szept. 17-én volt a temetés. A királyt leg-hívebb barátja, II. Vilmos császár kísérte. Albert szász, Károly román és Sándor szerb királyok, Ferdinánd bolgár fejedelem, Alexis orosz nagyherceg, az olasz, görög és montenegrói trónörökösök, több német uralkodó herceg, 35 Habsburg, a külföldi államok követei, ötszáz diszruhás magyar úr követték őket a kapucinusok sírboltjába. A vértanú királyné valahára megpihent fia mellett, kinek halála óta kilenc esztendeig bujdosott a világban. «Hőn szeretett hitvestársa gyászos emlékére» a király még aznap megalapította nők számára az Erzsébet-rendet s annak nagykeresztjével először is Sztáray grófnőt díszítette föl, a kinek karjai közt lehelte ki lelkét a királyné.

«Azon határtalan fájdalom közepette, mely engemet és házamat ért — szólta a király másnap, népeihez intézett kiáltványában, — szemben ama hallatlan tettel, mely borzalomba ejti az egész művelt világot, mindenekelőtt szeretett népeim hangja az, a mely enyhítően hat szívemig. Midőn az isteni végzés előtt, mely oly súlyos és felfoghatatlan csapást mért reám, alázattal meghajlok, hálát kell adnom a gondviselésnek azon nagy kincsért, melyet számomra fentartott: a milliók azon szeretetéért és hűségéért, mely a szenvedés órájában engem és családomat környez . . . Midőn az ünnepi hangoknak, melyeknek ezen évet kísérniök kellett volna, el kell némulniuk: a

ragaszkodás és hű egyetértés számtalan tanúságaira való visszaemlékezés azon legbecsesebb adomány marad számomra, melyet nekem népeim nyujthattak».

«Fájdalmunk közössége — folytatta — újabb, benső köteléket fűz a trón és haza közt. Népeim változhatatlan szeretete megerősít kötelességemnek nemcsak azon *fokozott* érzetében, hogy a reám bízott küldetésben kitartsak, hanem megerősít egyszersmind a siker reményében. Esedezem a mindenhatóhoz, a ki oly nehezen sujtott, adjon még erőt, hogy véghezvihessem, a mire hívatva vagyok. Imádkozom, áldja meg népeimet és világosítsa fel őket, hogy *megtalálják a szeretet és az egyetértés útját*, a melyen virúljanak és boldogok legyenek».

XVII.

A NAGY SZÁZAD VÉGE.

A király egyetlen vígasza a munka. A királyné emléke a törvényben. Szobrának helye. A császárság ötvenedik évfordulója. Törvényen kívüli állapotok Magyarországon és Ausztriában. Obstrukció. Széll minisztériuma. Pápay halála. A szabadságharc emléknapi. Az önálló vámterület kérdése. A nyelvkérdés és «a 14. paragrafus» Ausztriában. A király Berlinben. Hetvenedik születésnapja. A magyar királyság és kereszténység kilencszázados ünnepe.

A trónörökös házassága; lemondása gyermekeinek trónörökléséről. (1898—1900.)

«Ne kíméljenek a munkától — szolt a király a magyar miniszterelnökhöz egy nappal a temetés előtt. — Mostantól fogva többet akarok dolgozni, mint eddig, mert *egyetlen vígaszomat csak a munkában találhatom.*» S valóban, csodálatos munkaszeretete tartotta fenn már a gyász napjaiban is és az adott neki erőt az újult erővel kitört politikai küzdelmekben. Október 11-én a király Gödöllőre érkezett s másnap már szentesítette az 1898:XX. törvénycikket, mely «hőn szeretett dicsőült Erzsébet királynénknak, *a haza jötevő nemtőjének* a nemzet hálájával és kegyeletével őrzött, áldott emlékét törvénybe iktatja» és számára a fővárosban közadokozásból szobrot emelni rendelt.

November 2-án Bánffy miniszterelnök a szoborbizottságban bejelentette, hogy a szobrot a budavári Szent György-téren óhajtja fölállítani; s november 11-én tudatta a képviselőházzal, hogy a Szent György teréről Hentzi szobrát a lipótmezei új hadapródiskola udvarára viszik át. «Íme — írta Jókai ezek hallatára — a mi égbeszállt védőszentünk még a földi életen túl is csodákat tesz értünk. Letörli az utolsó könyvet is nemzetünk arcáról . . .» A király azonban már 1867-ben gondolt a szobor áthelyezésére. Mikor gróf Andrássyval tudatta, hogy a koronázási ajándékot feleségével együtt a honvédek özvegyeinek, árváinak, rokkantjainak adja, a Hentzi-emlékre pillantva, csöndesen azt mondta: «Ezt az ócska vasat el lehetne vinni Bécsbe az arzenálba. De csak hadd

maradjon még egy darabig itt. Ez fogja megmutatni, tudtak-e mások is úgy felejteni, mint én?!» Azonban 1895. ápr. 1. kevésbe mult, hogy egy hírlapíró (Szeles Adorján) levegőbe nem röpítette a gyűlölt emléket. Eltávolítása miatt a nagynémetek a császárt az osztrák parlamentben (nov. 5.) hálátlanságról vádolták; a hadügy-miniszternek azt a kijelentését pedig, hogy azt a szobrot mint a vitézség és hűség el nem múló jelét állítják a serdülő katonaisfjúság elé, a magyar parlamentben (nov. 17—22.) a legzajosabb jelenetek közt támadták. Gróf Apponyi arról vádolta a miniszterelnököt, hogy nem adott jó tanácsot a királynak s ekként megbolygatta az eddigi egyetértést a király, hadsereg és nemzet közt s megsértette a király és a nemzeti élet összes tényezőinek érzelmeit. Az ellenzék (nov. 21.) déltől éjfélig nem engedte szóhoz jutni báró Fejérváry honvédelmi minisztert s az ülés bezárása után a képviselők egy része a karzattal együtt énekelte a Kossuthnótát. Nov. 25-én 89 ellenzéki képviselő felíratban akarta kérni a királyt a Bánffy-kormány elbocsájtására, mert «törvénytelen cselekedeteivel és nyilatkozataival nem csupán az alkotmány egyes intézkedéseit, de magát az alkotmány lényegét is megtámadta». Ugyanaznap az osztrák parlament elhatározta ugyan, hogy az ötvenedik évfordulón szerencsét kíván a császárnak, de a nagynémet képviselők kijelentették, hogy hódolatot nem nyilvánítanak addig, míg a nyelvrendeletek életben vannak.

A király tehát, ki másnap kedvetlenül utazott el Magyarországból, mint császár Ausztriában sem talált vigasztalást. Az ötvenedik évfordulón hazánkban 69, Ausztriában 4404 kitüntetést adott híveinek, kiket ily nagy tömegben sohasem jutalmazott; a mellett minden régibb katonájának és tisztviselőjének jogot adott a most alapított szolgálati érem viselésére. Viszont köszönettel fogadta, hogy alattvalói ebből az alkalomból 40 millió koronára menő jótékony alapítványokat tettek. Köszönetet mondott hű hadseregének is és melegen üdvözölte József kir. herceget, ki szintén ezen a napon töltötte be katonai szolgálatának 50. évét. De ő maga

Wallseebe vonúlt, Mária Valériához, hogy gyermekei, unokái közt inkább felejtse mint emlékezzék.

A parlament rendes munkássága megakadt mind hazánkban, mind Ausztriában. A gazdasági kiegyezést, a rendes költségvetést, sőt a kormányzási költségekre való ideiglenes fölhatalmazást (az indemnityt) sem szavazták meg, minek következtében 1899. újév napján mind a két államban elkezdődtek az úgynevezett törvényen kívüli, vagyis *exlex-állapotok*.

1899. jan. 20-án a főrendiház elvetette azt az indítványt, mely szerint felíratban kérjék a királyt, gyakorolja alkotmányos jogait olyképen, hogy az alkotmányos állapotok mielőbb helyreálljanak. Három nap múlva Hevesvármegye már tiltakozott az országgyűlés előtt, hogy a kormány törvényes felhatalmazás nélkül adót szedjen, katonát sorozzon, s hogy a király az országgyűlést esetleg föloszlassa. Azonban a hónapok óta tartó agyonbeszélés vagy szódarálás (obstrukció) következtében a császár a birodalmi tanácsot febr. 1. már elnapolta. Ez a sors fenyegette a magyar országgyűlést is, melynek tanácskozásait, mivel Szilágyi Dezső elnök és társai lemondtak, december 17. óta az ősz Madarász József mint korelnök vezette az obstrukció viharai közt. Végre febr. 26-án a király elbocsájtotta Bánffyt, de hálásan ösmerte el «nehéz viszonyok közt is mindenkor teljes odaadással, ritka önmegtagadással és tiszta hazafias szándékkal teljesített kiválóan hű, buzgó és kitűnő szolgálatait». Március elsején az egész képviselőház lelkesen éljenezte a királyt, mikor Széll Kálmán bemutatta az új minisztériumot s kijelentette, hogy jelszava: *jog, törvény, igazság*. Másnap a ház megválaszthatta rendes elnökeit s a parlament békéje helyreállt. «Úgy látszik, virrad! — szólt a búcsúzó korelnök. — A törvényesen koronázott királynak s utódainak saját törvényei és szokásai szerint kell kormányozniok az országot. Inगत az a hatalom, mely nincs bevésve a nemzet szívébe. A nemzet szívébe pedig örökre be van vésve a *szabadság, függetlenség, önállóság*.» Március 17-én a király szentesítette a költ-

ségvetési felhatalmazásról szóló törvényt s ezzel az első törvényen kívüli (exlex)-állapot s vele az önkényes uralom miatt való aggodalom megszűnt. Széll Kálmánnak akkora többsége volt, milyen-nel 1867. óta egyetlenegy kormány sem rendelkezett. A tárgya-

A KIRÁLY, MÁRIA VALÉRIA GYERMEKEIVEL.

lások egészben véve nyugodtan folytak s ebben az esztendőben a király ötven törvényt szentesített. Némelyek azonban nem bíztak eléggé kabinetirodájának alkotmányos érületében. Az iroda korábbi osztályfőnökét, *Pápay* Istvánt, a király s a nemzet egyaránt szerette. Mikor úgy volt, hogy betegsége miatt *Pápay* az ezred-

éves kiállításra nem jöhet le, a király félig tréfásan, félig megindultan mondta, hogy «ha vattába göngyölik is, velem kell jönnie; nélküle nem megyek». Halála (1897. jan. 6.) után — továbbra is dr. *Schiessl* Ferenc igazgatása alatt — szintén jó magyar ember, aradvári báró *König* Károly lett az osztályfőnök. 1899. márc. 17-én tehát Széll Kálmán biztosíthatta a képviselőházat, hogy a király kabinetirodája a legjobb és legalkotmányosabb kezekben van s hogy semmi sem történik ott az alkotmányosság ellen.

A király április 30.—május 17. ismét Budapesten tartózkodott s május elsején lejött oda Ferenc Ferdinánd is, hogy megösmernék a magyar közélet és előkelő világ jeleivel. Május 21-én az egész udvar együtt volt Bécsben Albrecht főherceg szobrának leleplezésén. A magyar főváros épen aznap ünnepelte Budavár bevételének évfordulóját; s minden vidék leróttá kegyeletét a határában ötven év előtt vívott ütközetek elesett hősei iránt. Junius 11-én a király nyaralóhelyén, Gödöllőn is emléket állítottak az isaszegi csatában ott elhunytaknak. És valóságos nemzeti ünnep volt július 30-án Segesvárt, a hol Petőfi elesett. Mialatt aug. 12-én a katonák a Hentzi-szobrot mint síremléket avatták fel a hadapród-iskola udvarán, a polgárok gyászmisét mondatnak a Hentzivel szemben elesett honvédekért s megkoszorúzták a budai honvédemléket. S az ötvenedik évfordulón a képviselőház koszorúját maga az elnök tette le az aradi vértanúk sírjára.

A ki nem ösméri a magyar nép lelkét, szellemét, sohasem értheti meg, hogyan történhetett, hogy minden ilyen alkalommal hódoló tisztelettel és szeretettel emlékeztek meg a királyról, ki ellen császár korában küzdeniök kellett. Darányi Ignác miniszter szept. 3-án a szegedi gazdasági kiállítás megnyitásakor részben meg is mondta ennek az okát. Azért dicsőítette a királyt, mert azt a legmagasabb polcot, a melyen áll, csak arra használja, hogy legtöbbet fáradjon, legtöbbet dolgozzék hű népéért. A magyar alföld soha nem remélt emelkedésének s ezzel gazdasági fejlődésünknek korszaka nem választható el többé az ő történelmi dicső-

ségétől. A mit a magyar honvédség főparancsnoka, József főherceg, azzal egészített ki, hogy «ezt a földet, melyet vitéz őseink fegyverrel hódítottak meg, mi munkával és kitartással iparkodunk megtartani és virágzóvá tenni.»

PÁPAY ISTVÁN.

Ebben bízva, Széll Kálmán már 1899. június 14-én kijelentette a képviselőházban, hogy Magyarországnak most már önálló intézkedés (nem szerződés) alakjában kell rendeznie vám- és kereskedelmi viszonyait Ausztriával szemben. Június 21—26. közt a képviselőház tárgyalta és megszavazta a gazdasági kiegyezésről szóló javaslatot, melyet a király szentesített is; a két ház (júl. 5—11.) elfogadta a gazdasági kiegyezéssel összefüggő többi javas-

latot is, de az osztrák parlament nem készülvén el velök, a császár jul. 20-án azokat Ausztriában az osztrák alkotmány 14. §-a alapján ön maga léptette életbe. Mivel a javaslatoknak a szesz- és cukoradóra vonatkozó része az osztrák iparosoknak nem kedvezett, a városokban a császár ellen is tüntettek s a népgyűléseken a Gott erhalte helyett a Wacht am Rheint énekelgették. Ellenben a prágaiak aug. 30. arra kérték a reichstadti hadgyakorlatokra utazó császárt, hogy «jövőre hosszabb ideig tartózkodjék elődjei régi, tiszteletreméltó székhelyén: hadd örüljön az egész cseh nép ennek a kegynek»; de mikor Thun bukásával (szept. 23.) Clary minisztériuma okt. 17-én az 1898. febr. 24-i *nyelvrendeletet* visszavonta és Csehországban ismét a németet tette hivatalos nyelvvé, a csehek zavarogni kezdtek s a kétfejű sast lábbal tiporták. November elsején az ellenőrzési szemléken a cseh tartalékosok «hier»! helyett «zde»-vel feleltek; a miért ugyan sokat becsuktak közülök, de annyit elértek vele, hogy a tartalékosok nálunk is tüntettek a német jelentkezés ellen. «Furcsa — szólt a király november 4-én Gajári Ödön képviselőhöz egy udvari ebéd után — hogy a honvédségnél, hol magyar a szolgálati nyelv, némely tartalékos *hier*-rel felel, míg a közös hadsereg ellenőrző szemlén, hol meg német a szolgálat nyelve, egyesek *jelent* kiáltanak. Ennek a tévedésnek megvan az a végzetes következése, hogy a horvátok horvátúl, az oláhok oláhúl, a tótok tótúl jelentkeznek. Így azután megbomlik a szolgálati nyelv rendje nemcsak a közös hadseregnél, hanem a honvédségnél is.» «Törvény nélkül — szólt a képviselőházban dec. 4-én Barabás Béla a tartalékosok jelentkezéséről — nem lehet kötelezni a magyart az idegen nyelv használatára. E rendelet mögött elsúlyed az alkotmányos király és fölemelkedik az imperátor. Ha a király fölveszi a katona-zubbonyt, eltűnik a Szent István palástja.» Azért azonban, hogy a nemzet sohasem élvezte a király atyai szeretetét, másnap az elnök rendreútasította.

November 21—22-én a császár Bécsben számos osztrák politikust fogadott s komolyan intette őket, ne akadályozzák a parla-

ment tárgyalásait, a Magyarországgal való gazdasági kiegyezést, az osztrák költségvetés tárgyalását stb., mert azok nélkül nem lehet alkotmányosan kormányozni. November 22-én a birodalmi gyűlés elvetette a 14. §. törlése és a Thun-kormány vád alá helyezése iránt tett indítványt s másnap tárgyalni akarta a kiegyezési javaslatot; de a csehek hallani sem akartak róla, míg nyelvöket vissza nem helyezik jogaiba. «Legyenek okosak, eszesek és államférfiak» — szólt a császár december elsején az egyikhez, Stranzkihoz. — «Felségednek — válaszolt ez — csak egy szót kell intéznie a németekhez, hogy követeléseinket teljesítsék s akkor azonnal megszűnik a fegyverszünet, sőt a béke is.» «Rajtam nem múlik — felelt a király — de ismétlem, önöknek szintén államférfiaknak kell lenniök.» December 11-én a császár az osztrák iparosok küldöttségének fogadásakor szomorúnak mondta a politikai helyzetet s panaszkodott, hogy a politikai kérdések egészen hátra szorítják a gazdaságiakat. 19-én ő maga elnökölt az osztrák minisztertanácsban s kijelentette, hogy a birodalmi tanácsot elnapolja, mert az a benyújtott javaslatok alkotmányos tárgyalására képtelen; Clary miniszterelnököt pedig elbocsátja, mert az nem akar (a 14. §. alapján) rendeletekkel kormányozni. Erre 21-én Széll Kálmán is visszavonta a kvóta-törvényjavaslatot, s így a jövő esztendőre ismét az uralkodónak kellett megállapítania, Magyarország és Ausztria milyen arányban járúlnak az államadósságok kamatainak fizetéséhez.

1900. januárius elsejével tehát Ausztriában újabb *exlex* kezdődött s ott és hazánkban aznap lépett életbe a koronaérték szerint való számolás. Jellemző, hogy míg valamennyi magyar pénz és bélyeg magyar nyelvű volt, az osztrákoknál némelyiken csak a császár arcképe, vagy a kétfejű sas mellett csupán az értékjelző szám volt; legfeljebb latinúl mondták el a császár címeit, hogy német köríráttal a cseheknek s más nemzetiségeknek újabb bosszúságot ne okozzanak. Egy magánbeszélgetésben a császár (1900. jan. 15.) ismét hangoztatta, hogy a leghatározottabban kívánja a

csehekkel való megegyezést és hogy a csehek jogain sérelem ne essék. Elösmeri a cseh képviselők helyzetének nehézségeit, de elvárja tőlük, hogy a csehek is elösmerjék az ő eljárásának igazságosságát s hogy jóakarátában ne kételkedjenek. 19-én Körber Ernőt azzal a feladattal nevezte ki osztrák miniszterelnöknek, hogy a cseheket és németeket kibékítse s az alkotmányos rendet helyreállítsa. Azonban Falk magyar delegátus, a ki előtt (május 13.) a nehéz politikai viszonyokat említette, olyasmit mondott, hogy az osztrák parlament házszabályait szigorúbbakká kellene tenni. «Ön — szólt a király mosolyogva — öreg korára még abszolutista lesz: a parlament ellensége». «Olyan öreg még nem vagyok, felség!» — szabadkozott Falk. Körber akkor már (május 8.) a nyelv dolgában újabb javaslatot terjesztett a birodalmi tanács elé; de a cseheket ez sem elégítette ki és (május 17.—június 8.) olyan szócsépelést vittek végbe, hogy a császár a birodalmi tanácsot (szept. 17.) végre is feloszlatta s Ausztriában egyelőre parlament nélkül uralkodott tovább.

A magyar országgyűlés ezalatt nyugodtan működött. Néhány keményebb szó csak az udvartartás költségeinek tárgyalásánál (febr. 12.) esett. Panaszolták, hogy a király keveset tartózkodik az országban, s nem áll a társadalmi mozgalmak élére; a főhercegek csak katonáskodni vagy vadászni járnak le s József kir. herceget kivéve, nem teljesítik kötelességöket a nemzet iránt. Majd (febr. 14.) a király személye körüli minisztériumot mondták fölöslegesnek, holott a miniszterelnök szerint mindig kell Bécsben lennie valakinek, a ki a magyar kormány szándékait, terveit a királylyal közölhesse. A király különben, ki utoljára a múlt őszszel (okt. 15.—nov. 16.) volt Budapesten, febr. 16-án újra lejött s tizenkét napig maradt itten. Egy esztendő óta többször gyengélkedett. Tavaly június 18-án meghűlt, derékfájást kapott s a bécsiek meglepetve látták, hogy július 3-án, mikor Ischlbe ment, a vasútra fölszálltakor botra támaszkodott. Október 16-án harminc esztendő óta először történt, hogy a közös minisztertanácsban nem

ő elnökölt, hanem a külügyminiszter; s meghűlése következtében most három napig (febr. 19—21.) Budapesten is a szobát kellett őriznie. Mindezek azonban csak múltó bajok voltak s ezt a pár napot kivéve, a király jó erőben és igazán fáradhatatlanul végezte nehéz kötelességeit. Május 4-én keresztfiának, a német trónörö-

A KIRÁLY BEVONÚLÁSA BERLINBE A BRANDENBURGI KAPUNÁL.

kösnek nagykorúsága ünnepére Berlinbe ment, hol rendkívüli fény-nyel és tisztelettel fogadták. «Kívánom, hogy apádra üss, a ki a világon legjobb barátom», szólt keresztfiához és május 6-án azzal köszöntötte fel, hogy az elődök egyetértésének, hűségének tovább kell élnie a jövő nemzedékben. Szent Hedvig templomában imádkozott, mialatt a német császár a Siegesalléban lelepleztette Zsig-

mond magyar király és római császár szobrát. A németek közt ő is magyar királynak érezhette magát: az utcákon magyar zászlók, magyar éljenek is üdvözölték és Szögyény-Marich László nagykövet reggelijénél a cigányok Kölcsey himnuszával fogadták. «Őn Magyarországon született?» kérdezte ott egy főúrtól. «Erdélyben, felség!» «Tehát Magyarországon!» — szólt helyreigazítva.

A berlini látogatás óta a hármasszövetség erősebb volt, mint valaha. Annál inkább megdöbbenette a királyt, a mikor Ischlben értesült, hogy szövetséges társát, Umberto olasz királyt július 29-én meggyilkolták. A hír hallatára felugrott s néhány percig szótlanként állt. A temetésen (aug. 9.) Rajner főherceggel képviselte magát s a gyász jeléül lemondott minden ünneplésről, melylyel hetvenedik születésnapján akarták megtisztelni. Ezt a napot azonban számos magyar és osztrák városban díszülésekben dicsőítették, s Vasváry hercegprímás ekkor szentelte föl a kir. palotában díszesen helyreállított Szent Zsigmond-kápolnát Szent István tiszteletére. A magyar katolikusok ugyanis ekkor ünnepelték a magyar kereszténység s a magyar királyság megalapításának kilencszázadik évfordulóját. Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) Esztergomban Frigyes főherceg, Szent István napján (aug. 20.) József főherceg képviselte a királyt. A király már 19-én megbízta Széll miniszterelnököt, hogy legbensőbb köszönetét a legtávolabbi kunyhóba is eljuttassa: «Tudják meg Magyarország népei, hogy életemet javuknak szentelem; hogy boldognak éreztem magamat, ha jólétöket előmozdíthattam s hogy hűségben és hazafiságban, kölcsönös bizalomban látom azon erős támaszokat, melyeken a haza jövője nyugszik». Mélyen meghatotta, mikor pár nap múlva (aug. 25.) a bécsi kapucinusok sírboltjában «a magyar haza leányai a magyar haza édes anyjának»: Erzsébet királynénak igen szép emléket állítottak. Szeptember 10-én, a szomorú évfordulón, a király hosszasán imádkozott a Fájdalmas Anya (Mater Dolorosa), Zala György műve előtt.

Ünnepnapjait többnyire Wallseeben, kisebb leányánál, Mária

Valeriánál szokta tölteni. Menye, a trónörökös özvegye, *Stefánia* főhercegné a király engedelmével már 1900. márc. 22-én férjhez ment gróf *Lónyay Elemér* cs. és kir. kamaráshoz. A király tehát fölsozlatta udvartartását, de gróf *Bellegarde* vezetése alatt azonnal külön udvartartást rendezett be unokájának, *Erzsike* főherceg-asszonynak, a kit édes anyja helyett egyúttal a «Vörös Kereszt» védőjévé tett. Politikai tekintetben sokkal fontosabb volt *Ferenc Ferdinánd* trónörökösnek *julius* elsején *Chotek Zsófia* grófnővel kötött házassága. A vőlegény a király s a két ország nagyjai jelenlétében már jun. 28. kijelentette, hogy ez morganatikus, vagyis nem egyenlőrangú házasság, a főherceget megillető jogok és tisztségek tehát hitestársát és gyermekeit meg nem illetik, ők az uralkodóháznak nem tagjai s így a *pragmatica sanctio* értelmében Ausztriában és az 1723: I. és II. t.-c. értelmében Magyarországon a trónöröklésre joguk nincs. *Széll* miniszterelnök ezen nyilatkozat törvénybeiktatása végett okt. 10-én törvényjavaslatot nyújtott be, a melyet a képviselőház 30-án kezdett tárgyalni. *Kossuth Ferenc* már aznap bebizonyította, hogy a magyar közjog csak törvényes házasságot ismer és nem osztályozza azt egyenlőrangúra, vagy morganatikusra. *Ferenc Ferdinánd* törvényes felesége tehát (*julius* 2. óta *Hohenberg* hercegnője) ép úgy királynéja lesz Magyarországnak, mint az volt a *Nagy Lajosé*, a ki szintén nem származott fejedelmi családból. Másnap azonban a miniszterelnök, majd nov. 6. *Szilágyi igazságügyminiszter* kifejtette, hogy az 1723. évi törvények értelmében Magyarország királya csak Ausztria főhercege lehet, főherceg pedig a családi törvények értelmében morganatikus házasságból nem születethetik. Így november 13-án a képviselőház végre elfogadta s december 4-én a király is szentesítette a javaslatot, mely a *Corpus Juris*ba mint 1900: XXIV. t.-c. került.

XVIII.

A PARLAMENTI ELLENÁLLÁS KEZDETE.

Államjogi bonyodalmak a XX. század kezdetén. A kínai háború. A király a Ludovika-akadémia zászlószentelésén és más ünnepeken. A király a magyar állam kiépítéséről és megerősítéséről. Rudolf munkájának befejezése. A király jó szíve. Családi ünnepei. A trónörökös orosz- és angolországi útjai. «Az elhagyatott udvar». Tisza Kálmán halála. A király s a kiegyezés. Kossuth születésének századik évfordulója. Mátyás király és az udvar. 222 előterjesztés a királynál a kiegyezés ügyében. Mátyás király szobrának leleplezése. A Gott erhalte. A két kormány kiegyezése. (1900—1902.)

A XX. századot *Széll* Kálmán miniszterelnök azzal a kijelentéssel fogadta, hogy azok, akik az 1867. évi kiegyezést, Magyarországnak és Ausztriának egymáshoz való viszonyát lazább kötelekkel akarják fölcserélni, elérkezettnek látják az időt politikájuk valószínűsítésére. 1898 óta Ausztriában a gazdasági kiegyezést csak az osztrák alkotmány 14. §-a alapján, császári rendelettel lehetett föntartani s a magyar miniszterelnök szerint általában véve «a bizonytalanság szürkülete ült az osztrák politikai szemhatáron». *Kossuth* Ferenc már a múlt évben (nov. 29.) határozati javaslatot nyújtott be az önálló vámterület fölállítására érdekében s ettől fogva mind élénkebb lett az a törekvés, hogy Magyarország gazdasági tekintetben Ausztriától független nemzeti állam legyen. «Minden bizonnyal együtt maradunk», — szólt az uralkodó (1901. febr. 7.) a bécsi iparosok bálján, mikor egy gyáros azt mondta neki, hogy az osztrák iparosok helyzete azon fordul meg, fenmarad-e a magyarokkal kötött vámszövetség. «Dolgozzanak, uraim — intette pár nappal előbb (febr. 4.) az új birodalmi tanácsot — és majd látni fogják, hogy az egész nép dolgozik.» «Úgy kellene — szólt ugyanakkor — hogy az alkotmány, melyet (osztrák) birodalmamnak szabad akaratomból adtam, korszerű biztosítéka legyen népeim fejlődésének.» A birodalmi tanács fölíratának átvételekor is (febr. 21.) remélte, hogy most már elkezdődik a rendes munkálkodás, nyu-

godt tanácskozás, amiben nem is csalódott; de időnkint még sem hiányoztak a zajos jelenetek.

Épen ezekben a napokban történt, hogy a két állam Kínában, Tiencsin közelében, a Peiho partján egy talpalattnyi, mindössze csak 60 hektárnyi földet szerzett, hogy ott konzuli lakást és kereskedelmi tárházakat építsen.* A magyar politikusok azonban egyáltalán nem óhajtották, hogy ez a kis foglalás a gyarmatalapítások kezdetét jelentse.

Az új században a király Magyarországra 1901. ápr. 19-én jött először, mindjárt a német trónörökös bécsi látogatása (ápr. 15—18.) után. 24-én a budai várban fogadta a két új osztrák bíbornokot, a prágai és a krakkói hercegpüspököket s másnap Talliani pápai nuncius, a magyar bíbornokok, három osztrák s valamennyi magyar miniszter jelenlétében a Szent István-kápolnában tette fejökre a bíbornoki kalapot. Május 9-én megjelent a Ludovika-akadémia zászlószentelésén. «Istennel királyért és hazáért» hangzott a felirat a szalagon, melyet József Ágost felesége kötött a zászlóra. «Biztos vagyok abban — válaszolt a király József főhercegnek, — hogy önök közül senki sem fog lankadni amaz odaadó és minden katonai erényt felölelő kötelesség teljesítésében, amely önöket a becsület és dicsőség útján vezérli.» Este, a honvédség bálján, észre-

* 1900. június 20-án Pekingben lázadás tört ki az európaiak ellen. A nép feldúlta a magyar-osztrák, belga, németalföldi és az olasz követségek házait s az európaiakat ostrom alá fogta az angol és a francia követségek palotáiban. Thomann a Mária-Terézia fregatta kapitánya három legénnyel a mieink közül, csakhamar elesett, miről a király (aug. 7.) mély szomorúsággal értesült, de egyúttal megelégedését fejezte ki a haditengerészet önfeláldozó odaadásáért és rendületlen hűségéért. Br. Czikann pekingi nagykövetnek, ki épen szabadságon volt, már július 26-án személyesen megparancsolta, hogy azonnal visszatérjen állomására; az európai fölmentő hadban pedig, melynek parancsnoka Waldersee német tábornagy lett, a monarchia részéről a Zenta sorhajóval vett részt. Szept. 16-án, jasloi hadparancsában, megemlékezett a haditengerészetről is, mely «mindig, de különösen most, a távol Kelet-Ázsiában, fölörte nehéz viszonyok közt is dicsőséggel lobogtatta Ausztria-Magyarország hadizászlaját.» Peking már aug. 16-án az európaiak kezébe került, a békét azonban Kínával csak 1901. szept. 7. lehetett megkötni. A király jul. 31 és okt. 5. elősmérését nyilvánította a keleti hajóraj működéséért. Az elesettek neveit (okt. 7.) a polai Madonna del Mare templomában táblán örökítette meg.

vette, hogy a növendékek oldalfegyverrel jelentek meg s az ő elenlétében nem mertek táncolni. «Tegyük le a fegyvert és táncoljanak — szólt mosolyogva; — a hölgyeket nem szabad várakoztatni». 16-án megjelent a budapest-erzsébetvárosi plébánia-templom felszentelésén, 19-én pedig, családja öt tagjával, Erzsébet királyné szobra (Róna József műve) leleplezésén Gödöllőn, hol — saját köszönő szavai szerint — hitvese mindig oly szívesen időzött. Még az este Bécsbe utazott, s 21-én ott fogadta a delegációk tisztelgését. Jun. 13-án már Prágában avatta föl a Ferenc császár hídját, de felelet nélkül hagyta a prágai tanácsnak azt a kérését, hogy a királyi ház egyik tagja állandóan Prágában lakjék.

Julius 15-én Salzburgban volt, ahol felesége szobrát leplezték le. «Meg vagyok róla győződve — szólt, — hogy a megdicsőültnek szent emléke örökre élni fog, mint az a szeretet, amely engem hű népeimmel összeköt.» Julius 29-én meghalt br. *Widerhoffer* Ármin, ki 1863 óta udvari orvosa volt; 31-én pedig Szilágyi Dezső, akit a gorombaságig őszintének, de kiváló férfiúnak tartott. Mindakettőnek temetésén képviseltette magát, br. *Fejérváryt* pedig aug. 12-én rendkívül melegen üdvözölte ötvenéves katonai szolgálata alkalmából. Szept. 5—7. részt vett a zirci ágyúsgyakorlatokon, 9-én trónbeszéddel fejezte be az országgyűlést és 12-én a hadgyakorlatok alkalmával Verőce-vármegye küldöttsége előtt örült, hogy a Szent István koronája országai közt fennálló nyolcszázados kapcsolatnak megszilárdulása a művelődés terén alkotásra és haladásra adott alkalmat.

«*A magyar állam kiépítésének és megerősítésének munkája nem enged szünetelést és megszakítást — szólt okt. 28. a magyar országgyűlés megnyitásakor. — Hazafiságukba és bölcseségükbe vetjük bizalmunkat, hogy lankadatlan kitartással gyümölcsöző munkát fognak végezni. Bizalmunkat helyezzük e mellett a nemzet józan fölfogásába, amely fölismeri, hogy a törvény csak oltalmat nyújt és biztosítékot szerez; és tudja, hogy még a legüdvösebb kormányzati és törvényhozási intézkedések is magukban csak előmozdít-*

hatják, de meg nem teremthetik a népek szellemi és gazdasági megerősödését és jólétét. A nemzetnek magának kell ezeket a javakat kitartó egyéni munkával és hazafias, egészséges közszellemmel megszerezni. Ha a társadalmat ez a tudat hatja át és ez a törekvés vezeti, akkor az ország képes és elég erős is lesz arra, hogy betöltse azt a hivatását, amelyet történelmi hagyományai és nemzeti nagy céljai előírnak». Kitartást és sikert kívánt munkáikhoz abban az új házban is, amelyet «az évezredes Magyarország ősi alkotmányának dicsőségére és maradandó jelképére emelt magának». Az év végén is (dec. 23.) különösen azért örült fia, *Rudolf* könyve befejezésének, mert hitte, hogy széles körben terjedvén el, mind a két államban előmozdítja a haza tüzetes ismeretét s a honszeretetet mélyebbé, szilárdabbá teszi. «A növekedő ifjúság figyelmét azonban — úgy mond — a honisme ápolásával kapcsolatban, idegen országok és népek tanulmányozására is kell fordítani»; a mű német kiadásának jövedelmét tehát a konzuli akadémia fölépítésére ajándékozta oda.*

Érző szívének különben is gyakran adta jelét. Mikor az év elején br. *Fejérváry* honvédelmi miniszter halálos beteg lett, nem engedte, hogy Berlinbe menjen a műtét végett, hanem ő maga hozatta le onnan dr. *Sonnenburgot*; egy esztendő múlva (1902. jan. 15.) a Bécsben megbetegedett *Széll* miniszterelnököt sem engedte addig hazautazni, míg az orvosok határozottan meg nem engedték. Mikor (1901. febr. 11.) I. *Milán*, Szerbia volt királya, Bécsben meghalt, saját költségén, nagy fénynyel temettette el a magyarországi krusedoli kolostorban és szép emléket emelt barátja sírja fölé.

A következő (1902.) esztendő elején a nemzet őszintén részt vett az uralkodóház családi ünnepein; így pl. szerencsét kívánt a

* A magyar kiadást 17000-en rendelték meg, de utoljára már csak 4000-en tartották. Így a vállalatnak három millió korona adóssága volt, ezt azonban nem mondták meg a királynak, aki kezességet vállalt, hanem másképen gondoskodtak a fedezetről; mert — Jókai szerint — «magyar ember nem nyújt be kontót a királynak».

ERZSÉBET FŐHERCEGNŐ ÉS FÉRJE.

királynak, mikor (jan. 23.) unokája, *Erzsébet*, Rudolf leánya, egybekelt Windischgrätz Ottó herceggel; majd (febr. 19.) *Rajner* főhercegnek, az osztrák honvédség főparancsnokának, aki minden eddig élt Habsburg közül először ülhetette meg aranylakodalmát. Időközben azonban (febr. 13.) a képviselőházban heves kifakadások

történtek amiatt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös szentpétervári útjára egyetlenegy magyart sem vitt magával; harmadfél hónap múlva pedig (május 3.) amiatt, hogy egy magyar és egy német főúron kívül Londonba egy lengyelt és egy csehet is vett maga mellé, mintha négy és nem két állam szövetségét kellene képviselnie. Mikor (ápr. 29.) viszont hozzánk látogatott el Maha Vajriravudh sziámi trónörökös, az egyik lap azt írta, hogy nekünk a magyar királyi hercegek is ép ily exotikusak, mert ép oly ritkaságok nálunk. Rákosi Viktor szerint (febr. 19.) a magyar udvar nagy összes teendőit elvégezhetné egy paraszt, aki évenként háromszor lekaszálná az elhagyatott udvar fűvét. Rátkay László (febr. 28.) kikelt az ellen, hogy még az országgyűlés megnyitásakor is a Gotterhaltét fűjják s hogy Magyarországon a király hatalmát olyan nagyra nőni engedték. A jövőre — úgymond — nemcsak a nemzet, hanem a királyi család számára is sok keserűséggel fog járni.

«Ma olyan király ül a trónon, — szólt a miniszterelnök aki a legalkotmányosabb és az ország érdekeit szíven viselő fejedelem». Az udvartartás folytonosan magyarosodik s a főhercegek is szívesebben fognak itt tartózkodni, ha elkészül a 33 milliós királyi palota, melyben megfelelő lakásokat kaphatnak. Most sem volt néptelen; mert a király egy hónapig (febr. 23. márc. 21.) ott tartózkodott. Rendkívül elősmerő szavak kíséretében ott adta át (márc. 6.) Széllnek a Szent István-rend nagykeresztjét (amit a működő miniszterelnökök közül csak gr. Andrássy Gyula és Tisza Kálmán kapott meg). Ott fogadta az osztrák minisztereket és a spanyol követet. Többször adott általános kihallgatást; eljárta Benczur műtermébe, a várszínházban megnézte a főrangú műkedvelők előadását, kijárt vadászni Gödöllőre s mikor elment, 15,000 koronát adott a főváros szegényeinek. Pár nap múlva (márc. 24.) egyszerre két régi jó emberét gyászolta: gróf Grünne Fülöp tábornagyot, aki gyermekkori játszótársa volt és Tisza Kálmánt, aki tizenöt évi miniszterelnöksége idején minden eddiginél nyugodtabb uralkodást biztosított számára.

Egyik képviselő (ápr. 29.) épen ezt a korszakot vádolta, hogy «Tiberius uralkodik és Tiberius szenátorai szavaznak». A magyar delegáció elnöke azonban, gr. *Andrássy* Gyula, a delegáció tisztelgésekor (május 7.) nemzetünk történetében forduló-pontnak nevezte a király uralkodását; mert «minden félreértéstől menten szerethetjük azt, aki iránt a hűség törvényes kötelesség. Egygyé lett a nemzet királyával». S bízott benne, hogy a király uralkodó elvei szilárd hagyománynya jegecesednek, melyre támaszkodva, az uralkodóház és a nemzet nyugodtan nézhetnek bármely vihar elé.

A király ezúttal három hétig (május 4—25.) tartózkodott a fővárosban s május 10-én komolyan intette mindakét állam kormányait, hogy mindakét állam érdekeinek megfelelő kiegyezésre törekedjenek s a tárgyalásokat ne szakítsák meg. *Kossuth* Ferenc a képviselőházban (május 12.) természetesnek találta azt hírt, hogy a király az osztrák követelésekhez hajlik. Az osztrák császár szívét az osztrák követelés indítja meg azért is, mert a legbiztosabb mód az osztrák pártvillongás megszüntetésére: a magyar érdekek kiszolgáltatása. De aki ezeket kiszolgáltatja, szemben találja magát a függetlenségi párttal és egy új parlamenti lázadással. Hallja meg ezt, ha meghallhatja, maga a korona is, melynek érdekében áll, hogy Magyarországon béke legyen. Aláásná a korona hatalmát és tekintélyét, ha mindakét országot elborítná a legelkeseredettebb politikai küzdelmek lángja. Negyednapra (máj. 15.) épen a függetlenségi párt fogadta legnagyobb tetszéssel a miniszterelnöknek azt a biztosítást, hogy a vámtarifa kész, három hét alatt szükség esetén át lehet térni az önálló vámterületre. *Breiter* lengyel képviselő a birodalmi tanácsban (május 23.) erre azzal felelt, hogy az osztrák kormánynak nehéz ugyan a helyzete, mivel a korona kívánsága szerint meg kell tartania a Magyarországnak tett ígéreteket; de Ausztriának még a koronával szemben is meg kell óvnia jogait.

Egyébként sem tetszett a bécsieknek, hogy az udvar Buda-

pesten úgy ünnepelte Bécs hajdani legyőzőjét, Mátyás királyt. Ottó főherceg rendezte (május 16—18.) azt a fényes lovagjátékot, melyben a résztvevők mind Mátyás korabeli jelmezekben jelentek meg. Például a főhercegnők közül Augusztá (a király uno-

KOSSUTH FERENC.

kája) és Erzsébet Henriette (József főherceg leánya); a főhercegek közül Ottó, József Ágost és Ferdinánd Károly. S a nézők sorában a király és leánya Gizella, József főherceg s Mária Jozefa, Klotild és Klotild Mária főhercegnők. A lovasjátéknál is jobban tetszett, hogy a király második megjelenésekor a Gotterhalte

elmaradt s hogy azt ezúttal (de csak az előadás zavarásának elkerülése végett) maga a király akarta így.* Pár nap múlva (május 22.) a király megígérte a kolozsváriaknak, hogy igen szívesen jelenik meg, de legalább is képviselteti magát «dicső elődje», Mátyás király szobrának leleplezésén. Erre a szoborra ő egymaga 26,000 koronát adott.

A budapesti fényes napok után az uralkodó Bécsben kevés megnyugtatót talált. Ha a nagynémetek megsértették azzal, hogy az osztrák parlamentben (május 17—18.) tüntetőleg dicsőítették a Hohenzollerneket, nagyon kellemetlennek találta azt a támadást is, amit június 10-én a csehek II. Vilmos ellen a lengyeleket gyalázó marienburgi beszéd miatt intéztek. Annyi politikai zaklatás után valóságos jótétemény volt a királyra, hogy 18-án — mint gr. Hoyos vendége — kirándúlhatott a Schneebergre, melynek havas ormán gr. Kielmannsegg helytartó 57 község polgármesterével fogadta. Másnap a budapesti börzén nagy riadalmat okozott az ellene állítólag elkövetett merénylet híre; de a király 22-én teljes jó egészségben utazott régi jó barátja és vadásztársa, *Albert* szász király temetésére Drezdába. Őmaga üdvözölte az új királyt, Györgyöt, míg Anglia új királyának, VII. Edwardnak megkoronázására maga helyett a trónörökösöt küldte el, s mellé kísérőül a magyar urak közül gr. *Festetic* Taszilo tárnokmestert adta.

ALBERT SZÁSZ KIRÁLY.

* Kevéssel azelőtt, május elsején, Rátkay a képviselőházban felhívta az ifjúságot, hogy ha hallja, füttyülje ki ezt a dalt, ha ott van is a király, vagy az uralkodó-család valamely más tagja.

A trónörökös június 23-án érkezett Londonba, de már harmadnap visszatért, mert a koronázás Edward nagy betegsége miatt későbbre (aug. 9-re) maradt. Julius 2-án külön követség hozta meg az angol térdszalagrendet a királynak, ki éppen aznap kezdte meg nyaralását Ischlben.

A két állam miniszterelnökeit a kiegyezés ügyében ott is ismételve (jul. 25., aug. 16.) fogadta. A polai hajóhadgyakorlatok (szept. 1—5.) s a sásvári manőverek (szept. 11—16.) után Bécsben (szept. 23.—okt. 7.) újból meghallgatta jelentéseiket s több koronatanácsot tartott. Kiszámították, hogy 1896 januárius 3-ától 1902. szept. 23-ig a magyar miniszterek 162-szer jártak Bécsben, az osztrák miniszterek 60-szor Budapesten s így a királynak összesen csak ez ügyben 222 előterjesztést kellett meghallgatnia. Október 8-án, amikor a képviselőház először tartotta ülését a nagy-szerű új parlamenti palotában, a függetlenségi Barabás Béla egyenesen a «császárt» vádolta, hogy az új kiegyezéssel tönkre akarja tenni Magyarországot. Felszólította a miniszterelnököt, hagyjon fel minden további alkudozással, mert nincs az a hatalom, mely ezzel a parlamenttel a kiegyezést elfogadtatná. A miniszterelnök a leg-ünnepiesebben jelentette ki, hogy «az egész alkudozásban, ezekben a nagyon kínos és nehéz tárgyalásokban nem volt egyetlenegy pillanat sem, amelyben rá a király a legkisebb befolyást vagy nyomást gyakorolta volna; nem nyult a dolgokba, nem fogta egyik félnek sem a pártját; minden tekintetben azzal a magas felfogással járt el, amely az ország érdekeit szíven viseli és értők aggódik. Nagy állásának magaslatáról alkotmányosan és részrehajtatlanul járt el nagy és nehéz kötelességének megfelelően... Nemcsak gáncs nem érheti, hanem a legnagyobb hála, elismerés és dicsőítés». Azzal a váddal szemben, hogy a kormány nem vett részt a Kossuth Lajos születése századik évfordulóján (szept. 19.) országszerte rendezett nemzeti ünnepeken, arra utalt, hogy Kossuth felállította az összeférhetetlenség tanát a Habsburg-uralkodócsalád és Magyarország közt s ezt a tant mindhalálig hirdette.

Azonban azt a hatalmas nemzeti felbuzdulást, melyet Kossuthnak páratlanul lelkes ünneplése keltett, gyorsan követte (okt. 12.) egy másik nemzeti ünnep: *Mátyás király* kolozsvári szobrának leleplezése, hol a nemzet és a király ugyanazon eszme dicsőítésében találkozott. A király képviselője, József Ágost főherceg szerint «nagy királyunknak», Mátyásnak ez a szobra újból bizonyítja, hogy «a magyar szellemnek egyik fővonása a háladatosság és kegyelet, a hűség és törhetetlen ragaszkodás azok iránt, akik őt szeretettel, atyai gondoskodással veszik körül». A nemzet ma is hálásan fordul nagy királya felé, aki mint uralkodó új életre gerjeszté ezt az országot, ezt a nemzetet; vaskezével, mint hódító vezér, ellenségeit megfékezte, a tudományokat és szépművészetet itt meghonosította. Majd a Mátyás király szülőházában föllállított

GRÓF APPONYI ALBERT.

néprajzi múzeum megnyitásakor és az Erdélyrészi Kárpátegyesület Erzsébet-lobogójának fölszentelésekor ismételte, hogy a magyar nemzet hűségére a trón mint erős sziklára támaszkodhatik. A tisztelegések során a képviselőház elnöke, gróf *Apponyi*, ki is emelte, hogy a hagyományos magyar királyhűség egész lelkesedéssel nyilvánul, mikor a törvényhozás két tényezője a király képviselője személyében és az országgyűlés küldöttségének képében találkozik a korona és a nemzet összhangját kifejező ünnepén. Gyönyörű

áldomásában pedig megmondta, hogy Mátyás szobrára azért kellett négyszáz esztendeig várni, mert csak «most van megadva a magyar nemzetnek a lehetőség arra, hogy saját erejéből, királyával válllvetve valósítsa meg azt a feltámadást, amelyre ez a szobor felhív. Megjött Ferenc József és újjászületett az igazság: a nem-

SZÉLL KÁLMÁN MINISZTERELNÖK.

zetnek szolgáltatott igazság.» A király nagyon jól tudta, hogy ő ehhez a szoborhoz csak mint *magyar nemzeti király*, mint a magyar nemzeti feltámadásnak vezére juthat.

A nemzeti ünnep fenséges összhangját csak egy körülmény zavarta. A katonazene a király képviselőjének jöttekor és távoztakor szabályszerint a Gotterhaltét fujta, mi ellen az ifjúság a Szózat és a Himnusz éneklésével tüntetett. Nessi Pál ebben az ügyben már okt. 15-én tett kérdést a képviselőházban, ellenben a

79. honvédgyalogdandár becsületügyi választmánya öt vont a felelősségre, hadnagy létére Kolozsvárt miért izgatott a Gott erhalte ellen. A képviselőház kimondta ugyan, hogy mentelmi joga nincs megsértve, de az egyheti vitában (nov. 20—27.) a szónokok oly hevesen beszéltek a Gott erhalte, az udvar és a katonaság szel- leme ellen, ami gyanítottatta, hogy a véderőről (nov. 7.) és az udvartartás költségeinek fölemeléséről (nov. 14.) beadott törvény- javaslatok tárgyalása viharos lesz. A ház a költségvetési fölhatal- mazást is (az indemnitást) csak hatheti (nov. 4.—dec. 12.) csöndes obstrukció után szavazta meg. Mivel a javaslatot a király dec. 26-án már szentesítette, az újév nem kezdődött törvényen kívüli állapottal (exlexszel), mint Ausztriában, hol a császár a kormányt félesztendőre ismét a 14. §. alapján hatalmazta föl az adók besze- désére. Az uralkodó, aki hatheti csúzából teljesen fölgőgyűlt, most aggodalommal látta, hogy a két kormány a gazdasági kiegye- zés dolgában nem tud megállapodni. Ekkor Széll az utolsó napon, Szilveszter napján, egyenesen a királyhoz fordult s este már figyel- meztette Körbert, hogy «ha ma éjfélig nem lesz egyesség, holnap, újesztendő napján, a magyar miniszterelnöki székből hivatalosan fogom jelenteni, hogy fölállítom a magyar vámsorompókat!» És Szil- veszter éjszakáján $\frac{3}{4}$ 10 órakor a két miniszterelnök aláírta a kiegyezést.

Széll a magyar, Körber az osztrák parlamentnek 1903 januá- rius 16-án tett jelentést a megállapodások főbb elveiről; a kiegye- zési javaslatokat azonban és a vámtarifát csak 28-án terjesztették elő.

XIX.

A NEMZETI KÖVETELÉSEK ÉS A KIRÁLY.

Obstrukció az újoncok létszámának emelése ellen. A nemzeti követelések. Ostromállapot Horvátország egy részében. A király és gróf Apponyi. Széll lemondása. A magyar szolgálati és vezénynyelv. II. Rákóczi Ferenc emléke. Khuen-Héderváry ismételt lemondása. A király Szent István napján. Sikertelen kihallgatások. A chlopyi hadparancs fentartja a hadsereg közös és egységes voltát. A király kézírata a nemzet követeléseiről. Deák születésének századik évfordulója. Tisza István minisztériumának katonai tervezete. A képviselőház kimondja, hogy minden jog forrása a nemzeti akarat. Thaly felszólalása megszünteti az obstrukciót. A király megparancsolja II. Rákóczi Ferenc holttestének hazahozatalát. Jókai halála. Az udvartartás költségeinek fölemelése. (1903—1904.)

A magyar képviselőház 1903. januárius 26. óta az *újoncok létszámának fölemeléséről* szóló javaslatot tárgyalta. E szerint hazánk az eddigi 48,000 újonc helyett a hadsereg részére ezentúl 53,638 újoncot tartozott volna állítani. Gróf *Apponyi* Albert bizalmasan még 17-én közölte a miniszterelnökkel, *Szentiványi* Albert pedig nyíltan tudatta a szabadelvűpárttal, hogy ezzel szemben a megszünt nemzeti párt tagjai a nemzet bizonyos kívánságainak teljesítését sürgetik; a függetlenségi párt pedig már előbb (21-én) elhatározta, hogy obstrukcióval akasztja meg a javaslat elfogadását és hogy a hadsereg magyar részében a magyar szolgálati és vezénynyelv behozatalát követeli.

Januárius 26-ától s még inkább az indemnitási javaslat benyújtásától (márc. 30.) roppant széles mederben folytak a vitatkozások.

Az osztrák parlament, a melynek ezévi első ülése 55 óra hosszát tartott, az újoncok létszámának fölemelését már febr. 20-án megszavazta, de azzal a kikötéssel, hogy csak akkor legyen belőle törvény, ha a javaslatot a magyarok is elfogadják. A magyar képviselőházhoz azonban a javaslat ellen ezerszámra érkeztek a kérvények s a ház elnöke, Apponyi, épen febr. 20. óta, egy hónap át alig győzte fogadni a tiltakozó (rendesen igen népes) küldöttségeket. Stein az osztrák parlamentben (mely márc. 17—20. a magyarokkal való gazdasági kiegyezést tárgyalta) márc. 19-én

már a politikai és gazdasági teljes különválását kívánta. Másnap, Kossuth halála évfordulóján, az ifjúság tüntetése Budapesten a rendőrség beavatkozására s vérengzésre vezetett, mire a király rövid tartózkodás után elutazott a fővárosból. Egy hét múlva Zágrábban s utóbb Horvátország sok helyén tüntettek a magyarok ellen. Május elsején hazánkban törvényen kívüli állapotok kezdődtek, mert az obstrukció a mult egész hónapban lehetetlenné tette az indemnitás meghosszabbítását. Negyedikén Horvátország egy részében kihirdették az ostromállapotot, de (12-én) Barabás a képviselőházban úgy találta, hogy a magyar király, ha volna, egyetlenegy szavával lecsillapíthatná a horvát lázadást.

A magyar király már aznap Budapesten volt; másnap résztvett a Dunán jótékony célra rendezett fényes ünnepen, hol a megjelenésekor fölharsant Gotterhaltét a himnusz hangjai nyomták el. 14-én az udvari bálon nem állt szóba a képviselőház elnökével, gr. *Apponyival*, a mit a lapok egy része odamagyarázott, hogy az udvar őt tartja az obstrukció titkos vezérének. Azonban a király már 17-én külön kihallgatáson fogadta Apponyit s ezzel a föltevések egy része elesett. A horvátok ügyében is beállt a fordulat. Körber a birodalmi tanácsban 19-én kijelentette, hogy Ausztria semmiképen sem avatkozhatik Magyar- és Horvátország belső ügyeibe; a császár kabinet-irodája visszautasította a Dalmáciából és Krajnából érkezett kérelmeket, melyek a magyarok megtörését sürgették; a király pedig május 25-én helyeselte a horvát bán (gr. Khuen-Héderváry Károly) erélyes intézkedéseit. Ezek után senki sem tartott az 1848. évi polgárháború ismétlődésétől.

Széll Kálmán miniszterelnök, mivel az obstrukcióval szemben tanúsított csöndes ellenállását (a passiva resistantiát) a szabadelvű párt egy része nem helyeselte, lemondását már június 14-én bejelentette a királynak, kit harmadnapja Bécsben egy örült könyvezető nyílt utcán megtámadott. A király elnöklete alatt június 21-én tartott koronatanács hajlandó volt visszavonni az újoncok

létszámának fölemelése iránti javaslatot, ha az országgyűlés megszavazza az eddigi létszámot s még 5900 embert ad a tűzértség számára. Sőt a király megbízottja 24-én elfogadta a függetlenségi pártnak azt a kívánságát is, hogy a javaslatot egyszerűen visszavonja, ha az obstrukció megszűnik. A király ezek után 27-én ismét *Héderváryt* nevezte ki miniszterelnöknek, de *Fejérváry* honvédelmi miniszter, a javaslat visszavonását nem helyeselve, ezúttal nem vett részt a kormányban. *Héderváryt* újabb bemutatkozásakor (junius 30.) a függetlenségi párt egy része szószegőnek nevezte, mert azt jelentette, hogy a katonai javaslatot csak *egyelőre* vonja vissza. Barabás már másnap bejelentette s két hét múlva 31 képviselő el is határozta az obstrukció folytatását, ha a miniszterelnök a királytól őszig nemzeti engedményeket nem eszközöl ki a hadsereg kérdésében. Az egész hónapban a miniszter bemutatóbeszédét tárgyalták, holott a szódarálás ellen fölszólt gróf *Apponyi* is, a ki jul. 22-én az elnöki székéből leszállva, minden párt tapsai közt jövendőlte meg, hogy a magyar hadseregbe előbb-utóbb be kell hozni a magyar szolgálati és vezénynyelvet.

Pár nap múlva (jul. 26.) *Apponyi*, mint a képviselőház elnöke, Kassán beszélt, hol, mint az ország minden valamire való helyén, *II. Rákóczi Ferenc* szabadságharcának kétszázados emlékét fényesen ünnepelték. Mintegy törvényszerűnek tartotta, hogy a népképviselői országgyűlés tegye jóvá, a mit a rendi országgyűlés vétett a legnagyobb nemzeti hős: a tömegek választottja ellen. Megjelenésök első lépés a népképviselőlet kiengesztelő munkájához. Ebben bizonyára egyetért velök a legelső magyar ember is: a király. És ha *ekként* teljes lesz a nemzeti érzelem, a mai ünnepre nem mint mulékony és értéktelen tüntetésre gondolunk vissza, hanem mint egy szebb jövendő kiinduló pontjára, a melynek méltó szülőhelye ez a város.

S ilyen eszményi ünnep után hangzott el csakhamar (jul. 29.) a képviselőházban az a vád, hogy a miniszterelnök az obstrukció vezetőit pénzzel akarta elhallgattatni. A parlamenti vizsgálóbizottság

aug. 13-án kijelentette, hogy nincs része a vesztegetésben, de Héderváry már előbb (7-én) lemondott.

A király eleinte Bécsbe hívatta magyar tanácsosait, augusztus 19-én azonban lejött Budapestre, másnap (életében először)

A KIRÁLY JÓZSEF ÁGOST FŐHERCEGGEL A VÉRMEZEI CSAPATSEMLÉRE MEGY
1903. május 19-én.

résztvett az egyházi ünnepekben Szent István napján s harmadnap folytatta a kihallgatásokat. Aug. 21—24. tizenkét magyar államférfiút fogadott, 25-én meglátogatta az éjjel leégett «Párisi árúház» sebesültjeit a Rókuskórházban, 29-én VII. Edward angol

király fogadására Bécsbe rándult, de szept. 3—9. ismét Budapesten fogadta a politikusokat. Hogy a válságot megoldja, lemondott még a délmagyarországi (lippai) hadgyakorlatokról s oda maga helyett a trónörököszt küldte. De szeptember 10-én másodszor is csalódva tért vissza Bécsbe, hogy ezen az emlékezetes napon feleségének, «a magyar haza anyjának» sírjánál végezze ájtatosságát. S nem-sokára kitűnt, a mit őt esztendővel azelőtt maga a király mondott, hogy a magyarok nem is tudják, mit vesztek Erzsébet királynéval!

Bécsből a király Galiciába utazott a *Chlopy* vidékén folytatott nagy lovassági hadgyakorlatokra. 16-án Chlopyban megdicsérte a lengyelek hazafiságát, hűségét, 17-én a hadsereget. Kijelentette, hogy a fennálló intézményekhez akar is, kell is ragaszkodnia. A hadsereg szilárd szervezetét meglazíthatnák azok az egyoldalú törekvések, a melyek félreismerik a hadseregnek a monarchia mindkét államterülete javára szolgáló magas feladatait. De tudja meg a hadsereg, hogy ő *sohasem* adja fel azokat a jogokat, melyek neki mint legfőbb hadúrnak biztosítva vannak. *Maradjon hadserege közös és egységes*, a milyen most; maradjon az az erős hatalom az osztrák-magyar monarchia megvédelmezésére minden ellenség ellen. «Egész haderőm — úgymond — esküjéhez híven fog előre haladni a komoly kötelességteljesítés útján, áthatva az egyetértés és harmonia ama szellemétől, amely minden nemzeti sajáttságot tisztel és minden ellentétet megold, midőn minden néptörzs különös előnyeit a nagy és egész javára értékesíti.»

Ez a hadiparancs országszerte megdöbbenést és elkeseredést keltett, mert benne Magyarország nemzeti és állami jogainak tagadását, sőt az *egységes Ausztria* eszméjének föltámadását látták. Ez ellen maga a király tiltakozott abban a kéziratban, a melyet szeptember 22-én az újra miniszterelnökké kinevezett Khuen-Héderváryhoz intézett. Atyai szívét — úgymond — mély gyász tölti el, mikor látja azokat a sajnálatos állapotokat, melyek Magyarországon a politikai életet hónapok óta meddőségre kárhoztatják és már-már az állami gépezet működését is megakasztják. Azokat

a jogokat, a mik a közös hadsereg vezérlete, vezénylete és beszer-
vezete tekintetében az 1867. XII. t.-c. 11. §-a értelmében őt meg-
illetik, csorbíthatatlanul fentartani és utódjaira érintetlenül átszár-
maztatni akarja. Mikor ezt a jogát a magyar országgyűlés elis-
merte, nemcsak a monarchia nagyhatalmi állásáról, hanem saját
hazája és nemzete erejéről, biztonságáról is akart gondoskodni.
Nem járulhat tehát oly intézkedésekhez, a melyek végre is a
monarchia két államának gyöngítésére vezetnének és dicsőemlékü
őseitől átvett örökségét a hanyatlás veszélyének tennék ki: nem
teljesíthet oly követeléseket, a melyek kipróbált intézményeket akar-
nak átalakítani, holott nemcsak nem felelnek meg Magyarország
érdekeinek, hanem még a szentkorona országainak területi épségét
is fenyegetik. De nem zárkozik el attól, hogy királyi hatalmánál
fogva a közös hadseregben megvalósítsa azokat az intézkedéseket,
a melyekről kormányai már nyilatkoztak is az országgyűlés előtt.

«Magyar nemzetem — szólt — a kiegyezés óta óriásit haladt.
Elégtétellel tapasztaltam ezt az örvendetes fejlődést, mint újabb
bizonyítékot ama mű bölcsesége mellett, a melyet a korona és a
nemzet kölcsönös bizalma összehozott. Így kell annak lennie és
így kell annak maradnia ezentúl is. Alkotmányos életünket az
isteni gondviselés kegyelme mindeddig megmentette minden komoly
megrázkódtatástól. Csak a nemzet józansága, higgadtsága, minden
számba jövő nagy érdek megfontolt mérlegelése óvhat meg ben-
nünket a jövőben is a megpróbáltatástól. Fejedelmi kötelességem
azért figyelmeztetni a nemzetet, hogy én most is ragaszkodom a
kiegyezéshez. Meggyőződésem, hogy az a szellem, a mely e művet
megalkotta, ma is él régi erejével a nemzet lelkiületében.»

A miniszterelnököt külön is felhatalmazta annak kijelentésére,
milyen fájdalommal és mély sajnálattal értesült, hogy hadiparancsa
oly felfogásokkal, félreértésekkel, sőt félremagyarázásokkal talál-
kozott, mintha a hadsereg törvény szerinti legfőbb hadurának ez
a megnyilatkozása a magyar kormánynak vagy a magyar nemzet-
nek, Magyarország törvényes jogainak, a magyar államiságnak

sérelmét foglalná magában. Ez ki van zárva, ez nem történhetett meg, ez a király szándékától távol állott; és a hadiparancsnak bármely oldalról ilyen magyarázatot adni helyesen és jogosan nem szabad és nem lehet. Ugyanaznap (szept. 23.), melyen ez a nyilatkozat a szabadelvű pártot megnyugtatta, *Körber* az osztrák birodalmi tanácsban a császár fölhatalmazása következtében határozottan hangoztatta, hogy a hadsereg minden kérdésében tényleg megóvják Ausztria törvényes befolyását; s a maga részéről hozzátette, hogy a vezénylet vagy szolgálat nyelvének megváltoztatása nem tartozik a megadható engedmények közé.

Másnap, 24-én, *Kossuth* Ferenc az országgyűlés elé a függetlenségi párt nevében felírti javaslatot terjesztett, mely a chlopyi hadiparancsot a nemzet állami léte és alkotmánya nyílt és határozott megsértésének nevezte. A sérelmek orvoslását kérte, de kiemelte, hogy ha a reformok fejében a nemzeti nyelv jogainak feladását követelnék, a nemzet felelete sem lehetne más, mint: soha, soha! Alig hallgatták meg a miniszterelnököt, ki a szabadelvű pártnak a király fölhatalmazásával tett tegnapi nyilatkozatát ismételte s leszavazták 29-én, mikor nem vették tudomásul *Körber* beszéde ügyében adott válaszát. A királynak táviratban azonnal bejelentette, de élőszóval csak okt. 4-én ismételhette lemondását; mert a király I. Károly román király (aug. 8—12.), VII. Edward angol király (aug. 31.—szept. 3.) s II. Vilmos német császár (szept. 18—19.) látogatása után most épen (szept. 28.—okt. 3.) II. Miklós cár látogatását fogadta s vele a mürzstegi vadászatok közben a Balkán-államoknak nem egy fontos kérdését beszélte meg. Okt. 17-én I. Lipót belga és nov. 20—22. György görög királyok bécsi útja fejezte be a fejedelmek tisztelgéseinek a sorát. A király e közben ismételve fogadta a magyar államférfiakat is, hogy megmentse az 1867. évi kiegyezést, melynek alkotóját, *Deák* Ferencet, születése századik évfordulóján (okt. 17.) országszerte, de nyomott hangulatban ünnepelték. A legtöbb szónok azt fejtette, hogy a nemzeti állam kiépítése *Deák* alkotása alapján is

lehetséges; a szabadelvű pártnak a katonai ügyben szeptember 28. kiküldött kilences bizottsága szintén ez alapon készült el munkájával, melyet Lukács László pénzügyminiszter, a király bizalmi embere, október 20-án mutatott be a királynak. A király azonban azt csak módosításokkal fogadta el s mikor ezekben a szabadelvű párt is megnyugodott, nov. 3-án *Tisza* István elnöklete alatt nevezte ki az új minisztériumot.

Tisza István a képviselőházban az első három napon (november 5—7.) nem fejthette ki kormányzása elveit, mert a ház ez idő

VII. EDWARD ÉS I. FERENC JÓZSEF MARIENBADI
TALÁLKOZÁSÁNAK EMLÉKÉRME.

alatt elnökének, gr. Apponyinak lemondását tárgyalta, s nagy felzúdulást keltett az a föltevés, hogy ez a lemondás egyenesen a király akarata következtében történt. Végre negyednap az új miniszterelnök elmondhatta, hogy szabadelvű, nemzeti politikát akar követni s hogy katonai kérdésekben a szabadelvűpárt tervének valószínűsítésére vállalkozott. A nemzeti közvélemény akarja ugyan, hogy a katonaság magyar részében magyar legyen a vezénylet és a szolgálat nyelve; de nem akarja, hogy ez a nemzetet és királyát összeütkezésbe hozza. Ily körülmények közt a korona önként, a maga elhatározásából jött segítségére a nemzetnek, hogy az útszélből kivezesse. Mert ragaszkodik ugyan a hadsereg egységes

belszervezete, vezérlete és vezénylete iránt az 1867: XII. törvény-cikkben kifejezett jogaihoz, de módot nyújt reá, hogy a hadseregben a nemzet régi óhajtásainak megfelelő újítások történjenek. Így, hogy a hadsereg jelvényeit a közjogi viszonyoknak megfelelő módon átalakítsák; a katonai igazságszolgáltatásban a magyar nyelv érvényesüljön; az idegen csapatoknál szolgáló magyar tiszteket magyar csapatokhoz helyezték át; a magyarországi katonai iskolákban a tantárgyak jelentékeny részét magyarul tanítsák stb. Tiszt utóbb (nov. 18.) az egész ház megtapsolta, mikor Körber osztrák miniszterelnököt előkelő idegennek (*distinguished foreigner*) nevezte, a kinek a magyar nemzeti követelésekről a birodalmi tanácsban tett elítélő nyilatkozata a magyar közjog szempontjából jelentéktelen. December 12-én a függetlenségi párt szózatot intézett a magyar nemzethez, mely szerint «Magyarország miniszterelnöke kijelentette és a magyar képviselőház határozatilag kimondja, hogy *minden jog forrása a nemzeti akarat*; és így a hadsereg vezérleti nyelvének meghatározási joga is a magyar törvényhozást illeti meg». Ezt hallgatagon a korona is elfogadván: «önmaga segített behegeszteni azt a sebet, a melyet a nemzet testén hűtelen tanácsadók és rosszakaratú besugók durva kézzel ütöttek». A párt kimondta, hogy tovább harcol ugyan a magyar nyelv jogaiért, de más eszközökkel s így az obstrukciót abbahagyja. Harmadnap, mikor Tisza István Körber újabb támadására felelt, a ház egyhangúlag hozta meg határozatát; 13—14 képviselő nem nyugodott meg a történetekben, hanem tovább folytatta az ellenállást. Így tehát az újoncok megajánlásából semmi sem lett s a kormány az idáig visszatartott öreg katonák helyett kénytelen volt a tartalékosokat és póttartalékosokat behívni, a mi sok ezer családot elkésérített.

Most tehát, 1904. januárius 28-án a miniszterelnök bejelentette, hogy a király szabad kezet adott neki az obstrukció megtörésére. Számítva a ház támogatására, március 5-én indítványt tett a házszabályok megszorítására, hogy a ház ismét dolgozhassék s a nemzeti akarat gyorsan teljesezhessék. 7-én, mikor az

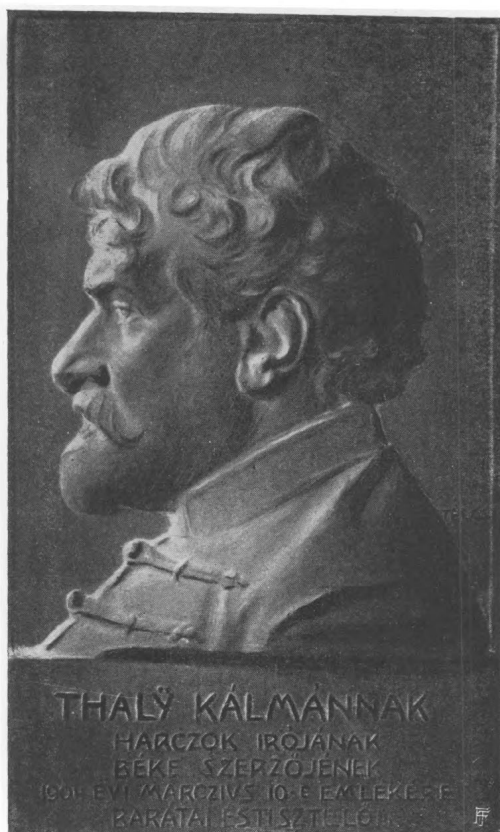
obstrukció új erővel tört ki, Tisza az isteni kegyelemnek s a királynak tulajdonította, hogy idáig csorba nem esett a magyar alkotmányon; mert alkotmánya megerősítésénél maga a koronás király a nemzet legelső szövetségese. «Szégyen volna — úgy mond — ha most, ilyen viszonyok közt, a milyenek négyszáz esztendő óta nem voltak, nem tudnók orvosolni bajainkat.» Március 10-én az összes eddigi javaslatok visszavonásával ezt az egy indítványát akarta tárgyaltatni. Ekkor azonban az ülés kezdetén fölállt az ősz *Thaly* Kálmán, II. Rákóczi Ferenc korának történetírója, s keresetlen szavakban kérte az obstruálókat, ne akadályozzák az újoncjavaslat megszavazását, a családapáknak, a tartalékosoknak hazabocsátását. Viszont a miniszterelnököt is «ősz fejjel, őszinte szívvel, békés akarattal, mélyen megindúlva» kérte, hogy ha ez a kívánság teljesedik, ne erőszakolja a házszabályok szigorú átalakítását. Tisza erre a váratlan, de a legtisztább hazafiságtól sugalmazott felszólításra minden gondolkodás és habozás nélkül kijelentette, hogy a házszabályok módosításáról lemond s a visszavont törvényjavaslatokat alkotmányos tárgyalás végett újra benyújtja. *Thaly* kezét szorított a miniszterelnökkel s egy ihletett percben a képviselőház minden tagja a testvériség érzetében olvadt össze. A parlament békéje helyreállításának emlékére a képviselők utóbb érmet verettek, a melyen *Thaly* Kálmán arcképe s ez a felírat állt: «A harcok írójának, a béke szerzőjének.» A király március idusán már szentesíthette az újoncokról szóló javaslatokat (a mit Ausztriában márc. 26. csak császári rendelettel tehetett) s december 6-áig a parlamenttel még 36 más törvényt hozhatott.

«Hála legyen érte az isteni gondviselésnek — szólt ápr. 18-án a király a miniszterelnökhöz intézett kéziratában — azok az *ellentétek és félreértések*, a melyek súlyosan nehezettek elődeinkre hosszú századokon át, ma egy *végkép letűnt korszak történelmi emlékeit* képezik. A király és a nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet között a sikeres és egyesült munkásság alapfeltételét képező össz-

hangot. Keserűség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindnyájan a mögöttünk álló borús korszakra; és *király és nemzet egyesült kegyele* te keresheti föl mindazok emlékét, a kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben». Utasította a miniszterelnököt, tegyen

javaslatot, hogy hazaszállítsák *II. Rákóczi* Ferencnek idegen földben nyugvó hamvait.*

A THALY KÁLMÁNNAK ADOTT EMLÉKÉREM.

(Teles Ede műve.)

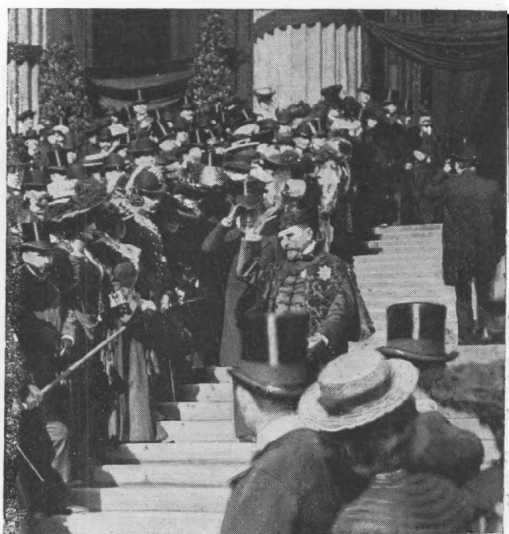
A király megható rendeletének híre nem hallatszott el azonnal mindenüvé, mert éppen megjelenése napján (április 20-án) tört ki a vasutasok országos sztrájkja, mely a forgalmat mindenütt megakasztotta, és csak egy hét múlva, annak következtében szűnt meg, hogy a király ápr. 22-én a hadsereg és honvédség magyar vasúti szolgálatban álló tartalékos és póttartalékos havidíjasait és legényeit behívta és szolgálattételre az államvasútakhoz rendelte be, másnap pedig a vasúti és távirdai ezredet mozgósít

totta. A főváros népe lelkesedéssel üdvözölte a királyt, a ki csaknem egy évi távollét után május másodikán érkezett Budapestre;

* A királyi kézirat szerint "a magyar történelem kiváló alakjai közül *egyedül* *II. Rákóczi* Ferenc hamvai nyugosznak idegen földön". A tévedés azonnal kiderülvén, a király készségesen beleegyezett, hogy Rákóczi édes anyjának, bujdosótársainak, sőt Thököly Imrének hamvait is hazahozzák.

s az országgyűlés, a magyar delegáció, a legfőbb törvényhatóság hazafias felbuzdúlással mondott neki köszönetet a nemzet régi kívánságának teljesítéséért. A király — ahogy május 13-án Budapest küldöttségének mondta, — «érti és nagyrabecsüli a magyar nemzetnek azt a kegyeletét, melylyel kimagasló történelmi emlékei iránt viseltetik. Mindig bízott és bízik a magyar nemzet ősi erényeiben és mindig az volt atyai szíve legfőbb óhajta, hogy *kölcsönös egyetértésben ügykezzünk megvalósítani mindazt, ami a nemzet javára és dicsőségére szolgálhat.*»

A nemzet egyik dicsősége, Jókai Mór, épen a király megérkezése napján lett halálos beteg s május 5-én már elhunyt. A király azonnal kifejezte kabinetirodájának főnöke, König Károly útján, hogy a szomorúságban a magyar nemzet millióival együtt osztozik s a temetésen gróf Apponyi Lajos

A KIRÁLY KÉPVISELŐJE, GR. APPONYI UDVARNAGY, JÓKAI MÓR TEMETÉSÉN.

udvarnaggyal képviseltette magát. Jókai — Beöthy Zsolt gyászbeszéde szerint — «a magyar lélek legköltőibb és legnemesebb képeinek egyikével mélyen meghatotta azt a királynői szívet, melyben nemzeti megváltásunk csoda-rózsái fakadtak». Rudolf királyfit ő tette magyar íróvá s a magyar tudom. akadémiában ő siratta el a nemzet összetört reményeit. A szabadságharc idején az ifjú Ferenc Józseffel az elsők közt akarta kibékíteni nemzetét; s most, az obstrukció imént lezajlott napjaiban is rajta volt, hogy helyreálljon az egyetértés a nemzet és öreg királya közt. Talán maga a király is ezen töprengett, mikor május 18-án haj-

nalban a várkertben sétálgatva, meghallotta a palóc kertészlegény nótáját:

«Ferenc Józsep mezétláb ment sétányi,
A csizmóját otthol hagyta patkónyi.
Hej de kilenc kovács
Nem merte fővállanyi, vállanyi, de vállanyi:
Mer' nem tuttak gyémánt patkót csinányi, csinányi!»

A király másnap jókedvében a legénynek egy pár csizmát ajándékozott; de bizony gyémántpatkó nélkül. S úgy hitte, a magyar katonaság is eljárhat ilyen gyémántpatkó: magyar vezényszó nélkül. «Harmincöt esztendő óta — mondta volna még tavaly egy kihallgatás alkalmával — nekem e kívánságokról senki sem tett említést. Igazán különös, sőt érthetetlen, hogy most mindenki e kívánságok teljesítését sürgeti.»

De egyebeket is sürgettek abban a vitában, mely a képviselőházban az *udvartartás költségeinek fölemelése* kérdésében júl. 9—22. közt zajlott le. A miniszterelnök kifejtette, hogy nem a fényűzés emeléséről van szó, mert nincs a királynál kevesebb igényű ember; azonban a személyzet ellátása, a budavári királyi palota fentartása, a színházak segélyezése, a magyar darabant testőrség fölállítása új meg új kiadásokkal jár. Az új királyi palotához új szolgálatteljesítés is kell, hogy azt a király ne legyen kénytelen Bécsből hozni magával. Azt akarják, hogy a király, mikor Budapestre jön, itthon érezze magát; de hogy minél több időt töltsön nálunk, a társadalomnak rajta kell lennie, hogy vonzóerőt gyakoroljon az udvarra. A magyar korona — ahogy Apponyi mondta — az ősrégiség tiszteletgerjesztő címénél fogva túlragyogja Európa összes koronáit; megérdemli tehát, hogy fénye, ragyogása, egyénisége a magyar király külső megjelenésében, környezetének szervezetében is a maga teljes ragyogásában kifejezésre jusson és ne bújjék el más korona, az osztrák császári korona fénye mögé. Azonban nemcsak Bécsben, hanem Budapesten is csak az osztrák császári udvart látjuk. A társadalom mindenkor szívesen fogadta az udvart, de viszont az udvar-

nak is szívesen kell fogadnia ezt a társadalmat. A király nem gyakorol kegyet, mikor a maga nemzetével állandóan érintkezik; s a király valóban akkor is fölkeresett bennünket, mikor alkotmányjogi vitáink a legzajosabbak voltak. Ausztriában, hol az udvar oly örömet tartózkodik, nincs kevesebb politikai vihar, mint nálunk. A király s a trónörökös állandóan az országon kívül tartózkodván, olyan légkör befolyásának vannak kitéve, a melyben mindent, a mi nálunk megdönthetetlen igazság, megdöntendő ábrándnak mondanak; a melyben mindent, a mi nekünk nemzeti eszményünk és törekvésünk, a mi nekünk szent, leküzdendő ellenségnek tekintenek; a hol egyáltalán az egységes birodalom eszméjével van tele a levegő, és csakis ennek besugásait hallhatják napról-napra. Ezzel szemben semmit sem tehet a magyar miniszter, a ki 1—2 órára megy oda, hogy valami törvényjavaslatot terjesztszen a király elé. Apponyi ezek után azt indítványozta, hogy a javaslattal most ne foglalkozzanak, hanem intézzén a képviselőház fölíratot a királyhoz és fejtse ki mindazokat a kérdéseket, a melyeknek nemzeti értelemben való helyes megoldásától függ a trón és a nemzet közti együtttérzés, bízalom.

Most olyan uralkodónk van — szólt (júl. 11.) egy másik képviselő — a kit a sors bőségesen ellátott tapasztalatokkal és a kit a sok szenvedés megedzett. Ha most sem érkezett el az ideje annak, hogy a nemzet és király közt valami közeledés történjék, akkor meddig várjunk még, — mikor lesz szorosabb az uralkodóház tagjainak és a nemzetnek kapcsolata? «Soha, soha!» kiáltották a függetlenségiek.

Báró Bánffy Dezső, a ki, hogy politikai meggyőződését szabadon követhesse, főudvarmesteri állásáról lemondott, július 16-án nyíltan a magyar udvartartást és azt követelte, hogy a királyi ház az esztendőnek bizonyos részét Budapesten töltsen és tanuljon meg magyarul. A vita hevében többen keményen kifakadtak az udvar ellen és az uralkodó család egyes tagjait kíméletlenül bírálták; de így volt ez az osztrák parlamentben is, a hol

gróf Sternberg Adalbert a röpiratában elmondott vádakat nyílt ülésekben ismételte és bővítette. Az udvartartás költségeit azonban 9 millió koronáról mind a két államban 11 millióra emelték föl. Az erről szóló magyar (1904 : XXXIII.) törvényt a király szept. 9-én szentesítette.

XX.

A KIRÁLY ÉS A PARLAMENT.

A király Gödöllőn. Inség és elszegényedés veszedelme. Hadügyi költségek. A honvédtüzérség. Tisza István ugrai levele. A házzsabályok szigorítása «a formák megsértésével». Az ellenzék szövetkezése és felíratí javaslata. December 13-a. A szövetkezett ellenzék szözata a nemzethez. A király a nemzetre bízza a döntést s az országgyűlést feloszlátja. Az új választáson az egyesült ellenzék többséget nyer. Az országgyűlés megnyitása trónbeszéd nélkül. A felíratí vita. József főherceg halála. A király sajnálja, hogy a többségből még sem alakíthat kormányt. Az országgyűlés a pártonkívíűl Fejérvári-minisztériumot alkotmányellenesnek nyilvánítja. A vármegyék az adózást és újoncozást megtagadják. A trón írántí hűség a nemzeti politikához tartozik. (1904—1905.)

Ausztriában senkinek sem jutott eszébe, hogy 1904. aug. 17-én, a császár születésének előestéjén, megünnepeljék az ausztriai császárság megalapításának századik évfordulóját; csak a lapok emlékeztek meg az évfordulóról, mely Ausztriát nagyon bizonytalan helyzetben találta. A király a Magyarországgal való kiegyezés előmozdítása végett az ősszel 4—5 hétig (okt. 15—29. és nov. 7.—dec. 10.) ismét Budapesten és Gödöllőn időzött. A gödöllői vadászatokon megkérdezte a hajtók neveit. Az egyiket Király Andrásnak, a másikat Kaiser Jánosnak hítták. «No — szólt kíséretéhez — azután mondja még valaki, hogy itt csak egy király vadászik!» Feltűnt neki az is, hogy nincs jelen az egyik gödöllői ügyvéd, a kivel már többször vadászott. «Nem híttuk meg, mert pörölt a koronai uradalom ellen» — felelt a fővadász. «És ki nyerte meg a pört?» «Az ügyvéd.» «Hisz akkor rendben van a dolog! — mosolygott a király. — Ha igazságot adott neki a bíróság, mely az én nevemben ítélt, akkor miért haragudjam? Ha elveszti a pört, az annyit jelent, hogy nem volt igazsága s akkor megérdemelte volna, hogy ne híjják meg. Hát csak híjják meg azonnal; így akarom!»

Az országot ezen az őszön az elszegényedés veszedelme fenyegette. Évenként most már legalább százezeren kerestek jobb megélhetést Amerikában; a szocializmus egyre terjedt, a munkások

évről-évre elkeseredettebben küzdöttek bérök javításáért, s minduntalan sztrájkoltak; a két állam közt a gazdasági kiegyezés vagy önálló vámterület ügyében folytatott vita a gazdák, iparosok, kereskedők helyzetét bizonytalanná tette, s a roppant szárazság is növelte a bajt. A szárazság miatt az uralkodó aug. 25-én lemondott a strakonitzi (csehországi) nagy hadgyakorlatok megtartásáról, a magyarországiakat azonban Lippa vidékén megtartatta, csak hogy maga helyett a trónörökösöt küldötte oda. Egyúttal azonban elrendelte, hogy a felsőbb katonai hatóságok is magyarul levelezzenek a magyar hatóságokkal, a mit az osztrákok sokaltak, a magyarok keveseltek.

Az uralkodóház már a delegációk megnyitásakor, május 15-én mélyen elszomorítónak mondta azt a küzdelmet, a melyet Oroszország és Japán Kelet-Ázsiában folytattak; s óhajtotta, hogy «az isteni gondviselés szűk határokat szabjon vérben és időben ez öldöklő tusának és mielőbb ismét részeltesse a világot a béke mérhetetlen áldásaiban». Azonban épen e háború tanulságain okúlva, a hadügyi kormány a hadsereg céljaira, különösen pedig új ágyúkra 391 millió koronát kért a delegációktól. November 12-én a miniszterelnök azt is bejelentette a háznak, hogy a király ismét teljesítette a nemzet két régi kívánságát; mert elvben beleegyezett a *kétéves katonai szolgálat* behozatalába és a *honvéd-tűzérség* föllállításába. Ezzel — a mint harmadnap a szabadelvű pártban mondta, — fényesen bebizonyította, hogy «a mely percben a magyar nemzet az igazán termékeny hazafias tevékenység terére lép, nincs az a törekvés, nincs az a jogos kívánság, a melynek megoldása legyőzhetetlen akadályokba ütköznék.»

Ahogy az ugrai választókhoz okt. 4-én intézett levelében kérdezte: «Volt-e Mátyás király napjai óta csak egy pillanat is, midőn a magyar nemzet annyi joggal, annyi szabadsággal rendelkezett és akarata annyi súlylyal esett volna a világesemények mérlegének serpenyőjébe?» De úgy hitte, sikeres nemzeti politikát csak a királylyal egyetértve lehet csinálni, hogy tehát meg kell előzni és

akadályozni az obstrukciót, mikor «ötletszerűen összeverődő bármely kicsiny csoport megállíthatja a képviselőház egész gépezetét, gáncsot vethet a magyar nemzet előretörekvő útjába, ránk zúdíthatja a közelmúlt összes veszélyeit és megaláztatásait». Nov. 4-én tehát a házszabályok átvizsgálására és reformjára egy huszonegyes bizottság kiküldését javasolta; s midőn ezt az ellenzék egyhangúlag visszautasította, a ház előtt levő összes törvényjavaslatokat visszavonta s november 18-án fölhívta a parlamentet, bízva sorsára az országot, vagy «vessen véget a komédiának». Az elnök roppant kavarodások közt a szavazásra zsebkendő lobogtatásával adott jelt és ennek alapján mondta ki, hogy a ház elfogadta Dániel Gábor határozati javaslatát, mely (mint már március 10-én tervezték), a házszabályokat egy esztendőre a legszigorúbban módosíttatta, s a házat királyi kézírattal azonnal elnapolta. Tisza elismerte, hogy «a csatát a formák megsértésével nyerte meg».

Az ellenzék másnap azonnal szövetkezett, s vezérlő bizottságot alakított, mely a királyhoz intézett felírat javaslat alakjában tiltakozott ez eljárás ellen. «Hűségünk és felséged alkotmánytiszteletébe vetett hitünk — szólt a felírat — nem enged tért annak a föltevésnek, mintha fölségednek a körülmények (a határozat s az elnapolás) e találkozásáról előzetesen tudomása lett volna, Föl kell tennünk és föl is tesszük, hogy a miniszterelnök, midőn felségedtől ama kézíratot kieszközölte, nem mondta meg, hogy minő célból kéri azt; nem vallotta be, hogy neki arra egy alkotmányellenes merényletnek lebonyolítása szempontjából van szüksége. De akkor kétszeresen bűnös az a miniszterelnök, a ki felséged bizalmával ilyen módon visszaélt. Bűnös a *nemzet* ellen, a melynek alkotmányos biztosítékain csorbát ejtett; bűnös a *király* ellen, a kit olyan közreműködés látszatának tett ki, a mely, ha valóban fenforogna, megingatná a koronázási eskü szentségébe vetett hitet, aláásná a királyi hatalom államjogi és erkölcsi alapjait.» Ha a király el nem bocsátaná Tisza Istvánt, a nemzet abban a hitben élne, hogy a király akaratát hajtotta végre s «akkor fölébrednének

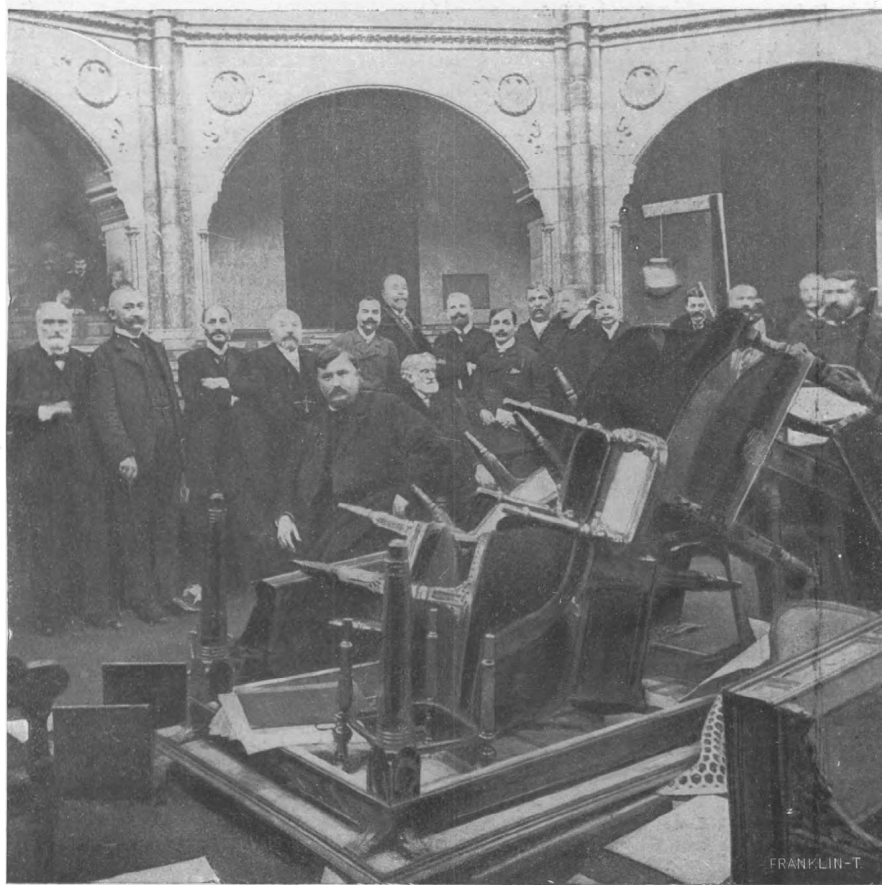
a szomorú idők emlékei és újra megnyílnának a dicső magyar nemzet régi sebei».

December 13-án kellett volna az országgyűlésnek összejönnie; az ellenzék egyes tagjai azonban összetörték a miniszterek s az elnök székeit és kikergették az időközben szervezett parlamenti őrséget, a «darabantokat». A király dec. 19-én újra elnapolta a házat december 28-ig. A szövetkezett ellenzék vezérlő bizottsága már aznap szózatot intézett a nemzethez és tiltakozott az ellen, hogy újévtől kezdve az ország ismét törvényen kívüli (exlex) állapotba jut. Kijelentette, hogy a királyi eskü megszegését jelentené, ha a házat a költségvetés tárgyalása és megszavazása előtt feloszláták. «A királyi eskü megszegése szentségtörés — úgymond — és hogy ez bekövetkezhetnék valaha, még ez a gondolat is bűn a király ellen és a nemzet ellen.» Megfogadta, hogy az ellenzék különböző árnyalatai szövetségben maradnak a választások alatt és azok után mindaddig, míg hazafias, szent célukat el nem érik, a törvényes és alkotmányos állapotokat vissza nem állítják és «az ország ellenségeit» az ország kormányából el nem távolítják.

«Tudom — szólt dec. 21. gr. Andrássy Gyula, a szövetkezett ellenzék egyik tagja, — hogy a király bármint határoz is, azt mindig jogai tudatában cselekszi és sohasem tesz olyat, a mire, meggyőződése szerint, nincs jogosítva.» De súlyos véteknek tartotta, hogy a kormány a legalkotmányosabb uralkodót abba a helyzetbe hozta, hogy oly jogokat gyakoroljon, a melyek gyakorolhatására nézve ellentétes nézetek uralkodnak; mert ez esetben a kormány legelemibb kötelességét sem teljesítheti s felelősségével nem teheti jóvá azt a kárt, a melyet a korona tekintélyének okoz.

A király, a ki októbertől december elejéig némi megszakítással időzött az országban s a karácsonyi ünnepeket Wallseeban, Mária Valériánál töltötte, 1905. januárius 2. ismét Budapestre jött. Másnap gr. *Apponyi* belépett a függetlenségi pártba, mert «csalódott abban, hogy az uralkodó nemzeti dinasztíát fog teremteni s hogy nem megy bele a törvénytelenségbe; hogy az osztrákokkal

testvéries viszonyban élhetünk; csalódott mindenben, a mit Deák alapúl vett föl a közösségre. Aznap a képviselőházban is szóba jött a király esküje. A miniszterelnök kijelentette, hogy ő is megesküdött s társaival együtt magára vállalja a felelősséget a király

A KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSTERME DECEMBER 13-ÁN A ROMBOLÁS UTÁN.

minden tetteért. A kormány azt hiszi, hogy a kibontakozás legal-
kotmányosabb eszközhöz nyúl, mikor a királynak alkotmányos joga
gyakorlását, a ház feloszlását javasolja. A király másnap kijelen-
tette, hogy bízik a nemzetnek alkotmányos érzületében és hagyo-
mányos politikai bölcsességében. «A király és a nemzet egyetértése

és kölcsönös bizalma állította helyre — úgymond — a zavartalan alkotmányos élet föltételeit és a nemzet szabad intézményeinek zavartalan, sikeres működése tette lehetővé a békés fejlődésnek mögöttünk álló áldásos korszakát. És ha most ez intézmények működése belső okokból akadályokba ütközik, *a nemzetre hárul a feladat, hogy kinyilvánítsa akaratát.*»

A király tehát feloszlatta az országgyűlést. A nemzet a jan. 26-ki választásoknál olykép nyilvánította akaratát, hogy megbuktatta a szabadelvű pártot, mely épen harmincadik éve volt kormányon s a szövetkezett ellenzéket juttatta diadalra. A király febr. 1. ideiglenesen s 14-én véglegesen elfogadta a Tisza-kormány lemondását, de egyelőre megbízta a folyó ügyek intézésével. Először történt hazánkban az alkotmányosság helyreállítása óta, hogy a *kormánypárt kisebbségben maradt* s mégis a belőle alakult, de politikai tekintetben nem felelős minisztérium vitte tovább a kormányt. A király már febr. 3-án meghallgatta gr. *Andrássy* Gyulát, 12-én *Kossuth* Ferencet, 16-án *Széll* Kálmánt és *Wekerlét*. Először történt, hogy febr. 16-án trónbeszéd nélkül, csupán néhány sornyi leírással nyitotta meg az új országgyűlést, melyen a függetlenségi párt jelent meg legnagyobb számmal; de általános többsége egy pártnak sem volt. A király Bécsben március 4-től 10-ig ismét 15 magyar államférfiút fogadott, 19-én pedig maga is Budapestre jött, hol a fényes királyi palota már csaknem teljesen készen várta; de ott már csupán a hivatalos állásban levők tanácsát hallgatta meg. Április 5-én visszautazott Bécsbe. Másnap *Kossuth* a képviselőházban kijelentette, hogy Magyarországot jog- és törvénysértésekkel kormányozni nem lehet; harmadnap pedig a képviselőház elhatározta, hogy megsemmisíti a november 18-i határozatot s hogy — bár trónbeszéd nem volt — felíratot intéz a királyhoz. Ebben kijelentették, hogy a többség ugyan különböző pártárnyalatból alakult, de mindannyian akarják a parlament reformját, a választói jog kiterjesztését, a választókerületek új beosztását, a kormányzat pártatlan gyakorlását, a jogrend és közszabadság biz-

HAUSZMANN ALAJOSNAK A BUDAI VÁRPALOTA ÉPÍTŐJÉNEK EMLÉKÉRME.

tosítékainak növelését, az adóügyi, közgazdasági és szociálispolitikai reformokat; továbbá a gazdasági önállóságot külön vámterülettel, a magyar hadsereg nemzeti jellegét (magyar vezényszóval és jelvényekkel). Kérték tehát a királyt, hogy a kormányt ezen az alapon, a többségből nevezze ki.

Mialatt, május 5-ike óta, a szónokok a felírat vitában különösen a magyar és a horvátok a horvát nyelv jogait sürgették, az osztrák birodalmi tanácsban Benatti Triestben olasz, Romancuk Lembergben ruthén, Paltan Laibachban szlovén egyetem föllállítását követelte, Ellenbogen pedig az összes nemzetiségek külön teljes nemzeti önkormányzata megadását kívánta. A csehek folytatták a németekkel a nyelvháborút, a lengyelek pedig reménykedve tekintettek az uralkodóra, a ki megparancsolta, hogy ősi királyaik palotáját, a krakkói Vávelt, kaszárnnyából megint királyi palotává tegyék. A magyaroknak a magyar vezényszóért folytatott küzdelmét a bécsi politikusok ezen tartományok nemzetiségi törekvéseivel állították egy sorba, holott itt egy Ausztriával egyenlőrangú állam akarata-ról volt szó. Gróf *Apponyi* megmondta (május 9.) a felírat vitában, hogy az egyetértésnek a magyar nemzet és az első magyar között más alapja nem lehet, mint az, hogy az első magyar ennek a nemzeti törekvésnek élére álljon; mert ha valahol, úgy a király és nemzet közötti viszonyban kell keresni és kell elérni a tiszta igazságnak uralkodását. Harmadnap (május 11.) a ház óriási többséggel fogadta el a felíratot.

A király gróf *Andrássy* Gyulának már május 24-én megmondta, hogy a katonai téren nem adhat többet, mint amennyit már megadott; de föltűnt, hogy ugyanezen napokban (máj. 22–27.) a királyhidai táborban a szokásos megbeszéléseket két nyelven: németül és magyarul tartotta. Május 24-én *Vaszary* bíbornokot, aranymiséje napján «az egész országgal együtt» mint a béke apostolát, a keresztényi szeretet, a jámbor és hazafias főpásztor mintaképét, a szűkölködők bőkezű jótevőjét üdvözlte. Mélyen meghatotta *Józsefnek*, «a legmagyarabb» főhercegnek június 13-án

Fiumében történt halála híre. Temetésére hat nap múlva ő is megjelent Budapesten s hadiparancsában elősmerte, hogy «37 éves főparancsnoki működése közben sikerült az ő magyar honvédsége szervezését és kiképzését — a kezdet nehézségeinek leküzdésével — a harcképesség oly tiszteletparancsoló fokára emelni, melyre a fegyveres erő minden részének egyenletesen kell törekednie.»

A temetés előtt való nap (junius 18-án), a király elbocsátotta Tisza István minisztériumát s ennyiben teljesítette a szövetkezett ellenzék kívánságát; de aggodalmat keltett, hogy nem az új többségből, hanem a katonaság sorából választotta az új kormány elnökét. Br. *Fejérváry* Géza miniszterelnök teljes 31 esztendeig (1872—1903.) működött a honvédelmi minisztériumban mint államtitkár, majd miniszter s a képviselőháznak szintén egyik legrégibb tagja volt; mint táborszernagyot és az új magyar királyi darabont-testőrség kapitányát a király szolgálatonkívüli viszonyba helyezte, de a többség mégis csak a föltétlenül engedelmeskedő katonát látta benne és minisztériumát darabont kormánynak nevezte. A király különben, junius 18-án Fejérváryhoz intézett kéziratában, «felette sajnálta, hogy hű magyar nemzete országgyűlése képviselőházának *többségéből* kormányt mindedig nem nevezhetett ki; de ezt azért nem tehette, mert a többséggé szövetkezett pártok nem terjesztettek eléje oly kormányzati tervet, melynek alapján a soraikból vett kormányra teljes megnyugvással bízhatta volna a nemzet sorsát.» «A törvényhozás alkotó munkájának sajnálatos szünetelése — folytatta a király, a felíratra ilyen kézirat alakjában válaszolva — kiszámíthatatlan gazdasági és erkölcsi kárára van kedvelt Magyarországomnak; remélem azonban, hogy most, a *kisebbségi kormány* fölmentése után, egy a *pártokon kívül álló kormány* közvetítésével a fölmerült *ellentéteknek* általam forrón óhajtott kiegyenlítése lehetővé fogja tenni, hogy a *többség soraiból* hívhatok meg minisztériumot Magyarországom kormányzására.» A belkormányzati és közgazdasági reformok terén szívesen fogja venni a képviselőház többségének javaslatait. Ami a katonai kérdé-

sekben kifejezett kívánalmakat illeti, ezekhez — úgymond — az idők folyamán és legutóbb a kormánynak 1903. évben adott kötelező nyilatkozataiban a lehetőséghez képest már is hozzájárult; de azok az intézkedések, melyeket ehhez képest a hadseregben már elrendelt, uralkodói törvényes jogai és velők járó kötelességei szemelőtt tartása mellett mindenkor csak oly keretben mozoghattak, amelyet föltétlenül meg kellett tartani avégből, hogy veszedelem ne érje a *hadsereg harcképességét*, mely a monarchia mindkét államára nézve életbevágóan fontos.

Pestvármegye azonban már harmadnap, június 20-án ünnepiesen tiltakozott minden olyan kormányzati rendszer ellen, mely kész az országgyűlés kifejezett akarata ellen is kormányozni. Elhatározta, hogy az országgyűlésen meg nem szavazott adókat és újoncokat be nem szolgáltatja; tisztviselőit úgy ezekre, mint egyebekre nézve eltiltotta az ilyen kormány támogatásától; az őket törvényes eljárásukért érhető sérelmekért teljes elégtételt ígért s a tisztviselők és a hatóságok védelmére egy hatvantagú bizottságot küldött ki. Másnap a kormány a legnagyobb zajban mutatkozott be a képviselőházban. A ház még nem is tárgyalta a kinevezést, mikor a miniszterelnök már egy másik királyi kéziratot akart bemutatni; azonban Justh Gyula elnök kijelentette, hogy míg az egyik királyi kézirrattal nem végeztek, addig a másik királyi kéziratot már csak a koronás király iránti hűség és hódoló tisztelet következtében sem bonthatják föl. A miniszterelnök az évszázados gyakorlatra hivatkozott, mely szerint a király szavát mindenkor meghallgatták; hasonló értelemben szólt Tisza István és gróf Andrássy Gyula is, de a ház kimondta, hogy a második kéziratot csak az elsőnek letárgyalása után olvastatja föl. A kormány erre kivonult a teremből. *Kossuth* Ferenc szerint «a királyi akarat a parlamenti többség akaratát békóba akarja verni és szolgálhatat csinálni a többségből. A Fejérváry-kormány ebben támogatja a koronát s épen azért nem bízhatik benne». Indítványára tehát a ház óriási többséggel elhatározta, hogy tudomásúl veszi a kine-

vező királyi kéziratot, de bizalmatlan a kormány iránt, mivel *nincs alkotmányos jellege* s nem lévén a parlamentben pártja és gyökere, nincs felelőssége. Csak most bontották föl a király második kéziratát, mely az országgyűlést szeptember 15-éig elnapolta. A pársornyi írás felolvasását az izgalom miatt félbe kellett szakítani és csak az ülés újból való megnyitása után lehetett befejezni. A ház egyhangúlag fogadta el azt az óvást, melyet b. Bánffy Dezső javasolt. *A nemzet óvása* az alkotmánnyal ellenkezőnek jelentette ki a képviselőház elnapolását s a nemzet akaratának ellenszegülő kormány hivatalban maradását. Kimondta, hogy ilyen alkotmányellenes kormányval szemben a legszigorúbban kell érvényesíteni alkotmányunknak azt a sarkalatos tételét, mely szerint országgyűlésileg meg nem szavazott adót beszédni és újoncot kiállítani nem szabad. Törvénytelennek és tilosnak jelenti ki, ha a véderő létszámát a póttartalékosok behívásával, vagy a háromévet kiszolgált védkötelesek visszatartásával akarnák kiegészíteni. Ez a kormány nem köthet kereskedelmi szerződéseket, sőt azok érdekében tárgyalásokat sem folytathat. Mivel e közösügyi kvóta törvényes megállapítására országos bizottság az elnapolás következtében nem választható, a kvóta ügyében a király jogosan és érvényesen nem dönthet. Az alkotmányt sérti az a kormány, mely a magyar állam pénztárából ilyen körülmények közt bármely összeget beszolgáltat a közös kiadások fedezésére. A kormány minden tiltott dolog teljesítéséért anyagi és büntetőjogi felelősséggel tartozik; a törvényhatóságoktól pedig a nemzet az 1504 : l. és 1886 : XXI. t.-c. értelmében elvárja, hogy az alkotmányellenes kormányzatot ne támogassák. Az óvás azzal végződött, hogy «ami szenvedések időközben a *nemzetet* sujtják, ami megrendülés az *uralkodóház* hatalmi állását érni fogja a megtorlás időpontjáig: a nemzet és a történelem ítélőszéke előtt azokra hárítja a felelősséget, akik a kifejezett nemzeti akarat érvényesülését még alkotmánysértés árán is meggátolni iparkodtak». Az elnök azzal a fohással zárta be az emlékezetes ülést, hogy Isten óvja meg hazánkat minden bajtól, szenvedéstől.

Ugyanaznap a főrendiház is bizalmatlanságot szavazott a kormánynak, mely ennek következtében június 22-én lemondott, de lemondását a király másnap, a királyhidai táborban, nem fogadta el. *Schönerer* és társai az osztrák képviselőházban már jun. 26-án indítványozták Ausztria és Magyarország közösügyeinek megszüntetését; de a ház ezt a javaslatot 85 szavazattal 35 ellenében elvetette. Julius elsején a miniszterelnök arra kérte a meghívására nála, mint magánembernél megjelent ellenzékiet, hogy hagyják más időkre a katonai követeléseket, amikben a király nem engedhet; s mivel más tekintetben a nemzet és király közt nincs ellentét, a szövetkezet ellenzék vállalja el a kormány alakítását. Erre azonban a katonai engedmények nélkül senki sem vállalkozhatott. Másnap gr. *Andrássy* Gyula egy hírlapi cikkelyben arra intette a nemzetet, hogy «királyunk szeretett szent személyét soha se vonják be harcainkba. Ne felejtjük soha, hogy neki mennyit köszönhetünk s hogy mostan is csak az a meggyőződés vezeti, hogy ártana biztosságunknak, ha teljesítené kívánságainkat. Hajóljunk meg tisztelettel személye előtt s megőrizve köteles hűségünket, küzdjünk tanácsadóinak hamis politikája ellen».

A király aznap akart Ischlbe menni, hogy egy kissé kipihenje zaklatásait; de csak július 4-én mehetett. Ennek a halasztásnak oka is a válság volt: a király magára vállalta, hogy magával viszi unokáját, Kelemen, Mária Valéria tízhónapos fiacskáját; a gyermeknek azonban fogzása volt, s a jó nagyapa megvárta a válság végét: a fogacskák megjelenését. Julius 9-én már a miniszterelnök is Ischlben járt a királynál s 14-én a kormány nevében kibocsátotta intő szövegét a törvényhatóságokhoz, melyek Pest-vármegye példájára s magának az országgyűlésnek figyelmeztetésére egymásután megtagadták az adókat és az újoncokat. A törvényhatóságok azonban ezután is fentartották határozataikat. «A trón iránti hűség — szólt b. Bánffy az új párt déli gyűlésén — szorosan oda tartozik nemzeti politikánkhoz. Azt a nemzeti nagyságot, melyre mi törekszünk, csak a nemzet és király együttérzésével érhetjük el.»

Mégis összeköttetésbe hozták az ő nevével azt a röpiratot, a mely Berlinben a nem létező Zeysig egyetemi tanártól épen a király születésnapjára jelent meg s azt ajánlta, hogy a magyar trónra egy Hohenzollernt ültessenek, a ki azután helyreállítsa a magyar imperiumot egészen a Balkánig. Bánffy kijelentette, hogy Zeysig az örültek házába való, ha német; a fegyházba, ha magyar. A hosszas vizsgálat, a mely az egész ellenzékot gyanúba fogta, kiderítette, hogy a röpiratot valóban magyar ember írta, s hogy politikai fontossága egyáltalán nincs. A király születésnapját hivatalosan ez évben is országszerte megűlték s megnyugvást keltett, hogy harmadnap a bozeni rendőrség megelőzött egy merényletet, a melyet egy belga anarchista, Goriche, a király élete ellen akart intézni.

A király, a ki Ischlben aug. 15—16-án VII. Edward angol király látogatását fogadta, ez évben is résztvett a hadgyakorlatokon: aug. 26—31. Dél-Tirolban, szeptember 2—7. Csehországban; a mint Steknában mondta, örült, hogy ezekben a nehéz időkben néhány napot hű csapatai közt tölthetett. Szeptember 9-én már ismét Bécsben volt, a hol egyik tanácskozás a másikat érte a válság ügyében. A Fejérváry-kormányt Justh, a képviselőház elnöke, szeptember 3-án szemétnépnek nevezte, a vezérőrbizottság pedig 5-én elhatározta, hogy a szövetkezett baloldalnak a kormány vád alá helyezését fogja ajánlani. 12-én a király elfogadta a kormánynak negyedízben megújított lemondását, de megbízta az ügyek ideiglenes vezetésével. 20-án résztvett a Tauern-vasút megnyitásán, mely Bécs és Triest közt a második vasúti összeköttetést is megteremtette. Már másnap hazasietett, mert, a hogy Silvester osztrák képviselőnek mondta, nemcsak a magyarok okoznak nehézségeket, hanem az osztrákok is, a kik közül számosan s különösen a nagynémetek, a birodalomnak kétfelé választását követelik. De nem engedheti meg sem ezt, sem a hadsereg kettészakítását.

XXI.

A NEMZETI ELLENÁLLÁS.

A tárgyalások megszakítása. Az ötperces kihallgatás. Tiltakozás a nem parlamenti kormány ellen. Az általános titkos választójog. A képviselőház kilencedik elnapolása. A vármegyék ellenállása. Az országgyűlés feloszlata katonai karhatalommal. A vezérőrbizottság tiltakozása az önkényuralom ellen. A vezérőrbizottság feloszlata. Kossuth és Fejérváry találkozója. Az 1906 április 6-iki kihallgatás. Ellenzéki minisztérium alakítása. Az alkotmányos élet helyreállítása. A király negyvenéves uralkodásának s az alkotmány helyreállításának törvénybe-iktatása. A küzdelem tanulsága. (1905—1906.)

A király Bécsben 1905 szeptember 23-án fogadta a meghívott magyar politikusokat: gróf *Andrássy* Gyulát, *Apponyi* Albertet, báró *Bánffy* Dezsőt, *Kossuth* Ferencet és gróf *Zichy* Aladárt. Fölhívta őket, mint az országgyűlés többségének képviselőit, hogy a korona föltételeit teljes mértékben tekintetbe vevő s így elfogadható kormánytervezet alapján tegyenek előterjesztést parlamenti kormány alakítására. Az ő föltételei a következők: 1. A programból vegyék ki a *katonai kérdéseket*, a mennyiben a vezényszóra és a szolgálati nyelvre vonatkoznak, mert ezekre nézve az engedmények teljesen ki vannak zárva és kizárva maradnak. 2. A *pragmatikai közösség* a hadsereg és a külügyi képviselet tekintetében teljesen érintetlen marad. 3. Az 1867. évi *alap átvizsgálását*, a mennyiben Ausztria és Magyarország gazdasági vagy egyéb viszonyait érinti, a korona és a magyar nemzet nem eszközölheti egyoldalúlag; hanem azt csakis a monarchia mind a két állama közt, mind a két kormány közbenjárása mellett és erre az alkalomra kinevezendő parlamenti bizottságok által elfogadott s az uralkodó által szentesítendő egyesség alapján kell eszközölni. 4. Vállaljanak kötelezettséget az iránt, hogy az *állam szükségleteit* (a költségvetést, a rendes újoncozást, a kereskedelmi szerződéseket) megszavaztatják s a delegáció, valamint a kvótabizottság tagjait megválasztatják; végre 5. hogy megszavaztatják azon *katonai szükségletek* költségeinek a fedezetét, a melyeknek az 1904.

és 1905. évekre eső részösszegeit az utolsó delegációk már megszavaztatták; és elfogadtatják a kétéves szolgálaton alapuló véderő-törvényjavaslatot.

- A feltételek a következők:*
- 1) hogy a katonai kérdések, amennyiben a vezényszóra és a szolgálati nyelvre vonatkoznak, melyekre névvel engedmények teljesen kívánunk, kivárván és kizárva maradnak, a programból kivételnek;*
  - 2) hogy a pragmatikai köös-ség alapján így a hadsereg mint a külügyi képviselőlet tekintetében teljesen érintetlen marad;*

A SZEPTEMBER 23-iki KIRÁLYI ULTIMÁTUM.

A király a megjelent politikusokat tette felelőssé arra az esetre, ha a szövetkezett ellenzék (koalíció) eddigi álláspontjának merev föntartása következtében az elérhetetlenre való törekvést elébe tennék az eddigi viszonyok józan orvoslásának; mert ekkor kimondhatatlan szenvedés és nyomor hárúlna Magyarországra és annak népére. A cím, keltezés és aláírás nélkül való íratot azzal

adta át Kossuthnak, hogy ebben az ügyben gróf *Goluchovsky*-val ne mint külügyminiszterrel, hanem mint az ő meghatalmazottjával tárgyaljanak. S ezzel véget ért az ötperces fogadtatás.

«Hát mi csak azért sem csinálunk forradalmat!» jegyezte meg a *Pesti Hirlap* vezércikkelye erre a hírre, a mely talán a chlopyi hadparancsnál is jobban elkeserítette a nemzetet. A vezérlőbizottság harmadnap élénk sajnálatát nyilvánította, hogy a király meg sem hallgatta az általa meghívott államférfiakat, kik az országgyűlés többségének bizalmát képviselvén, közügyekben a nemzetnek is vezetői. Megbotránkozással kárhoztatta azokat, a kik a királynak ilyen irányban adtak tanácsot; helyeselte, hogy a meghívott államférfiak *Goluchovsky*-val nem tárgyaltak és hogy a király új megbízottja, *Cziráky Béla* előtt a velök közlött pontokat az alkotmányba ütközőknek és a tárgyalásra alkalmatlannak jelentették ki. *Kossuth* a függetlenségi párt gyűlésén tiltakozott az ellen, hogy a képviselőház többségének programját a király akarja megállapítani. A munkaterv megállapítása a többség joga; az uralkodó joga csak annyi, hogy annak végrehajtására neki tetsző embereket nevezzen ki. A mostaninál nagyobb hibát Bécs az egész válság alatt nem követett el s így ez nem lehet az uralkodó utolsó szava. A nemzetnek nincs fegyvere, de van törvénye s ezzel győzni fog.

A külföldi, különösen az angol sajtó, nagy aggodalommal fogadta ezeket a politikai fejleményeket, a melyektől Európa egy részének nyugalma féltette. A *Daily Telegraph* szerint *Ferenc Józsefet* egész életében a politikai bajok és izgalmak egész sora kísérte. Hosszú, dicső uralkodásának ma legsúlyosabb válságával áll szemközt. A nehézségeket azonban sohasem ő okozta. Nincs uralkodó, a ki birodalma minden részének jólétén oly fáradhatatlan szorgalommal dolgoznék. A közte s a magyar nép közt támadt kérdésben nem lehetnek bírák az angolok, kik hódolattal és hálával viseltetnek *Ferenc Józseffel* szemben, rokonérzéssel *Kossuth* honfitársai iránt. De ha nem találunk egyhamar módot a válság

megoldására, az osztrákok és a magyarok surlódásai Közép-Európát izgalomba ejthetik. Ezután az özönvíz jön; de mi lesz az özönvíz után? Egy berlini lap szerint a Habsburgok Magyarországon eljátszották játékaikat. Nem azért, mintha máról holnapra ismétlődhetnék a skandináviai

politika; hanem azért, mert azon három perc alatt, a midőn Ferenc József a magyarokkal németül beszélt, a monarchia kettészakadását oly kitűnően készítette elő, hogy csak alkalom dolga, mikor történik meg ez államjogilag. A Times szerint a király ultimátuma a király előjogainak túlságos kiterjesztését jelenti; de ennek az elméleti vitának kevés jelentősége van ama válságos következtetésekkel szemben, a miket a korona magatartásavonhat maga után.

Szeptember 26-án az újra megnyitott Reichsrathban Gautsch miniszterelnök kijelentette, hogy az 1867. évi kiegyezést csak a császártól megjelölt módon lehet módosítani s hogy egyik állam a másiknak belső ügyeibe nem avatkozhatik. Ezzel tiltakozott ama föltevés ellen, hogy a magyarországi általános választói jog kérdésében neki döntő befolyást tulajdonítottak. Az általános titkos választójog ügyében Kristóffy József belügyi ügyvivő csak október

GRÓF GOLUCHOVSKY AGENOR.

2-án tett előterjesztést a királynak, a mi csak egyik része volt a kormány rendkívül részletes munkatervének, de nem nyílt alkalma, hogy azt magának a nemzetnek is bemutassa. Ugyanis a képviselőháznak október tizedikén megnyílt ülészakaszát egy királyi kézirat (melyet a miniszterelnökség irodaigazgatója adott át az elnöknek) mindjárt el is napoltatta. Ezzel szemben a képviselőház gróf *Andrássy* Gyula indítványára egyhangúlag elhatározta, hogy tiltakozik a parlamenti kormányformával meg nem egyező mostani kormány ellen; óvást emel az országgyűlésnek a költségvetés megállapítása előtt történt elnapolása ellen. Fentartja 1905. június 21-én és szeptember 15-én hozott határozatait s helyesli, hogy a törvényhatóságok a törvényeknek megfelelő határozataikat a kormány megsemmisítő végzése után is fentartották. Súlyos aggodalmak között is kifejezi bizalmát, hogy a király elbocsátja rossz tanácsadóit s megtalálja az alkotmányos kibontakozás helyes módját. Másrészt pedig rendületlenül hiszi, hogyha a nemzet ellen vívott küzdelem folytatódna, a nemzet a törvény szilárd talaján megállva, sok százados alkotmányát megvédelmezi és a múlt dicső alkotásait érintetlenül fentartja a jövő számára. A felsőház báró *Prónay* Dezső indítványára ugyanilyen szellemben határozott.

Báró *Fejérváry*hoz október 16-án intézett kéziratában a király hírül adta, hogy mivel a többségből kormányt alakítani nem sikerült, gondoskodnia kell az államügyeknek más olyan *alkotmányos és felelős* ellátásáról, a mely a törvényhozás tényezőinek alkotmányos együttműködését újra biztosítsa. A szövetkezett pártok vezérei előtt szeptember 23-án tett kijelentéseinek *valódi* értelméből nyilvánvaló, hogy Magyarországnak alkotmánya által biztosított önállósága tekintetében a szent korona viselője és a nemzet közt teljes összhang uralkodik és hogy ezt az összhangot egyik tényező sem akarhatja megzavarni. Újból kinevezi tehát *Fejérváry*t miniszterelnökké s megbízza, hogy a jelen válságos helyzetből a kibontakozást alkotmányos úton mielőbb megvalósítani igyekezzék.

A királytól helybenhagyott programját a miniszterelnök októ-

ber 28.-án a főváros második kerületének egy küldöttsége előtt mondta el s annak élére «az általános titkos községenkénti közvetlen szavazati jogot állította». Reményét izmosodni érezte, midőn arra gondolt, hogy a választói jog reformja következtében őszinte és valódi lesz a népképviselő s a maga komoly törekvéseiben zavartalan összhangban fog állani a koronával, a királlyal, kiben népünk jószágos atyját áldja s kiben az egész művelt világ az alkotmányos, kötelességtudó, áldozatra kész fejedelem mintaképét tiszteli. Ha valósúl az igazi népakarat, eljön az új korszak melyben a király hazaszeretete a nép királyhűségével alkot nagyot, minden téren. November 27-én a császár egy kihallgatáson meg mondta Bozen polgármestere-
 rének, hogy az általános, titkos, egyenlő választói jog behozatala remélhetőleg meggyógyítja Ausztria parlamenti viszonyait. Behozatala tehát szükséges és az erre irányuló mozgalmat többé nem lehet föltartóztatni. Másnap b. *Gautsch* miniszterelnök, ki szept. 26-án a magyar választási reformról még kedvetlenül szólt, az osztrák parlamentben bejelentette az általános választói jogról szóló törvényjavaslatot, melyet az osztrák parlament hosszas tárgyalások

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

után el is fogadott. Már 1907. májusában a választásokat annak alapján ejtették meg.

Időközben (1905. dec. 12.) a függetlenségi párt is az általános választói jog mellett nyilatkozott, de ezzel és az annak érdekében a kormánnyal szövetkezett szocialisták tüntetéseivel nem engedte eltéríteni a figyelmet a fő kérdéstről.

Az országgyűlés tanácskozásait a király december 19-én ismét — ebben az esztendőben már kilencedik ízben — elnapolta. A képviselőház gr. *Apponyi* hatalmas beszéde és határozati javaslata alapján az elnapolást törvényellenesnek nyilvánította; a tény fölött mély sajnálkozását jelentette ki, elítélte a király tanácsosainak eljárását s az elnapolást csupán azért vette tudtul, mert «nem akar a törvényhozás két tényezője közt olyan helyzetet teremteni, mely a köztük való érintkezést nagyon megnehezítené.» A főrendiház, gróf *Majláth* József indítványára, szintén egyhangúlag tiltakozott az elnapolás ellen.

Mikor a parlament ezt tette, *Apponyi* szerint országvilág előtt tanújelét adta annak a mérsékletnek, a melyben a legnagyobb erő rejlik. Ez az erkölcsi erő most, a parlament működésének megakasztása következtében, a vármegyékben működött leghatalmasabban. A vármegyék az ősi intézményt még egyszer az alkotmány igazi védőbástyájának bizonyították. A kormány a törvényhatóságokat már október 23-án fölhitte a törvények és a törvényes rendeletek pontos végrehajtására; másnap négy új főispán kinevezését tette közzé s november 2-án utasította az összes királyi főügyészeket és ügyészeket, hogy szigorúan járjanak el azok ellen, a kik a királytól kinevezett főispánokat hivataluk elfoglalásában és hivatalos esküjök letételében akadályoznák. Másnap Kolozs vármegye gyűlésén már meghajigálták az új főispánt s az óriási zajban és felfordulásban nem lehetett megállapítani, valóban letette-e az esküt. A főispánt Kolozsvár városa eskühöz sem bocsátotta. Ezt a példát az ország több törvényhatósága követte. Debrecenben Hajdú vármegye új főispánját 1906. januárius 2-án, a mint a vasúti

kocsiból kiszállott, véresre verték s halottas kocsin, lélekharang kongatása, hallotti ének kísérete közben vitték be a városba, hol a megkínzott ember a belügyi ügyvivővel táviratban tudatta lemondását. Máshol is nem egy helyütt mint valóságos operette-alakokat fogadták a főispánokat, vagy a helyökbé küldött kormánybiztosokat, sőt a királyi biztosokat is. Az ország figyelmét legjobban Pest vármegye kötötte le, mely báró Prónay Dezső és Fazekas Ágost vezetése alatt az ősi intézmény önkormányzati jogának megvédésében most is az ország első vármegyéjének bizonyult. A belügyi ügyvivő már nov. 18-án beszüntette 12 vármegye állami javadalmazását, de a megyénként alakuló bizottságok mindenütt megindították a gyűjtéseket a felfüggesztett tisztviselők fizetésének pótlására. A gyűjtés 25 vármegyében 1906. jan. 26-ig mindössze 2.750.978 korona s így igen szerény alapra vezetett, mert még legalább hat millióra lett volna szükség. Némely pénzintézet az alapot mint betétet nem is merte kezelni. Annál nagyobb hálára méltók azok a szegény tisztviselők, kik jövődjüket kockáztatva védelmezték a nemzet jogait. «Tiszteljétek a közkatonákat: nagyobbak ők, mint a hadvezérek...» A vármegyék és a városok a jogaiban megtámadott nemzetet örök hálára kötelezték.*

Megmozdult a társadalom is. A nők álltak a tulipán-mozgalom élére, a melynek célja a hazai ipar pártolása volt; s a tulipán feltűzése egyúttal a nemzeti eszme körül való sorakozást jelentette.

«Közeledik már az idő — felelte Kossuth 1906. újesztendő napján a függetlenségi párt üdvözlétére, — mikor az egész nemzet a függetlenségi zászló alatt lesz; és erről vegyen tudomást a király. Tudomást vehetett volna a király arról is, hogy a függetlenségi párt hajlandó volt a szövetséges pártokkal együtt a kormányalakításba belemenni... De a korona megmaradt a non possumus merev álláspontján.» «A király tekintélye mindnyájunk kincse —

* Dr. Horváth József «az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története» címen 4 r. 478 lapon írta meg a törvényhatóságok nagyon tanulságos önvédelmének a történetét.

felelte viszont gr. Andrássy. — Azt magyar embernek bántania nem szabad... De alkotmányos fejedelemnek nem árthat, ha alkotmányos befolyásoknak enged s ha nem vállalkozik arra, hogy olyat csináljon, a mihez (ha megvolna is a hatalma) joga nincsen s hogy állandóan nemzete akarata ellen engedjen kormányozni. Egy királynak semmiképen sem árthat, ha nemzetét kielégíti.» Irtoztatónak nevezte azt a kárt, a mit a mostani eljárás már eddig is ejtett a király tekintélyén. Csak az irány változtatása mentheti meg azt, a mi még megmenthető.

A januárius 20-iki (bécsi) udvari bálon csak három magyar főúr jelent meg, a miben hg. Lichtenstein Rezső főudvarmester politikai célzást látott. Még jobban feltűnt, hogy a király megszólítása után nyomban távozott Lipót Salvator főherceg, kit egy osztrák képviselő régensnek ajánlott. 26-án a király — immár hatodszor — fogadta gróf Andrássy Gyulát. Kijelentette neki, hogy a nyelvkérdésben nem enged, de nem bánja, ha a katonai pörrendtartásban a magyar nyelvet használják. A közösügyekben használandó címert önmaga kívánta megállapítani; elvárta az új vámtarifa s a külfölddel már megkötött szerződések elfogadását. A vezérő-bizottság ezen az alapon nem remélt sikeres kormányzást és sajnálkozva jelentette ki, hogy a király elvágta a további tárgyalás fonálát.

A miniszterelnök egy bécsi hírlapírónak erre azt felelte, hogy a király még a leghevesebb koalíciós szerint sem ment túl uralkodói jogainak törvényes mértékén. De a király nem teheti meg, a mit egy köztársasági elnök sem tesz meg, hogy az államfőt megillető alkotmányos jogokról a parlamenti többség javára egyszerűen lemondjon. Viszont gr. Andrássy ugyanazon hírlapnak megmagyarázta, hogy a felségjog miben áll minálunk. Szerinte nem egyik vagy másik katonai reform sürgetése gátolja a békés kibontakozást, hanem az a teljesen új, önkényes uralkodói felfogás, hogy a nemzet joga a hadseregre csupán a pénzszolgáltatásban áll s hogy minden nemzeti engedmény ellenkezik a felségjogok lényegével.

«Feltétlenül bízom szeretett, lovagiasan érző honfitársaimban — szólt viszont Nyiri Sándor tábornok, az országgyűlés feloszlására kiküldött királyi biztos — és remélem, hogy a felség szent személyét és királyunk törvényes felségjogát tiszteletben fogják tartani.» A király ugyanis az elnapolt országgyűlést februárius 19-ére újból összehívta, de mindjárt fel is oszlatta. A királyi biztos a parlament palotáját katonasággal vétette körül s levélben tudatta az elnökkel, hogy ha a ház a leiratnak azonnal nem engedelmeskednék, kénytelen volna fölhatalmazásával élni. Azonban *Justh* elnök indítványa és a ház határozata szerint a képviselőház elnöke csak olyan királyi leirat bemutatására és kihirdetésére vállalkozhatik, a mely már a bemutatás alakiséga tekintetében is eleve biztosítékot nyújt az iránt, hogy nem fenyegeti sem a felség szent és sérthetetlen személyét, sem az alkotmány szentségét. Alkotmányunk a teljes hatalmú királyi biztosnak mint közjogi tényezőnek intézményét nem ösmeri. A teljes hatalmúság az alkotmányunk által kizárt *önkényuralomnak* jelzője. Az alkotmányosság alaptétele, hogy teljes hatalma egyetlen szervnek vagy közegnek sincs; még magát a királyi hatalmat is az alkotmány korlátozza. A királyi leiratot felbontatlanul adták vissza az átadásával megbízott törzskari tiszteknek és az elnökség tiltakozott azon támadás ellen, a melyet a királyi biztos a képviselőház szuverén jogköre ellen intézett. A képviselőház elhatározta, hogy együttmarad, a felsőház azonban óvás mellett tudomásúl vette a király feloszlató parancsát. A képviselőház ülésének befejezése után *Fabricius* ezredes egy század honvéddel és a rendőrséggel bevonult a parlament palotájába. Egy tiszt és hat honvéd kíséretében fölment az elnöki emelvényre, s onnan olvasta föl a feloszlató rendeletet, a melyet azonban a föltett kalappal beszélgető, nevetgélő, dalolgotó újságírók és kíváncsiak közül senki sem hallott. A kormány valóban könnyelmű játékot űzött a királyi tekintélylyel, s a nemzet béketűrésével. Még a romániai lapok is tiltakoztak az ellen, hogy román bakákat használt a magyar szabadság sárba-tiprására. Az

ezredes különben mindenkit eltávolított a palotából, a képviselőház üléstermét lepecsételtette, a ház bejáratait katonasággal őriztette s így a már kihirdetett ülések tartását megakadályozta.

A vezérő-bizottság egy hét mulva (febr. 27.) a nemzethez intézett kiáltványban tiltakozott a kormány erőszakoskodása, a király kéziratával szemben tanúsított tiszteletlensége s a magyar közjog megsértése ellen. Kijelentette, hogy a képviselőház többsége a felségjogokat mindig a legteljesebb tiszteletben tartotta; azonban a magyar alkotmány és a magyar törvények mást mint alkotmányos felségjogot nem ösmernek. A király ridegen és hajthatatlanul visszautasította azt a kormányzási programot, a melyet a szövetkezett pártok elfogadtak. A százados alkotmányos szokással szakítva, a fölíratra nem is válaszolt, a választásoknál megnyilvánúlt nemzeti akaratot nem vette tekintetbe, annak a királyi hatalommal egyeztetésére nem törekedett, hanem a nemzeti képvisellettől feltétlen hódolatot követelt. Bízna a feloszlató királyi rendelet ígéretemben, hogy a király az országgyűlést a törvényes időben csakugyan összehívja, mire ezen ígéretén kívül az alkotmányra tett esküje is kötelezi. Azonban védekezniök kell azon önkényuralom ellen, a mely már is elkezdődött s a melyet előre látható módon fokozni fognak. A nemzetnek joga van a törvényes védekezésre, mert az állampolgárokat a politikai jogok teljessége illeti meg. Midőn a nemzet igaza diadalmaskodni fog, a nemzet igazairól meggyőződött királylyal egyetértve veszi kezébe újjászületésének nagy feladatait.

«Felséges uram! — szólt pár nap mulva gr. Csáky Albin a királyhoz — Magyarországon nagyon szomorúak az állapotok.» «Szomorúak — felelte volna a király; — de a nép nyugodt.» Bárbó Bánffy Dezső (márc. 2.) valóban figyelmeztette szegedi választóit, hogy nehéz időkben nem makacs jogföntartás, de okos mérséklet az, a mi a megoldást lehetővé teszi. Hogy a mai nehéz idők válsága véget érjen, bízni kell a király alkotmányos érzületében s a nemzet okos mérsékletében. A nemzet és uralkodója, a történelem

tanúsága szerint, néha nagy nyomor és szenvedések után, de mindig megtalálták a kibontakozás és a megértés útjait. Beszámoló beszédében (márc. 17.) Széll Kálmán szintén a királyhoz fordult:

FABRICIUS HONVÉDEZREDES A KÉPVISELŐHÁZ EMELVÉNYÉN FELOLVASSA
A KIRÁLYI KÉZIRATOT.

Keresse föl atyai szívével a nemzet szívét, a nemzet értse meg királyát és a sokat szenvedett hazára szálljon áldás és béke.

A kormány azonban éppen aznap oszlatta föl a vezérlő-bizottságot, a mely azonnal tiltakozott a jogtalanság s különösen ama

föltevés ellen, hogy tetteleges ellenszegülésre vezethető nyílt ellenállásra izgat. Az egyéni szabadság megsértését látta a kormány rendeletében; nem hajolt meg előtte és együttmaradt. A vármegyék ellenállásáról érkező hírek is mindinkább lehetetlenné tették a kormányt s azt öldökölni kezdte a nevetség, a melylyel a királyi és a kormánybiztosokat a törvényhatóságok fogadták. Nyílt leveleiben (márc. 31.) Bánffy fölhívta báró Fejérváryt, ne legyen ő az első miniszterelnök, a ki dinasztia-ellenes politikát folytat, ha a királyi eskübe ütköző tanácssal és előterjesztéssel lép a király elé. Világosítsa föl, hogy igazi felségjoga egyúttal felség-kötelesség, vagyis hogy össze kell hívnia az országgyűlést, mert az összehívás a királynak legszemélyibb ténykedése. Gróf *Andrássy* Gyula viszont hirlapi cikkben kelt ki aznap a kormány ellen, a mely a király nevében és a király kárára folytatja romboló munkáját s árt a királyi tekintélynek. «Párt nélkül, a parlament és a nemzet ellen kormányozva, képtelen a királyt fedezni; hisz' ő maga egyetlen védelmét a király tekintélyében találja.» «Nincs az az anarchista, az a negyvenkilences, az a köztársaságért rajongó, felforgató, a ki annyit árt a törvényes rendnek, mint a jelen kormány.»

Április 4-én azután az a meglepetés érte a politikai világot, hogy *Kossuth* Ferenc, a szövetkezett ellenzék elnöke, találkozott és hosszasan tanácskozott a «darabont-minisztérium» elnökével, báró *Fejérváry*-val. Harmadnap, 6-án, a király már Bécsben fogadta *Kossuth*ot és *Andrássy*t, s helyben hagyta előterjesztéseiket. Ennek értelmében a király a szövetkezett ellenzékből nevezi ki az átmeneti jellegű kormányt, melyben a függetlenségi párt három taggal vesz részt; miniszterelnök a koalíciónak valamely tagja vagy barátja lesz. Az új kormány először is a választásokat ejti meg. Az országgyűlés új választási törvényt hoz s a választói jogot a *Fejérváry*-kormány javaslatában fölvetett arányok szerint terjeszti ki. A király ezen törvény alapján hívja egybe az új országgyűlést, a melyen a most alakítandó kormány lemond, a király pedig a többség kebeléből parlamenti és alkotmányos kormányt nevez ki. Az átmeneti

kormány az új választási törvényen kívül elfogadtatja még a múlt és a jelenévi költségvetéseket, a rendes újoncjutalékot, a szükséges társadalmi, gazdasági és az alkotmánybiztosító javaslatokat, becikkelyeztetti a nemzetközi kereskedelmi szerződéseket és — az 1899:XXX. t.-c. figyelembevételével — az autonóm vámtarifát, de Ausztriával gazdasági tekintetben a mostani állapotot az új országgyűlésig fentartja. Belügyi kérdésekben a kormány szabadon rendelkezik. Minden párt teljes mértékben megőrzi programját, de a katonai kérdéseket az új országgyűlésig függőben hagyja.

Másnap Kristóffy belügyi ügyvivő visszavonta a kormánybiztosok megbízatásait, a gyülekezési jog megszorítására kiadott rendeleteket. 8-án a király *Wekerle* Sándor elnöklete alatt kinevezte az új kormányt, a melyben gróf Zichy Aladár lett a király személye melletti-, gróf Andrássy a belügy-, Kossuth a keresk.-, Darányi Ignác a földmívelési-, gróf Apponyi a vallás- és közoktatási, Polónyi Géza az igazságügyminiszter.* A többi tárcát ideiglenesen az elnök látta el.

Budapesten a nép «a nagy, nemzeti kormány» tagjait április 9-én kitörő lelkesedéssel fogadta. Válaszában a miniszterelnök azt nevezte a legnagyobb politikai eredménynek, hogy a nemzet érztületének képviselői és a koronás fejedelem közvetlenül érintkeztek egymással. Kossuth kijelentette, hogy a kormányba beleviszi elveit, egész multját és azt a Kossuth-nevet, a mely Magyarország zászlaja. Ez a név arra szolgál, hogy a nemzet és királya egyetértsen, mert ebből az egyetértésből fog kivirágozni a király valódi hatalma, a magyar nemzet valódi boldogsága.

Április 11-én a szabadelvű párt Tisza István indítványára végkép feloszlott s 29-én, a képviselőválasztások első napján, Kossuth egyhangúlag Cegléd képviselőjévé választatván, elmondhatta, hogy

* Polónyi kineveztetése már azért is érdeklődést keltett, mert februárius 24-én a Sas-körben mondott beszédéért az ügyészség királlysértés miatt pört indított ellene, a mit csak március 31-én vontak vissza. Jellemző, hogy csupán a budapesti királyi ügyészségnél ezenkívül még hetven királlysértési pör volt.

nem dúl többé közöttünk az ősi magyar átok: a széthúzás, partoskodás, mert egygyé forrt az egész nemzet. «Király és nemzet, mindenik a maga helyén, tanubizonyságot tettek ősi erényökről s azért az utolsó percben, a mikor azt hitték ellenségeink, hogy király és nemzet most már örökre elválnak egymástól, a magyar király éppen akkor ismét magához ölelte a magyar nemzetet.

Május 21-én megnyílt az országgyűlés, melynek most már határozottan függetlenségi többsége volt s a 15 nemzetiségi képviselő kivételével az összes ellenzékiek a nemzeti kormányt támogatták. Aznap a király résztvett Szent István budapesti szobra leleplezésén s másnap a várpalotában megtartotta trónbeszédét. Kijelentette, hogy fájdalmasan esik atyai szívének visszatekinteni a közelmúlt eseményeire, a melyek az alkotmányos élet rendes menetét megakasztották. Hálát ad az isteni gondviselésnek, hogy az áldatlan félreértések eloszlottak. Az új kormány legfontosabb feladatának az alkotmányos élet korszerű fejlesztése szempontjából azt tartotta, hogy a politikai jogokat a társadalom minden rétegére kiterjessze s az egész nemzetet bevigye az alkotmány sáncaiba. A nemzet ősi erényeibe vetett bizalma azt a reményt kelti benne, hogy valamint őt a magyar nemzet érdekei iránt folyton táplált meleg érzelmei vezetik, úgy a nemzet is a királlyal való egyetértésben keresi a trón fényét, a jövődő biztos haladásának zálogát.

A törvényhozás valóban erre törekedett s a király egy esztendő alatt, 39 és így 40 éves királysága alatt összesen 1647 törvényt szentesített; mindenkor azzal a záradékkal, hogy a törvényt mind maga megtartja, mind másokkal megtartatja. Eme törvények közé tartozott az 1906:XX. törvénycikk, a mely eltörölte az 1715:XLIX. törvényt, a mely a legeszményibb magyart, Rákóczit és híveit megbélyegezte. A nemzet másnap (szept. 29.) Rákóczit, Bercsényit, Zrínyi Ilonát, harmadnap pedig Thökölyt temetve, a múlhatatlan nemzeti eszmék föltámadását ünnepelte: Istennel mindenre készen a hazáért és a szabadságért.

1907. május 27-én a miniszterelnök törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, hogy I. Ferenc József megkoronáztatása negyvenedik évfordulóját és vele az alkotmány helyreállítását maradandó emlékekkel örökítsék meg. A javaslat szerint Budapesten munkáskórházat és munkásotthont állítanak fel, a zágrábi keres-

A KIRÁLY A SZENT ISTVÁN-SZOBOR LELEPLEZÉSI ÜNNEPÉLYÉN A SZOBOR MEGTEKINTÉSÉRE INDUL.

kedelmi múzeumot megnagyobbítják s újból fölépítik azt a templomot, a melyet Szent István király az ó-budai határban Árpád fejedelem sírja fölé emelt. Ebben az esztendőben, 1907-ben, mikor I. Ferenc József, a legtöbb magyar törvény szentesítője, betölti magyar királyságának negyvenedik esztendejét, valóban betelt az ezredév is, a mely elválaszt bennünket a honalapító Árpádnak, az első magyar törvényhozónak halálától. A nemzet és királya a két

nagy esemény összetalálkozását abban a meggyőződésben ünnepelheti, hogy igazán úgy van, a hogy I. Ferenc József mondta: «A politikai nemzetnek legjellemzőbb két, de *egybeolvadó* érzelme: hűség a királyhoz, ragaszkodás az alkotmányhoz.» S nem felejtethetjük, hogy a honalapítás ezredéves emlékét megörökítő 1896: VII. t.-c. is ezen áldásos összhang erejében kereste a jövő századok biztos haladásának zálogát.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	5— 8
I. Ferenc József gyermekora	9— 28
II. Ferenc József felsőbb tanulmányai	29— 42
III. I. Ferenc József alkotmányos császársága	43— 60
IV. I. Ferenc József korlátlan császársága. I., II.	61— 97
V. Kísérlet Ausztria ujjaszervezésére	98—116
VI. A katonai provizórium	117—128
VII. A polgári provizórium	129—144
VIII. Magyarország és Ausztria kiegyezése	145—158
IX. A király népszerűsége	159—177
X. «Az Osztrák-Magyar monarchia»	178—187
XI. A királyi tekintély növekedése	188—197
XII. Csöndes évek	198—211
XIII. A katonai szellem erősödése	212—222
XIV. Búfejtés a munkában	223—234
XV. Szabadelvű újítások	235—247
XVI. Történelmi emléknapiok	248—275
XVII. A nagy század vége	276—288
XVIII. A parlamenti ellenállás kezdete	289—301
XIX. A nemzeti követelések és a király	302—316
XX. A király és a parlament	317—329
XXI. A nemzeti ellenállás	330—346

KÉPJEGYZÉK.

Szövegek:

Sorszám	Lapszám
1. I. Ferenc József a kolozsvári Ferenc József Tudomány-Egyetem főhomlokzatán	5
2. Ferenc Károly főherceg, I. Ferenc József atyja	10
3. Ferenc József 2 éves korában anyjával (Sticher József 1837. festményéről)	12
4. I. Ferenc császár és király, I. Ferenc József nagyatyja.....	13
5. Ferenc császár és Karolina Augusztia császárné négy éves unokájukkal az őrtálló katonánál.....	15
6. Ferencz József és öccse (Kriehuber 1835. évi rajza után).....	17
7. V. Ferdinánd császár és király	19
8. Ferenc József és testvérei (Kriehuber 1838. évi rajza után)	21
9. Spanyol nemes és jobbágy (A király ifjúkori rajza. A gróf Apponyi Sándor tulajdonában lévő eredeti után.)	25
10. Hauslab Ferenc osztrák altábornagy	26
11. Gáspár András honvédtábornok	27
12. István főherceg	31
13. Metternich Kelemen herceg	33
14. Zsófia főherceggasszony	35
15. Ferenc József a Santa Luciai csatában	37
16. V. Ferdinánd lemond a császári trónról I. Ferenc József javára	41
17. I. Ferenc József 1848-ban	45
18. Windischgrätz Alfréd herceg (Pringhofer 1848. évi könyomatáról)	47
19. Kossuth Lajos	49
20. I. Ferenc József 1849-ben (Einsle egykori festménye után)	51
21. I. Miklós orosz cár, I. Ferenc József szövetségese	53
22. I. Ferenc József bevonulása Győrbe 1849. június 28-án	54
23. Haynau Gyula	55
24. Gróf Apponyi György.....	57
25. I. Ferenc József 1851-ben (Kriehubernek természet után készült kőrajza nyomán)	62
26. Albrecht főherceg (Kriehuber 1850. évi könyomatáról) ..	63
27. Bach Sándor	65
28. I. Ferenc József első körutazása 1852-ben	67
29. I. Ferenc József 1853-ban (Egykorú könyomat után)	73
30. I. Ferenc József (Stöber 1854. évi metszete után)	74
31. Erzsébet (Stöber 1854. évi metszete után)	75

Sorszám	Lapszám
32. Erzsébet királyné menyasszonyi koszorúja a budavári koronázási templomban	77
33. «Az uralkodó boldogsága» (a «Vasárnapi Ujság» egykorú képe után)	81
34. Radetzky öregkori arcképe	85
35. A hódoló küldöttségek fogadása Budán	87
36. A császári pár fogadtatása Békés vármegye határán (Egykorú rajz után)	89
37. A harc színtere I. Ferenc József fővezérlete idején	95
38. Benedek tábornaszernagy	102
39. Teleky László gróf	106
40. I. Ferenc József 1861-ben	107
41. Bismarck	109
42. A képviselőház ülésterme a Nemzeti Múzeumban	111
43. Deák Ferenc (Marastoni 1861. évi körjázáról)	113
44. Gróf Pálffy Móric	117
45. Miksa mexicói császár	122
46. Gablenz altábornagy	124
47. Schmerling Antal lovag	127
48. Gróf Majláth György	130
49. I. Vilmos porosz király	136
50. Viktor Emanuel olasz király	137
51. Báro Beust Frigyes	143
52. I. Ferenc József koronázási esküje 1867. június 8-án	149
53. I. Ferenc József 1867-ben (Fénykép után)	152
54. Erzsébet királyné 1867-ben (Fénykép után)	153
55. A király ősei sírjánál Nancyban	155
56. József főherceg (Marastoni 1868-iki rajza)	161
57. Gödöllő	166
58. Rónay Jácint	167
59. A király és a kérvényező gyerek Buziáson	175
60. A királyi pár Zágrábban a horvátok hódolatát fogadja	179
61. Tisza Kálmán	189
62. A király a szegedi bástyán 1879. március 17-én	195
63. I. Vilmos német császár	197
64. Beck Frigyes báró tábornaszernagy	201
65. Az 1885. évi országos kiállítás megnyitása	205
66. Kállay Benjámin	217
67. Edward walesi herceg magyar huszárezredének egyenruhájában	219
68. Rudolf trónörökös	221
69. Tisza Kálmán	227
70. A király a gödöllői vadászaton	233
71. Ferenc József	237
72. Vaszary Kolozs	239
73. Wekerle Sándor miniszterelnök	246
74. Kossuth Lajos utolsó arcképe	249
75. Albrecht főherceg	251

Sorszám	Lapszám
76. A király megnyitja az ezredéves országos kiállítást	255
77. A király a tanulók tornaversenyén	257
78. A Magyarország ezeréves fennállásának emlékére vert érem	259
79. II. Vilmos és I. Ferenc József fogadása a budai kir. palotában	263
80. Budapest kivilágítása 1897. szept. 30. a tiz szobor ajándékozása alkalmából	265
81. A királyi pár utolsó együttes elutazása Budapestről 1897. okt. 30-án	267
82. József kir. herceg és családja	269
83. A király Mária Valéria gyermekeivel	279
84. Pápay István	281
85. A király bevonulása Berlinbe a brandenburgi kapunál	285
86. Ferenc Ferdinánd trónörökös és családja	287
87. Erzsébet főhercegnő és férje	293
88. Kossuth Ferenc	296
89. Albert szász király	297
90. Gróf Apponyi Albert	299
91. Széll Kálmán miniszterelnök	300
92. A király József Ágost főherceggel a vérmezei csapatszemlére megy 1903. május 19-én	305
93. VII. Eduard és I. Ferenc József marienbadi találkozásának emlékérmé	309
94. A Thaly Kálmánnak adott emlékérmé (Teles Ede műve)	312
95. A király képviselője: gróf Apponyi udvarnagy Jókai Mór temetésén	313
96. A képviselőház ülésterme december 13-án, a rombolás után	321
97. Hausmann Alajosnak, a budai várpalota építőjének emlékérmé	323
98. A szeptember 23-iki királyi ultimátum	331
99. Gróf Goluchovsky Agenor	333
100. Gróf Andrássy Gyula	335
101. Fabricius honvédezredes a képviselőház emelvényén felolvassa a királyi kéziratot	341
102. A király a Szent István-szobor leleplezési ünnepélyén a szobor megtekintésére indul	345

Külön mellékletek:

I. Ferenc József, Magyarország királya (Heliogravure Ferraris Artur festménye után)...	
Ferenc József főherceg magyar dolgozata 1846-ból (Hasonmás)	25
Ferenc József főherceg 1847-ben (Eybl rajza után)	33
Ferenc József esküvője	77
Deák Ferenc levele Tarányi Józsefhez I. Ferenc Józseffel való első találkozásáról (Hasonmás)	105
I. Ferenc József megnyitja a magyar országgyűlést 1865 dec. 14-én	131
Gróf Andrássy Gyula miniszteriuma	146
Erzsébet királyné	149
A királyi pár az országgyűlés hódolatát fogadja	151
Az 1867-iki kiegyezési törvénycikkek első lapja (Hasonmás)	155
Az 1867-iki kiegyezési törvénycikkek utolsó lapja (Hasonmás)	157
A királyi család Gödöllőn	167

	Lapszám
Udvari rökavadászat Budapest környékén	169
Erzsébet királyné mint Mater Dolorosa (Radóné Hirsch Nelli rajza)	221
I. Ferenc József a nagypénteki lábmosság szertartásánál	235
A budai vár dunafelőli homlokzata, a Habsburg-lépcsővel	253
A királyi család az ezredévi hálaadó istenítiszteleten (Jantyik Mátyás rajza)	255
I. Ferenc József (1896-ban)	259

